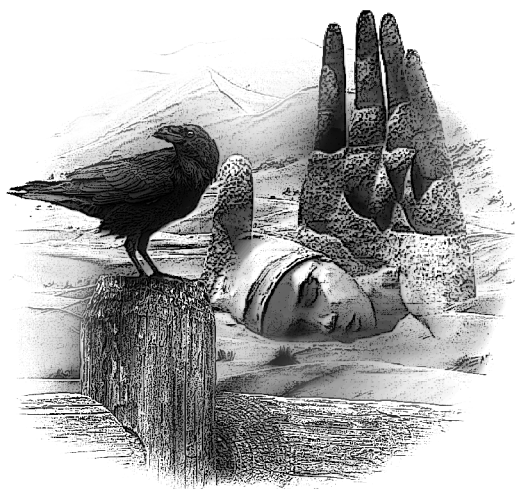

Кобо
Абэ

Қумдаги ХОТИН

ЯНГИ АСР АВЛОДИ
ТОШКЕНТ
2016

УЎК: 821.512.133-94

КБК: 84(5Япо)

А – 20

Абэ, Кобо

Қумдаги хотин. Кобо Абэ / Сўзбоши муаллифи ва масъул муҳаррир: А.Х.Саидов. Таржимонлар: Ваҳоб Рўзиматов, Эркин Эрназаров. – Тошкент: Янги аср авлоди, 2016. – 352 б.

ISBN 978-9943-27-732-8

Ноёб ижоди Япония адабиётида алоҳида ўрин тутадиган Кобо Абэ инсоннинг ҳали тадқиқ этилмаган ҳаёт қирраларини бетақрор усулда тасвирлайди. Унинг ўзбек китобхонлари эътиборига ҳавола этилаётган «Худди одамдек» қиссасида асар қаҳрамони – журналист ва драматург беҳисоб қўлли илоҳ билан воқелик ва хаёлий дунё, ҳақиқат ва сунъийлик хусусидаги фалсафий мушоҳадалари инсоний қадриятларнинг том маъносига қарашларни ифода этган.

Кобо Абэнинг адабиётшунослар томонидан антиқа ва жумбоқли асар сифатида талқин этиладиган «Қумдаги хотин» романида шахс ва жамият ўртасидаги зиддият ҳаёт-мамот нуқтаи назаридан чуқур таҳлил этилади. Муаллиф мажозий тасвирлар орқали ҳақиқий инсоннинг яшашдан мақсади – жамиятнинг ўзи каби аъзоларига сидқидилдан хизмат қилиш, эзгуликка интилиш бўлиши кераклигини таъкидлайди.

Сўзбоши муаллифи ва масъул муҳаррир:

А.Х.Саидов, профессор

Таржимонлар:

Ваҳоб Рўзиматов,

Эркин Эрназаров

ISBN 978-9943-27-732-8

© Кобо Абэ, «Қумдаги хотин». «Янги аср авлоди», 2016 йил.

КОБО АБЭ: АДАБИЁТ ЧЎЛҚУВАРИ

«Узлуксиз ҳаракатдаги қумнинг бу манзараси уни таърифлаб бўлмайдиган даражада тўлқинлантирар ва шошилтириши учун савалаётгандек туюларди. Қумнинг одатда тасаввур қилинадиган бесамарлиги шунчаки қуруқлигидан эмас, балки бирор мавжудот дош беролмайдиган муттасил ҳаракати билан изоҳланади. Бу ҳар кун бири-бирига чирмашиб оладиган одамларнинг мунгли ҳаётига нақадар ўхшаши.

...Агар қўзғалмас қоя улоқтириб ташланса ва ўзингни қум ҳаракатига бахшида қилсанг, рақобат ҳам тугайди. Ахир саҳрода ҳам гуллар ўсади, қумурсқа ва йиртқичлар яшайди...

У тасаввурида қумнинг ҳаракатини кўз олдига келтирар ва хаёлот дунёсига шўнғирди – ўзини ҳам ана шу поёнсиз оқимда кўрарди».

(Кобо Абэ «Қумдаги хотин»)

Й.В.Гёте¹ бундан икки аср муқаддам «... **шоирни англаш учун** шоирнинг мамлакатига бориши керак», – деган эди. Бу фикр, айниқса, мутлақо бошқача, алоҳида тамаддун ҳисобланган, қуйида сўз борадиган япон маданияти ва японларнинг миллий ўзлигига нисбатан айни ҳақиқатдир. Буюк немис шоирининг юқоридаги сўзларида курраи заминимиздаги инсон тафаккуридек аниқ ва мавжуд бўл-

¹ Йоҳанн Волфганг Гёте (Johan Wolfgang von Goethe, 1749 – 1832) – буюк немис мутафаккири, шоири, ёзувчиси ва давлат арбоби.

ган воқеликдан хаёлот дунёсига – бу ўзига хос дунёни тадқиқ этиш ва тушунишга олиб борадиган йўл кўрсатилган.

Ҳақиқатан ҳам буюк япон ёзувчиси Кобо Абэ ижодини англаш учун ёзувчининг китоблари, асарлари асосида ишланган фильмлар (масалан, режиссёр Тесигахара томонидан суратга олинган «Қумдаги хотин» 1964, «Бегона юз», 1966) билан танишиш камлик қилади. Кобо Абэни тушуниб этиш учун у томонидан тасвирланган замин ва табиатга, у ўсиб улғайган маданий муҳитга муурожаат қилиш даркор. Ёзувчининг ватани – Япония энг қадимий анъаналар, айни пайтда Ғарб маданиятини ўзига фаол сингдираётган давлатдир. Шунинг учун япон ёзувчисининг асарлари ҳам ўтмиш ва замонавийликнинг, Шарқ ва Ғарбнинг чорраҳасида, саволлар ва уларга янги-янги саволлар туғдирадиган жавобларни таққослашда дунёга келган.

Япониянинг замонавий адабиётида Кобо Абэ алоҳида ўрин тутиши шу билан изоҳланади. Унинг адабий ижоди, энг аввало, бадий тасаввурининг ўзига хослиги, ривоятлар ва хаёлотнинг бутунги кун воқелиги билан ноёб шаклларда чирмашиб кетганлигидадир. Шуни алоҳида таъкидлаш жоизки, иккинчи жаҳон урушидан кейинги даврда япон авангарди етакчиларидан бири ҳисобланган бу муаллифнинг инсоннинг ҳали тадқиқ этилмаган ҳаёт қирралари бетакрор усулда кашф этилган ҳар бир асари фақат Япония адабий доиралари ва китобхонлари ўртасида жуда катта қизиқиш билан қарши олинмасдан, балки жаҳоннинг жуда кўп мамлакатлари ўқувчиларининг эътиборини жалб қилган.

Одатда, жаҳон адабиётида қаламга олинмаган ҳаётий муҳим мавзулар қолмаган, деган фикр устун туради. Кобо Абэ ўзининг асарлари билан бу дунёда ҳам ҳали очилмаган қўриқлар бисёрлигини исботлашга интилган. Ёзувчи ҳеч қачон бошқалар ўзлаштирган экинзорда жўяк тортишга уринмайди, аксинча болалиги ўтган яйдоқ чўлларни ўзлаштиришга астойдил

ҳаракат қилган. Шу маънода уни адабиётнинг чўлқу-
вари, деб таърифлаш ҳам мумкин.

Кобо Абэ (ҳақиқий исми Абэ Кимифуса, 1924 –
1993) – Токио яқинидаги Кита шаҳрида, врач оиласида
туғилган. Лекин болалиги Манчжурияда¹ ўтди. Бу ерда
отаси Мукден империя университетининг тиббиёт фа-
культетида дарс берган. Маданияти ва урф-одатлари
японларникидан ўзгача бўлган бу юртдаги ҳаёт Кобо
Абэ дунёқарашининг кенгайишига таъсир қилгани
шубҳасиз. Бу ерда кўрган-кечирганлари ва таассурот-
лари адибнинг қатор асарлари бош мавзуси бўлган.

Кобо Абэ Манчжурияда мактабнинг ўрта босқи-
чида таълим олган. У 1940 йилда Японияга қайтиб
келганидан сўнг Сёдзе шаҳридаги олий босқич мак-
табини тугаллаган. 1943 йилда, Иккинчи жаҳон уру-
ши авжига чиққан пайтда Кобо Абэ отасининг тав-
сиясига мувофиқ Токио университетининг тиббиёт
факультетига ўқишга кирган. Аммо бир йил ўтгач,
ўқишни ташлаб Манчжурияга – Мукден шаҳрига
қайтган. Бу ерда у урушда Япониянинг мағлубиятга
учраганининг гувоҳи бўлган. Шу йили унинг отаси
ҳам вафот этган.

Япония империясининг таназулли Кобо Абэ оила-
сининг тирикчилик ўтказиш учун маблағи қол-
масдан, ниҳоятда ночор аҳволга тушиб қолган пай-
тига тўғри келган. У яна Токиога келиб, университет-
га ўқишга тикланган. Унинг ўқишни давом эттириш
учун пули етмасдан, катта қийинчиликларга дуч кел-
ган, аслини олганда врачлик касби уни унчалик қи-
зиқтирмаган. Шундай бўлса ҳам, 1948 йилда универ-
ситетни базўр тугаллаган ва врач дипломини олган.
Бунда энг қийин – ихтисослиги бўйича имтиҳонни
фақат профессорга ҳеч қачон докторлик амалиёти
билан шуғулланмаслигига ваъда берганидан кейин-
гина топшира олган.

¹ Манчжурия – Хитойнинг шимолий-шарқидаги минтақа.

Ўша йиллари кўпгина тенгдошлари сингари у ҳам сиёсатга қизиққан, Япония коммунистик партиясининг аъзоси бўлган. Аммо совет қўшинларининг Венгрияга киритилиши Кобо Абэда кескин норозилик туғдирган ва у партиядан чиққан. Сиёсатдан ихлоси қайтган Абэ ҳаётини тўла-тўқис адабиётга бахшида қилган ва унга жаҳон миқёсида шуҳрат келтирган асарлар битган.

1947 йилда у ўзининг илк асари – Манчжуриядаги ҳаёти ва таассуротларига асосланган **«Номсиз шеърлар»** номли 62 бетдан иборат тўпламини тузган ва унинг ҳамма ададини ўзи мимеографда¹ чоп этган. Кобо Абэнинг Иккинчи жаҳон урушидан сўнг ёшларнинг тушкунлиги ва ўша даврдаги воқеликка норозилик туйғулари акс этган шеърларида Р.М.Рильке² ижоди ва М.Хайдеггер³ фалсафасининг кучли таъсири яққол ҳис этилади.

Кобо Абэ ижодининг дастлабки босқичларида Ф.Кафка⁴ ва У.Фолкнернинг⁵ кучли таъсири яққол ҳис этилади. Умуман у жаҳон адабиёти, айниқса Э.А.По⁶,

¹ Мимеограф (қадимий юноча «μυεογραφι» – «тақлид қилман» ва «υροφω» – «ёзаман» сўзларидан) – америкалик Томас Альва Эдисон томонидан китобларни кам нусхада чоп этишга мўжалланган қурилма.

² Райнер Мария Рильке (тўлиқ исми-шарифи Рене Карл Вильгельм Йоханн Йозеф Мария Рильке, немисча René Karl Wilhelm Johann Josef Maria Rilke, 1875, Прага – 1926) – XX аср модерн усубида немис тилида ижод қилган, Австрия фуқаролигига эга таниқли шоир.

³ Мартин Хайдеггер (немисча Martin Heidegger, 1889 – 1976) – немис файласуфи, борлиқ тўғрисидаги таълимот асосчиси.

⁴ Франц Кафка (немисча: Franz Kafka, 1883 – 1924) – австрия ва чех носира, ҳикоянавис, немис тилида ижод қилган адиб.

⁵ Уильям Катберт Фолкнер (инглизча William Cuthbert Faulkner, 1897 – 1962) – америкалик ёзувчи, адабиёт бўйича 1949 йили Нобель мукофотининг лауреати.

⁶ Эдгар Аллан По (инглизча Edgar Allan Poe, 1809 – 1849) – америкалик ёзувчи, шоир, адабий танқидчи ва муҳаррир, Америка романтизмнинг вакили, илмий фантастика асосчиларидан бири.

Л.Кэрролл¹, Ф.М.Достоевский², Н.В.Гоголь³ ва бошқалар ижоди билан яхши таниш бўлган. «Мактабда ўқиётган йиллардаёқ рус адабиётининг икки улкан вакили – Гоголь ва Достоевский ижодига мафтун бўлгандим, – деб эътироф этган Кобо Абэ. – Менга, айниқса, Гоголь катта таъсир кўрсатди. Асарларимда тўқима ва воқеликнинг чатишиб кетиши ва шу туфайли воқеликнинг ниҳоятда ёрқин ва таъсирчан гавдаланиши менга буни ўргатган Гоголь туфайли пайдо бўлди».

1947 йили унинг дастлабки йирик асари – **«Пахса деворлар»** ҳам битилган. Адабиёт дунёсида бу ижод намунаси билан биринчи бўлиб муаллиф Сёздедаги олий босқич мактабида ўқиётганда унга немис тилидан дарс берган танқидчи ва тилшунос Рокуро Абэ танишган ва юқори баҳо берган. Уч жилддан иборат бу асарда қадрдон шахрини тарк этиб, Манчжурияда дарбадарликда жиноятчилар тўдасига асир тушиб қолган ёш японнинг хотиралари баён этилган. Рокуро Абэ ташаббуси билан қўлёзма «Замонавий адабиёт» журналига юборилган. Ва «Пахса деворлар»нинг биринчи жилди «Интеллектуал» журналининг 1948 йил февраль сонисида эълон қилинган. Ушбу асари орқали танилган Кобо Абэ машҳур япон адиблари Ютака Ханяя⁴ ва Таро Окамото⁵ раҳбарлик қилган «Тун» адабий бирлашмасига аъзо бўлиб киришга

¹ Льюис Кэрролл (инглизча Lewis Carroll, ҳақиқий исми-шарифи Чарльз Лютвидж Дожсон, 1832 – 1898) – инглиз ёзувчиси, файласуфи, математиги.

² Фёдор Михайлович Достоевский (1821 – 1881) – жаҳоннинг энг машҳур рус ёзувчиларидан бири, мутафаккир.

³ Николай Васильевич Гоголь (туғилгандаги фамилияси Яновский, 1809 – 1852) – буюк рус ёзувчиси, драматурги, шоир ва публицист.

⁴ Ютака Ханяя (японча 埴谷 雄高, 1909 – 1997) – буюк япон ёзувчиси ва адабий танқидчи, иккинчи жаҳон урушидан кейинги япон адабиётининг энг ёрқин намояндаларидан бири.

⁵ Таро Окамото (японча 岡本太郎, 1911 – 1996) – машҳур япон рассоми ва санъатшунос, япон авангарди ва сюрреализмининг энг машҳур намояндаси.

таклиф этилган. Кобо Абэнинг ноёб истеъдодини биринчи бўлиб пайқаган Ютака Ханиянинг қўллаб-қувватлаши туфайли «Пахса деворлар» 1948 йилнинг октябрида «**Йўл охиридаги кўрсаткич**» номи билан «Синдзэнбися» нашриёти томонидан алоҳида китоб шаклида нашр этилган.

«Замонавий адабиёт» журналининг 1951 йил февраль сонида Кобо Абэнинг «**Девор. S.Карма жинояти**» қиссаси эълон қилинган. У Льюис Кэрроллнинг «**Алиса мўъжизалар мамлакатига**» машҳур асари таъсирида ёзилган бўлиб, япон адибининг Манчжурия чўлларидаги хотиралари асосига қурилган. Мазкур қисса Япониянинг 1951 йилги адабиёт бўйича энг олий – Акутагава мукофотига¹ муносиб деб топилган.

Японлар дунёси кўпинча нафис ва жимжимадор чизиқлар – иероглиф тафаккури, иероглиф коиноти ни акс эттирадиган иероглифлар тарзида тасаввур этилади. Бевосита худди шу тушунча Кобо Абэнинг адабий дунёсининг тимсоли деса бўлади: бу дунё ҳам сеҳрли ва сермаъно, ҳам жумбоқли, чигал, шу билан бирга тугал иероглиф дунёсидир.

Масалан, «Девор» қиссаси асар қаҳрамонининг ўз ташриф қоғозини йўқотиб қўйишидан бошланади. Муаллиф бу билан ўз қаҳрамони исми-шарифидан маҳрум бўлганлигини англатишга ҳаракат қилган. Умуман олганда, Кобо Абэ асарлари матнларига атайин яширин маънолар сингдирилган. «Девор»да ҳам ташриф қоғозининг йўқотилиши билан шахс жамиятдан бегоналаштирилишининг биринчи босқичига ишора қилинади. Яъни номсиз қаҳрамон жамиятга қарши қўйилган, аниқроқ айтиладиган бўлса, жамият рўйхатидан ўчирилган. Аммо воқеалар ривожига фақат бу билан яқун топмайди. Бегоналаштирилиш

¹ Рюноскэ Акутагава номидаги мукофот – буюк япон ёзувчиси Рюноскэ Акутагава хотираси учун 1935 йилда «Бунгэй сундзю» нашриёти томонидан бошловчи ижодкорларга бериладиган, Японияда адабиёт соҳасида энг нуфузли ҳисобланадиган мукофот.

давом эттирилади: қаҳрамоннинг ички дунёсида ҳам уни ўзидан тўсайтган девор қад кўтара бошлайди. Таъбир жоиз бўлса, иккинчи даражали бегоналаштирилиш содир бўлади.

Адабиётшунослар фикрига кўра, Кобо Абэнинг **«Тўртинчи муз даври»** (1959) асари япон фантастика адабиётида янги даврни бошлаб берган. Бу даврда япон авангардининг етакчисига айланган ноёб услубчининг мазкур жанрга мурожаати япон фантастикасини, ҳеч муболағасиз, янги чўққиларга кўтарган. **«Тўртинчи муз даври»** шакли бўйича классик роман ҳисобланади. Унда оламшумул сув тошиши арафасида олимларнинг сувда яшай оладиган одам янги зотини яратиш устида иш олиб бориши ҳикоя қилинган. Аммо моҳият жиҳатидан эса бу асар тор дунёқарashi доирасида бўғилаётган иқтидорли инсон фожиаси тўғрисидаги ўзига хос ҳикоятдир.

Япон ёзувчиси кейинги асарларида ҳам фантастикага мурожаат қилган. Япон адабиётининг шоҳ асарларидан бири сифатида эътироф этилган **«Бегона юз»** (1964), **«Таёққа айланган одам»** (1969), кафкача усулда битилган **«Одам-қути»** (1973), **«Сакура» нажот кemasи»** (1984) ва бошқалар бунга мисол бўла олади.

1973 йилда ёзувчи **«Кобо Абэ студияси»** шахсий театрини ташкил этган ва унга раҳбарлик қилган. Бу унинг драматургия жанрига кўпроқ мурожаат қилишига туртки бўлган. Адиб пьесаларни ўз театри учун ёзган. Уларнинг юксак маҳорат билан битилганлиги пьесаларидан **«Арвоҳ – шу ерда»** (1958) Япониянинг Кисидо мукофоти, **«Дўстлар»** (1968) Танидзаки мукофоти, **«Яшил пайпоқ»** (1974) Йомиури мукофоти-га сазовор бўлганлиги далолат беради. Фарбда япон драматургининг **«Таёққа айланган одам»**, **«Қалъа»**, **«Қуллар ови»**, **«Шарпалар орамизда»**, **«Дўстлар»** ва бошқа пьесалари ниҳоятда машҳур.

«Кобо Абэ студияси» 1979 йилда Америка Қўшма Штатларида гастролларда бўлиб, Нью-Йорк, Вашинг-

тон, Чикаго ва бошқа йирик шаҳарларда ўз спектаклларини катта муваффақият билан намоиш этган.

Кобо Абэ ёзувчи, драматург, театр режиссёри бўлиши билан бирга радио ва телевидениеда ҳам фаол иштирок этган. У санъатнинг туб табиатини чуқурроқ англашига, асарларида даврнинг энг ўткир муаммоларини кўтариб чиқишига бевосита ана шундай серқирралик ёрдам беради, деб ҳисоблаган.

Ёзувчининг кўпгина романлари драматургия асарлари услубида битилган. Бу унинг фикрича, адиб, энг аввало, инсоннинг ҳиссиётига таъсир кўрсатиши, қаламга олаётган воқеалари қалбда акс садо уйғотиши, шундан кейингина онгни жунбишига келтириши керак. Кўп жиҳатдан шу сабабли Кобо Абэнинг эътиборини ёшлигидан ихлос қўйган Франц Кафка билан бир қаторда немис мутафаккири, адабиёт бўйича 1981 йилги Нобель мукофотининг лауреати Элиас Канеттининг¹ ижоди ўзига жалб этган. Айни пайтда дўсти Донольд Киннинг тавсияси бўйича колумбиялик ёзувчи Габриэль Гарсиа Маркес² асарлари билан танишган. Канетти ва Маркеснинг асарлари уни шу қадар ларзага солганки, Абэ бу ёзувчиларнинг Япониядаги энг оташин тарғиботчисига айланган.

Кобо Абэ асарларида инсоният олдида турган энг ўткир муаммолар кўтарилган. Унинг романларининг асосий ғояси – шахс ва жамият ўртасидаги зиддият, инсоннинг ҳаёт воқелиги олдидаги иложсизлиги, тақдир зарбаларига бардошлигини синовдан ўтка-

¹ Элиас Канетти (инглизча Elias Canetti, 1905–1994) – австрия, болгар ва инглиз ёзувчиси ва драматурги, адабиёт бўйича Нобель мукофоти лауреати. Болгарияда туғилиб, шу давлат фуқаролигини олган, Австрия университетида ўқиган, 1952 йилда Буюк Британия фуқаролигини олганлиги учун шу мамлакатлар адаби ҳисобланади.

² Габриэль Хосе де ла Конкордиа «Габо» Гарсиа Маркес (испанча Gabriel Jos de la Concordia «Gabo» García Marquez, 1927) – колумбиялик адиб, журналист, ношир ва сиёсий арбоб, адабиёт бўйича 1982 йилги Нобель мукофоти лауреати.

зишдир. Муаллиф ўз қаҳрамонларини оддий одамлар, айна пайтда ниҳоятда бетакрор шахслар сифатида гавдалантирган.

Ёзувчининг бадиий тасаввури ҳам ноёб. У асарлари моҳиятидан келиб чиққан ҳолда қаҳрамонларининг инсоний қиёфасини қутилмаган янги шаклларда тасвирлаб, улар ички дунёсини ўзига хос тарзда очиб бериш истеъдодига эга. **«Қумдаги хотин»** романидаги Ники Дзюмпей, **«Бегона юз»**даги ниқобли одам, **«Ёқиб юборилган харита»**даги изқувар, **«Одам-қути»**даги одам-қути турли сабабларга кўра одатий кўринишларини ўзгартирган бўлсалар ҳам, ўзлигини сақлашга астойдил ҳаракат қилади, бироқ ҳамиша ҳам омад улар томонида бўлмайди.

«Қумдаги хотин» (1960) Кобо Абэ ижодида романнавислик дебочасидир¹. Япон адиби тадқиқотчиларининг ҳисоблашича, ушбу асар «ҳозирги давр адабиётининг энг антиқа ва жумбоқли асаридир». Бу лўнда ва ихчам авангард роман билан рус ёзувчиси Н.В.Гоголнинг «Бурун» асари баҳслаша олади. «Қумдаги хотин»даги воқеалар тўқима, бироқ тутах идишлар қонунига асослангандек воқелик билан узвий боғлиқ. Япониянинг «қумли ички дунёси» воқеалари ҳақиқий Японияга – газета мақолалари ва расмий ҳужжатларга, шаҳар ва қишлоқлари оддий аҳолисининг турмуш тарзига чамбарчас боғланган.

Асарда муаллифнинг диққат-эътибори оддий, камтарин ўқитувчи Ники Дзюмпейга қаратилган. Бирор соҳада ном чиқаришни орзу қилган бу кимса август ойида уч кунга таътилга чиқиб, саҳрода ноёб қурт-қумурсқаларни қидириб юриб, бу ерда улкан қум ўрасида яшайдиган аёлникида тунашга мажбур бўлади. Мазкур хароба бошпанани қум босиб қолмаслиги учун аёл куну тун ўрага тушаётган қумни куракда ташқарига отишга мажбур. Ники бошида

¹ Таниқли таржимон Ваҳоб Рўзиматов томонидан ўзбек тилига ўтирилган.

бу ишда аёлга ёрдам беради. Аммо кейинчалик офтоб урганидан бетоб бўлиб қолади. Бунинг устига ўзи бу ерга тушган арқон нарвон ғойиб бўлади ва у ҳам ушбу аёл каби қум ўрасининг асирига айланади.

Романда Кобо Абэнинг бошқа қатор асарларида бўлганидек, шахс ва жамият ўртасидаги зиддият тасвирланган. «Қумдаги хотин»да қум остида қолиш хавфидаги қишлоқ учун алоҳида бир одам (Ники Дзюмпей) – ҳеч вақо, унинг манфаатлари ҳеч кимни қизиқтирмайди. Худди шунингдек, жамият тимсоли бўлган давлат ҳам қум барханлари орасида қолиб кетган қишлоқ аҳли манфаатлари билан сира иши йўқ.

Муаллиф ана шу ҳолат орқали жамиятга хизмат қилиш ғоясининг нақадар абгор этилиши мумкинлигига диққат-эътиборни жалб этади. Бундай жамиятда унинг ҳар бир аъзоси улкан механизмнинг арзимас мурвати сифатида кўрилади. Бу мурват механизм айрим қисмларини бирлаштириб туради, лекин механизм мурват манфаати учун ишламайди.

Ана шу зиддият орқали Кобо Абэ ниҳоятда ўткир ижтимоий масалани кўндаланг қўйган: инсон – унинг манфаати учун ҳамма нарса қилиниши кўзланган мақсадми ёки бирор мавҳум мақсадга эришиш воситасими? 1940 йилларнинг охири – 1950 йилларнинг бошида кўпгина япон ёзувчилари ўз асарларида ана шу муаммони кўтариб чиққан.

Кобо Абэ ўзининг бу романи марказига яна бир муҳим мавзу – ҳаёт билан ўлим қарама-қаршилигини қўйган. Асарда бу сув ва қум қарама-қаршиликдир. Асар қаҳрамони ўлик қумда сув топади. Сув – қишлоқ аҳолиси учун ҳаёт-мамот масаласидир. Шунинг учун асар қаҳрамони ҳамма томонидан унутилган қишлоқ одамларига зарурлигини англайди. Унда ўзининг ижтимоий аҳамиятга эгаллик туйғуси пайдо бўлади. Авваллари унинг қум ўрасида бўлиши маънисиз бўлганди, қишлоқ аҳолиси эса душманлари ҳисобланганда ягона мақсади – қум асирлигидан қутулиш эди. Энди эса ўзининг одамларга зарурли-

гини тушунган Ники уларга хизмат қилишга интилади. Бунда қандайдир мавҳум жамиятга эмас, балки аниқ одамлардан ташкил топган жамиятга, демак ҳар бир одамга хизмат қиладиган бўлади. У, Кобо Абэ таърифлашича, «қумда сув билан бирга гўё ўзида янги инсонни топди».

«Қумдаги хотин» 1963 йилда Япониянинг Йомиури¹ мукофотига, 1968 йилда Францияда чет элик муаллифга энг буюк бадий асар учун бериладиган мукофотга сазовор бўлган. Ушбу роман асосида режиссёр Х.Тэсигахара томонидан яратилган «Қумдаги хотин» кинофильмига Канн халқаро кинофестивалининг энг яхши чет эл тилидаги мукофоти берилган, у Ўзбекистонда ҳам намойиш этилган. Роман асосида композитор К.Банч томонидан «Қумдаги хотин истифори» операси ҳам яратилган.

Даврга ҳамоҳанглик – Кобо Абэ ижодининг энг муҳим белгиларидан бири. Масалан, «**Бегона юз**» асари, биринчи қарашда, фожиа оқибатида ўз юзини йўқотган инсоннинг тақдири тўғрисидаги роман сифатида тасаввур этилади. Лабораторияда портлаш содир бўлиши асар қаҳрамонининг юзини бадбашара қилиб ташлайди. У эндиликда бу даҳшатли жароҳатлари одамлар орасида кўрина олмаслигига ишончи комил. Яъни, у ёлғизликка маҳкум этилган.

Роман қаҳрамони ўз тақдирига тан бермайди, қандай бўлса ҳам инсоний қиёфасини тиклашга уринади. Бунинг йўли битта – ўрадек из қолдирган жароҳатларни ниқоб билан яшириш.

Юз – одамлар ўртасидаги сўқмоқ йўл. Кобо Абэнинг нуқтаи назари шундай. Бу йўлнинг йўқотилиши одамнинг қамоқхонанинг бир кишилиқ каталагига тиқиб қўйилгани билан баробар. Одам чехрасига шундай қараш ниқобга мутлақо ўзгача маъно беради.

¹ «Йомиури» мукофоти – 1949 йилда «Йомиури симбун» нашриёт уйи томонидан иккинчи жаҳон урушидан кейин япон адабиётини тиклаш мақсадида таъсис этилган мукофот. Ҳар йили наср, назм, драматургия, адабий танқид, адабий тадқиқот, бадий таржима бўйича энг яхши асарларга берилади.

Ҳозирги давр илми бунинг имкониятини беради, бироқ ҳаётда ҳамма нарса анча мураккаброқ ва фожиалироқ эканлиги аён бўлади. Шу вақтгача асар қаҳрамони учун ниқобнинг ҳақиқий моҳияти маълум эмасди, у инсон доимо ниқобда бўлишини пайқамасди. Ўз қисматигина ниқобнинг ҳақиқий моҳиятини кашф этишига имкон беради: «ҳамма одамлар қалб деразасини тана ниқоби билан беркитишади ва унда жойлашиб олган зулукларни яширишади». Яъни, ниқоб «одамнинг ҳақиқий қиёфасини тўсиш» ролини бажаради.

Кобо Абэнинг мазкур романи асосида яратилган фильм экранларга чиққач, танқидчилар асосли равишда «юзи даҳшатли жароҳатланган одам Япониянинг уруш ҳалокати оқибатидаги чандиқлари рамзидек тасаввур этилади. Шу тариқа ёзувчи жаҳонда, шу жумладан, Японияда инсоннинг ўзлиги ва унинг дунёдаги ўрни хусусидаги жўшқин баҳсда ўз сўзини айтган», деб қайд қилишган.

«Бегона юз» қаҳрамони ниқоб тақиб, қутилмаганда «осонгина ҳақиқатни тўсиш вазифасини ўз зиммасига олиши» мумкинлигини англаб етади. У кашф этган яна бир жуда муҳим хусусият – одамларнинг ташқи қиёфасини адаш ички мазмун билан айнанлаштириш, «юз ва қалб мутлақ муайян ўзаро боғлиқликда» эканлигига ишончдир. Шу сабабли одамлар бегоналар қалбларига суқилиб кирмасликлари учун ҳақиқий қиёфасини яширишга интилишади. Шунинг учун ҳам, мушоҳада юритади асар қаҳрамони, қадим замонларда қотиллар, босқинчилар ниқобга муҳтож бўлган.

Ҳа, афтидан, Ўрта асрларда ёки ҳозирги кунларимизда бўлсин, ноҳақ ишга қўл урадиганлар тўғри ва мажозий маънода ўз юзларига ниқоб тақишга ҳаракат қилишади. Чунки, ниқоб «инсон қиёфасини яширишга, юз ва қалб ўртасидаги алоқадорликни узиб ташлашга, одамларни ўзини жамият билан бирлаштириб турган маънавий ришталардан халос этиш»га даъват этилган.

Шу тарзда маънавий айниш учун одам ўзининг ҳақиқий юзини ниқоб билан бекитиши кифоя қилади. Ниқобсиз унинг ҳақиқий ўзлиги, баъзан жуда хунук, ҳатто даҳшатли ички дунёси билиниб қолиши мумкин. Демак, биз ҳисоблаб келганимиздек, инсоннинг юзи фақат уни бошқалардан ажратиб турадиган қиёфагина бўлиб қолмасдан, анча муҳимроқ вазифаларга эга: ҳаётда ҳамма нарса, шу жумладан тартиб, одатлар, қонунлар – «юпқа тери – ҳақиқий юз томонидан ушлаб турилган, ҳар лаҳза сочилиб кетилиши мумкин бўлган қум қалъасидир».

Китобхон асар қаҳрамони мулоҳазаларининг туб моҳиятини англагач, ёзувчи инсоннинг юзи ва қалбини таққослаб, нимани назарда тутганлигини тушуниб етади: яъни инсон юзи – унинг виждонидир. Одам юзини ниқоб билан беркитар экан, виждони амридан ўзини тўсади. Эндиликда у ҳар қандай, ҳатто даҳшатли қилмишларга, эҳтимол, жинойтга ҳам тайёр. Демак, ҳам бевосита, ҳам мажозий маънода ёвузликка қўл урадиганлар ниқоб тақиши шарт. Шу ўринда асар қаҳрамонининг: «бевосита аскар мутлақ номсиз мавжудотдир. Унинг шахсий юзи илганмаса ҳам, бурчини бажариши учун бу тўсиқ бўла олмайди. Одам юзларини ажратиб бўлмайдиган ҳарбий қисм – мукаммал жанговар тузилмадир. Бу мукаммал тузилама қалбан азобланмасдан ҳамма нарсани яксон қилишга тайёр».

«Бегона юз» қаҳрамони ҳам ниқоб тақиб, охир-оқибат зулмкорга айланади. Атрофидаги одамлар билан муносабатни тиклаш мақсадида тақилган ниқоб унинг қўлига қурол олишига сабабчи бўлади. Бу билан зулмкорнинг ниқоби уни одамларга бошлаб борадиган йўлдан абадул-абад маҳрум қилади.

У ўз-ўзига шундай савол беради: агар ҳамма одамлар юзларига ниқоб тақиб, жамият олдидаги бурчларидан халос бўлса, нима рўй беради? Жавоби – аниқ: унда барча содир этилган жинойтлар номсиз бўлади. Чунки, аниқ жинойтчи йўқ – унинг ўрнида ниқоб.

«Одам-қути» романининг қаҳрамони ҳам жамиятдан яширинишни хоҳлайди. Аммо у жамиятдан қочиб қутулиш йўлини излаб ўтирмайди, балки қутига, бу билан янги мавжудотга айланади. Одамлар бундай қутиларга турли сабабларга кўра тушиб қолади. Баъзи бировлар юлғичлар, фақат бойлик орттириш кетидан қувиладиган истеъмош, зулмкор жамиятда ўзларининг фақирлигини ҳис этиб яшашга қодир эмас. Одам-қути нияти эса ўзгача, у аввал бошда ўз одатларидан жуда ҳайиқиб, жуда қатъиятсиз қутулмоқчи бўлади. «Бойлик орттириш қийин, уни ташлаб юбориш эса янада мушкулдир», деб тан олади асар қаҳрамони. Лекин аста-секин, ўзи ҳақиқий одам-қутига айланиши билан вужудини забт этган юлғич ҳалок бўлади. Инсон бойлик жамғариш одатидан халос бўлади.

Бундай одам учун қутида яширинишга интилиш – озодликка интилишдир. Асар қаҳрамони учун қути боши берк кўча бўлмасдан, аксинча бошқа дунёга ланг очилган кенг эшикдир: «Кимдир бирор марта хаёлида фақат номсиз аҳоли учун мавжуд бўлган, эшиклари (агар уларни эшик, деб аташ мумкин бўлса) ҳамма учун ланг очик турган ва ҳар бир одам дўстинг бўлган, номсиз шаҳарни тасаввур эта олса... уни одам-қутига айланиш хавфи пойлаб туради». Шунинг учун у ўзининг қароргоҳини тарк этиш ниятида эмас. Қути ҳамма нарсани чинакам ўзлигича кўриш имконини беради – унинг афзаллиги шунда. Одам-қутининг зийрак нигоҳидан ҳеч нарса қочиб қутулмайди: «Қутидан қараб, манзаранинг кўз илғамас қисмида яширинган ёлғонни ҳам, ёвуз ниятни ҳам пайқаса бўлади».

Романда икки образ: ўзини қути ичига яширган инсон ва яланғоч одам образи гавдаланади. Муаллиф гоёсига кўра бу «биқиклик», «ёпиқлик»нинг жамият билан тўқнаш келиш қўрқинчи ҳамда одамлар билан узиб ташланган алоқаларни тиклашга бўлган «очиклик»дир.

Ана шу гоя бир ўсмир унга жазо сифатида яланғоч бўлишга мажбур қилинган лавҳада ёрқин ифодасини топган. Ўсмир кўпчилик кўз ўнгида шарманда қилинади ва жамият у қадар муҳим ҳисобламаган бу воқеа мазкур шахснинг бутун ҳаётини чилпарчин қилади. У умрининг охиригача танҳо қолади. Романда бу унинг тушида уйланишга муваффақиятсиз уринишида жуда таъсирчан ифодасини топган.

Дунёнинг иероглиф сифатида тасаввур этилиши тасвир ва рамзнинг бир-бирини ўзаро тўлдиришидир. Ғарб фалсафасининг дунёни зиддиятлар, уларнинг кураши ва яхлитлиги сифатида талқин этилишидан фарқли равишда Шарқ фалсафасида асосий гоя ҳаётда ҳамма нарса бири-бирини тўлдиради, бойитади, такомилга етказилади. Кобо Абэнинг асарларида ҳам тўқима ривоят воқеаликка қарши қўйилмаган, балки ҳикоят ҳаётини воқеаларга янгича маъно беради, яъни ҳаёлот мавҳум эмас, «шу яқин орада» мавжуддир. Бунинг ёрқин намунаси Кобо Абэнинг **«Ёқиб юборилган харита»** романидир.

Япон ёзувчисининг бу асарида «инсон ва унга адолатдаги жамият» муаммосига янгича ёндашилган. Унда эртаси кунига ишончи йўқ инсоннинг рўшносиз оддий кунлари, катак хоналарига яшириниб олган одамларнинг бир тарздаги зерикарли турмуши манзарасида бутунги аянчли тирикчилигидан ажралиб қолиш ҳавфи, ҳаётда ўзига бирор таянч топиш илинжи яққол ҳис этилади.

Асарда хусусий қидирув бюросининг изқувари бир аёлнинг илтимосига мувофиқ йўқолиб қолган эрини қидиради. Бедарак кимса тирикчилик ўтказишидан кўнгли тўқ бўлиш учун дипломли бўлиши керак, деган фикрда бўлган. Яъни, мабодо ҳозирги ишидан маҳрум бўлса, дипломи ёрдамида бошқа жойда иш топиши осон кечади. Шунинг учун у автомеханик, радист, мактаб ўқитувчиси дипломларини қўлга киритади, ўз келажаги таъминланган, деб ҳисоблайди.

Бироқ ҳеч қандай диплом одамнинг ўзини ўзидан қутқара олмайди ва шунинг учун у ҳаётдан қочишга мажбур бўлган. Йўқолган одам ишлаган фирманинг ёш хизматчиси Тасиро бунинг сабабларига ойдинлик киритади: «Бу жирканч фирма... Ана шу фирма учун ҳаётим билан чайқовчилик қилаётганим ҳақида ўйла-сам, жонимга қасд қилгим келади... Ҳозир унга хиз-мат қиляпман, лекин олдимда мени нима кутаяпти? Бўлим бошлиғи бўламан, кейин бошқарма бошлиғи... Агар бу ҳақда орзу қилмасанг, ҳаётинг янада ғуссаи тасаввур этилади... Орзу қилсанг – дўстларинг усти-дан тепкилаб ўт, бошлиққа лаганбардорлик қил... Ким бу қоидага амал этмаса, тепки ейди, у билан ташландикдек муомала қилишади».

Ҳаётдан биргина йўқолган кимса қочмаган. Уни қидираётган изқувар ҳам аслида қочоқ. Бундан изқувар рафиқасининг гаплари ҳам далолат беради: «Сен жўнгина уйдан кетдинг, қочдинг... Йўқ, мендан эмас, ҳаётдан қочдинг... Бетиним алдоқчилик қи-лишдан, ҳамиша ўзингни дор устида юргандек ҳис этишингдан қочдинг». Ана шунда бедарак йўқолган изқувар ёлғиз эмаслигини, «у беҳисоб қиёфаларда мавжудлиги»ни англаб етади.

Изқувар йўқолган одамни қидиришни олиб бори-ши керак бўлган ҳар соат ва дақиқа аниқ белгилаб қўйилган. Даставвал бу иш сушт кечади: далиллар тўпланади, ўзаро солиштирилади. Кейин вақт оқи-ми ниҳоятда жадаллашади. Воқеалар ниҳоятда чи-гал бойланган тугун каби тасаввур этилади. Аввал изқувар хотирасидаги воқеа, ҳодисалар гойиб бўла-ди, кейин одамлар йўқолади... Асар қаҳрамони одам зоти учрамайдиган шаҳарга келиб қолади. Бунда му-аллиф худди китобхонга «Одам ўзини қачон ёлғиз ҳис этади: оломон орасидами ёки ҳувиллаб ётган шаҳар-дами?» саволини бераётгандек.

Шаҳарда одамлар пайдо бўлганда эса изқувар-нинг хотираси йўқолади. «Одамларсиз ёлғиз» вази-

яти «ҳамманинг орасида хотирасиз» ҳолатига айланади. Асар қаҳрамони ўзи тўғрисида бирор нарсани ёдга солиш учун қоғозларини титкилайди, чўнтагида нима борлигини текшириб кўради. Аммо уларнинг ҳаммаси бефойда: «Аслида ўзим ўзимни йўқотиб қўйдим. Йўқ, эҳтимол, ўзимни йўқотганим йўқ, балки ўзим томонимдан йўқотилдим».

Шу тарзда изқувар изланаётган кимсага, яъни овчи ўлжага айланади. Хотира йўқотилади, бу билан вақт ва макон йўқотилади. Одам ўзини муайян оилга, жамоага мансуб, деб ҳис этган, японлар учун энг муқаддас бўлган мавқе мақомини йўқотади ва ёқиб юборилган харитага айланади.

Японлар учун ўзини улкан яхлитликнинг бир қисми деб ҳис этиш хос. «Менинг улушим, менинг қисмим» – Японияда бу шахснинг жамият билан муносабатларидаги, табиат, дунёга муносабатидаги ўз мавқеидир. Япон анъаналарига кўра, шахс оилга (оилавий муносабатларга), жамоага ёки гуруҳга мансубдир. Одамлар бундай мансублигида ва мақоми белгиланишида ўзлигини намоён этади.

Японларнинг «Ёлғизлик дўзахи» деб номланган қадимий сурати бор. Унда учиб бораётган беҳисоб одамлар тасвирланган. Улар бир-бирларини туртиб, четга суриб, олдинга ўтиб олишга интилади. Бир қарашда бу одамлар яхлит, олға томон интилаётган якдил жамоадек тасаввур қилинади. Аммо суратнинг даҳшатлиги шундаки, учиб бораётганларнинг ҳар бири ёлғиздир. Уларнинг ҳар бири мангу танҳоликка ҳукм қилинган гуноҳкорнинг руҳидир. Кобо Абэ ҳам ўз асарларида жамиятда ўзини ёлғиз ҳис этадиганларнинг фожиасини қаламга олади.

«Яширин учрашув» ҳам ёвузлик дунёсидаги инсон фожиаси тўғрисидаги романдир. Кобо Абэ аввалги асарларида жамиятда ўз ўрнини топишга тиришаётган, аммо одатда, топа олмайдиган шахснинг ўқинчли қисматини тасвирлаган бўлса, мазкур ро-

маннинг танқид тиғи жамиятнинг ўзига йўналтирилган. Асар қаҳрамонлари эса бу ижтимоий қабиҳлик манзарасининг бўёқларидир.

Муаллиф «Ўз романимда дунёни нафрат бошқарадиган бўлса, инсоний муносабатлар хотимасини топса, у нимага айланиши мумкинлигини кўрсатмоқчи бўлдим», – дейди. Асар воқеалари қаҳрамоннинг хотинини ҳеч ким чақиртирмаган «тез ёрдам» машинаси олиб келган сирли касалхонада кечади. Бу касалхона – ҳамма нарса оёғи осмонда қилинган, тийиқсиз қаҳр ҳукмрон бемаъни дунёдир. У ташқи кўринишидан қамоқxonани эслатади: «Икки қаватли узун, тахтадан ясалган бино, атрофи сим билан тўсилган, ичкарида палаталар бўлса керак, улар кўз илғамайдиган тарзда чўзилиб кетган». Бу қурилишнинг устида асосий маъмурий бино – «ўн беш қаватли, тепа томони торайиб борадиган, пастга машъум қушнинг ерга санчилган панжалари каби тўрт устун чўзилган». Яъни маъмурий бино – йиртқич ҳокимият тимсоли. Бу қамоқxonа кўринишидаги касалхонанинг ёлғиз бино эмаслиги, унинг чегараси йўқлиги – шаҳарга суқилиб кирганида равшанлашади.

Кобо Абэ антиқа касалхонанинг кундалик воқелик билан узвий боғлиқлигини таъкидлаш учун у ерда ишлаётган ҳамма ходимлар – айна пайтда беморлар эканлигига урғу беради: ҳамма бемор, ҳамманинг ўрни касалхонада – бу мазкур муассаса маъмуралининг фалсафасидир. Уларнинг фикрича, ҳамма масала ташхисда, айрим нооқилларгина ўзларини мутлақо соғлом, деб ҳисоблайдилар ва ташхис қўйишини хоҳлашмайди. Бошқача қилиб айтганда, ҳали ҳам ўзларининг ягона макони – касалхона эканлигини англаб етмаган одамлар бор. Демак, одамлар ёвузлик дунёсида яшашга маҳкум этилган.

Шунинг учун ҳам муассаса директорининг ўринбосари антиқа фикр билдиради: яхши шифокор – яхши бемордир. Бу билан фақат ҳеч нарсага қодир

бўлмаган, ўзини даволай олмайдиган бошқани даволай олади, деган телба фикр уқтирилади. Чинакамига тескари дунё.

Касалхонада ҳамма нарса тартибга солинган. Беморларнигина эмас, барча врачлар, хизматчилар, ҳатто қоровуллар халатларига ҳам уларни бир-биридан фарқлайдиган белгилар тикилган. Шунинг учун уларни ажратишда ҳеч ким адашмайди: бир одамдан қўрқиш керакми, бошқасини аямасдан калтакласа бўлаверадими – ажратиш осон.

Бу касалхонада беморлар даволанмайди. Муассасанинг вазифаси мутлақо бошқача – бу ерга келиб қолганларнинг ҳаммаси муттасил кузатув остида бўлиши шарт. Аммо муаллиф асарда ҳақиқатан ҳам гап даволаш муассасаси тўғрисида кетаётганлигига ишора қилиб, унинг бўлимларига антиқа номлар беради: масалан, «кемирчак жарроҳлиги бўлими». Аммо, нима учундир бу бўлим ёлгон сўзлайдиганларни аниқлайдиган қурилма билан жиҳозланган.

Касалхона учун бундай қурилма нимага керак? Маълум бўлишича, у одамлар ўртасида ўзаро англашувга эришиш воситаси бўлиб хизмат қилиши керак. Бу ерда ҳеч ким ҳеч кимга ишонмайди. Шунинг учун янги турмуш қурган эр ва хотин бир-бирларига ишонишлари мумкинлигини аниқлаш мақсадида қурилма хизматига мурожаат қилишади. Воқеалар ривожидан касалхонанинг туб моҳияти, унинг беморларни даволаш эмас, уларни кузатиб туриш ва устларидан чақимчилик қилиш жойи эканлиги ойдинлашади..

Кобо Абэнинг «Яширин учрашув» романи – тўрачиликнинг шафқатсиз танқидидир. Касалхона – тўрачилар давлатидир. Бу ғоя романда жуда таъсирчан тасвирланган. Жумладан, жонлаштириш бўлимига ҳушсиз бемор келтирилади. Уни дарҳол ҳушига келтиришади ва шу ондаёқ бу бемор бўлимдалигини нутишади. Чунки жонлантириш бўлимининг вази-

фаси – одамни даволаш эмас, ҳушига келтиришдир. Оқибатда бемор яна ҳушидан кетади, врачлар эса уни тагин жонлантиришади ва шу ондаёқ мавжудлигини эсдан чиқаришади. Бу бир неча кун давом этади, бемор фақат ўз «халоскорлар»ига миннатдорчилик билдириш учун ҳушига келади ва яна ўзидан кетади.

Ривоятга ўхшаш бу романда эзгулик ҳалок бўлади, ёвузлик эса тантана қилади. Китобхон биринчи қарашда, муаллиф жамиятнинг соғлом кучларига ишонмайди, деган фикрга бориши мумкин. Аммо Кобо Абэ асарининг мазмуни бундай эмас. У эзгулик йўлида қандай кучли тўсиқлар бўлмасин, ўзи даъват этилган олижаноб мақсадларга хизмат қилиши зарурлигини уқтирмақчи бўлади. Бу асар ғоясининг бир томони бўлса, иккинчиси – одамлар эзгуликка нақадар эҳтиёткорлик билан муносабатда бўлишлари зарурлиги таъкидланади. Агар инсоният ўзига таҳдид солаётган хавфни сезмаса, романдаги касалхона каби жирканч муассаса беморига айланиши мумкин.

Кобо Абэнинг аксарият асарларида, жумладан, Ўзбекистонда хизмат кўрсатган журналист Эркин Эр-назаров томонидан ўзбек тилига таржима қилиниб, эътиборингизга ҳавола этилаётган «Худди одамдек»¹ қиссасида воқеалар ривожини деярли сезилмайди, тасвирлар қабариқ эмас, нозик, илғаш қийин чизгилар орқали берилади, ғоя мулоқот ва ички кечинмаларга сингдирилган. Асар қаҳрамони ижодкор – журналист ва драматург бўлса-да, умуман, оддий одам сифатида беҳисоб қўлли илоҳ билан фалсафий жангга киради. Мавзу ўша – инсон ва жамият, воқелик ва ҳаёлий дунё, ҳақиқат ва ёлғон. Аммо адиб ўқувчисига тайёр жавобларни тақдим этмайди, аксинча уни ҳаммуаллифликка – биргаликда мушоҳада юритиш,

¹ Кобо Абэнинг «Худди одамдек» қиссаси «Жаҳон адабиёти» журналининг 2011 йил 6-сонига чоп этилган.

тўқдан пучни, оқдан қорани ажратишда иштирок этишга даъват этади.

Умуман, Кобо Абэ жуда сермаҳсул ёзувчи бўлган. 1997 йилда Японияда нашр этилиши ниҳоясига етказилган унинг тўла асарлар тўплами 30 жилдни ташкил этгани худди шундан далолат беради.

Япон адабининг қизиқиш доираси кенг бўлган. У тилшунос, мусиқа ва фотография шайдоси бўлган, автомобилларни таъмирлашдаги ихтироси учун патент олган, бунинг учун ҳатто халқаро кўргазмада кумуш медаль билан тақдирланган. Кобо Абэ Колумбия университетининг фахрий фан доктори унвонига эга бўлган, Америка санъат ва фан академиясининг фахрий аъзоси этиб сайланган.

Кобо Абэ 1992 йил охирида офир хасталикка дучор бўлган ва 1993 йилнинг 22 январиди вафот этган.

Кобо Абэ етти марта адабиёт соҳасидаги мукофотга сазовор бўлган. Унинг номзоди адабиёт бўйича 1992 йилги Нобель мукофотига ҳам кўрсатилган. Япониянинг энг машҳур адибларидан бири – Кэндзабуро Оэ¹ Кобо Абэ жаҳон адабиётида Ф.Кафка ва У.Фолкнер билан бир қаторда туришини таъкидларди. Оэ Кобо Абэ ҳаёт бўлганида Нобель мукофотига ўзидан ҳам у муносиброқ топилиши мумкинлигини эътироф этган.

**Акмал САИДОВ,
профессор**

¹ Кэндзабуро Оэ (японча 大江 健三郎 О:э Кэндзабуро, 1935) – машҳур япон ёзувчиси, адабиёт бўйича 1994 йилги Нобель мукофоти лауреати.

ҚУМДАГИ ХОТИН¹

Роман

*Жазо таҳдиди бўлмаса,
қочиш қувонч бахш этмайди.*

БИРИНЧИ ҚИСМ

1

Август кунларидан бирида бир одам йўқолиб қолди. У таътилидан фойдаланиб, поездда ораси ярим кунчалик келадиган соҳилга бориб келмоқчи эди. Ўшандан бери дом-дараксиз кетди. На полициянинг қидиришлари, на газетадаги эълонлар бирор натижа берди.

Одамларнинг йўқолиб туриши – умуман айтганда, унча кам учрайдиган ҳодиса эмас. Статистик маълумотга кўра, дараксиз кетган одамлар ҳақида ҳар йили бир неча юзлаб ахборотлар эълон қилинади. Шуниси таажжубланарлики, топилганлар жуда озчиликни ташкил этади. Суиқасд ва бахтсиз ҳодисалардан далиллар қолади; ўғирлаб кетишлар юз берган тақдирда ҳар доим уларнинг сабабларини аниқлаш мумкин. Аммо йўқолишнинг бошқача бирор сабаби бўлмаса, йўқолган одамнинг изини топиб олиш жуда қийин бўлади. Рост, йўқолиш қочиш деб аталса, булардан кўплари дарҳол худди шу оддий қочиш деб атаб қўя қолинади шекилли.

Мазкур ҳодисада ҳам қандай бўлмасин бир из йўқлиги ҳеч ғайритабиий кўринмас эди. Унинг қаёққа жўнаб кетганлиги тахминан маълум, аммо ўша ёқдан ўлиги топилганлиги ҳақида хабар келмаган эди.

¹ Ваҳоб Рўзиматов таржимаси

Иш ҳам қандай бўлмасин яширин сирларга дахлдор эмас эдики, уни шу туфайли ўғирлаб кетишган, дейилса. Барча хатти-ҳаракатларида, хулқ-атворида қочиб ниятида эканлигидан асар ҳам йўқ эди.

Аввал бошда, табиий, ҳамма, бу ишга хотин киши аралашган бўлса керак, деб тахмин қилди. Аммо полиция амалдорлари билан ҳамкасабалари йўқолган одамнинг хотинидан, у ўз коллекцияси учун ҳашарот йиққани кетганини билишгач, ҳафсалалари пир бўлди. Дарҳақиқат, хотин киши билан қочиб кетаётганини яшириш учунгина цианли калий солинган банка, ҳашарот ушлайдиган матрабча кўтариб юриш бу ўтакетган анойилик бўларди. Энг муҳими – станция хизматчиси, ўша куни S станциясида поезддан кийими альпинистларникига ўхшаган, елкасига рассомлар ишлатадиган тахта қути ва сувдон осиб олган бир эркак тушганини, у одамнинг ёлғиз эканлигини хотирлаган эди. Шундай қилиб, у тахмин ҳам бекор бўлди.

Одамовилиги туфайли ўзини ўзи ўлдирган, деган тахмин ҳам юзага келди. Бу фикрни руҳий таҳлилга жуда ишқибоз бир ҳамкасабаси айтди. Унинг фикрича, кап-катта одамнинг ҳашаротлардан коллекция тузишдек бемаъни иш билан шуғулланишининг ўзиёқ, ўша одамнинг руҳан нуқсони борлигини тасдиқлар эмиш. Ҳатто ёш боланинг ҳам ҳашаротлардан коллекция тузишга муккасидан кетиши, кўп ҳолларда унинг Эдип дардига мубтало эканлигини кўрсатармиш. Муроди ҳосил бўлмаганлигидан хумордан чиқиш учун, у бари бир ҳеч қочиб кета олмайдиган жонсиз ҳашаротга ҳузур билан тўғнағич қадар экан. Модомики, шу машғулотини улғайганда ҳам ташламабдими, бу унинг дарди яна ҳам оғирлашганидан муқаррар дарак бергани эмиш. Ахир, энтомологлар жуда кўп ҳолларда нокасталик дардига гирифтор, мингаймас бўладилар, арзир-арзимас нарсаларни ўғирлайверадилар, педерастия¹ билан шуғуллана-

¹ Педерастия – баччавозлик.

дилар. Бинобарин, одамовилик туфайли ўз-ўзини ўлдириб қўйиш ҳеч гап эмас. Қолаверса, коллекционерлар орасида шундайлари ҳам бўладика, коллекция тузишдан ҳам кўра кўпроқ банкалардаги цианли калийга ишқибоз бўладилар, ўзларининг бу машғулотларидан сира ҳам воз кечолмайдилар. Ниҳоят, бу иштиёқи ҳақида бирор марта бирор кишига очиқ гапирмагани, бу ишқибозлигининг номуносиб бир ишлигини ўзи ҳам пайқаганини исботламайдими?

Аммо ўлик топилмаганлиги туфайли жўяли кўринган бу тахминларнинг ҳаммаси чиппакка чиқди.

Асл сабабини бари бир ҳеч ким билолмади. Орадан етти йил ўтди, Фуқаролик кодексининг 30-моддасига биноан уни ўлганга чиқаришди.

Август кунларидан бирида, тушдан сўнг S станциясининг платформасида кулранг пикэ панама кийган одам пайдо бўлди. У елкасига каттакон тахта қути билан сувдон осган, худди тоққа чиқиб кетаётгандек шимининг почасини пайпоғига тикиб олган. Бироқ теварак-атрофда бирорта ҳам тоғ йўқ эди. Эшик олдида билет текшираётган станция хизматчиси унинг орқасидан шубҳа билан қараб қолди. Ҳалиги одам тўппа-тўғри бориб станция яқинида турган автобусга чиқди-да, орқадаги жойга ўтирди. Автобус тоққа қарама-қарши томонга қараб йўл олди.

Ҳалиги одам энг охирги манзилгача борди. Автобусдан тушаркан, бу атрофдаги жойлар паст-баландликлардан иборат эканлигини кўрди. Пастликлар туташ энсиз-энсиз шолিপоялар билан қопланган, уларнинг ораларида қад кўтариб турган кичик-кичик хурмозорлар эса худди оролчаларга ўхшар эди. Йўловчи қишлоқдан ўтиб соҳил томонга йўл олди. Тупроқнинг тобора туси оқариб, қуриб бормоқда эди.

Тез орада уйлар ҳам орқада қолди, у ер-бу ердигина бир неча қарағай қаққайиб турарди. Заранг ер аста-секин товонга ботадиган майда қумга айланди. У ер бу ерда қовжираган гиёҳлар оролчадек қорайиб

турар, худди бу ерга янглишиб келиб қолгандек мўъ-жазгина мажмагил бақлажон пайкалчалари кўриниб қолар эди. Аммо теварак-атрофда қилт этган жон асари йўқ. Олд томонда денгиз бўлса керакки, у ўша тарафга қараб кетмоқда эди.

Ниҳоят, йўловчи тўхтади. Атрофга аланглаб курт-касининг енги билан юзидаги терни артди. Қутини бамайлихотир очиб, бир даста чўп олди. Уларни бир-лаштирган эди, ҳашарот тутадиган матрабча ҳосил бўлди. Йўлида учраган сийрак гиёҳларни четга сурганча яна олдинга қараб кета бошлади. Қумдан денгиз ҳиди анқирди.

Вақт ўтиб борар, денгиз эса ҳамон кўринмас эди. Бу паст-баланд жой эҳтимол, олдинда нималар борлигини кўришга йўл қўймасди-ю, аммо манзара бир хил эди. Тўсатдан унинг кўз ўнгида қишлоқ намоён бўлди. Бу одатдагидек қашшоқ бир қишлоқ эди: ўт ўчириш ҳавозасининг атрофини чоғроқ-чоғроқ тошлар билан бостирилган тўсинли томлар қуршаган эди. Бир неча уйнинг томи қора черепица билан, баъзилари эса ҳатто қизил рангга бўялган тунука билан ёпилган эди. Қишлоқдаги бирдан-бир чорраҳанинг муйилишида турган тунука томли уй, афтидан, балиқчилар артелининг бошқармаси бўлса керак.

Қишлоқнинг нарёғи денгиз ва қум тепаликлар. Аммо нима учундир қишлоқ жуда ҳам ёйилиб кетган. Унинг атрофида бир қанча ҳосилдор экин майдонлар, қолгани оқиш қумлоқ ер. Кичик-кичик ерёнроқ ва картошка пайкаллари кўриниб турар, денгиз ҳиди қорамол шиптири билан омухта бўлиб кетган эди. Қум ва тупроқ билан цементлангандек заранг йўлнинг четида чақилган оппоқ чиганоқлар тоғ-тоғ бўлиб уюлиб ётарди. Бу одам йўлдан ўтиб бораркан, артель бошқармаси олдидаги очиқ ялангликда ўйнаётган болалар ҳам, тўр ямаётган чоллар ҳам, қишлоқдаги бирдан-бир резавор дўконининг олдида уймалашаётган сочи тўзғиган хотин-халажлар ҳам

бир лаҳзагина жим бўлиб, унинг орқасидан таажжуб билан кузатиб қолар эди. Аммо йўловчи уларга сира ҳам эътибор бермасди. Уни қум тепалар билан ҳашаротларгина қизиқтирарди.

Аммо қишлоқнинг миқёсигина ғалати эмас экан. Йўл бирдан юқорига қараб кўтарилди. Бу ҳам мутлақо кутилмаган нарса эди. Башарти у денгизга олиб борса, табиийки, пастга қараб кетиши керак. Балки харитадан қараётганида янглишгандир? У қарши-сидан чикиб қолган қиздан суриштириб билмоқчи бўлди. Аммо қиз ер сузганча, унинг саволини эшитмагандек индамай ўтиб кетди. Майли, йўлда давом этади. Ҳарқалай, қумнинг туси ҳам, балиқ тутадиган тўрлар ҳам, тоғ-тоғ бўлиб уюлиб ётган чиғаноқлар ҳам – ҳаммаси денгизнинг яқинлигидан далолат бериб турибди. Хуллас, ташвишланишга ҳожат йўқ.

Йўл тобора тиккаланиб борар, теварак-атрофда қумдан бошқа ҳеч нарса йўқ эди.

Шуниси ғалатики, уйлар турган жой сира ҳам кўтарилмаган эди. Йўлнинг ўзигина юқорилаб борар, қишлоқ эса ҳамон пастликда қолиб кетмоқда эди. Йўқ, йўлгина эмас, у билан бирга уй оралиғидаги ерлар ҳам кўтарилиб борарди. Шунинг учун бутун қишлоқ юқорилаб кетаётгандек, уйларгина бир сатҳдаги текисликда қолаётгандек эди. Бу таассурот қум тепанинг чўққисига чиққан сари кучая борди, ҳадемай назарида бинолар қум ўртасида қазилган каттакон чуқурликда тургандек бўлиб кўринди. Ниҳоят, у кетаётган йўл билан уйларнинг ўрталаридаги оралиқлар томлардан ҳам юқорилашиб кетди. Уйлар эса тобора қумга чўкиб борар эди.

Қиялик бирдан анчагина тикка бўлиб қолди. Энди у билан томларнинг оралиғи йигирма метрчадан кам эмасди. «У ерда қандай ҳаёт бўлиши мумкин?» – деб ўйлади йўловчи, чуқурликка сесканиб қараркан. Бирдан қутурган шамол эпкинни йўловчини энтиктириб юборди, у чуқур лабидан шоша-пиша нари-

га кетди. Туйқусдан жуда пастликда кўпираётган, соҳил қумини ялаётган бўтана денгизни кўриб қолди. Йўловчи қум тепа чўққисиди – худди кўзлаб келган манзилида турарди.

Қум тепанинг кучли шамол эсадиган денгизга қараган томони, одатдагидек, тик ва яйдоқ эди. Аммо қияроқ жойларда найча баргли гиёҳлар тўп-тўп бўлиб ниш уриб чиққан эди. У орқасига қараб қум тепа чўққисига яқинлашган сари чуқурлашиб бораётган баҳайбат ўралар худди ўртасидан кесилган болари уясини эсла-тиб, қишлоқ марказига бир неча зина тарзида тушиб борганини кўрди. Қишлоқ худди қум тепага ўрмалаб чиқиб келаётгандек эди. Балки қум тепа қишлоққа ўрмалаб чиқиб келаётгандир? Ҳарқалай, бу одам қишлоқни кўриб тажанг бўлар, гижинар эди.

Хўш, хуллас, кўзлаган қум тепасига етиб келди, иши жойида. У сувдонидан қултумлаб сув ичиб, чуқур нафас олди, жуда соф туюлган ҳаво томоғини худди жилвир қоғоздек қириб ўтди.

Йўловчи ўз коллекциясини қумда яшайдиган ҳашаротлар билан бойитмоқчи эди.

Қумликдаги ҳашаротлар майда, ранги хира бўлади, аммо коллекция тузиш дардига дучор бўлган одамни қанотлари ранго-ранг капалаклар ёки нинчилар қизиқтирмайди. Бундай одамлар ўз коллекцияларини алақандай экзотик намуналар билан безашга интилмайдилар, улар тартиблаштиришга ҳам унча қунт қилмайдилар. Хитой медицинасида қўлланиладиган дориворларни тайёрлаш учун керак бўладиган хомашёларни қидириш билан ҳам шуғullanмайдилар. Энтомологларнинг янги турларни топишдек ўзларига хос соддагина ва оддий эрмаклари бор. Бунга муваффақ бўлсанг, энтомология¹ атласида янги топилган ҳашаротнинг узундан-узоқ лотинча илмий номи билан бир қаторда сенинг номинг ҳам пайдо бўлади, номинг унда абадулабад қолса

¹ Энтомология – зоологиянинг ҳашаротлар ҳақидаги бўлими.

ҳам ажаб эмас. Модомики, сенинг номинг, ҳаттоки ҳашаротнинг номи билан боғлиқ бўлган ҳолда ҳам одамларнинг хотирасида узоқ вақтлар сақланиб қоларкан, демак, ҳаракатларинг беҳуда кетмабди.

Одатда кўз билан илғаб бўлмайдиган жуда кўп, турли-туман ҳашаротлар янгидан-янги кашфиётлар очиш имконини беради. Мана у ҳам қўш қанотлиларга, ҳатто одамлар жуда ёмон кўрадиган оддий хонаки пашшаларга кўп вақтини берди. Пашшаларнинг турлари ҳайрон қоларли даражада сон-саноксиз. Барча энтомологларнинг фикрлари асосан бир йўналишда бўлганлиги учун улар, жумладан, Японияда топилган камдан-кам учрайдиган саккизинчи мутант деб аталувчи пашша билан биргаликда бу турларнинг кўпчилигини ўрганишни деярли тугаллаганлар. Чамаси, одамларнинг ҳаёти пашшаларнинг ҳаёти билан ғоятда чамбарчас боғланиб кетганлиги учун шундай бўлса керак.

Энг яхшиси, аввал диққатни мана шу муҳитга қаратиш. Балки турларининг кўплиги пашшаларнинг ўзларини шароитга мослаштира билишдек зўр салоҳиятлари туфайлидир. Бу кашфиётдан севиниб кетиб бир сакраб қўйди. Фикри унча чакки эмас. Пашшаларнинг бу қадар зўр кўника олиш салоҳияти бошқа ҳашаротлар яшай олмайдиган энг ноқулай шароитларда ҳам осонликча кўникиб кетавериш сабабларини очиб беради. Мана, чунончи, улар ҳатто умуман тирик жон чидолмайдиган саҳродаги ҳаётга ҳам мослашиб олишган...

Бу кашфиётдан сўнг, у қумликларга, айниқса, қизиқа бошлади. Тез орада ишнинг самараси ҳам кўрина қолди. Бир куни у уйи яқинидаги суви қуриган ариқ ўзанида қаттиқ қанотлилар тоифасига (*Gicindela Japonica*, Motschulsky) мансуб бўлган, испан пашшасини эслатувчи жажжигина сарғиш ҳашаротни кўриб қолди. Маълумки, испан, пашшаларининг ранги ҳар хил ва турли катта-кичикликда

бўлади. Аммо олдинги оёқлари бир-бирлариникидан ғоятда кам фарқ қилади. Уларни гуруҳларга бўлишда шу нарса муҳим аҳамиятга эга, чунки олдинги оёқларнинг шаклларидаги тафовут турлар орасидаги тафовутни билдиради. У кўриб қолган ҳашарот олдинги оёқларининг иккинчи бўғими дарҳақиқат диққатга сазовор хусусиятларга эга эди.

Испан пашшаси тоифасидан бўлган ҳашаротларнинг олдинги оёқлари одатда ингичка, қора ва ғоятда ҳаракатчан бўлади. Бу пашшанинг олдинги оёқлари эса юмалоқ, йўғон, туси эса тўқ сариқ эди. Эҳтимолки, уларга кукун ёпишгандир. Балки ҳашаротнинг ҳаттоки кукун йиғиш учун махсус мосламаси ҳам бордир. Борди-ю, кўздан кечираётганида янглишмаган бўлса, муҳим кашфиёт очса ҳам ажаб эмас.

Аммо, афсуски ўша ҳашаротни тутиб ололмади. У ғоятда ҳаяжонланган, пашша ҳам ғоятда ғалати бир тарзда учар эди. Пашша учиб кетди. Кейин: «Қани, ушлаб ол-чи» демасдангина қайтиб келди-да, унинг яқинлашишини кутди, аммо у яқинлашиши билан пашша яна учиб кетиб, кейин қайтиб келди-да, тагин кута бошлади. Пашша уни калака қилаётгандек, ўт-ўланлар орасига кириб ғойиб бўлди.

Шу тариқа у ўша олдинги оёқлари сарғиш испан пашшасининг асири бўлиб қолди.

Қумлоққа назари тушаркан, тусмоли тўғри эканлигига яна ҳам чуқурроқ қаноат ҳосил қилди. Ахир испан пашшаси – саҳрогагина хос бўлган ҳашарот-ку. Бир назарияга кўра, у пашшаларнинг одатдан ташқари бир тарзда учиши – майда махлуқларни инларидан авраб чиқариш учун қўллайдиган ҳийласи эмиш. Шу тариқа пашша эргаштириб кетган сичқонлар, калтакесаклар инларидан йироқлашиб саҳрога бориб қолиб, очлик ва толиқишдан ҳалок бўлар эмиш. Пашшаларнинг муддаоси шу бўлиб, ҳалок бўлган махлуқларни ер эмиш. Бу пашшаларнинг японча «хат ташувчи» деган латиф номи бўлиб, зо-

тан, биринчи қарашда улар нозик кўринсалар-да, аслида тишлари ўткир, ўзлари шу қадар қонхўр бўладиларки, ҳатто бир-бирларини еб қўядилар. Бу назариянинг тўғри ёки тўғри эмаслигидан қатъи назар, у шубҳасиз, испан пашшасининг сирли учишига маҳлиё бўлиб қолган эди.

Табиий, испан пашшасининг яшаши учун ша-роит яратиб берадиган қумга ҳам қизиқиши ортиб қолди. У қум ҳақидаги китобларни ўқишга кириш-ди, ўқиган сайин бу нарсанинг қизиқ бир ҳодиса эканлигига тобора кўпроқ қаноат ҳосил қила бош-лади. Чунончи, агар энциклопедиядаги қумга бағи-шланган мақолага мурожаат қилинса, қуйидаги-ларни ўқиш мумкин:

«Қум емирилган тоғ жинсларининг йиғиндисидир. Баъзан таркибида магнитли темир, каситерит, баъзан олтин ҳам учрайди. Диаметри 2 дан 1/16 мм гача бўлади».

Қандай аниқ таъбир. Қисқасини айтганда, қум емирилган тоғ жинсидан ҳосил бўлиб, майда тош билан тупроқ ўртасидаги бир нарсадир. Аммо қум-ни, ўртадаги бир нарса дейиш тўла-тўқис таъбирлаб берилди, деган гап эмас. Нима учун, бирлашишлари натижасида ер таркиб топадиган уч элемент – тош, қум ва тупроқдан, уч элементдан фақат қумгина алоҳида айрилган ҳолатда бўлиб, саҳролар ва қумлик-лар ҳосил қила олади? Агар у шунчаки бирликдаги нарсанинг ўзи бўлса, яйдоқ қоялар билан тупроқли ерлар ўртасида бўладиган емирилишлар туфайли, уларнинг бир-бирларига қўшилишлари натижасида пайдо бўладиган сон-саноксиз ўртача маҳсулотларни учратиш мумкин бўлар эди. Ҳолбуки, аслида аниқ уч турга эга бўлган жинсларгина мавжуддир: тош, қум, тупроқ. Шуниси ҳам таажжубланарлики, қум зар-раларининг кўлами доимо қарийб бир хил – хоҳ бу Эносимо оролининг соҳилидаги қум бўлсин, хоҳ Гоби саҳросидаги қум бўлсин – у ўрта ҳисоб билан 1/18

мм га тенг бўлади, қум зарралари Гаусс жадвалидаги белгиларга яқин доиралар бўйлаб тарқалади.

Бир тадқиқотда тупроқнинг емирилиши жўн тарзда таъбирлаб берилган эди: енгил элементлар узоқ масофаларга қараб кетар экан. Аммо унда 1/8 мм га тенг қум зарралари ҳажмининг хусусиятлари мутлақо таъбирлаб берилмаган эди. Геология ҳақидаги бошқа бир асарда мутлақо аксинча таъбирланган эди:

«Сув оқимлари ҳам, ҳаво оқимлари ҳам гирдибод ҳосил қиладилар. Гирдибод тўлқинининг энг қисқа узунлиги саҳродаги қумнинг диаметрига тенг келади. Шу хусусият туфайли ердан қумгина оқим йўналишида ажралиб чиқади. Агар ердаги айрим таркибий қисмлар бир-бирлари билан заиф жипслашган бўлса, тош билан тупроқни олиб кетишга қодир бўлмаган заиф ел ҳам қумни ҳавога кўтариши мумкин. Сўнгра қум елнинг йўналишига қараб ерга қўнади. Қумнинг хусусиятларини, чамаси, аэродинамика фани нуқтаи назаридан қараш керак».

Юқорида келтирилган таъбирни давом эттирамиз: «...яъни, емирилган тоғ жинсларининг зарралари шундай бир қўламдаки, бу уларни ғоят ҳаракатчан қилиб қўяди».

Модомики, ер юзида шамол билан сув оқимлари ҳамиша мавжуд экан, қумнинг ҳосил бўлиши муқаррардир. Токи шамоллар эсишда, дарёлар оқишда, денгизлар тўлқинланишда давом этар экан, ердан янгидан-янги қум уюмлари ажралиб чиқиб, худди жонли махлуқлардек турли томонга ёйилишда давом этади. Қум тиним билмайди. Сездирмасдан, аммо қатъият билан ерни забт этади ва емиради.

Бу абадий ҳаракатдаги қум манзараси уни мислсиз ҳаяжонлантирар ва тинчлик бермас эди. Одатий тасаввурдаги қумнинг унумсизлиги унинг қуруқлигидан эмас, ҳеч қандай жон эгаси бардош беролмайдиган тинимсиз ҳаракатда эканлиги туфайлидир.

Бу, кун сайин бир-бирига ёпишиб оладиган одамларнинг ҳазин ҳаётига жуда ўхшайди.

Ҳа, қум ҳаёт учун унча қулай эмас. Аммо турғунлик яшаш учун мутлақо бир зарур нарсами? Ахир бу расво рақобатларнинг ҳаммаси турғунликни қарор топтиришга интилиш туфайли юзага келмайдими? Агар турғунликдан воз кечиб, ўзингни қум ҳаракатининг ҳукмига топширсанг, рақобат ҳам барҳам ейди. Ахир аслида, саҳрода ҳам гуллар ўсиб, ҳашаротлар билан махлуқлар яшайди-ку. Булар ҳаммаси ўзларининг мослаша билиш салоҳиятлари туфайли рақобат доирасидан чиқиб кета олган тирик жон эгаларидир. Бамисоли, бунинг испан пашшаларига ўхшаб...

У қум ҳаракатини тасаввур қилар экан, кўзига алланима бало нарсалар кўриниб, ўзини шу чексиз-худудсиз оқимда кўрди.

3

Йўловчи бошини куйи солганча, қишлоқни худди истехком деворига ўхшаб ўраб турган ярим ойдек қум тепа сиртидан олдинга қараб кета бошлади. У йироқда нималар бўлаётганига деярли эътибор бермасди. Энтомолог учун ўз оёғи тагидаги уч метрча масофа доирасигагина диққат-эътиборини қаратиш муҳим. Энг асосий қоидалардан бири эса – қуёшга орқа ўгирмаслик. Агар қуёшга орқа ўгирсанг, соянг билан ҳашаротни чўчитиб қўйишинг мумкин. Шунинг учун ҳам ҳашарот овловчиларнинг пешаналари билан бурунлари офтобдан қоп-қора бўлиб кетади.

Йўловчи ҳеч ошиқмасдан аста-секин олға қараб бормоқда. Ҳар бир қадам ташлаганида ботинкаларига қум сачрарди. Теварак-атрофда, яккам-дуккам, бир озгина нам бўлса гуллашга тайёр гиёҳлардан бошқа ҳеч вақо йўқ эди. Борди-ю, бу ерда бирор учадиган ҳашарот пайдо бўлса, у ҳам одамнинг тер ҳидига келган, туси худди тошбақа косасининг ран-

гига ўхшаш пашшалар бўларди. Аммо кўпинча худди шундай жойларда орзу амалга ошади. Лекин шуниси ҳам борки, испан пашшалари тўп-тўп бўлиб яшамайди, шундай ҳоллар ҳам бўладики, битта пашшанинг ўзи бир неча километр жойни эгаллайди. Начора, қидиришни қатъият билан давом эттириш керак.

Бирдан у тўхтади. Ўтлар орасида нимадир қимирлаб қолди. Ўргимчак экан. Унга бунинг кераги йўқ. Сигарета чекиш учун ўтирди. Денгиздан ҳамон шамол эсар, оппоқ асов тўлқинлар қум тепа этагига ёпишарди. Қум тепанинг ғарбий учи пастлаб бориб йўқоладиган томонда, денгиз устида чоғроққина қоя қад кўтарган эди. Унинг устида қуёш нури худди даста-даста ўткир игналарга ўхшаб кетарди.

Гугурти ҳеч чақилмасди. Ўнтача гугурт чақди – бирортаси ҳам ёнмади. Ташлаган гугурт чўплари ёнидан сония милининг тезлигида қумлар шувиллаб оқарди. У кичкина қум тўлқинини кўриб қолди, тўлқин тўпигига етиб келиши билан ўрнидан турди. Шимининг почасидан қум тўкилди. Тупурган эди – оғзини худди биров қирғич билан қиргандек бўлди.

Бироқ бу ерда ҳашаротлар жуда озга ўхшайди-ку! Балки қумнинг ҳаракати тезлигидандир. Йўқ, ҳали умидсизликка тушишга эрта. Ахир назарияга амал қилинса, бу ерда ҳашаротлар бўлмаслиги мумкин эмас.

Қум тепа сирти анчагина текис бўлиб қолди, баъзи жойларда у денгиздан анча ичкарига чекинган эди. Қаршимда мени ўлжа кутмоқда, деган иштиёқ билан у қия ён бағирдан пастга туша бошлади. Баъзи жойларда қумни тўсиш учун ўрнатилган ғаров тўсиқларнинг қолдиқлари қаққайиб турар ва ундан бир оз қуйироқда дўнглик кўзга ташланарди. Одам, шамол худди машина билан ясагандек пухта нақш қилган жимжимадор қумдан юриб илгарилаб кетди. Бирдан кўз ўнгидаги ҳамма нарсга ғойиб бўлиб, у ўзини чуқур ўра лабида кўрди.

Чуқур қинғир-қийшиқ, чўзинчоқ шаклда бўлиб, эни йигирма метрдан ортиқроқ келарди. Унинг қарши томондаги девори анчагина қия кўринар, йўловчи турган томондагиси эса деярли тик кесиб тушган эди. Чуқурнинг худди чинни коса четидек силлиқ ва сирғанчиқ, дўпайган лабида оёқ сирғанарди. У учуримнинг лабига бир оёғини тираб, эҳтиётлик билан пастга қаради. Шундагина, гарчанд атроф ҳали ёп-ёруғ бўлса-да, кеч кириб келаётганини пайқади.

Чуқурнинг қаърида ҳувилаб бир кулба турарди. Томнинг бир чети чуқурнинг қия қум деворига келиб ёпишган. «Худди устрицанинг чиғаноғига ўхшайди, – деб ўйлади у. – Нима бўлганда ҳам қумга қарши туrolмайсан...»

Энди фотоаппаратини ишга солаётган ҳам эдики, оёғи остидаги қум шувиллаганча пастга қараб жила бошлади. У жон ҳолатда оёғини тортиб олди, аммо қум яна анчагача шувиллаб оқиб турди. Қумнинг мувозанати қандай беқарор! Ҳаяжондан нафаси тиқилганча у жиққа ҳўл кафтини шимиға артди.

Орқасида кимдир йўтади. Қараса, бир чол пайдо бўлиб қолибди, важоҳатига қараганда қишлоқдан келган балиқчига ўхшайди. Аввал фотоаппаратга, кейин эса чуқурга қараб пишиқ мағиз юзини тириштирганча илжайди. Қон қуйилган кўзларининг жиягини шапоқ босган эди.

– Ҳа, тафтишми?

Овозини ел учириб кетди, овози худди кўчирма приёмникдан чиқаётгандек ширасиз, гўнғиллаб эшитилар эди. Аммо сўзлари дона-дона, тушуниб олиш қийин эмас эди.

– Тафтиш? – Йўловчи шоша-пиша объективни кафти билан тўсиб, чолнинг диққатини тортиш учун иккинчи қўли билан матрабчани тузата бошлади. – Нима демоқчи эдингиз? Мен тушунолмадим... Мен, сизга айтсам, ҳашаротлардан коллекция тузаман. Ҳунарим – худди шундай қумликларда яшайдиган ҳашаротлардан коллекция тузиш.

– Нима, нима? – Чол ҳеч нарса тушунмагандек эди.

– Ҳа-ша-рот-лар-дан кол-лек-ция ту-за-ман! – деб такрорлади одам баланд овоз билан. – Ҳа-ша-рот-лар-дан, тушундингизми, ҳа-ша-рот-лар-дан! Мен уларни тутаман.

– Ҳашаротларними? – Чол сира ҳам ишонгиси келмай, юзини ўгирди-да, тупурди. Ёки, тўғрироғи, лабида сўлаги осилиб қолди. Шамолда сўлак худди узун ипдек чўзилиб кетди. Нега бунчалик безовта бўлаётган экан?

– Бу районда бирорта текшириш ўтказиляптими?

– Ҳа йўқ, агар сиз текширувчилардан бўлмасангиз кўнглингизга келган ишни қилаверинг, менга бари бир.

– Йўқ, йўқ, мен инспекциядан эмасман.

Чол ҳатто бош ҳам қимирлатмай унга орқасини ўгирди-да, похол кавушининг тумшуғи билан қумни сурганча аста-секин тепалиқдан кета бошлади.

Элик метрча нарироқда, эҳтимолки, чолни кутиб бўлса керак, бир хил кийинган учта эркак қимир этмай чўнқайиб ўтирарди. Улар қачон пайдо бўлишди экан? Улардан бирида дурбин бор шекилли, уни яккаш тиззасида ўйнаб ўтирибди. Чол уларнинг олдига етиб борди. Тўрттовлари бир-бирларининг оёқлари остидаги қумни шахт билан сурганча нима ҳақдадир маслаҳатлаша бошлашди: ораларида қизғин баҳс кетаётгандек эди.

Йўловчи пашшасини қидиришни давом эттирмақчи бўлиб турган эди ҳамки, яна ҳаллослаганича чол етиб келди.

– Шошманг, сиз ростдан ҳам префектурадан эмасмисиз?

– Префектурадан эмасмисиз?.. Йўғ-э, сиз янглиш-япсиз.

Бас етар, деб ўйлади у ва хира чолга ташриф қоғозини кўрсатди. Чол лабларини пичирлатганча қоғозни узоқ ўқиди.

– Э, сиз мактабда муаллим экансиз...

– Биласизми, менинг префектурага ҳеч қандай алоқам йўқ.

– Ҳа, сиз муаллим экансиз...

Ниҳоят, пайқади шекилли, чол кўзларини сузиб, қоғозни ушлаганча ҳамроҳларининг олдига қайтиб борди. Ташриф қоғозидан улар қаноат ҳосил қилишди шекилли, ўринларидан туриб кетишди.

Чол яна қайтиб келди.

– Ҳўш, энди нима қилмоқчисиз?

– Ҳашаротларни қидираман.

– Ахир охирги автобусга кечикдингиз-ку.

– Тунаб қолсам, бирорта жой топилмасмикан?

– Тунашгами? Бу қишлоқдами? – Чол нечукдир сесканиб кетди.

– Ҳўп, агар бу ерда топилмаса, қўшни қишлоққа бора қоларман.

– Борасизми?

– Мен, умуман бирор ёққа ошиқаётганим йўқ...

– Йўқ, йўқ, овора бўлиб нима қиласиз...– Чол бирдан сертавозе бўлиб, сўзамоллик билан давом этди: – Ўзингиз кўриб турибсиз, қашшоқ бир қишлоқ, бирорта ҳам тузуккина бошпана йўқ, аммо қарши бўлмасангиз мен кўмаклашардим, бир оғиз айтиб қўйишим мумкин.

Унинг нияти бузуққа ўхшамайди. Улар бир нарсдан хавотир олаётган бўлсалар керак, эҳтимол префектура бошлиғини кутишаётгандир, у келиб тафтиш ўтказса керак. Энди кўнгиллари жойига тушди шекилли, оддий балиқчилардек муомала қила бошлашди.

– Ҳоятда миннатдор бўлардим. Сизни қуруқ қўймайман, албатта. Мен умуман мана шунақа деҳқонча уйларда қўнишни яхши кўраман.

Қуёш ботиб, шамол бир оз сусайди. Йўловчи тепаликда шамол қумга нақш этган жимжималарни кўз илғаш мумкин бўлган пайтгача айланиб юрди.

Ўлжалар умуман унча кўп эмас.

Чирилдоқ билан тўғри қанотлилар тоифасидан бўлган оқбурут тезгизак.

Булоқчилар ва яна бир ҳашарот – номини аниқ билмас эди, аммо бу ҳам булоқчиларнинг бир тури бўлиши керак.

Ўзи қидириб чиққан қаттиқ қанотлилардан – фақат узун тумшуқли ва узун оёқ искабтопарлар.

Сафаридан кўзлаган бирдан-бир мақсади, пашша тутиш эди. Аммо у тоифадан бирорта ҳам нусха учрамади. Балки эртага қўлга киритадиган ўлжалари қувонч бағишлар...

Чарчаганидан кўз ўнгида аллақандай хира шуълалар жимирларди. Бирдан беихтиёр тўхтаб, қоп-қоронғи қум тепа сиртига тикила бошлади. Турган гапки, қимирлаган жон асари кўзига испан пашшаси бўлиб кўринарди.

Чол уни ваъдасига кўра артель бошқармаси олдида кутиб турган экан.

– Кечирасиз-да мени...

– Бе, нима деяпсиз. Сизга ёқса бўлгани... Бошқармадагилар, афтидан, нима ҳақдадир маслаҳатлашишмоқда эди. Тўрттами, бештами киши доира куриб ўтирар, кулги эшитилар эди. Эшик тепасида: «Ватанни севсанг, садоқатли бўл!» деган сўзлар ёзилган каттакон лавҳа осилиб турарди. Чол уларга нимадир деб тўнғиллаган эди, кулги бирдан тўхтади. У истар-истамас олдинга қараб юрди, йўловчи унинг орқасидан эргашди. Қуюқлашиб бораётган қоронғиликда чиғаноқ йўл оппоқ оқариб турарди.

Улар ниҳоят, тепага яқин чуқурлардан бири олдига етиб келишди. Қишлоқ шу ерга келиб тугарди.

Икковлари пастга олиб тушадиган ўнгдаги энсизгина сўқмоққа қараб бурилишди. Бир оз юришди, кейин чол қоронгиликда ғойиб бўлиб, чапак чалди-да, баланд овоз билан қичқирди:

– Ҳой, кампир, қаёқдасан?

Пастда, худди оёқларининг тагида, қоронғи зулматда фонарь пайдо бўлиб:

– Ҳозир, ҳозир... Нарвон қопларнинг олдида, – деган овоз эшитилди.

Дарҳақиқат, бундай тик тепалиқдан нарвонсиз тушишинг маҳол. Пастдагига ўхшаган уйдан учтасининг бўйига баравар келади; у ерга ҳатто нарвон билан тушиб боришинг ҳам анча қийин. Ён бағир анча тик экан, ҳали кундуз куни, ҳозир аниқ эсида, анчагина қийин кўринган эди. Нарвонга ҳам ишониб бўлмайди, ҳар хил арқонлардан қуралган, борди-ю, мувозанатингни йўқотиб қўйсанг, ўртасидан тугун тушиб, чигаллашиб қолади. Қамоққа тушасан-қўясан.

– Ҳеч нарсадан ташвишланманг, дамингизни олинг... – Чол пастга тушмади, тепада бир оз турди-да, кетди. Йўловчи бошдан-оёқ қумга беланган эди, назарида бирдан болалик вақтига қайтиб қолгандек бўлди. Уни фонарь билан кутиб олган хотинни кампир деб аташган, у ҳам кекса бир хотинни кўраман, деб ўйлаган эди, аёл эса ҳали ёш, ўттизларга борган, ўрта бўйли, ёқимтойгина жувон экан. Хотин упа қўйса керак, унинг юзи денгиз бўйида яшайдиган аёлларнинг юзларига нисбатан оқ эди. Умуман хушнудлик билан, самимий кутиб олгани учун хотиндан миннатдор эди.

Шуниси ҳам борки, агар хушнудлик билан кутиб олмаса, у ўлақолса ҳам бу кулбанинг остонасидан ичкарига ҳатлаб кирмасди. Мени лақиллатишяпти, деб ўйлаб, дарров қочиб қолиши ҳам мумкин эди. Деворларидagi сувоқлари кўчиб кетган, фусума¹ ўрнига

¹ Фусума – япон уйларида йиғиб қўйиш мумкин бўладиган тўсиқ, айти бир вақтда эшик хизматини ҳам ўтайди.

бўйра тутилган; томга тираб қўйилган устунлар қийшайиб қолган; ҳамма деразалар тахтакачлаб ташланган; ерга тўшалган похол бўйралар тўкилай-тўкилай деб турибди, оёғинг тегиши билан худди ҳўл нарсани босгандагидек товуш чиқади. Устига-устак қотиб қолган қумнинг бадбўй ҳиди анқийди.

Лекин ҳамма нарса ҳам кайфиятга боғлиқ. У хотиннинг сермулозаматлигига маҳдиё бўлиб қолди. Майли, бунақа нарса кишининг умрида бир марта юз беради, дерди у ўзича. Омади келиб бирорта қизиқ ҳашаротни учратиб қолар. Ҳарқалай, бундай муҳитда ҳашаротлар ўйнаб-ўйнаб кун кўради.

Тахминлари тўғри чиқди. Хотиннинг таклифи билан ер ўчоқнинг олдига энди ўтирган ҳам эдики, атрофида худди ёмғир томчилаётгандек сас эшитилди. Бу ғужғон ўйнаётган бургалар эди. Бунақа нарсалардан у қўрқмайди. Энтомолог бундай кутилмаган ҳодисаларга нисбатан ҳамиша шай туради. Фақат кийимнинг ичига ДДТ сепиш, ётишдан олдин баданга ҳам ҳашаротларга қарши мой суртиш керак.

– Мен овқат пишириб келаман, шунинг учун ҳозирча... – хотин энгашиб чироқни олди, – бир оз қоронғида сабр қилиб ўтира турасиз-да.

– Ҳўш, чироғинг биттами?

– Ҳа, афсуски...

Хотин гуноҳкорона жилмайди, чап юзида кулгич пайдо бўлди. Агар кўзига эътибор берилмаса, юзи жуда кўҳлик экан, деб ўйлади эркак. Балки бундай боқиши кўзларининг оғриғидандир. Яллиғлаган мишжаларини ҳатто упа ҳам яширолмабди. Ётар олдида кўзига дори томизиб қўйишни унутмасин...

– Аммо мен, овқатдан олдин чўмилиб олсам, деган эдим.

– Чўмилиб олсам дейсизми?..

– Нима, бунинг иложи йўқми?

– Афсус, индингача кутишга тўғри келади.

– Индингача? Ахир индингача бу ерда турмайман-ку, – беихтиёр шарақлаб кулиб юборди эркак.

– Наҳотки?..

Хотин ўгирилиб олди, унинг елкалари уча бошлади. Хафа бўлди шекилли. Бу қишлоқилар орият учун ҳам сирларини яширмайдилар. Эркак ўнғайсизла-ниб, лабларини қимтиди.

– Хўш, чўмиладиган жой бўлмаса, устимдан бир сув қуйиб олсам ҳам бўлади. Бўлмаса, ҳамма ёғим қум...

– Сув, кечирасиз-да энди, бир челақкина қолган. Бу ердан қудуқ жуда узоқ...

Хотиннинг вазоҳати қандай ҳазин. Майли, энди индамайди. Тез кунда бу ерда чўмилишдан ҳеч қандай маъно йўқлигига қаноат ҳосил қилса керак ўзи ҳам.

Хотин унга қайнатилган балиқ билан моллюска-лардан пиширилган шўрва олиб келди. Умуман, денгиз соҳилининг овқати, унча чакки эмас. Овқат ейишга киришиши билан хотин каттакон қоғоз соя-вон очиб, боши устида ушлаб турди.

– Бунинг нима кераги бор? Маҳаллий одатлардан бўлса керак?

– Шундай қилмаса овқатга қум тушади.

– Нима учун? – Эркак таажжуб билан шифтга қа-ради, аммо у ерда ҳеч қандай тўйнуқ, тирқиш йўқ-дек эди.

– Қум, биласизми... – хотин ҳам шифтга қаради, – у ҳамма ёқдан учиб келади... Бир кун супурмасанг уч энли бўлиб қолади.

– Балки том тешилгандир.

– Йўқ, том янгилигида ҳам бу ёққа қум кириб кела-верарди. Шу қумдан даҳшатли нарса йўқ. У ёғочхўр-дан ҳам ёмон.

– Ёғочхўр?

– Дарахтларни илма-тешиқ қиладиган бир қўнғиз бор.

– Қир чумоли бўлса керак-да?

- Йўқ, булари жуда қаттиқ бўлишади.
- Ҳа-а-а, ёғоч тешар қўнғиз экан.
- Ёғоч тешар қўнғиз?
- Қизғиш, мўйловдор бўлади. Ўшаларни айтяпсанми?
- Йўқ, йўқ, булар худди шоли донасидек келади, туслари ҳам қўнғир.
- Э, шунақа дегин. Бўлмаса у камалак қўнғиз экан.
- Агар бепарволик қилиб, қараб турилмаса, ҳов анавига ўхшаган тўсинни сал кунда чиритиб туширади.
- Нима, камалак қўнғизми?
- Йўқ, қум.
- Нима учун?
- У ҳамма нарсадан ўтиб киради. Шамол терс томондан эсганда томнинг таги қумга тўлади, агар тозалаб турилмаса, сал вақт ичида шунақа кўпайиб кетадики, шифтнинг ёғочлари кўтаролмай қолади.
- Ҳа, томнинг тагига қум тўлиб қолиши ярамайди... Қум тўсинни чиритади деяпсан, шу гапинг ғалатироқ эмасми?
- Нега энди, чиритади-да.
- Ахир қумнинг хусусияти унинг жуда қуруқ бўлишида-ку.
- Бари бир чиритиб юборади... Мана, чунончи, янгигина гэтани¹ қўйиб қўйинг-да, қумини қоқманг – ярим ойдан кейин ундан асар ҳам қолмайди.
- Сабабини тушунолмадим.
- Ёғоч чирийди. У билан бирга қум ҳам чирийди... Қум босган уйнинг шифтидаги тахталарини қазиб олиб кўринг-чи. У ер шундай сергўнг бўладикки, бемалол бодринг экаверишингиз мумкин.
- Беҳуда гап! – нафрат билан юзларини буриштирди эркак. Назарида қум ҳақидаги тасаввурини хотин ўз нодонлиги билан оёқ ости қилаётгандек бўлди.
- Менинг ҳам қум важига унча-мунча ақлим етади...

¹ Гэта – ёғоч кавуш.

Биласизми, худди шу қум йил-ўн икки ой ҳаракатда бўлади... Унинг ҳаёти ҳаракатдан иборат... Бирон жойда тўхтаб туролмайди. Хоҳ сувда бўлсин, хоҳ ҳавода бўлсин – ўз-ўзича ҳаракатда бўлади. Шунинг учун ҳам оддий жонли махлуқлар қумда ҳаёт кечири олмайдилар... Бу чиришга сабабчи бўладиган бактерияларга ҳам алоқадор. Қумни озодагарчиликнинг тимсоли деб аташ мумкин, лекин у чиришнинг олдини олиш учун хизмат қилса ҳам ажаб эмас, уни чиритади, деб айтиш тутуриқсиз бир гап. Сен бўлсанг, у ўзи ҳам чирийди, дейсан; қум мутлақо ажабтовур бир минерал.

Хотин гарангсиганча индамай турарди. У ҳамон кўтариб турган соявон остида ўтирган эркак овқатни апир-шапир еб тугатмоқда, ортиқ чурқ этмас эди. Соявонни шу қадар қум босган эдики, унда ҳатто бармоқ билан ёзиш мумкин эди.

Расво бир намхушлик. Йўқ, қум намхуш эмас, баданни нам босган. Том тепасида шамол увилларди. Сигарета олиш учун чўнтагига қўл солганди, қум тўлиб қолибди. Ҳали чекмасдан туриб оғзи тахир бўлиб кетди.

Цианли калий солинган банкадаги ҳашаротларни олса тузук экан. Қуриб қолмасдан уларни ақалли тўғнағич қадаб оёқларини ростлаб қўяди. Хотиннинг уй олдидаги бостирмада идиш юваётгани эшитилмоқда. Бу ерда ундан бошқа ҳеч ким яшамайди шекилли.

Хотин қайтиб кириб, индамай хона бурчагига жой сола бошлади. Агар эркак бу ерда ётса, кечаси хотин қаерда ётар экан? Албатта буйранинг нарёғидаги юқори хонада-да. Бошқа хона йўқ шекилли. Ғалати иш бўляпти-ку. Меҳмонни ташқарига чиқадиган йўл устидаги хонага ётқизса-да, ўзи тўрдаги хонада ётса. Аммо у ерда ўрнидан туролмайдиган, оғир касалга чалинган бемор ётгандир балки?.. Ҳа, шундай бўлса керак. Ҳарқалай, шундай деб ўйлаш табиий-

роқ бўларди. Аввал бошлаб, ёлғиз хотин биринчи дуч келган ўткинчига шу қадар хушмулозамат бўлиши амри маҳол.

– Бу ерда яна бошқа бирор одам борми?..

– Бирон бошқа одам дейсизми?..

– Оилангдан...

– Ҳеч ким йўқ, ёлғизман. – Хотин унинг фикрлари-ни уқиб олгандек, ийманганча кулиб қўйди. – Қумнинг касофатидан ҳамма нарса жиққа ҳўл, ҳатто кўрпа ҳам...

– Эринг-чи?

– Ўтган йили тўфонда... – Хотин солиб қўйилган ўринни яккаш текислаб тузатар – хуллас, мутлақо кераксиз иш билан шуғулланар эди. – Биз томонда тўфон жуда даҳшатли бўлади. Қум устимизга худди шалоладек гулдурос билан отилиб тушади. Кўз очиб-юмгунингча қарабсанки, бир кечада бир-икки дзё ёғиб қолади.

– Ахир икки дзё – олти метр деган гап-ку...

– Бундай пайтда қумни қанча қазиб тозалаганинг билан унга бари бир бас келиб бўлмайди. Шундай қилиб эрим бирдан: «Товуқхонамизни босиб қолади», деди-ю қизимиз билан, – ўрта мактабга қатнай-диган бўлиб қолган эди. Уйдан отилиб чиқиб кетди. Мен чиқолмадим – нуқул эрим омон қолса, дердим... Ниҳоят, тонг оқара бошлаши билан, шамол тиниб, ташқарига чиқдим. Товуқхонамиздан асар ҳам қолмабди. Уларни ҳам тополмадим...

– Қум босиб қолибдими?

– Ҳа, мутлақо.

– Жуда ёмон... хунук иш бўлган экан. Қум шундай қилибди-я. Қандай хунук..

Чироқ бирдан липиллай бошлади.

– Яна қум.

Хотин эмаклаганча қўлини чўзди-да, кула-кула пиликни ушлади. Чироқ бирдан пориллаб ёна бошлади. Ўша ҳолатда турганча у чироққа тикилиб қарар,

чеҳрасида намоишкорона табассум акс этар эди. Афтидан, юзидаги кулгичини кўрсатиш учун жўрт-тага шундай қилаётган бўлса керак. Эркак беихтиёр сергакланди. Хотин унга ғоят беҳаёдек бўлиб кўринди – ахир ҳозиргина яқин кишиларининг ҳалок бўлганини гапириб ўтирган эди-я.

5

– Ҳой, бу ёққа қара, биз яна бир киши учун белкурак билан бидонлар олиб келдик.

Узоқдан, эҳтимолки карнай орқали келаётган аниқ овоз, икки ўртадаги ноқулайликка барҳам берди. Кейин пастга қараб отилган темир-терсак буюмларнинг тарақ-туруғи эшитилди. Хотин жавоб бериш учун ўрнидан турди.

Эркакнинг гаши келиб ғижинди: бундан яшириқча бир балолар бўлаётган эди.

– Нима гап ўзи? Демак, бу ерда яна бошқа одам бор экан-да!

– Қўйинг, илтимос қиламан... – Хотин худди биров қитиқлаётгандек ғужанак бўлиб олди.

– Аммо ҳозиргина алаким: «Яна бир киши учун», деди-ку.

– Ҳа-а-а. Улар... улар сизни айтишяпти.

– Меними?.. Белкуракни нима қиламан?..

– Ҳечқиси йўқ, ҳечқиси йўқ, эътибор берманг... Яккаш ҳуда-беҳудага суқилишгани суқилишган.

– Балки янглишишгандир?

Бироқ хотин жавоб бермай, ерга чўккалаб ўтирди.

– Сизга ҳали чироқ керакми?

– Унча ҳожати йўқ... Ўзингга у ерда керак бўлар.

– Йўқ, қоронғида ишлашга ўрганиб кетганман.

Хотин далада ишлаганда кийиладиган похол қалпоқни кийиб қоронғиликда ғойиб бўлди.

Эркак яна сигарета чекди. Атрофида алланима балолар бўляпти, ўрнидан туриб, бўйранинг орқаси-

га қаради. У ёқда дарҳақиқат хона бор экан, аммо бўм-бўш. Уй ўртасида девор тирқишидан сизиб кирган бир уюм қум дўппайиб турарди. Эркак анг-танг бўлганча серрайиб қолди... Уй ичини, панжаси ҳамма ерга етадиган тиним билмас қум ярмигача кемириб қўйибди... Ўрта ҳисоб билан 1/8 мм диаметр ҳажмидан бошқа ўз шаклига эга бўлмаган ўша қум. Шакл-шамойили йўқ бу омонсиз кучга нисбатан ҳеч нарса қарши туrolмайди... Эҳтимолки, бутун кучқудрати шакл-шамойилининг йўқлигидадир...

Бироқ эркак дарҳол сергакланди. Ия, бу хонадан фойдаланиб бўлмаса, хотин қаерда ётаркин? Мана ҳозир ҳам тахта деворнинг нарёғида у ёқдан бу ёққа бориб келяпти. Эркак қўл соатининг миллари саккиздан икки дақиқа ошганини кўрсатиб турибди. Шундай бемаҳалда у ерда изғишдан муддаоси нима экан?

Эркак сув қидириб ерга тушди. Сув бакнинг таггинасида қолган, юзида занг сузиб юрар эди. Оғзингда қум фижирлаганидан кўра шундай сув ичганинг ҳам афзал. Қолган сув билан юз-қўлини чайди, бўйинини ювди, бирдан тетиклашиб қолди. Ерни юзалаб салқин ел эсарди. Ташқарида унга бардош бериш осон бўлса керак. Қум босиб қолган эшикни аранг очиб, ташқарига чиқди. Йўл томондан эсаётган шамол дарҳақиқат хийлагина сарин эди. У қулоғига пикапнинг тарақ-туруғини олиб келди. Диққат билан қулоқ солинса, одамларнинг овозларини ҳам илғаб олиш мумкин. Эҳтимол, назарида шундай туюлаётгандиру, аммо кундузгидан кўра ғала-ғовурроқ эди. Ё бу денгиз шовқинимикан? Осмонда юлдузлар чарақларди.

Чироқ ёруғи тушиши билан хотин орқасига ўгирилди. У белкуракни чаққонлик билан ишлатиб, катта керосин бидонларига қум тўлдирмоқда эди. Орқасида қаққайганча қора қум девори қад кўтариб турарди. Тахминан худди шу ернинг устида эркак кундуз куни ҳашарот ушлаган эди. Хотин бидонлар-

ни тўлдириб, даст кўтарди-да, девор томонга олиб кета бошлади. Унинг олдидан ўтар экан, кўзларини ердан узиб, бўғиқ овоз билан: «Қум...», деди. Хотин бидонларни чуқурга олиб тушадиган сўқмоқдан осилиб турган арқон нарвон тагига бўшатди. Қўли билан юзидаги терни сидирди. У ташиб қўйган қум анчагина уйилиб қолган эди.

– Қум тозалаяпсанми?

– Қанча тозалаганинг билан сира соб бўлмайди.

Олдидан бидонларни олиб ўтаётди хотин худди қитиқламоқчи бўлгандек бўш қўли билан унинг биқинига енгилгина туртиб қўйди. У жон ҳолатда четга сакрар экан, чироқни тушириб юборишига сал қолди. Чироқни ушлаганича тураверсинми ёки ерга қўйиб, шунга яраша жавоб қилсинми? Нима қилишини билмай тараддудланиб қолди. Ниҳоят, эркак ҳарқалай, мен қулай бир вазиятдаман, деган қарорга келди. Чехрасига маъносини ўзи ҳам тушунмайдиган тиржайганнамо бир қиёфа бериб, қўлида чироқни ушлаганча алпон-талпон юриб, хотин томон яқинлаша бошлади. Етиб борганида, хотиннинг сояси қум деворини бутунлай қоплади.

– Кераги йўқ, – деди хотин ҳарсиллаганча, орқасига ўгирилмай. – Қумни тортиб олиш учун сават туширишгунча яна олти бидон ташиб қўйишим керак.

Эркакнинг қошлари чимирилди. Зўрма-зўраки тетик кайфиятини жўрттага бузганлари учун ҳатто гаши ҳам келди. Аммо ихтиёридан ташқари томирларига бир нарса отилиб киргандек бўлди. Баданига ёпишган қум қон томирларига кириб бориб ичдан шахтини сўндиргандек эди.

– Сенга бир оз қарашсаммикан?

– Йўғ-э... Сизни биринчи куниёқ ишлатишим уят бўлади-ку, ҳатто озроқ бўлса ҳам.

– Биринчи куни?.. Яна ўша гап... Мен бу ерда бир кечагина тунайман!

– Шунақами?

– Ҳа, албатта, ахир мактабда ишлайман-ку... Куракни бер, бер куракни!

– Сизнинг курагингиз ҳов анави ерда, қўя қолсангиз бўларди дейман-да...

Дарҳақиқат, уйга кираверишдаги бостирма тагида белкурак билан банд ўтказилган иккита керосин солинадиган бидон турарди. Юқоридан: «Яна бир киши учун», деб бақриб ташлаганлари худди шулар бўлса керак. Ҳаммаси ғоятда пухталиқ билан шай қилиб қўйилган. Назарида улар унинг муддаосини сезишгандек туюлди. Аммо ўша вақтда ишлагиси келиб қолишини ўзи ҳам билмас эди-да! Ҳарқалай, бунақа ишлар одамнинг қадрини ерга уради, деб ўйлади-да, таъби тирриқ бўлди. Белкуракнинг йўғон, ғадир-будур сопи кўп ишлатилаверганидан қорайиб кетган – хуллас, қўлига олгиси келмай қолди.

– Вой, саватлар қўшнимизникига келиб қолди! – деб хитоб қилди хотин унинг тараддудда турганини сезмагандек. Хотиннинг овози хушчақчақ, самимий, илгаригидан мутлақо бошқача эди. Одамларнинг узоқдан эшитилаётган ғала-ғовур садолари энди яқингинадан кела бошлади. Бир маромдаги хитоблар устма-уст янграр, баъзан эса улар шивир-шивир ва бўғиқ кулги билан бўлиниб турар эди. Меҳнат мароми бирдан эркакни ҳам тетиклаштириб юборди. Бу жўнгина кичик оламда бир кечагина тунаб кетмоқчи бўлган меҳмоннинг қўлига белкурак олишини ўзлари учун унча иснод деб билмасалар керак. Тўғрироғи, унинг иккиланишлари юқоридагиларга ғалатироқ кўринар балки. Чироқ қулаб кетмаслиги учун, пош-наси билан қумни ўйиб чуқур қилди-да, уни ўрнаштириб қўйди.

– Хоҳлаган ердан қазиш мумкиндир қазилса бўлди-да, шундайми?

– Йўқ, хоҳлаган ердан қазиш керак эмас...

– Хўп, манави ерни қазисам бўладими?

– Бу ердан қазисангиз бўлади, аммо деворнинг тагидан қазиманг.

– Бутун қишлоқ бўйлаб қум шу вақтда чиқариб ташланадими?

– Ҳа. Кечаси қум нам бўлади. Қазиш енгил кўчади... Қум қуруқ бўлган пайтда, – хотин юқорига қаради, – қайси дақиқада қайси ери ўпирилиб тушишини билмай турасан.

Дарҳақиқат учуримнинг қоқ лабида худди қор уюмига ўхшаб ҳўл қум дўппайиб чиқиб турарди.

– Ахир бу хавфли-ку!

– Бе, ҳечқиси йўқ, – деб қўйди истиғноли кулиб хотин. – Уни қаранг, туман кўтариляпти.

– Туман?..

Улар суҳбат билан бўлиб, осмон тўла юлдузлар сийраклашиб, аста-секин ғойиб бўла бошлаганини сезмай қолишибди. Осмон билан қум девор туташган уфқда аллақандай хира парда гужғон ўйнамоқда эди.

– Бунинг сабаби шуки, қум туманни сингдириб олади... Шўр қум туманни сингдириб олса, худди крахмалга ўхшаб зич бўлиб қолади.

– Наҳотки...

– Рост, рост. Ҳозиргина тўлқин бўлиб ўтган денгиз соҳили ҳам шунақа бўлади – ундан бемалол танк юриб ўтади.

– Ана холос!..

– Гапимга ишонаверинг... Шу сабабдан ҳам анави чиқиб турган қум уюми катталашиб қолади. Терс томондан шамол эсан кунлари бўлса, хоҳ ишонинг, хоҳ ишонманг, у худди қўзиқорин қалпоғидек осилиб туради... Кундуз куни қум қурғаб, қанча чиқиб турган бўлса, ҳаммаси пастга ўпирилиб тушади. Агар у қалтис жойга келиб тушса – хўш, томни кўтариб турган устунлар ингичка ёинки яна бирор бошқа сабаб бўлса унда иш тамом.

Бу хотиннинг савияси ғоятда паст. Аммо ўз ҳаёти доирасига кириши билан шу заҳотиёқ завқ-шавқи ошиб кетади. Ана шу томондан қўйнига қўл солиб кўрса бўлади шекилли. Рост, бу эркакка унча хуш келмаса-да, аммо хотиннинг сўзлари унинг қалбида, дағал коржома яшириб турган шу аёл вужудини ҳис қилиш истагини уйғотди.

Эркак кемтик куракни жон-жаҳди билан пешма-пеш қумга ботира бошлади.

6

Эркак керосин бидонни иккинчи марта олиб борганда одамларнинг овозлари эшитилиб, юқоридаги йўлда фонарь лопиллади.

Хотин ҳаттоки малол келиши мумкин бўлган бир оҳангда шундай деди:

– Саватлар келиб қолди! Бу ер бўлди, энди бориб менга қарашинг!

Эркак юқоридаги, нарвон олдидаги қумли қопларнинг вазифасини эндигина тушунди. Саватларни тушириб чиқараётганда нарвон шу қопларга тираларди. Ҳар бир саватни тўрт киши тушириб, тортиб олар, афтидан, бундай тўдалар икки ё учта бўлиши керак эди. Эркакнинг пайқашича булар ёшлар бўлиб, эпчилик билан тез ишламоқда эдилар. Бир тўданинг савати тўлатилгунча, иккинчи сават навбат кутиб турарди. Олти мартанинг ўзидаёқ чуқурдаги бир ғарам қумдан асар қолмади.

– Ажойиб йигитлар экан, ўт-олов-а?

Эркак қўйлагининг энги билан терини артар, овози ҳам хушнуд эди. Бераётган ёрдами учун ҳазиллашиб бўлса ҳам раҳмат айтмаган йигитларга нисбатан эркакнинг ҳурмати ошиб қолди.

– Ҳа, бизда «Ватанни севсанг, садоқатли бўл», деган қоидага қаттиқ амал қилинади.

– У қанақа садоқат экан?

– Ўзинг яшаб турган жойга муҳаббат-да.

– Бу жуда соз!

Эркак кулиб қўйди. Унга қўшилиб хотин ҳам кулди. Аммо нима учун кулаётганини ўзи ҳам билмас эди.

Узоқдан жўнаб кетаётган пикапнинг тарақ-туруғи эшитилди.

– Хўш, бир оз дам оламизми? – деди эркак.

– Иложи йўқ, улар бир сидра айланиб чиқишгач, саватлари билан яна келиб қолишади, – деди хотин.

– Зарари йўқ, қолганини эртага қилса ҳам бўлади...

Эркак қўлини силтаб ўрнидан турди-да, уй томонга кета бошлади, аммо орқасидан эргашиш хотиннинг хаёлига ҳам келмасди.

– Бундай қилиб бўлмайди. Қўлда курак билан уй атрофини ақалли бир марта бўлса ҳам айланиб чиқиш керак.

– Уйнинг атрофиними?

– Ҳа, уй бузилиб кетмасин-да... Ахир қум чор атрофдан ёғилиб турибди-ку...

– Унақада эрталабгача ҳам юраверамиз-ку.

Хотин гўё зарда қилгандек шарт бурилиб кетди. Учурирнинг тагига қайтиб бориб ишини давом эттирмоқчи шекилли. Худди испан пашшасига ўхшайди, деб ўйлади эркак. Ҳаммаси тушунарли, энди уни ҳеч ким бу йўл билан лақиллатолмайди.

– Тавба! Ҳар кун кечаси шу аҳволми?

– Қум тинмайди ҳам, тиним ҳам бермайди... Саватлар ҳам, пикап ҳам кечаси билан физиллагани-физиллаган.

– Ҳа, шунақага ўхшайди.

Ҳа, дарҳақиқат шундай. Қум ҳеч қачон тинмайди, ҳеч қачон тиним ҳам бермайди. Эркак саросимада қолди. Назарида, енгилтаклик қилиб, кичкина, беозоргина деб думини босиб олган илони ғоятда баҳайбат, заҳарли калласи билан орқасидан таҳдид солиб тургандек туюлди.

– Бу нима деган гап? Сен фақат қум ташиш учунгина яшар экансан-да!

– Ахир кечаси туриб қочиб кетишнинг иложи йўқ-да!

Эркак ҳайратда қолди. Бунақа ҳаёт кечиришга унинг сира ҳам тоқати йўқ эди.

– Йўқ, мумкин! Бу қийин ишмиди? Агар истасанг, хоҳлаган мақсадингга эришишинг мумкин!

– Йўқ, бундай қилиб бўлмайди... – Хотин куракка ҳамоҳанг бир маромда нафас олиб, лоқайдлик билан сўзини давом эттирди: – Қишлоқ, биз тиним билмасдан қумни қазиб ташиб турганимиз, шу билан жонига оро кираётганимиз учунгина бир амаллаб тирикчилик ўтказяпти. Агар биз қазимай қўйсак, ўн кундаёқ қум босиб қолиб, кўмилиб кетади... Қолаверса... Вой, навбат қўшниларимизга келибди шекилли...

– Қизиқ ҳангомангиз учун гоятда миннатдорман... Сават ташувчилар ҳам шунинг учун ғайрат билан ишлашяптими?

– Ҳа, лекин улар ростини айтсам, қишлоқ маҳкамасидан кунбай ҳисобида бир нима олиб туришса керак...

– Агар қишлоқда шунча пул бўлса, қумдан сақлаиш учун қунт қилиб дарахт ўтқазишса бўлмайдими?

– Ҳисоблаб чиқилганда, бизнинг усулимиз анчагина арзон тушади шекилли...

– Усулимиз?.. Шу ҳам усул бўлди? – Эркакнинг ғазаби қўзиб кетди. Хотинни шу аҳволга солганлардан ҳам, бунга йўл қўйган хотиндан ҳам ғазабланди.

– Агар шундай экан, бу қишлоққа ёпишиб олишнинг нима кераги бор? Хўш, сабабини тушунолмадим... Қум деган нарса ҳазилакам гап эмас! Шу қилаётган ишимиз билан қумга бас келамиз, деб ўйласангизлар катта хато қиласизлар. Тутуриқсиз гап... Бу бемаъни ишга барҳам бериш керак... Узил-кесил барҳам бериш керак. Мен сизга ҳатто хайрихоҳлик ҳам билдиролмайман!

У белкуракни нарироқда ётган бидонлар томон улоқтириб юбориб, хотиннинг юз ифодасига ҳам эътибор бермай, уйга қайтиб кирди.

Уйқуси келмай, хотиннинг ҳаракатларига қулоқ солиб ётди. У бир оз хижолатда эди: борди-ю, унинг бу хатти-ҳаракати, аслида, ишини ташлаб бўлса-да, унинг ёнига келиб ётмаётган хотинга зарда бўлса-чи? Аслида, у кечираётган ўтқир ҳис хотиннинг аҳмоқлигидан газабланиш эмас, ундан кўра ҳам чуқурроқ бир нарса эди. Кўрпа тобора намиқиб, баданига қум кўпроқ ёпиша бошлади. Қанақанги адолатсиз, нафратингни оширадиган нарса! Куракни улоқтириб ташлаб, уйга қайтиб киргани учун ўзини айбсितिб ўтиришига ҳожат ҳам йўқ. У бундай масъулиятни зиммасига ололмайди. Бусиз ҳам зиммасидаги мажбуриятлар ошиб-тошиб ётибди. Қолаверса, қум билан ҳашаротларга қизиқиб келганининг аслабаби ҳам зерикарли тирикчиликнинг серташвиш мажбуриятларидан вақтинча бўлса-да бош олиб қочиш эди...

Қани энди уйқуси келса.

Хотин тинимсиз бориб-келиб турибди. Бир неча марта саватлар тушиб-чиқиб, ўз вазифасини бажармоқда. Агар ахвол шу тариқа давом этадиган бўлса, у эртага ишга ярамай қолади. Ахир тонг отиши билан туриб, кунни унумли ўтказиши керак. Ухлайман деб қанчалик тиришмасин, тобора уйқуси қочиб кетмоқда. Кўзи ёшланиб, пириллаб, сурункасига қуйилиб турган қумга бас келолмай ачиша бошлади. У сочиқнинг тахини ёзиб, юзига ёпди. Нафаси бўғилса-да, ҳарқалай шуниси дуруст.

Яхшиси бошқа нарсалар тўғрисида ўйлаб кўра қолсин. Кўзини юмиши билан иланг-биланглаганча аллақандай узун иплар суза бошлади. Булар тепа бўйлаб кетган қум юзидаги нақшлар. Ахир улардан ярим кун кўзини узмади-да, кўзига шуларнинг акси тушиб қолганга ўхшайди. Худди шундай қум оқим-

лари шаҳар ва катта-катта империяларни босиб, ютиб кетган. Буни, ҳа шундай, Рим империясининг сабуляцияси деб атайдилар... Умар Хайём куйлаган шаҳарлар-чи... Уларда тикувчилик устахоналари, қассоблик дўконлари, бозорлар бўлган. Уларни чирмашиб кетган кўпдан-кўп йўллар ўраб олган, йўлларни эса ҳеч нарса жойидан қўзғатолмайдигандек эди. Шулардан ақалли бирортасининг йўналишини ўзгартиш учун давлатлараро бир қанча йил урушиш керак бўларди... Собиет эканлигига бирорта одам ҳам шубҳаланмаган қадимий шаҳарлар... Аммо оқибатда улар ҳам 1/8 мм диаметри ҳаракатчан қум оқими қонунига бардош беролмадилар.

Қум...

Агар қум призмаси орқали қаралса, ўз шаклига эга ҳамма нарсалар ҳам нореал бўлиб кўринади. Ҳар қандай шаклни инкор этадиган қумнинг ҳаракатигина реалдир. Хотин яланг қават тахта деворнинг нарғида қум қазишда давом этмоқда. Хўш, шу ингичка, ирвоқ қўллари билан у нима ҳам қила оларди? Бу – денгизнинг ўрнига уй солиш учун сувини челақ билан олиб қуриштишга интилиш демакдир. Кемани сувга тушираётганинда сувнинг қандай эканлигини билишинг керак.

Бу фикр бирдан кўнглидаги диққатликни ёзиб юборди. Бу хотин қазиётган қумнинг шитирлаши туфайли туғилган эди. Агар кема сувда сузишга яраса, қумда сузишга ҳам яраши керак. Агар, уй ҳаракатсиз бўлади, деган қолоқ фикрдан халос бўлинса, унда қум билан курашишнинг ҳожати ҳам қолмайди... Қум бўйлаб сузиладиган эркин кема... Сузувчи уйлар... Шаклсиз қишлоқлар ва шаҳарлар...

Қум, табиийки, суюқлик эмас. Шунинг учун ҳам, бирор нарсани ўз сатҳида ушлаб туради, деб ўйлаб бўлмайди. Агар, чунончи, қумга ҳатто унинг ўзидан энгирок чоғиштирама оғирликка эга бўлган пўкакни ташлаб қўйсангиз ҳам маълум вақтдан сўнг чўкиб

кетеди. Қум бўйлаб сузиш учун кема одатдагидан кўра мутлақо бошқа сифатларга эга бўлиши керак. Масалан, уй бочка шаклида бўлиши керакки, думалаб-думалаб юрсин... Агар у ақалли бир оз айла-ниб турса-да, босиб қолган қумни тушириб юбориб яна юзага чиқа олади... Албатта, бутун уй тинимсиз айланган тақдирда, унда яшайдиган одамлар оёқ устида туролмай қоладилар... Шунинг учун, ҳунар ишлатиш керак бўлади – чунончи, бочканинг ичига бочка жойлаш керак бўлади шекилли... Шундай қилинадики, ичидаги бочканинг маркази бир жойда, таги пастда бўлади... Ички бочка доимо ҳаракатсиз бўлади-ю, устки бочкагина айланиб туради... Бу худди баҳайбат соатнинг капгирига ўхшаб тебраниб турадиган уй... Бешик уй... Қум кемаси...

Тўп-тўп шундай кемалардан иборат, тинимсиз ҳаракатдаги қишлоқлар ва шаҳарлар...

Эркак беихтиёр мудраб кетди.

7

Эркак занг босган арғимчоқнинг гижирлашидек хўроз қичқирғидан жон ҳолатда, таъби тирриқ бўлиб уйғонди. Ҳозир тонг отгандек туюлса-да, соат миллари 11 у 16 дақиқани кўрсатарди. Дарҳақиқат, қуёш тушдагидек нур сочиб турибди. Лекин бу ер шунинг учун нимқоронғики, қуёш нурлари ҳали чуқур қаърига етиб келган эмас.

У ўрнидан сапчиб турди, юзи, боши ва кўкрагидан шувиллаб қум тўкилди. Лабининг четлари ва бурнининг ёнларида тер билан қоришиб қотган қум ёпишиб ётарди. Уни кафтининг орқаси билан артиб, кўзларини пириллатганча гарангсиб қолди. Гўё биров мижжала-рини ғудир нарса билан ишқалагандек яллиғлаган кўзларидан тирқираб ёш оқарди. Аммо нам кўзларининг бурчакларига тикилиб қолган қумни ювиб ташлаш учун ёшларининг ўзи кифоя қилмасди.

Озроқ бўлса ҳам сув олиш учун ерда турган бакнинг олдига борган эди ҳамки, бирдан ўчоқ олдида пишиллаб ухлаб ётган хотинни кўриб қолди. Кўзларининг ачишаётганини унутиб, нафасини ичига ютди.

Хотин шир яланғоч эди.

Кўзини ёш хира қилиб турганидан хотин унга ғира-шира, ноаниқ шарпа бўлиб кўринди. У тақир бўйрада чалқанчасига ётар, бошидан ташқари бутун вужудини намойиш қилаётгандек, чап қўли қорнининг қуйисини яшириброқ турар эди. Баданидаги, одатда одамлар яширадиган жойлари кўриниб турар, ҳеч ким очиб юришдан уялмайдиган юзигина сочиқ билан ўралган эди. Албатта, оғзи, бурни, кўзларини қумдан сақлаш учун шундай қилган, аммо, ҳарқалай бундан яланғочлиги яна ҳам яққолроқ кўзга ташла-нарди.

Бутун баданини юпқагина қум қатлами чулғаган. Қум баъзи жойларни кўздан яшириб, хотинларга хос қоматини аниқ кўрсатиб турибди. У худди қум билан ҳал берилган ҳайкалга ўхшарди. Бирдан эркакнинг оғзи сув очди. Аммо у сўлагини ютолмади. Тишлари билан лаблари орасига тиқилиб қолган қум сўлакни ўзига шимиб олиб, бутун оғзи бўйлаб ёйилди. У ерга энгашиб қум аралаш сўлагини тупура бошлади. Аммо қанча тупурмасин, оғзининг ғўдири ҳам, қум ҳам кетмади. Назарида, тишлари орасида узлуксиз равишда янгидан-янги қум зарралари пайдо бўлаётгандек эди.

Бахтига бакка яна лиммо-лим сув тўлиб қолибди. Эркак оғзини чайқаб юзини ювгач, дунёга янги келгандек бўлди. У сувнинг мўъжизавор кучини бу қадар сезмаганди. Қумга ўхшаб сув ҳам минерал, аммо буниси шу қадар тоза, шаффоф, ғайри узвий жисмки, ҳар қандай узвий нарсага қараганда вужуд билан анча осонроқ бирлашиб кетади... Сув томоғидан аста-секин ўтаркан, ўзини тош еб кун кўрадиган ҳайвондек ҳис қилди...

Эркак яна қайтиб келиб, хотинга каради. Аммо унинг яқинига боргиси келмади. Қум гардлари қўнган хотинни томоша қилиш хуш ёқяпти-ю, аммо унга тақалиш унча ёқимли бўлмаса керак.

Кечаси кечирган ҳаяжон ва ғазаби ҳозир, кундуз куни унга ақл бовар қилмайдиган даражада бўлиб туюлди. Ҳангама қилиб берса бўладиган бир талай нарсаларни кўрди. Гўё ҳамма кўрганларини хотирасида пухтароқ сақлаб қолмоқчи бўлгандек атрофга яна бир назар ташлаб, наридан-бери отлана бошлади. Кўйлаги билан шими зил-замбил – уларга бир дунё қум тиқилиб қолибди. Шу арзимаган нарсага диққат бўлишнинг нима кераги бор. Аммо кийимга тиқилиб қолган қумни қоқиш бошдаги қазғоқни аритишдан ҳам қийин бўлди.

Ботинкаларига ҳам қум тўлиб қолибди.

Кетишдан олдин хотинга бирор нарса дейиши ҳам керакдир? Аммо, иккинчи томондан, ухлаб ётган хотинни уйғотса, уялиб кетади. Ҳа, айтмоқчи, кечаси ётгани учун жой ҳақини нима қилади?.. Ёинки, яхшиси, артель бошқармасига кириб, пулни кечаси бу ерга бошлаб келган таниш чолга ташлаб кета қолсамикан?

Шовқин кўтармаслик учун аста-секин юриб уйдан чиқди.

Қайнаб турган симобдек қуёш қум деворнинг лабига тегиб шуълалари аста-секин чуқурга ёйилмоқда эди. Эркак бехосдан юзига тушган кўз қамаштирувчи ёғдудан сапчиб, афтини тўсди. Аммо бир лаҳзадан кейин буларнинг ҳаммасини унутиб, гарансиганча қаршисидаги тикка деворга тикилиб қолди.

Ақл бовар қилмайди! Бу ерда кечаси осилиб турган арқон нарвон йўқ эди.

Кеча у кўрган қоплар сал-пал қум босганча ўша жойида турарди. Демак, у адашаётгани йўқ. Ахир нарвонни қум босиб қолиши мумкинми ахир? Деворга ёпишиб, уни қўллари билан қазий бошлади. Қум

кажбахслик билан кўчиб пастга тўкилаверди. Ахир у нина қидираётгани йўқ-ку, аввал бошдаёқ топиладими, қанчалик уринмасин, фойдаси йўқ... Зўраяётган хавотирига эрк бергиси келмай, таажжубланганча яна қум чуқурини кўздан кечира бошлади.

Чиқиб кетса бўладиган жойи йўқмикан? Эркак уй атрофини бир неча бор айланиб чиқди. Уйнинг шимол томондаги денгизга қараган тарафидан томга чиқилса, юқорига чиқиш осон бўларди, аммо бари бир бу ҳам ўн метрча. Эҳтимолки, ундан ҳам баланд, қолаверса, жуда тикка. Бунинг устига тепадан кўриниши жуда ваҳимали залвордор қум қояси осилиб турибди.

Унга қараганда ғарб томондаги девор хийла қияроқдек, яъни конуснинг ичига ўхшаш эгилганроқ. Энг холис мўлжал билан ҳисоблаб кўрилганда у ердаги бурчак эллик, энг камида қирқ беш даража келади. Синамоқликка эҳтиёт билан биринчи қадамни қўйиб кўриш керак. Бир қадам юқори кўтарилган эди – ярим қадам сирғалиб тушди. Аммо, ҳарқалай, ҳаракат қилинса чиқиб олиш мумкин. Дастлабки беш-олти қадам худди тахминидагидек бўлди. Сўнг-ра оёқлари қумга ботиб кета бошлади. Олдинга жилган-жилолмаганлигини ҳали аниқ билолмай туриб, тиззасигача қумга ботиб кетди, жилишга мадори ҳам қолмади. У қияликдан эмаклаб чиқиб кетишга уриниб кўрди. Иссиқ қум кафтларини куйдирарди. Аъзойи баданини тер босди, терга қум ёпишди, кўзларини очолмай қолди. Шундан кейин оёқларининг томирлари тортишиб, мутлақо юролмади. Эркак нафасини ростлаб олиш учун тўхтади. Анчагина жилиб олдим, деб кўзларини очган эди, беш метрча ҳам кўтарилмабди. Шунча қилган хатти-ҳаракат нима бўлди? Қияликнинг ўзи ҳам пастда кўрганига қараганда икки баравар тик экан. Тепа қисми эса ундан ҳам ваҳималироқ эди. У юқорига қараб эмаклаши керак эди, аммо бунинг ўрнига бутун кучини афти-

дан, қум деворга ёпишганда сарф қилиб юборганга ўхшайди. Қоқ тўғрисида қаққайиб турган қум қояси йўлини тўсган эди.

Эркак тепасидаги қурғоқ қум дўнглигига қўлини олиб борган эди, шу лаҳзадаёқ оёқлари остидаги қум шувиллаб юриб кетди. Номалум бир куч уни қумдан улоқтириб юбориб нақ чуқурга бориб тушди. Аммо унча оғриқ сезмади. Бир оз вақт гўё оғриғини босмоқчи бўлгандек қияликдан шувиллаганча майда қум қуйилиб турди. Кейин тўхтади. Хайриятки, қаттиқ шикастланмабди.

Ҳали умидсизланишига вақт эрта. Бақриб юборишдан ўзини аранг тийиб, аста-секин уйга қайтиб кирди. Хотин бояги вазиятда ухламоқда эди. Эркак аввал уни секин, кейин қаттиқроқ чақира бошлади. Хотин жавоб ўрнига, худди ранжигандек мук тушиб олди.

Устидаги қум тўкилиб елкалари, ёнбошлари ва бели кўриниб қолди. Аммо эркакнинг бу билан иши йўқ эди. Хотиннинг тепасига бориб бошидан сочиқни тортиб олди.

Юзи доғ қоплаган, дағал, хунук – қум босган танасига сира ўхшамасди.

Кеча эркакни чироқ ёруғида маҳдиё қилиб қўйган оппоқ юзи муқаррар упа билан оқартирилган экан. Ҳозир баъзи жойларидаги упа кетиб, парча-парча доғлари кўриниб қолган эди. Эркакнинг ёдига тухумсиз пиширилган жўн котлет тушди, уларда буғдой ун гардлари хол-хол бўлиб туради.

Ниҳоят, хотин кўзларини очди, ёруғликдан кўзлари қамашиб кетди. Эркак унинг елкаларидан ушлаб, жон ҳолатда силкитганча ёлбора бошлади:

– Менга қара, нарвон йўқ-ку! Юқорига қандай қилиб чиқиш мумкин? Ахир бу ердан нарвонсиз чиқиб кетиб бўлмайди-ку!

Хотин саросимада сочиқни олиб бехосдан бир неча марта юзига урди-да, кейин эркакка орқасини ўгириб бўйрага мук тушиб олди. Уялиб кетдимикан?

Бу ҳунарини кейинчалик кўрсатса ҳам бўларди. Эркак тоқати тоқ бўлиб бўкирди:

– Ҳазиллашма! Агар ҳозир нарвонни бермасанг, оқибати ёмон бўлади! Шошиб турибман! Жин ургур, нарвонни қаёққа қўйдинг? Ҳазил ҳам эви билан-да! Бер деяпман!

Аммо хотин жавоб бермасди. У ўша вазиятда ётганча аста-аста бошини чайқаб қўярди.

Бирданига эркак бўшашиб қолди. Нигоҳи сўниб, томоғи гиппа бўғилди, деяри нафаси тикилди, сўроқнинг мутлақо фойдаси йўқ эканлигини пайқаб қолди. Ахир нарвон арқондан қилинган эди-ку... Арқон нарвон ўзини-ўзи тутиб туrolмайди... Агар у ҳатто қўлингда бўлса ҳам, уни пастдан туриб ўрна-толмайсан. Демак, нарвонни хотин эмас, юқоридан бошқа бир одам олиб қўйган... Соқоллари ўсиқ, қум ёпишган юзи аянчли бурушиб кетди.

Хотиннинг феъл-атвори, чурқ этиб оғиз очмаслиги, ақл бовар қилмайдиган машғум бир маъно касб этди. Ундай эмасдир, деб ўйлади ўзича, аммо ичидан хавотирлари тўғри чиқаётганини пайқади. Нарвонни хотиннинг изми, тўғрироғи, изми ва албатта тўла-тўкис рози-ризалиги билан олиб кетишган. Шак-шубҳасиз, тил бириктиришган. Ҳозирги важоҳати ҳам уялганидан эмас, аҳволининг танглигидан. Бу важоҳат муқаррар жиноятчининг, эҳтимолки, ҳар қандай жазога тайёр турган жабрдийданинг важоҳати. Улар жуда апчилиқ билан иш кўришибди. Лаънати тузоққа тушиб қолди. Испан пашшасининг аврашига лаққа учди, пашша уни ҳеч қандай нажот йўқ саҳрога авраб олиб келиб, худди очликдан ўлаётган сичқоннинг кунига туширди-қўйди.

У ўрнидан сапчиб туриб, югурганча ташқарига чиқди. Шамол бошланган эди. Қуёш нақ чуқурнинг тепасида турарди. Қизиган қумдан юқорига жимир-жимир иссиқ ҳовур кўтарилар, худди ҳўл негатив плёнкаларига ўхшаб товланар эди. Қум девор

тобора баланд кўтарилиб борарди. У эса ҳамма нарсадан воқиф. Шунинг учун эркакнинг мушак ва суякларига қаршилиқ кўрсатиш маъносиз эканлигини уқтираётгандек эди. Қайноқ ҳаво баданга санчиларди. Жазирама тобора тоқатни тоқ қила борарди.

Туйқусдан эркак ақлдан озган кишидек бақира бошлади. У қандайдир маъносиз сўзларни айтиб қичқирди. Ўз аламини ифодалаш учун сўз топа олмай жон-жаҳди билан бўкирарди. Бу гўё даҳшатли бир тушу, қичқирсам, ғоятда қўпол ҳазили учун кечирим сўраб, мени тарк этади-да, чуқурликдан юқорига улоқтиради, деб ўйларди у. Аммо қичқириб ўрганмаган овози ингичка ва заиф эди. Қолаверса, овозини қум ютиб, шамол сусайтирар, узоқларга эшитилиши маҳол эди.

Бирдан даҳшатли гулдурос эшитилди. Эркакнинг нафаси ичига тушиб кетди. Кеча хотин айтганидек шимолий девор тепасидаги қум қояси қурғаб қолиб, ўпирилиб тушган эди. Худди номаълум бир куч човут солгандек бутун уй зорланиб инграрди, унинг изтиробларини намоёйиш қилгандек бўғот билан деворнинг тирқишларидан кулранг тусдаги қон тирқираб оқа бошлади. Эркакнинг оғзи сув очиб кетди, зарба худди ўзига келиб тушгандек қалтирай бошлади.

Лекин қайси томондан олиб қараманг, бари бир ақлга сиғмайдиган, ҳеч бир таомилга тўғри келмайдиган қандайдир бир ҳодиса. Жон боши рўйхатига киритилиб, ишлаб турган, айна вақтда солиқ тўлаб, текин медицина хизматидан фойдаланиш ҳуқуқига эга бўлган бир одамни сичқон ёки ҳашаротга ўхшатиб тузоққа тушириб олиш мумкинми ахир? Ақл бовар қилмайди. Аллақандай хато юз берганга ўхшайди. Ҳа, албатта, бу хато. Шундай деб айтишдан бошқа йўл йўқ.

Аввал бошдан, улар эркакка нисбатан аҳмоқона бир муносабатда бўлишди. Ахир у от ёки хўкиз эмаски, бирор одам зўрма-зўраки куч билан ишлата олса.

Модомики шундай экан, уни бу қум девор орасида асир қилиб сақлаб ўтиришларидан ҳеч қандай маъно йўқ. Хотин кишининг бўйнига бировни боқим қилиб қўйишнинг нима кераги бор?

Аммо нима учундир кўнглида ишонч йўқ эди... Теварак-атрофини ўраб турган деворни кўздан кечираркан, гарчанд, бу кўнглига сира хуш келмаса-да, унга чиқаман деб беҳуда уринганини сезиб турарди... Деворга ёпишиб қанча типирчиламасин, ҳеч қандай фойдаси йўқ. Шунинг учун ҳам ҳафсаласи пир бўлди қолди... Афтидан, бу қум маҳв этадиган алоҳида бир дунё бўлса керакки, одатдаги андазаларни бунга нисбатан татбиқ қилиб бўлмайди...

Агар тусмол қилса, тусмол қилиши учун сон-са-ноқсиз сабаблар бор... Масалан, янги бидонлар билан белкуракнинг унинг ўзига атаб олиб келинганлиги тўғри бўлса, арқон нарвонни жўрттага олиб кетганлари ҳам рост. Қолаверса, юз берган ҳодисани тушунтириб бериш учун хотиннинг ақалли чурқ этиб оғиз очмагани, бунинг аҳволи танглигидан дарак бермайдими? Хотиннинг маҳқум бир мутелик билан ўз тақдирига хотиржамгина тан бериб юрганлиги эркакнинг ёмон бир аҳволда қолганлигидан дарак бермайдими ахир? Хотиннинг кечаги сўзлари ҳам балки беҳуда айтилган гап эмасдир? Эркак шу сўзлардан бу ерда анча вақтгача қолиб кетажagini пайқаб олиши қийин эмасди.

Яна бир чоғроқ қум кўчкиси кўчди.

Эркак чўчиб уйга қайтиб кирди. У бўйрада ҳамон мук тушиб ётган хотиннинг тепасига келиб, зарда билан унга қўлини кўтарди. Кўзларида кучли нафрат чақнаб, бутун вужудини алам чулғади. Аммо бирдан мажолсизланиб, хотинга тегмай, кўтарган қўлини шилқ этиб ташлади. Уни тарсакилаш ҳам кўнглида йўқ эмас эди. Хотин ҳам, эҳтимолки, шундай қилади деб ўйлаётгандир? Албатта, шуни кутиб ётибди. Ахир жазо тортиш ҳам қисман бўлса-да, гуноҳни ювиш, деган гап-ку.

Эркак хотинга орқасини ўгириб, ерга чўзилди-да, бошини қўллари билан чангаллаганча оҳиста ингради. Сув очиб кетган оғзидаги сўлакни ютмоқчи эди, ютолмади – томоғига тиқилиб қолди. Шиллиқ пардалари қум ҳидини жуда тез сезадиган бўлиб қолган шекилли, бу ерга келганига анча бўлиб қолган бўлса ҳам сира кўниколмаяпти. Сўлаги оғзининг четларида қўнғир, қуйқа қўпик бўлиб йиғилиб қолибди. Сўлагини тупуриб ташларкан, оғзида қолган қумнинг ғўдирлигини яна ҳам кучлироқ сеза бошлади. У лабларининг ички томонларини тилининг учи билан ялаб, тупуриб ташламоқчи бўлган эди, иложи бўлмади. Қайтага оғзи қуриб, ҳамма ёғи яллиғланиб кетгандек ачиша бошлади.

Майли, на чора? Хотин билан албатта гаплашиб, бор гапни муфассал айтиб беришга мажбур қилади. Агар аҳвол мутлақо равшанлашса, бир йўлини топади. Ҳаракат қилишдан олдин режа тузиб олинади-да. Ахир шунақанги бемаъни бир аҳволга тушиб кўникиб кетаверадими?.. Борди-ю, хотин жавоб бермаса, нима қилади?.. Индамаслик энг даҳшатли жавоб бўлади-ку! Бундай бўлиши сира ҳам эҳтимолдан холи эмас. Хотин яккаш безраяди... Нега энди худди ҳимоясиз бир жабрдийдага ўхшаб тиззаларини йириштирганча ғужанак бўлиб ётибди экан?..

Мук тушиб ётган яланғоч хотиннинг вазоҳати гоят даражада шармандали, аллақандай бир ҳайвоний эди. Агар елкасига қўлинг тегса, зумда бу ёққа ўгирилиб оладигандек. Эркак шу фикрнинг ўзида ноқ уялиб кетиб бўғзига алланарса тиқилди. Бирданга хаёли бузилиб, ўзини қумга белашган яланғоч хотиннинг устида кўргандай, уни жаллод каби қийнаётгандай бўлди. Дарҳол сергакланди... Эртами, кечми шундай бўлиши турган гап... Ана унда бирор нарса дея олишга тили қисик бўлиб қолади...

Човида бирдан кучли оғриқ бошланди. Тарс ёрилиб кетай деяётган қовуғи танг қилмоқда эди.

Ёзилиб олган эркак енгил тортиб, бадбўй исни ҳидлаганча турарди... Шу туришида бирор нажот келиб қолишига ишонмасди, албатта. Уйга сира қайтиб киргиси келмасди. Хотиндан узоқда экан, унинг ёнида бўлиш нақадар хавфли эканлигини аниқ тушунди. Йўқ гап хотиннинг ўзида эмас, унинг қай ҳолатда ётганлигида, унинг ўша вазоҳатида эди шекилли. Бунақа шарманда хотинни сира ҳам кўрмаган эди. Уйга ўла қолса ҳам қайтиб кирмайди. Хотиннинг вазоҳати жуда қалтис.

Ўзини ўлганга солади, деган бир таъбир бор. Баъзан ҳашаротлар, жумладан, ўргимчакларнинг баъзи турлари бехосдан тегилса карахт бўлиб қолади. Чалакам-чатти тасвир... Диспетчерлар хонаси жиннилар томонидан эгаллаб олинган аэродром... Совуқда карахт бўлиб ётган қурбақалар қиш бор-йўқлигидан беҳабар бўлганидек, мени чулғаб олган ҳаракатсизлик ҳам шояд бутун дунёдаги бор ҳаракатни тўхтатса, деб ишонгиси келарди.

У хаёл суриб тураркан, қуёш яна ҳам забтига олиб кўйдира бошлади. Эркак қуёш тифидан ўзини олиб қочмоқчи бўлгандек икки букланганча гужанак бўлиб олди. Сўнгра бошини чаққонлик билан энгаштириб, кўйлагининг ёқасидан тутди-да, куч билан тортиди. Юқоридаги учта тугмаси узилиб кетди. Кўйлагининг ёқасидан кирган қумни қоқаркан, хотиннинг, қум ҳеч қачон қуруқ бўлмайди, у ҳамиша анчагина намхуш бўлади, аста-секин ҳамма ёқни чиритиб юборади, деган гапларини эслади. Эркак кўйлагини тортиб чиқариб, шимини шамоллатиш учун камарини бўшатди. Умуман, шунча безовта бўлишнинг ҳожати бормикан? Беҳоллик қандай туйқусдан пайдо бўлган бўлса, шу қадар тез барҳам еди. Афтидан, қумнинг намлиги ел тегиши билан ўзининг иблисона кучини дарҳол йўқотади шекилли.

Шу пайт жиддий хато қилиб қўйганини пайқаб қолди. Унинг хотин нима учун яланғоч эканлигига берган таъбири ўта бир ёқлама эди. Хотиннинг, эркакни зимдан тузоққа илинтириш нияти бор, деб бўлмайди албатта. Аммо бу нарса хотин ҳаёт кечирадиган шароит туфайли юзага келган бўлиши ҳам ажаб эмас. Маълумки, хотин тонг отгандагина ётади. Одам ухлаётганда беҳудага терлайверади. Модомики, кундуз куни, қолаверса, қизиб ётган қум чуқурда ухлашга тўғри келаркан, яланғоч ётиш мутлақо табиий. Агар имконият бўлса, хотиннинг ўрнида ўзи ҳам шундай ечиниб ётган бўларди.

Енгил шабада киши танасидаги қум билан терни ажратиб қўйганидек, бу кашфиёт ҳам бирдан уни чулғаб олган оғир ҳисларига барҳам берди. Зўр бериб қўрқаверишидан ҳеч бир маъно йўқ. Чинакам эркак пўлат ва темир бетондан қилинган қанчадан-қанча деворларни бузиб қочиб кета олиши мумкин. Қулфга кўзинг тушиши билан, унинг калити бор-йўқлигини суриштирмай туриб, умидсизланиш ярамайди. У қумга бота-бота аста-секин уй томон кета бошлади... Бу гал хотин билан бамайлихотир гаплашиб, зарур нарсаларнинг ҳаммасини билиб олади. Хотинга ўшқирганида чурқ этмай тўғри қилган экан. Балки бечора уялиб кетганидан индамагандир: ахир, эркакка ўзини яланғоч кўрсатиб қўйган эди-да.

9

Қизиб кетган, кўзни қамаштирувчи ярқироқ қумдан сўнг хона ним қоронғи, салқин ва намхуш кўринди. Бадбўй уй ҳавосидан моғор иси келарди. Бирдан, назарида уни қора хаёл элитаётгандек бўлди.

Хотин кўринмасди. Бир лаҳза эркак серрайиб қолди. Топишмачоқ ўйнаш етар! Аммо, умуман олганда топишмачоқ деган нарсанинг ўзи йўқ. Чунки хотин

шу ерда. У сувлик бак оддида унга орқа ўтирганича бошини қуйи солиб, индамай турарди.

Хотин кийиниб олган эди. Оч яшил нақшли кимоноси билан чолворидан ялпизли бальзамнинг сарин атри таралаётгандек эди. На чора? У яна хотин ҳақида ўйлай бошлади. Мутлақо ақл бовар қилмайдиган вазиятда, қолаверса, уйқудан қолгани учун ҳар хил хаёлларга бормай иложи йўқ эди.

Хотин бир қўли билан бакнинг четига суянганча, бакнинг ичига тикилиб бармоғи билан аста-секин сув сатҳини чизмоқда. Эркак қум ва тердан вазминлашиб қолган кўйлагини шахт билан силкитганича, қўлига зичлаб ўраб олди.

Хотин орқасига ўгирилиб, сергакланди. Унинг чеҳрасида шундай бир самимий, сассиз савол, илтижо акс этардики, гўё бир умр худди шундай қиёфада яшагандек. Эркак ўзини мумкин қадар осойишта тутмоқчи бўлиб кўрди.

– Иссиқ-а?.. Бунақа иссиқда одамнинг кўйлак кийгиси ҳам келмайди.

Хотин эса унга ҳамон ишонқирамай ер остидан савол назари билан қараб турарди. Ниҳоят, ясама ҳиринглаганча журъатсизгина энтикиб-энтикиб шундай деди:

– Ҳа... рост... кийимда терласанг баданингни қум тепки қолаб кетади.

– Қум тепки?

– Ҳа... Одамнинг териси қизариб худди куйганга ўхшаб шилиниб тушади.

– Ҳм, шилиниб тушадими?.. Мен, намиққандан бичилиб кетса керак, дейман.

– Эҳтимол, шундайдир... – Хотин бир оз дадиллашиб, тилга кира бошлади. – Бизлар терлай бошлаганимиз биланоқ, устимиздаги бор нарсани ечиб ташлашга ҳаракат қиламиз... Туриш-турмушимизни кўриб турибсиз-ку, биров кўриб қолишидан ҳам истиҳола қилмаймиз.

– Ҳа, албатта... Ростини айтсам, агар малол келмаса, шу кўйлагимни ювиб берсанг, деб илтимос қилмоқчи эдим.

– Дуруст, эртага сув олиб келишади.

– Эртага?.. Эртага, мавриди ўтиб кетади... – Эркак димоқ қоқиб кўйди. У устомонлик билан суҳбатни керакли мавзуга буриб юборишга муваффақ бўлди. – Дарвоқе, мени қачон тортиб олишади?.. Жуда ҳам ноқулай аҳволга тушиб қолдим. Менга ўхшаган хизматчи учун жорий тартибни ҳатто ярим кунгагина бузиш ҳам гоятда жиддий оқибатларга олиб бориши мумкин. Бир дақиқа вақтим ҳам беҳуда кетмаслиги керак... Қаттиқ қанотлилар – ер бағирлаб учадиган ҳашаротлар... Улар қумликда жуда кўп бўлади, сиз уларнинг туси, турқини биласизми?.. Мен отпускаи вақтида шу ҳашаротнинг қандай бўлмасин янги бир турини топишга ҳаракат қилмоқчи эдим...

Хотин лабларини аста-секин қимирлатарди-ю, аммо ҳеч нарса демасди. Афтидан, у «қаттиқ қанотлилар» деган нотаниш сўзни ичида такрорламоқда эди. Аммо эркак унинг яна мингаймас бўлиб олганини аниқ пайқайди-да, ноҳосдан, мавзунини ўзгартирди.

– Сизларда қишлоқдаги бошқа одамлар билан алоқа қилиб туриш учун ҳеч бир восита йўқ эканда?.. Борди-ю, чунончи, керосин бидонларни чалса нима қилади?

Хотин жавоб бермади. Сувга ирғитилган тош каби, яна ўзининг сукути билан жон сақлай бошлади.

– Ўзи нима гап?.. Нега индамайсан? – у бўкириб юборишга ҳам тайёр эди-ю, аммо ўзини аранг тийиб қолди. Нима гапигага тушунолмади ҳайронман... Агар хато юз берган бўлса, хато юз берибди деб қўя қоламиз, вассалом... Бўлар иш бўлди, ўтди кетди, мен машамаша кўтариб ўтирмақчи эмасман. Шунинг учун сен сукут сақлаб чакки қилиясан. Яхши. Худди сенга ўхшаган ўқувчи болалар ҳам бор, мен уларга ҳамини: қанчалик айбларинга иқроп бўлгандек кўрин-

манглар, бари бир аслида бу учига чиққан қўрқоқлик бўлади, дейман. Борди-ю, сен ўз хатти-ҳаракатингни бирор нарса билан оқламоқчи бўсанг, нима гап ўзи, муддаонгни айта қолмайсанми!

– Ахир... – хотин кўзларини олиб қочди, аммо унинг овози фавқулодда катъий эшитилди. – Энди ўзингиз ҳам тушунгандирсиз, дейман?

– Тушунгандирсиз? – Эркак саросимага тушганини ҳатто яширмади ҳам.

– Ҳа, мен, сиз аллақачон тушунган бўлсангиз керак, деб ўйлаган эдим...

– Мен ҳеч нарса тушунганим йўқ! – Эркак қичқириб юборди: – Қандай тушунаман? Биров ҳеч нарса демаса нимани тушунишим мумкин?

– Ахир хотин киши ёлғиз боши билан шундай аҳвол-тирикчиликда кун кечирishi қийин-ку...

– Яхши. Аммо буларнинг менга нима дахли бор?

– Ҳа, мен сизнинг олдингизда гуноҳкорга ўхшайман.

– «Гуноҳкорман» деганинг нимаси?.. – Ҳаяжондан эркакнинг тили ғўлдираб қолди. – Бундан чиқдики, каттакон бир фитна уюштирилган экан-да?.. Тузоққа ем – хотин киши қўйилса, мени, худди ит ёки мушукка ўхшаб шартта келиб илинади, деб ўйлаган экансизлар-да...

– Тўғри, аммо ҳадемай шимолдан эсадиган шамол билан қум бўронлари бошланиб кетади – биз улардан жуда қўрқамиз... – Хотин ланг очиқ турган эшикка қараб қўйди. Унинг осойишта бўғиқ овозидан кўр-кўрона бир эътиқод сезилиб турарди.

– Бу ҳазил эмас! Бемаънилик ҳам эви билан-да! Бу ғайриқонуний зўравонликдан бошқа нарса эмас. Чинакам жиноят... Зўравонлик қилмасликнинг иложи йўқми? Хўш чунончи, кунбай йўли билан ишсизлардан ёлласаларингиз бўлмасмиди, улар сон-саноқсиз-ку!

– Ахир, у ёқдагилар бу ердаги аҳволни билиб қолишса, иш чатоқ бўлади-да...

– Мени олиб қолсаларингиз ҳеч нарса бўлмайди-ми?.. Тутуриқсиз гап!.. Агар шу фикрда бўлсангизлар, қаттиқ янглишасизлар! Афсус ва надоматлар бўлсинки, мен бир дарбадар саёқ эмасман! Солиқ ҳам тўлайман, доимий истиқомат жойим ҳам тайин... Ҳадемай мени қидириб ариза беришади-да, ана унда кўрадиганларингни кўрасизлар! Наҳотки, шундай бир оддий нарсани ҳам тушунмасаларингиз? Қизиқ, ўларингизни нима билан оқламоқчисизлар?.. Шу ишни бошлаган одамни чақириб бер... Мен унга я-а-ахшилаб тушунтириб берай, қанақа бир аҳмоқона иш қилиб қўйганини.

Хотин ерга қараб, оҳиста хўрсиниб қўйди. Елкалари эгилиб тушди, аммо қимир этмади. Худди амри маҳол бир иш буюрилган ожиз кучук боланинг дидини берди-қўйди. Бу эса эркакнинг ғазабини баттар оширди.

– Нега имиллайсан, юрагинг дов бермаяптими?.. Гап ёлғиз менинг устимдагина эмас. Ўзинг ҳам менга ўхшаган бир банди экансан-да?.. Йўқ дегин-чи! Улар бу ердаги аҳвол-тирикчиликни билиб қолишса ёмон бўлади, деб ҳозиргина ўз оғзинг билан айтдинг... Ахир шунинг ўзи ҳам, бундай яшаш мумкин эмас, деб тан олиб турганингни билдирмайди? Юзингни ҳадеб унақа таҳаммулсифат қиёфага солаверма – ахир сен билан худди қул хотиндек муомила қилишяпти-ку! Сени бу ерга тиқиб қўйишга ҳеч кимнинг ҳақи йўқ эди!.. Қани, бўл, бирорта одамни чақир! Бу ердан чиқиб кетамиз!.. Ҳа, тушундим... Қўрқяпсанми, а?.. Беҳуда гап!.. Нимадан қўрқасан?.. Ёнингда мен бўлсам!.. Менинг газетада ишлайдиган ошналарим бор... Биз буларнинг ҳаммасини бир ижтимоий масала сифатида кўтариб чиқамиз... Хўш, нима дединг?.. Нега индамайсан?.. Қўрқилишингнинг ҳожати йўқ, деяпман-ку, сенга!

Бир оз ўтгач, худди унга тасалли бераётгандек, хотин бирдан шундай деб қолди:

– Овқат қила қолайми?..

Хотиннинг картошка артаётганини кўз қири билан зимдан кузатиб турган эркак ич-этини еганча ўй сурарди: у тайёрлаётган овқатни есинми, емасинми?

Ҳозир гоятда хотиржам ва совуққон бўлиш хонаси... Хотиннинг ниятлари аниқ, ҳар қандай андишани йиғиштириб қўйиши керак. Қўйинини пуч ёнғоққа тўлдириб ўтирмасдан дадил иш кўриб, бу ердан чиқиб олишнинг пухта чорасини топиши лозим... Файриқонуний иш қиялмаслар, деб айб тақашни кейинроққа қўя туради... Очлик иродасини букиб, руҳини тушириб юборади. Иккинчидан, борди-ю, ҳозирги вазиятини қатъиян инкор этса, унда овқатни ҳам рад этиши керак бўлади. Норозилик изҳор қила туриб овқатни паққос туширавериш кулгили бўлади. Ҳатто ит ҳам овқат бераётганларида суллоҳлик қилмай, жим туради.

Аммо-лекин ошиқиш керак эмас. Токи хотиннинг ниятлари нечоғлик жиддий эканлигини билмай туриб, мудофаа позициясини эгаллашининг ҳожати йўқ... Унинг қўлидан бирор нарсани текинга олиш, бирор саховатга йўл қўйиш ҳақида гап бўлиши ҳам мумкин эмас... Еган овқатига мунтазам равишда пул тўлаб боради. Агар пул тўласа, у ўзини сира ҳам бурчли ҳисобламайди. Ҳатто, телевидениедаги бокс шарҳчиси ҳам, ҳужум – ҳимоянинг энг яхши йули, деб айтган эди.

Шундай қилиб, овқатдан воз кечмасликка ажойиб баҳона топганидан мамнун бўлиб, енгил тортди. Бирдан кўзи ярқ этиб очилиб кетгандек бўлди. Шу вақтгача тутқич бермаётган фикрнинг ипини ушлаб олди. Унинг бирдан-бир душмани қум эмасмикан? Модомики, шундай бўлса, олдига ҳуда-беҳудага аллақандай ҳал қилиб бўлмайдиган масалалар қўйиб ўтиришининг ҳожати ҳам йўқ – хўш, чунончи, пўлат тамбани бузиб чиқиб кетаман, яна шунга ўхшаган

қатор ишларни қиламан, деб ўтиришининг ҳожати йўқ. Башарти, арқон нарвон олиб қўйилган экан, ёғоч нарвон яшаш мумкин. Қум девор гоятда тик бўлса, уни қазиб қия қилиш мумкин... Агар мия сал-пал ишга солинса, ҳамма ишнинг ҳам чорасини топса бўлади... Эҳтимол, бу жуда ҳам содда бир нарсадир, модомики, айна муддао экан, қанча содда бўлса, шунча яхши. Колумбнинг тухум турғизиш¹ усули мисол қилиб олинса, баъзи масалалар кўпинча кулгини қистатадиган даражада содда йўл билан ҳал қилинади... Агар қийинчиликлардан қўрқмаса... Агар чинакамига курашса... Ҳали ҳеч умидсизланмаса бўлади.

Хотин картошкани артиб бўлиб, тўғради-да, унга пояси билан майдалаб тўғралган турпни аралаштириб, ўчоқдаги катта темир қозонга солди. У полиэтилен халтачадан эҳтиётлик билан гугурт олди-да, ўт қўйиб, гугуртни яна жойига солиб, резинка билан танғиб қўйди. Сўнгра қумини ювиш учун бўлса керак, сузғичга гуруч солиб устидан сув қуя бошлади. Қозондаги овқат биқиллаб қайнай бошлаган ҳам эдики бадбўй турп ҳиди анқиб кетди.

– Сув озроқ қолгану, юзингизни ювиб олсангизми-кан?

– Йўқ, юзимни ювгандан кўра ичганим дуруст...

– Вой, кечирасиз... Ичимлик сув бошқа жойда. – У юз ювиладиган жойдан полиэтиленга ўраб қўйилган каттагина қозонни олди. – Унча муздек эмасу, ичса бўлади, яхшилаб қайнатганман.

– Аммо бакда ақалли озгина сув қолдирилмаса, идишлар ювуқсиз қолади-ку!

– Йўқ, мен идиш-товоқни қум билан ишқаб артаман, топ-тоза бўлади. Хотин шундай деб дераза рафидан бир сиқим қум олиб, қўлида ушлаб турган тақсимчага ташлади-да, бир неча марта айлантириб

¹ Колумб бир қанча одамлар билан мунозарада тухумни пақ этиб ерга уриб тик турғизган. Бу билан, энг содда нарсаларга ҳам ақл ишлатиш керак, деган иборага ишора қилинади.

ишқалади. Эркак тақсимчанинг тоза бўлган-бўлмаганлигига яхши аҳамият бермади-ю, тоза бўлган бўлса керак, деб қўя қолди. Харқалай, қумнинг бу тариқа татбиқ этилиши унинг қум ҳақидаги аллақачонлардан буёнги тасаввурларига мос келар эди.

У соявон остида овқатлана бошлади. Қайнатилган сабзавот билан қоқ балиқ... Хаммасига ҳам унча-мунча қум аралашган. Агар соявон шифтга осиб қўйилган бўлса, бирга овқатлансак ҳам бўларди, деб ўйлади у. Аммо хотин буни, мен билан яқинлашишга уриняпти, деб тушуниши мумкин. Чой паст бўлгани учун аччиқ қилиб дамланса-да, ниҳоятда бемаза эди.

У овқатланиб бўлгач, хотин ҳам ювинадиган жой яқинига ўтириб олиб бошига бир парча полиэтилен ташлади-да, аста-секин овқатлана бошлади. Шу ўтиришида у аллақандай ҳашаротга ўхшаб кетарди. Наҳотки, у ўла-ўлгунча шу аҳволда кун ўтказса?.. Сиртдан қаралса, бу жой каттакон ернинг кичкинагина бир парчаси хисобланади-ю, аммо чуқурликдан бепоён қумлик билан осмонгина кўринади, холос... Худди кўз қорачиғида умрбод акс этиб қолгандек, бир маромдаги турмуш... Умри бино бўлиб тузукроқ ҳаёт кечирмаган бу хотиннинг кунлари шундай ўтади. Ҳеч кимдан бир оғиз илиқ-иссиқ сўз ҳам эшитган эмас. Буни тузоққа илинтириб, хотинга айрим бир саховат сифатида тутганларида, юраги худди қизларнинг юрагидек орзиқиб кетган бўлса керак. Унга одамнинг раҳми келади...

Эркакнинг хотинга бир нима дегиси келиб, баҳона топиш учун чекмоқчи бўлди. Дарҳақиқат, бу ерда полиэтилен энг зарур буюм экан. У чақилган гугуртни сигарета учига қанча тутмасин сира ҳам тутмади. Жони борича ичига тортар, лекин қанчалик уринмасин дуд таъминигина сезар эди, холос. Никотинли қуюқ тутун тилини қитиқларди-ю, аммо хуморини босмасди. Таъби тирриқ бўлиб, баҳона излаш у ёқда турсин, гаплашишга ҳам ҳафсаласи келмай қолди.

Хотин ювуқсиз идишларни йиғиб олиб бир ерга тўплади-да, аста-секин унга қум сепи бошлади. Сўнг журъатсизлик билан аранг:

– Биласизми... Том тагидаги қумни пастга ташламаса, бўлмайди, – деди.

– Ташламаса бўлмайди? Ҳа-а, майли, марҳамат... – Бунинг менга нима алоқаси бор, – деб ўйлади эркак лоқайдлик билан, – тўсинлар чириб устунлар қуласа қулайвермайдими? Менга нима? – Агар сизга халал бераётган бўлсам, бирор ёққа чиқиб кета қолайми?

– Мени кечирасизу, аммо...

Ўсмоқчиланинг ҳожати йўқ! Сир бой бергиси келмайди-я! Бўлмаса, афти-ангори-ку сасиган пиёз тишлаб кўйгандек бўлиб турибди... Бироқ хотин ода-тича хотиржамгина чаққонлик билан юзининг пастини икки қават сочиқ билан боғлади-да, қўлтиғига супурги ва бир парча тахта қистириб, бир тавақа эшигигина қолган девордаги жавоннинг рафига чиқди.

Ростини айтганда, агар менинг фикримни билмоқчи бўлсангиз, бунақа уйнинг қулаб йўқ бўлиб кетгани яхши!..

Эркак шундай деб қичқираркан, жини қўзиб кетиб талмовсираб қолди, хотин эса ундан кўра ҳам баттар ҳолатга тушди. Уни қара-я, ҳали тамоман ҳашаротга айланиб қолмаган шекилли...

– Йўқ, айниқса мендан аччиқланаётган экан, деб ўйлама... Ҳамманглар бир бўлиб мени занжирбанд қилиб олди, деб қувонаётган бўлсанглар керак. Бунақа фисқ-фасодларга ҳушим йўқроқ. Тушундингми? Бордию, тушунмасанг ҳам менга бари бир. Мен сизга бир қизиқ воқеани айтиб берай... Бу бир вақтларда бўлган. Ижарага олиб турган хонамда ҳеч нарсага яроқсиз хонаки бир кўппакни боқардим... Жуни ғоятда аломат, қалин, ҳатто ёзда ҳам тулламас эди... У ҳамини тунд, шумшайиб юрарди. Шунинг учун жунини олиб ташламоқчи бўлдим. Шундай қи-

либ жунини қиртишлаб олиб, энди ташлаб юбораман, деб турсам, билмадим, итнинг кўнглига нималар келди-ю, бирдан увилаб, шу жундан бир тутамини тишлаганча ётадиган жойига қараб уриб қолди. Қирқиб олинган жун танамнинг бир қисми, деб ажралгиси келмадимикан. – Эркак унга, синовчан назар ташлаб қўйди. Хотин эса ҳамон ўша ҳолатда – ғайритабиий эгилганича жавон рафида турарди, ҳатто бу томонга қайрилиб қарагиси ҳам келмади. – Хўп майли... Ҳар каллада бир хаёл... Қум қазишми, ё бошқа бирор ишми – марҳамат, билганларингни қилинглар. Мен эса қатъиян бунга тоқат қилмоқчи эмасман. Бас! Майли, яна бир оз сабр қилай, ана унда изимни топа олармикансизлар... Мени назар-писанд қилмай чакки қияпсиэлар... Агар хоҳласам, бу ердан қочиб кетишим ҳеч гап эмас. Ҳа, мана, қолаверса, сигареталарим ҳам тугабди...

– Сигарета дейсизми? – Хотиннинг соддадиллиги аҳмоқликка ўхшаб кетди. – Бу, сув олиб келганлардан кейин бўлади...

– Сигаретами?.. Сигарета ҳам сув олиб келганларидан кейин бўладими?.. – Эркак беихтиёр пиқилаб кулиб юборди. – Масала бунда эмас... Қирқиб олинган жунда, ҳа, қирқиб олинган жунда... Наҳотки туншунмасангиз?.. Мен, қирқиб ташланган жун вазидан машмаша қилиб ўтиришнинг ҳожати йўқ демоқчиман.

Хотин чурқ этмади, ҳатто ўзини оқлаш учун ҳам бир нима демоқчи эмасди. У бир оз эркакнинг гапи тугашини кутиб турди-да, яна тўхтаб қолган ишига киришиб кетди. У жавон тепасидаги туйнук қопқоғини суриб қўйиб, унга белигача суқилиб кирди-да, тирсақларини тираб ноқулай бир ҳолда оёқларини лапанглатганча юқорига чиқа бошлади. У ер бу ердан бамисоли ингичка ипдек шувиллаб қум қуюла бошлади. Эркак, том тагида одатдан ташқари аллақандай бир ҳашарот яшаса керак, деб ўйлади...

Қум ва чириган ёғоч. Йўқ, бас, кўраётган одатдан ташқари ҳисобланган нарсалари бусиз ҳам етиб ортмоқда!

Сўнгра шифтнинг гоҳ у еридан, гоҳ бу еридан қум тасмалари оқа бошлади. Шунча қум оқимининг ерга сассиз келиб қўйилиши жуда ғалати туюларкан. Мижджа қоқиб улгургунча похол тўшалган ерга сертирқиш ва барча кўзанақ тешиклари билан тахта шифтнинг акси тушиб қолди. Эркакнинг бурун катакларига, кўзларига қум кирди. Шунинг учун ҳам шоша-пиша ташқарига югуриб чиқиб кетди.

Илк лаҳзада худди гулханга отилиб киргандек, товонлари эриб кетаётгандек бўлди. Аммо ичининг аллақаерида шундай жазирамага ҳам бўш келмаётган муз бор эди. Бу хотин худди ҳайвонга ўхшайди-я... Унинг кечаги куни ҳам, эртаги куни ҳам йўқ – шу бугунги кунни билади, холос... Одамни худди қора тахтадаги бўрдек сидириб йўқ қилиб ташлаш мумкин, деган эътиқод ҳукм сураётган бир дунё... Бизнинг замонамизда шундай бир ваҳшийлик ҳукм сураётган ковак бор, деган гап етти ухлаб тушингга ҳам кирмайди... Хўп, майли... Борди-ю, бунни у кучли ларзадан ўзига келиб, ниҳоят, яна хотиржам бўла бошлаганининг белгиси, деб қараса, бунақа уялиши унча чакки эмас.

Бироқ вақтни беҳуда ўтказишининг ҳожати йўқ. Бу ишни қоронғи тушгунча амалга оширса чакки бўлмасди. У кўзларини сузиб, худди эриган ойнани эслатувчи юпқа тўр қоплагандек нақшиндор қум деворнинг баландлигини чамалаб кўрди. Унга нечоғлик тикилгани сари шу қадар баланд кўринар эди. Табиатнинг раъйига қарши бориб, қия ён бағирни тикка қилиш қийин албатта, аммо лекин у тик ёнбағирни қия ён бағирга айлантирмоқчи холос, вассалом. Ниятидан қайтишига арзийдиган баҳоналар йўқ.

Юқоридан бошласа тўғрироқ бўларди-ю, аммо иложи бўлмаганлиги учун пастдан қазий қолади.

Аввал энг пастдан керагича қазиб, юқоридаги қум ўпирилиб тушгунча кутиб туради, сўнг яна пастдан қазийди ва яна юқоридаги қум ўпирилиб тушади... Шу тариқа такрорлай-такрорлай тобора баландлаб, ниҳоят, юқорига чиқиб олади. Албатта, бу йўлида уни кўчкилар кутиб туради, қум оқимлари уни пастга олиб тушиб кетади. Зотан, уларни оқим деб атасалар ҳам, ҳарқалай, қум сув эмас. Шу пайтгача ҳеч кимнинг қумда ғарқ бўлганини эшитган эмас.

Белкурак билан бидонлар ташқаридаги девор тагида қатор турарди. Ярим доира қилиб чархланган куракнинг тиғи худди чинни парчасидек ялтирарди.

У анча вақтгача бутун вужуди билан ишга берилиб, тўхтамасдан қазиди. Қум жуда юмшоқ, иш ҳам тез юришиб кетди. Белкуракнинг қумга ҳар бир ботирилиши, унинг ҳар нафас олиши билан баробар борарди. Аммо тез орада унинг қўллари тола бошлади. Назарида аллақачонлардан бери қазийётгандегу, аммо натижаси сезилмаётгандек эди. Фақат тепадаги зич бўлиб қолган қум парчаларигина ўпирилиб туша бошлади. Булар ҳаммаси хаёлида тасаввур қилиб кўрган оддий геометрик схемадан жуда кўп фарқ қиларди.

Ташвишланишига вақт эрта эди, шунинг учун ҳам нафасини ростлаб, мўлжал қилган ҳисобини текшириб кўриш мақсадида чуқурнинг хомаки нусхасини ясаб кўрмоқчи бўлди. Бахтига, керакли материал жуда сероб. У уй бўғоти тагидаги соя бир жойни танлаб, элик сантиметр чамасида чуқур қазий бошлади. Аммо унинг қиялигини ўзига керак бўлган қияликдай ясай олишга муваффақ бўлолмасди. Наридан борса, қирқ беш даражадан ошириб бўлмасди... Бамисоли оғзи кенгроқ ховончадек...

Чуқурчанинг тагини қазиб кўрмоқчи бўлган эди, ён бағир бўйлаб қум ёйилиб, юзаси ҳамон боягисича қолаверди. Назарида қум мўятадил бир қиялик даражасига эга эди. Қум зарраларининг вазни билан

қаршилиги мутаносиб шекилли. Борди-ю, шундай бўлса, демак у забт этмоқчи бўлган девор ҳам қиялик бурчагига эга экан.

Йўқ, бундай бўлиши мумкин эмас... Ё кўзига шундай кўриняптими, йўқ бундай бўлиши мумкин эмас... Ҳар қанақа қияликка пастдан туриб қаралса, ҳаминша аслидагидан тик бўлиб кўринаверади.

Умуман, бу нарсага балки миқдор масаласи сифатида қараш керакдир?.. Агар миқдорда тафовут бўлар экан, табиийки, босимда ҳам тафовут бўлади. Башарти, босимда тафовут бор экан, бинобарин, вазн билан қаршилиқ мутаносиб ҳам муқаррар ўзгаради. Бунда қум зарраларининг тузилиши ҳам роль ўйнаса ажаб эмас. Чунончи, қизил тупроқни олиб кўрайлик. Табиий ҳолдаги қизил тупроқ билан қазиб олингандан кейинги қизил тупроқ мутлақо турлича кўламдаги босимга эга бўлади. Бунинг устига намлигини ҳам ҳисобга олиш керак... Шундай қилиб, хомаки нусха мутлақо бошқача қонунларга мансуб бўлиши мумкин.

Аммо, ҳарқалай, тажриба фойдасиз бўлмади. У қиялик бурчагининг ўта мўътадил эканлигини тушуниб олди – шунинг ўзи ҳам чакана самара эмас. Қолаверса, умуман ўта мўътадилликни оддий мўътадилликка айлантириш унча қийин эмас.

Ўта тўйинган эритмани салгина чайқатиб қўйилса, кристаллар барҳам топиб, оддий тўйинган эритмага айланиб қолади.

Бирдан, ёнида алаким бордек туюлиб, эркак ўгирилиб қаради. Хотин остонадан у томонга тикилиб турарди. Эркак унинг қачон чиққанини ҳам эшитмай қолибди. Беҳабар қолганидан саросимага тушиб гарангсиганча теварак-атрофига аланглай бошлади. Шарқий қиялик лабидан учта калла қараб турганини у шундагина кўриб қолди. Каллалар сочиқ билан танғилган бўлиб, сочиқларнинг учлари юзларини яшириб турар, эркак шунинг учун ҳам уларнинг ке-

чаги чолларми ё бошқа одамлар эканлигини аниқ билолмади. Аммо ўшаларга ўхшатди. У бир лаҳзагина шошиб қолди, аммо дарров ўзини қўлга олиб, уларга эътибор бермай, ишини давом эттиришга қарор қилди. Кузатиб турганлари унга ҳатто туртки бўлди.

Тер кўзларига қуйилиб, бурнининг учидан чакиллаб томарди. Терини артишга ҳам вақтини аяб кўзини юмиб қазишда давом этаверди. Сира ҳам қўлига дам бериши керак эмас. Агар улар бунинг чаққонлик билан ишлаётганини кўришса, ўзларининг нақадар бефаросат, қабиҳ одам эканликларини пайқашади.

У соатига қараб, ойнасини шимига артди. Иккидан ўн дақиқагина ошган эди, холос. Сўнгги марта соатига қараганида ҳам вақт ҳамон иккидан ўн дақиқа ўтган эди. Шунда унинг ўз тезкорлигига ишончи ҳам йўқолиб қолди. Агар шиллиқ қуртнинг кўзлари билан қаралса, қуёш ҳам бейсбол тўпининг тезлигида юрса керак. У яна белкуракни қўлига олиб, қум деворга ёпишди.

Бирдан пастга қараб қум қуюни отилди. Резина буюм отилгандек аллақандай бўғиқ бир овоз эшитилиб, кўкрагидан нимадир босиб тушди. Нима воқеа юз берганини билиш учун бошини кўтариб, юқорига қаради. Аммо юқори қаёқда эканлигини аниқлаёлмади, чунки икки букилганча ўз қусуғига беланиб ётар, теварак-атрофини сут ранг ғира-шира ёруғлик чулғаган эди.

ИККИНЧИ ҚИСМ

11

*Жаранг, жаранг, жаранг, жаранг,
Бу ниманинг садоси?
Бу қўнғироқ садоси.
Жаранг, жаранг, жаранг, жаранг,
Бу ниманинг овози?
Бу иблиснинг овози.*

Хотин эшитилар-эшитилмас хиргойи қилмоқда. У яккаш шу бир жумлани такрорлаб, бакнинг тагидаги қуйқани тозаларди.

Ашула тўхтаб қолди. Кейин хотиннинг шоли туя-ётгани эшитилди. Эркак оҳиста хўрсинади, ёнбошига ағдарилиб сабрсизлик билан, ҳатто муштоқ бўлиб кутади... Ҳозир хотин унинг танасини артиб қўйиш учун тоғорада сув кўтариб келса керак. Қум билан тердан териси шу қадар чақа бўлиб кетганки, яллиғаниб кетиши ҳам ҳеч гап эмас. У муздек нам сочиқни эслашнинг ўзиданоқ жунжикиб кетди.

Қум босиб қолиб ҳуши кетгандан бери ҳали ўрнидан тургани йўқ. Дастлабки икки кун қарийб ўттиз тўққиз даражали иситма билан ўқчиқ қаттиқ қийнади. Аммо кейин иссиғи қайтиб, иштаҳага кира бошлади. Афтидан, қум тагида қолиб майиб бўлганидан эмас, қуёш тиғида сурункасига узоқ ишлаб ўрганмаганидан шундай бўлган бўлса керак. Хуллас, унчалик хавфли эмас.

Балки шунинг учун ҳам тез тузалиб кетаётгандир. Тўртинчи кунга борганда оёғи билан белидаги оғриқ деярли сезилмай қолди. Бешинчи кун, бир оз мадорсизлигини айтмаганда, тузалиб қолди ҳисоб. Аммо у ётган жойидан турмай, ўзини оғир касалга солиб ётаверди. Бунинг ўз сабаблари бор эди, албатта. Яъни қочиш фикридан батамом воз кечмаган эди.

– Уйфондингизми? – деди хотин тортинибгина.

Эркак хотиннинг чолворларидан ҳам билиниб турган тикмачоқ тиззаларига киприклари орасидан қараганича минғиллаб, ингроқ билан жавоб берди. Хотин сочиқни пачоқ жомга аста-секин сиқа туриб сўради:

– Аҳволингиз қалай?

– Бир нави...

– Елкангизни артамизми?..

Эркак ўзини итоаткорлик билан хотиннинг ихтиёрига топширди, беморлигидан фойдаланиб эмас, бир чеккаси унга бу анча-мунча хуш ёқар эди ҳам... Эсида, у безгак тутиб турган бир боланинг, муздак-кина зарқоғозга ўраётганларини туш кўргани ҳақида ёзган шеърини ўқиган эди. Тер билан қум тўсиб димиқиб қолган эти салқин тегиб, аста-секин ором ола бошлади. Жонланган эти орқали вужудига кирган хотиннинг ҳиди уни сал-пал ҳаяжонлантирди ҳам...

Ҳарқалай, ҳали ҳам хотинни батамом кечиргани йўқ. У гап бошқа, бу гап бошқа – тамоман бошқа-бошқа нарсалар, уларни бир-бирига аралаштиришнинг ҳожати йўқ. Уч кунлик рухсат муддати аллақачон тамом бўлди. Энди шошилишнинг унча ҳожати ҳам йўқ. Дастлабки тепалик тагини қазиб, қум ён бағрини қия қилиш режаси барбод бўлишига сабаб, унга етарли даражада тайёргарлик кўрмаганлиги эди. Кутилмаган сабаблар юз бермаганда, уни офтоб урмаганда, ҳаммасини бинойидек амалга оширган бўларди. Рост, қум қазиш у тахмин қилганидан кўра анча сермашаққат меҳнат экан, энди ҳаммаси унинг ўзига, анчагина қулай бир йўл топа олиш-олмаслигига боғлиқ. Ўзини касалга солиб ётиб, ҳийла ишлатиш фикри ҳам миясига шунда келган эди.

Кўзини очиб ҳамон ўша жойда, хотиннинг уйида ётганини кўраркан, ғазаби қўзиб кетди. Қишлоқдаги анави нусхалар ундан ҳатто ҳол-аҳвол ҳам сўрай демайдилар. Очиқ-ойдин кўриниб турибдики, унинг

касали хатарли эмаслигини пайқаб, врач чақиришмаган. Ўз навбатида у бундан фойдаланиб, ўшаларни роса тавбасига таянтиради. Кечалари эса хотин ишлаётганда, роса уйқуни уради. Кундузи, хотин дам олиши керак бўлганда эса ўзини оғриқ азоб бераётганга солиб уни ухлатмайди.

– Оғрияптими?

– Ҳа, оғрияпти... Умуртқамнинг аллақаери шикастланганга ўхшайди...

– Силаб кўрсакмикан?

– Ўлақолсам ҳам кўнмайман! Билар-билмас одамга ишониб бўлармиди? Бунақада майиб бўлиб қолиш ҳам ҳеч гап эмас. Ахир ҳароммағиз – ҳаёт йўли-я. Бирданига ўлиб қолсам-чи? Унда ҳаммаларингизга ёмон бўлади-ку! Врач чақиринглар, врач! Оғрияпти... Оғриғига тоқат қилиб бўлмайди. Имилласанглар, фурсат кетади!

Хотин бунақа ташвишга узоқ вақт бардош беролмай, ҳолдан тояди. Натижада, ишлашга чоғи келмай, уй хавфли аҳволда қолади. Бу эса қишлоқ учун ҳам ҳазилакам гап эмас. Қўшимча ишчи кучи орттириш ўрнига лақмалик қилиб ўзларига ўзлари дардисар орттириб оладилар. Агар ундан ҳозироқ қутулишмаса, кейинги пушаймоннинг фойдаси бўлмайди.

Аммо бу режа ҳам у тахмин қилганидек осонлик билан амалга оша қолмади. Бу ернинг кечалари кундузига қараганда анча ғала-ғовурроқ бўларкан. Девор орқали белкуракнинг жаранглаши... хотиннинг ҳарсилаб нафас олиши... қум солинган саватни тортиб олаётган эркакларнинг қичқириқлари эшитилиб туради. Қолаверса, шамол ҳам узоқдан пикапнинг тарақ-туруғи билан итларнинг вовулашини олиб келади... Ухламайман деб қанча ҳаракат қилмасин, ҳеч бир иложи бўлмас – асаблари ғоят қақшаб кўзинн юма олмасди.

Кечаси ухлолмаганидан кундуз қуни ухлаб олишга тўғри келарди. Энг ёмони, тобора тоқати тугаб бормоқда эди: борди-ю, ҳатто бу режам ҳам барбод

бўлса, қочиш учун яна бир қанча йўллар топилади албатта, деб ўзини ўзи юпатарди. Тузоққа тушганига мана, бир ҳафта бўлди. Қидириш ҳақида ариза беришларига фурсат етди. Дастлабки уч кун унинг қонуний отпускази эди. Ундан бу ёғига айтмай-нетмай бормай юрибди. Ҳар нарсага қизиқувчи ҳамкасабалари шундай фактдан индамай кўз юмиб қўя қолишлари амри маҳолдир. Шу оқшомлардан бирида битта-яримта холис ниятлиси унинг уйига бош суқиб кўргандир. Жазирама туш қизигидан сўнг дим бўлиб кетган хона ивирсиган – эгаси йўқлиги шундай билиниб тургандир. Келган одам шу ковақдан бош олиб чиқиб кетган бахтли одамга беихтиёр ҳасад қилса ҳам ажаб эмас. Эртасига эса таҳқирлаб роса ғийбат қилишгандир, уни ерга қориштириб, қошларини чимириб, бармоқларини маънодор ўйнаётганча ивир-шивир қилишгандир. Мутлақо ўринли... Бу тарзда отпусказга чиқиб кетаётганлигининг оқибати шундай бўлиши мумкинлигини у ўша вақтдаёқ қалбининг чуқур бир жойида ҳис қилган эди. Таажжубланидиган ери йўқ. Ўқитувчилар доимо ўзларига хос алоҳида бир ҳаёт кечирадиларки, бошқалар бунга ҳасад билан қарайдилар. Йил сайин уларнинг олдидан ўқувчилар худди дарё сувларига ўхшаб оқиб ўтиб кетадилар, ўқитувчилар эса худди чуқурликка кўмиб қўйилган тошлардек шу оқимнинг тагида қолаверишга мажбурлар. Улар орзу-умид ҳақида бошқаларга гапирадилару, ўз орзу-умидларини эса ҳатто тушларида ҳам кўролмайдилар. Улар ўзларини кераксиз қақир-қуқур деб ё мазохик ёлғизликка¹ гирифтор бўладилар, ёки пурист² бўлиб қоладилар, бошқаларга гумон билан қараб, бачканаликда айблайдилар. Ҳар қандай эркин ҳаракатни кўрарга кўзлари бўлмай қолади.

¹ Мазохик ёлғизлик – аёл кишини қийнаб, ўз нафсини қондириш.

² Пурист – пуризм тарафдори, яъни хулқ-ахлоқни покиза тутишга, унга қатъий риоя қилишга юзаки уринувчи шахс.

...Балки бахтсиз ҳодисадир?.. Йўқ, агар бу бахтсиз ҳодиса бўлганида қандайдир йўл билан хабар беришган бўларди... Балки ўз-ўзига суиқасддир?.. Аммо бу тақдирда ҳам албатта полиция билган бўларди!.. Бу ақли кўтоҳ йигитнинг мақтовини ошириб юбориш керак эмас!.. Ҳа, ҳа, у ўз ихтиёри билан бедарак йўқолиб кетган, бу ишга аралашиб ўтиришнинг ҳеч бир ҳожати йўқ... Ахир бир ҳафта бўлиб қолди-я... Бу қандай одам ўзи, кишиларнинг ўз ташвиши етмасмиди? Дилидаги муддаосини билиб кўр-чи...

Астойдил ачинишмаса ҳам керак. Бирорта сирга қизиқсалару билолмасалар, худди вақтида узиб олинмай пишиб ўтиб кетган хурмонинг ўзи деяверинг. Шундан сўнгги воқеалар бундай ривожланади. Бош ўқитувчи қидириш ҳақидаги аризанинг мазмунини билиб олиш учун полицияга боради. Унинг кўриниши тунд бўлса ҳам қувончини ичига сиғдиrolмайди. «Фамилияси билан исми: Ники Дзюмпэй. Ёши: ўттиз бирда. Бўйи: бир м эллик саккиз см. Оғирлиги: эллик тўрт кг. Сочи: сийрак, орқасига тараб қўйилган, бриолин ишлатмайди. Кўриш қуввати: ўнг кўзи 0,8, чап кўзи – 1,0. Териси қора мағиз. Белгилари: юзи чўзинчоқ. Филайроқ. Бурни калта. Энгаги чор қирра, чап қулоғининг тагида каттагина холи бор, бошқа кўзга ташланадиган белгилари йўқ. Қон гуруҳи: АВ. Сал дудуқланиб, хирқираб гапиради. Сердиққат, ўжар, аммо одамлар билан муомала қилишни билмайди, деб бўлмайди. Кийими: афтидан, эгнида энтомологик ишлар вақтида кийиладиган либос бўлса керак. Юқоридаги ён томондан тушган сурати бундан икки ой муқаддам олинган».

Модомики, қишлоқ аҳолиси бу бемаъни авантюрани қатъият билан давом эттираётган экан, зарур эҳтиёт чораларини кўриб қўйган албатта. Қишлоқдаги бир-иккита полициячини лақиллатиш ҳам жўн бир иш. Улар, шубҳасиз, полициячиларнинг қишлоққа ҳуда-бехудага келавермасликлари учун ҳам тадбир

кўриб қўйишган бўлса керак. Аммо тутун буруқситганга ўхшаган бу тўсиқ парда унинг саломатлигида ва қум қазий олишга лаёқати бўлган бир пайтдагина керак ва мақсадга мувофиқ бўларди. Бир ҳафтадан бери тўшакдан бошини кўтаролмай ётган бемор одамни яширишлари қалтис ва тутуриқсиз бир иш. Агар улар, буни бошимизга урамизми, деб ўйлашса, энг яхшиси ҳар хил мушкул машаққатлар юз бермасдан туриб, тезроқ қутулишлари керак. Ҳозир ҳам бирорта ақл ишонса бўладиган баҳона ўйлаб топиш мумкин. Чунончи, бу одамнинг ўзи чуқурга йиқилиб тушди, мияси лат еганидан кўзига алланима нарсалар кўриниб, ғалати бўляпти, дейиш ҳам мумкин. Одамлар ҳам унинг, мени ҳийла билан чуқурга қамаб қўйишди, дейдиган мутлақо ақл бовар қилмайдиган даъвосидан кўра, бу гапга тезроқ ишонишади.

Сигир маъради – унинг бўғзига гўё мис карнай тиқиб қўйилгандек эди. Аллақерда хўроз қичқирди. Қум ўрада на масофани-ю ва на бирор томонни билиб бўлади. Фақат у ёқда, ташқарида, одатдаги, таомилдаги ҳаёт ҳукм суради, йўл бўйида болалар синф-синф ўйнайдилар, вақти билан тонг ҳам отади, унинг ранги қайнаётган гуруч ҳиди билан омухта бўлиб кетади.

Хотин унинг баданини ҳафсала билан, ҳатто ғоятда зўр ҳафсала билан ишқалаб артарди. Ишқалаб артгач, нам сочиқни суви қолмагунча бураб сиқди, у худди ёғочдек қаттиқ бўлиб қолди, ана шу сочиқ билан худди буғ босган ойнага сайқал бераётгандек яшшилаб артди. Уйғониб келаётган тонг садолари ва бу бир маромдаги ишқашдан уни уйқу элита бошлади.

– Ҳа, айтмоқчи... – Биров худди ичидан оташкурак билан тортиб чиқаргандек бошланган эсноғини аранг босди. – Иложи йўқмикан... Анчадан бери газета ўқигим келяпти. Бунинг ҳеч бир иложи йўқмикан?

– Дуруст, мен кейинроқ сўраб кўрарман.

Эркак дарҳол пайқади: хотин ўзининг самимиятини кўрсатмоқчи. Тортинчоқ, журъатсиз овозида эркакка озор етказмасликка тиришаётгани шундай сезилиб турарди. Бу унинг ғазабини баттарроқ кўзитиб юборди. «Сўраб кўрарман»?! Демак, у рухсатсиз газета ҳам ўқиёлмас экан-да?.. Тўнғиллаганича хотиннинг қўлини силтаб ташлади. Тоғорани ичидаги сув-пуви билан ағдариб юборишга ҳам тайёр эди.

Бироқ шу аҳволда экан, унча тўполон кўтариши ҳам ярамайди, чунки ҳамма режалари барбод бўлиши мумкин. Ахир оғир касал одамнинг аллақаддаги арзимаган бир газета учун шунчалик жигибийрон бўлиши мумкин эмас-ку. У газетани кўздан кечирмоқчигина, холос. Агар унда манзаралар бўлмаса, суратларини кўради – ахир бу одамларга одат бўлиб қолган-ку. У аллақайси китобда ҳам ўқиган эди, манзара чизиш санъати қашшоқ табиатли жойларда ривожланган бўлиб, газеталар эса, одамларнинг бир-бирлари билан алоқалари сусайган саноат районларида кўпроқ тараққий топган экан. Ундан ташқари, дараксиз йўқолган одам тўғрисидаги эълонни ҳам учратиб қолар. Омади келиб, газетанинг ижтимоий масалаларга бағишланган саҳифасининг бир бурчагида ўзининг дараксиз кетгани ҳақидаги мақолани учратиб қолиши ҳам эҳтимолдан холи эмас. Бу қишлоқилар бундай мақола босилган газетани унинг қўлига тутқазишлари амри маҳол албатта. Ҳозир энг муҳими – сабр-тоқат.

Ўзини касалга солиб ётиш хуш ёқадиган иш эмас албатта. Бу кафтингда отилиб чиқиб кетай деяётган пружинани чангаллаб туришнинг худди ўзи деган сўз. Бунга кўп бардош беролмайсан. Ҳамма нарсанн ўз маромига ташлаб қўйиб ҳам бўлмайди. Анави нухаларни, унинг бу ерда туриши ўзлари учун нечоғлиқ ташвиш эканлигини тушуниб олишларига мажбур қилиши керак. Шу бугун қандай қилиб бўлса ҳамки, хотинга сира кўз юмдирмаслиги керак!

(Ухлама... Ухлашинг мумкин эмас!)
Эркак тўлаганиб, инграб қўйди.

12

У хотин тутиб турган соявон тагида ўтириб олиб денгиз ўланлари, сабзавот солинган қуюқ хўрдани оғзи куйиб апир-шапир ичади. Товоқ тагида қум қуйқаси қолади.

Аммо шу ерда унинг хотиралари узилиб, ундан у ёғи алақандай сердиққат хаёлотларда фарқ бўлади. Тушида чатнаган эски жўка-чўпга миниб олиб, ғалати нотаниш кўчаларда юрганмиш. У жўка-чўпда маза қилиб худди елканда елгандек елармиш, сал хаёли қочса ерга тушиб кетай дермиш. Яқиндан кўча гишт ранг бўлиб кўринармишу, нарироққа бориб хира яшил рангга айланиб, кўздан ғойиб бўлармиш. Бу ранглар омухтасида алақандай ташвиш туғдирувчи бир нарса бор эмиш. Ниҳоят, у казармани эслатадиган узун бир ёғоч иморатга учиб борганмиш. У ердан паст атир совуннинг ҳиди келармиш. Тушиб кетаётган шимини кўтарганча у зинапоядан бўш хонага кириб борганмиш. Унда фақат биргина узун стол турганмиш. Стол атрофида алақандай ўйин билан машғул ўн чоғли эркак ва аёл ўтирганмиш. Ўртадаги одам қарта сузаётганмиш. Сузиб бўлиб, бирдан охирги қартани бунга берганмиш-да, нимадир деб қаттиқ қичқириб юборганмиш. У қартани беихтиёр қўлига олиб қараса, қарта эмас, хат эмиш. Ушлаб кўрса, қандайдир юмшоқ эмиш, хатни қўли билан қаттиқроқ сиқса, ундан тирқираб қон отилиб кетганмиш. Эркак бақирганча уйғониб кетди.

Қандайдир кир парда қарашига йўл қўймасди. Қимирлаган эди, қуруқ қоғознинг шитирлагани эшитилди. Юзига газета ёпиб қўйилган экан. Жин урсин, яна ухлаб қолибди-да!.. Газетани четга суриб қўйди. Ундан шувиллаганича қум қуйилди. Қумнинг миқдо-

рига қараганда анча вақт ўтганга ўхшайди. Девор тирқишидан тушаётган қуёш шуъласининг йўналиши вақт тушга яқинлашиб қолганини кўрсатиб турибди. Ҳа, майли, аммо бу ниманинг ҳиди бўлди? Босмахона бўёғининг ҳиди келиб турибди-ку!.. Бундай бўлиши сира мумкин эмас, деб ўйлади у ва газетанинг қайси кунни чиққанлигига қаради. Ўн олтинчида, чоршанба кунни чиққан экан... Ахир шу бугунги газета-ку! Ишонгиси келмасди-ю, аммо ҳақиқат кўз ўнгида турар эди. Демак, хотин унинг илтимосини ерда қолдирмабди-да!

Эркак тердан жиққа ҳўл бўлган тўшагига тирсаги билан суянганча ярим кўтарилди. Бирдан миясида турли-туман фикрлар ғужғон ўйнай бошлади. У машаққат билан қўлга киритилган газетани ўқтин-ўқтин алаҳсиб наридан-бери кўздан кечира бошлади.

«Япон-Америка бирлашган комитетининг кун тартибига қўшимча киритилди...»

... Бу хотин газетани қандай топиб келди экан?.. Ё анавилар бунга нисбатан ҳарқалай бурчли эканликларини сезишдимикан? Афтидан, одатдагидек ташқи дунё билан бўлган алоқа нонуштадан сўнг таққа тўхтайтиди. Шу нарсанинг иккисидан бири муқаррар: ё хотин эркакка номаълум бўлган бир восита туфайли ташқи дунё билан алоқа қилиб туради, ёинки бу ердан ўзи чиқиб бориб газета сотиб олиб келган.

«Транспортдаги турғунликка қарши муҳим тадбирлар кўрайлик!»

Хўп, яхши... Хотин юқорига чиқиб келди, ҳам десин... Бунга нарвонсиз амалга ошириб бўлмайди-ку. Унинг бунга қандай муваффақ бўлганини билмайди-ю, аммо бир нарса равшан – хотин арқон нарвондан фойдаланган... Хўп, борди-ю, шундай экан... Унинг фикри жадал ишга тушиб кетди. Яккаш қочиб кетишни ўйлайдиган банди – бу ўз йўлига. Аммо қишлоқда яшайдиган хотин ўзини чуқурдан бемалол чиқиб юришдан маҳрум қилиб қўйишларига кўниши

мумкин эмас... Нарвонни олиб қўйишларидан му-
род – эркакни бу ерга қамаб қўйиш учун кўрилган
вақтинча чорадан бошқа нарса эмас... Бинобарин,
уларни чалғитишда давом этса, эртами-кечми унинг
ўзи ҳам бундай имкониятга эга бўлади.

«Нўш пиёзда – атом радиацияси оқибатларини
шифолашда иш берадиган фойдали моддалар бор».

Афтидан, ўзини касалга солиб ётиш стратегияси-
га кутилмаган баҳоналар келиб қўшилди шекилли.
Қадимги донишмандлар жуда тўғри айтишган экан:
агар омад ухлаётган бўлса, сабр қил. Аммо нима
учундир бунга сира ҳам кўнгли чопмас эди. Кўнгли
негадир безовта эди. Бу ўша даҳшатли, қандайдир
ёқимсиз, галати туши туфайли эмасмикан?.. Хавфли
кўринган – нима учун хавфли эканлигини ўзи ҳам
пайқай олмаётган хат ҳақидаги ўйи тинчлик бермас-
ди. Бу тушни нимага йўйса бўлар экан?

Оддий бир тушдан бу қадар ташвишланавериш
ярамайди. Нима бўлса ҳам бошланган ишни охирига
етказиш керак.

Хотин ўчоқ яқинида бошини нимдошгина кимоно
билан ўраб, тиззаларини қучоқлаганча ғужанак бў-
либ одатдагидек беозор, пиш-пиш ухлаб ётарди. Ўша
кундан бери хотин унга бирор марта ҳам яланғоч
кўринмади, лекин ҳозир бошқа кимоносини яланғоч
этига кийиб олган бўлса керак.

Эркак ижтимоий масалаларга бағишланган саҳи-
фани, маҳаллий ҳаётга бағишланган устунни нари-
дан-бери кўздан кечирди. Афсуски, ўзининг гойиб
бўлгани ҳақидаги мақолани ҳам бошқа бирор одам-
нинг бедарак йўқолиб кетгани ҳақидаги эълонни ҳам
учратолмади, албатта. Оҳиста туриб, ерга тушди.
Устида сунъий шоҳидан тикилган узун иштондан
бошқа ҳеч нарса йўқ эди. Ҳарқалай, шундай бўлгани
дуруст эди. Қум резинка сиқиб турган жойга йиғи-
либ қолиб, роса ачиштирарди.

У остонада турганча юқорига, қум деворга қаради. Кўзига шуъла тушиб, худди теварак-атрофини сарғиш аланга чулғаб олгандек бўлди. Зоғ йўқ. Нарвон ҳам йўқ, албатта. Таажжубланмаса ҳам бўлади. Фақат кўриб қаноат ҳосил қилгиси келарди. Нарвон туширганлар деса, бунинг ҳеч қандай белгиси ҳам йўқ. Бундай шамолда, рост, беш дақиқа ўтар-ўтмас ҳар қандай из ҳам йўқ бўлиб кетади. Эшикдан чиқаришдаги қумнинг сиртқи қатлами тўхтовсиз шувиллаб оқа бошлади – гўё кимдир қумнинг пўстини сидириб олаётгандек эди.

У уйга қайтиб кириб ётди. Пашша учиб юрарди. Кичкина қўнғир дрозофилла пашшаси. Аллақаерда нимадир чириётган бўлса керак. Бош томонидаги полиэтиленга ўраб қўйилган челақчадаги сув билан томоғини чайқаб, хотинни чақирди:

– Менга қаранг, турсангиз бўлармиди...

Хотин бир сесканиб ўрнидан сапчиб турди. Халати сирғалиб тушиб, кўкси кўриниб қолди. Сап осилган, аммо ҳали тикчачоқдек кўкрагида кўкиш томирлар кўриниб турарди. Хотин бўшашган қўллари билан шоша-пиша халатини ўнглаб олди. Ҳали ҳам уйқуси ўчмаганидан кўзларини бир очиб, бир юмарди.

Эркак иккиланиб қолди. У хотиндан тўғридан-тўғри зарда билан нарвонни суриштириши керакми... ёинки газета учун миннатдорчилик билдириб, айна бир пайтда осойишта, хушмуомала бўлиш керакми? Модомики у хотиннинг уйқусини бузган экан, демак, ўзини ҳамлакор тарзда тутиши керак. Ўчакишишга баҳона тўлиб ётибди. Аммо бу билан ўзини оғир касалликка солишдек асосий мақсадидан жуда ҳам четга чиқиб кетиши мумкин. Бундай хатти-ҳаракатни умуртқаси шикастланган одамнинг хатти-ҳаракатига ўхшатиб бўлмайди. Унинг учун энг зарур нарса – уларни, буни мутлақо ишчи кучи сифатида фойдалана олишимиз мумкин эмас экан, деган қатъий фикрга келтириб, ҳар қандай йўллар билан

чалғитиш керак; жуда раҳмлари келиб кетибди шекилли, ҳатто унга газета беришди, энди бундан буён келишиб олиш керак. Аммо унинг барча ширин хаёллари бирдан пучга чиқди.

– Йўқ, мен ҳеч қаёққа чиққанам йўқ. Артелимиздагилардан биттаси, анчадан бери, ёғочнинг чиришига қарши ишлатиладиган дори олиб келиб бераман, деб юрган эди, келиб қолди. Мен ўшандан илтимос қилдим... Қишлоғимизда тўрт-бештагина хонадон газета олиб туради... Атайлаб шаҳарга тушиб олиб чиқди.

Бундай тасодиф мутлақо табиий. Аммо бу унинг қулфига калит топилмайдиган қафасга қамаб қўйилганлигини билдирмасмикан? Модомики, бу тариқа асоратга маҳаллий аҳоли ҳам кўникиб кетган бўлса, бу қум деворларнинг тиккалиги ҳазилакам эмас. Эркакни умидсизлик чулғади, аммо у ўзини қўлга олди.

– Шунақами ҳали?.. Менга қаранг... Сиз шу уйнинг эгасисиз, а? Тўғрими?.. Аллақаёқдаги эрксиз ит эмассиз-ку... Бу ердан хоҳлаган вақтингизда чиқиб, хоҳлаган вақтингизда қайтиб келишингиз учун ихтиёрингиз ўзингизда бўлиши керак-ку, ахир! Ё ҳамқишлоқларингиз олдида юзингиз шувут бўладиган иш қилиб қўйганмисиз?

Хотиннинг уйқули кўзлари таажжубдан бақрайиб қолди. Қизишиб кетгандек уларга қон тўлди, эркакнинг назарида ҳатто хона ёришиб кетгандек бўлди.

– Вой, нима деяпсиз! Нега юзим шувут бўларкан? Қўйсангиз-чи!

– Яхши, унда бунчалик қўрқоқ бўлишингизнинг хожати йўқ-ку!

– Бу ердан чиқиб, юқорида қиладиган ишим ҳам йўқ!

– Сайр қилиб келасиз!

– Сайр қилиб келасиз?..

– Ҳа, сайр қилиб келасиз... У ёқ бу ёққа юрсангиз, бу ҳам фойдали. Ахир мен бу ерга келгунимча, хоҳлаган вақтингизда бемалол чиқиб тушиб юрган бўлсангиз керак?

– Ҳадеб беҳуда юраверса, одам оёқдан қолади...

– Мен ҳазиллашаётганим йўқ! Бундай, танангизга ўйланг. Тушунсангиз-чи. Узоқ вақт қамаб қўйса, ҳатто ит ҳам жинни бўлиб қолади.

– Мен сайр қилардим! – бўғиқ овоз билан қичқирди хотин. – Рост, қанча хоҳласам шунча сайр қилишимга йўл қўйишарди... То шу ерга тушгунимгача... Қўлимдаги болам билан узоқ-узоқ сайр қилиб юрардим... Ҳатто бу сайрлардан тинкаларим қуриб кетди...

Эркак бундай жавобни кутмаган эди. Жуда галати бир тарзда гаплашяпти-я. Ҳали гапига жавоб беролмай ҳам қолмай тагин.

Ҳа, тўғри... бундан ўн йилча муқаддам, вайрон-ванангорлик даврида ҳамма ҳам, ҳеч қаёққа бормасам, деб орзу қиларди. Озодликни улар шундай тасаввур қилишарди. Ҳозир улар ўша озодликдан тўйганлар деб айтиш мумкинми?.. Балки, ҳақиқатан ҳам шу хаёлий озодлик кетидан юра-юра тинка-мадоринг қуриганлиги туфайли шу қумлар ўлкаси сени ўзига жалб этгандир... Қум... 1/8 мм нинг поёнсиз ҳаракаати... Бу негатив плёнкадаги астари ағдарилган автопортрет бўлиб, ҳеч қаёққа чиқмай озод яшаш ҳақида ривоят қилади. Ҳатто узундан-узоқ сайр қилишга тайёр ёш бола ҳам адашиб қолса йиғлайди-ку.

Хотин гап оҳангини бирдан кескин ўзгартирди:

– Аҳволингиз қалай? Тузалиб қолдингизми?

Нега ҳайвонга ўхшаб бақраяди-я! Эркакнинг жини қўзиди. Сени исканжага олиб бўлса ҳам, тавбангга таянтириб ҳаммасига ўзинг айбдор эканлигинга иқроқ қилдирмай қўймайман! Шуни ўйлар экан, этлари жимирлашиб кетди, ҳаттоки, худди теридан қотиб қолган елимни кўчираётганларида бўладиган ҳолатга тушди. Эти «исканжа» сўзини эслаганда туғиладиган ҳисни кечириётгандек эди. Бирдан хотин сояга айланди. Йигирма яшар эркакни хаёл қитиқлайди. Қирқ яшар эркакни эт қитиқлайди. Ўттиз яшар эркак учун эса энг хавфли нарса – хотин

кишининг сояга айланишидир... У сояни худди ўзини қучоқлагандек бемалол қучоқлаш мумкин.. Аммо хотиннинг орқасида сон-саноқсиз кўзлар бор... У шу нигоҳлар ипидан тортиб ўйнатадиган бир қўғирчоқ, холос... Уни қучоқладингми, бурнингга ип тақиб ўйнатишлари мумкин. Унда умуртқам шикастланди, деган ёлғонинг бир зумдаёқ ошкора бўлади қолади. Ахир у шундай бир жойда ўзининг ўтмиш ҳаётидан бутунлай кечиб юбориши мумкинми ахир!

Хотин ёнбоши билан унга яқинроқ сурилиб ўтирди. Унинг тикқачоқ тиззалари эркакнинг сонига тақалди. Оғзи, бурни, қулоқлари, қўлтиқлари, аъзойи баданидан анқиётган бадбўй сув ҳиди ҳамма ёқни тутиб кетди. Оловдек қайноқ бармоқлари эркакнинг умуртқаси бўйлаб юқоридан пастга, пастдан юқорига журъат ва қатъиятсиз юра бошлади.

Бирдан бармоқлари эркакнинг биқинига тегди. Эркак қийқириб юборди:

– Қитиғим келяпти!

Хотин ҳам кулди-да, журъатсизлик билан енгилгина ўйнаша бошлади. Бу ғоят қутилмаган нарса қаршисида эркак ўзини қандай тутишини билмай қолди. Хотиннинг муддаоси нима экан?.. Жўрттага шундай қиялғимми ё бармоқлари тойиб кетдими? Ҳозиргина уйқусини ўчириш учун кўзини пир-пир учираётган эди... Аммо дастлабки куни олдидан ўтиб кетаётиб ёнбошига туртганида ҳам худди шунақа ғалати кулган эди... Балки у ўзининг хатти-ҳаракатларига алоҳида бир маъно бераётгандир? Эҳтимолки, кўнглининг алақаери эркакнинг касал эканлигига ишонгиси келмай, синаш учун шундай қилаётгандир... Ажаб эмас... огоҳ бўлиши керак... Унинг бу қилиғи энг оддий бир тузоқ, бамисоли, ҳашаротларни еб кун кўрадиган йиртқич ўсимликларнинг бол атрига ўхшаган нарса. Дастлаб хотин уни зўравонлик қилишга мажбур қилади-да, сўнг жанжал чиқаради, ана ундан кейин шўрлик эркак қўл-оёғи билан фирибнинг домига илинади қолади.

Эркак ҳўл бўлиб, мумдек эрий бошлади. Аъзойи баданидан тер қуярди. Соати тўхтаб қолган, вақт қанча бўлганини аниқ билмасди. Ҳозир у ёқда, тепада куппа-кундуздиру, йигирма метрлик чуқурнинг тагида аллақачон қоронғи тушиб бўлган.

Хотин донг қотиб ухлаб ётарди. Унинг қўл ва оёқлари асабий титраб-титраб қўяди – ниманидир туш кўраётган бўлса керак. Эркак унинг уйқусини бузмоқчи ҳам бўлди, аммо фойдаси йўқ, чунки хотин уйқуга қонган бўлса керак.

Эркак ўрнидан туриб, танасини елга тутди. Ухлаётганида ағдарилган бўлса керак, юзига тутиб қўйилган сочиқ тушиб кетган шекилли, чунки қулоқларининг орқаларига, бурнининг атрофига, оғзининг четларига қиртишлайдиган даражада бир дунё қум ёпишиб қолибди. У кўзларига дори томизиб, сочиқнинг учини ёпди. Буни бир неча марта такрорлагачгина, кўзини бемалол оча олди. Яна икки-уч кундан кейин кўз дори ҳам тугайди. Ҳатто шунинг ўзи учун ҳам ишлар, қандай йўл билан бўлмасин, бир ёқлик бўлишини истарди. Танаси шу қадар зил-замбилки, худди темир совут-жавшон кийиб, магнит устида ётгандек. У зўр бериб тикилар, аммо эшиқдан тушиб турган хира ёруғда газетадаги иероглифлар ўлик пашшаларнинг тарвақайлаган оёқларига ўхшарди.

Кундуз куниёқ хотиндан астойдил газета ўқиб беришини талаб қилса бўларкан. Бу уни уйқудан қолдирарди. Бир ўқ билан икки куённи урган бўларди. Аммо афсуски, ўзи хотиндан олдин ухлаб қолди. Қанча тиришмасин, ишни бузиб қўйди.

Мана энди тагин уйқусизликдан тоқатсизланди. У ичида юзни тескарисига санаб кўрмоқчи бўлди. Мактаб билан уй орасидаги йўлдан хаёлан қаддам-бақаддам юриб кўрмоқчи бўлди. Ўзига маълум ҳашаротларни муайян тартибда номма-ном атаб,

уларни турлар ва тоифаларга тақсимлаб кўрмоқчи бўлди. Аммо бу хатти-ҳаракатларининг ҳаммаси беҳуда эканлигига қаноат ҳосил қилгач, ундан баттарроқ асабийлаша бошлади. Чуқур лабида ўйнаётган шамол бўғиқ увилайди... Нам қумни палахса-палахса қилиб кўчираётган белкурак жаранглайди... Йироқларда итлар вовилайди... Шам алангасидек липиллаётган ғира-шира овозлар эшитилади... Узлуксиз қуюлаётган қум асабларини худди жилвир қоғоз ишқагандек қақшатади. У шуларнинг ҳаммасига бардош бериши керак.

Майли, бир амаллаб бардош қилади. Аммо сарин мовий нурлар чуқур лабидан пастга қараб ёйилганда аксинча бўлиб кетди – худди булут сувни шимгандагидек вужудини чулғаётган уйқуга қарши кураш бошланди. Ана шу сурункасига айланиб келаётган иллатли давра бирор жойдан узиб юборилмаса, фалокат босиб, қум зарралари соатнигина эмас, вақтни ҳам тўхтатиб қўйиши ҳеч гап эмас.

Газетадаги мақолалар ҳам ўша-ўша эди. Унда ҳатто орадан, ҳарқалай, бир ҳафта вақт ўтганини билдириб турадиган бирор белги ҳам йўқ. Агар бу ташқи дунёга қараган дераза бўлса, ойналари ниҳоятда хира эди.

«Солиқлар муносабати билан порахўрлик хусусий ширкатлардан шаҳар маъмуриятларига ҳам ёйилди»... «Университет шаҳарларини индустрия Маккасига айлантирайлик»... «Корхоналар кетма-кет ишдан тўхтамоқда. Касаба уюшмалари бош кенгашининг мажлиси яқинлашмоқда; ўз фикрини эълон қилади...» «Она икки боласини ўлдириб, ўзини ҳам заҳарлаган»... «Автомобиль ўғирлашнинг авж олиши – ҳаётнинг янгича бир йўриғими ёки жиноятнинг янгича турими?».. «Номаълум бир қиз уч йилдан буён полиция будкасига гул олиб келади»... «Токио олимпия бюджетининг қийинчиликлари»... «Арвоҳ бугун ҳам иккита қизни сўйиб кетган»... «Талабалар таряк

билан саломатликларига путур етказмоқдалар»... «Акцияларнинг курси пасайиб кетди»... «Машҳур тенор Блю Жексон Японияга келади»... «Жанубий Африка Иттифоқида яна ғалаёнлар бўлмоқда; ҳаммаси бўлиб икки юз саксон киши ўлган ва яраланган»... «Текинга ўқитадиган ўғрилар мактаби; хотинлардан ҳам қабул қилади; имтиҳондан муваффақиятли ўтган тақдирдагина – мактабни тугатиб чиққанлиги тўғрисида шаҳодатнома берилади».

Ўқишга арзийдиган бирорта ҳам мақола йўқ. Хаёлий гиштлардан қурилган хаёлий минора. Зотан, дунёда арзийдиган нарсаларгина мавжуд бўлса, воқелик тақилиш хавфли бўлган мўрт, омонат шиша буюмга айланиб қолган бўларди. Аммо ҳаёт ҳам бамисоли газетадаги мақолаларнинг ўзи. Шунинг учун ҳам ҳар ким ҳаётнинг бемаънилигини тушуниб, компас марказини ўз уйига ўрнатади.

Бирдан кўзи танг қоларли бир мақолага тушиб қолди.

«Ёкокава кўчасидаги ўттизинчи турар жой қурилишида ўн тўртинчи куни соат саккизга яқин Хинохара ширкатида ишлайдиган экскаваторчи Тосиро Цутому (йигирма саккиз ёшда) қум босиб қолиб, қаттиқ шикастланган. У яқин орадаги касалхонага олиб кетилган, аммо тез орада ўлган. Ёкокава полициясининг ўтказган текширишига биноан бахтсиз ҳодиса, афтидан, у ўн метрлик баландликдаги қум тепани қўпораётиб пастдан жуда кўп қум қазиб қўйганлигидан юз берган бўлиши керак».

Тушунарли. Юқоридагилар унга бу мақолани жўрттага тутқазишган. Беҳудага унинг илтимосини адо эта қолишмас. Хайриятки, мақоланинг атрофини қизил сиёҳ билан ўраб қўйишмабди. Жанжалкашларни Қора Жек билан қўрқитишгандир-да... Кўн халтачани қум билан тўлатишади – бу нарсанинг зарби темир ёки қўрғошин калтакнинг зарбидан сираям қолишмайди... Қум ҳам оқади, деб қанчалик га-

пирмасинлар, аммо унинг сувдан фарқи бор... Сувда сузиш мумкин, қум эса одамни кўмиб, уни ўз залвари билан ўлдириб қўяди.

Назарида ҳозирги вазият жуда ҳам қулайдай туюлди.

14

Аммо тактикани ўзгартириш жиддий иккиланишлар билан боғлиқ бўлиб, анча-мунча вақт талаб қилди. Хотиннинг қум қазигани чиқиб кетганига тўрт соатча бўлди шекилли. Вақтга қаралса қум солинган сават иккинчи марта тортиб олинди, ташийди-ганлар ишларини тугатиб, пикашга қараб кетишди. Уларнинг қайтиб келмасликларига қаноат ҳосил қилгач, эркак ўрнидан аста-секин турди-да, кийинди. Хотин чироқни олиб чиқиб кетганлиги учун ҳамма ишни пайпаслаб қилишга тўғри келди. Ботинкаларига қум тўлиб қолган. Шимининг почаларини пайпоғига тиқиб, гетраларини олди-да, чўнтагига солди. Ҳашарот тутадиган асбоби билан бошқа буюмларини осонгина топиб олиши учун эшик олдига қўйди. Ерни қум гилами қоплаган, пусиб юрмаса ҳам бўлади – одим товушлари бари бир эшитилмайди.

Хотин иш билан овора. Белкуракни қумга ботира-ботира чаққонлик билан ишламоқда... Бир маромда ҳансираб нафас олмоқда. Ерда турган чироқ ёруғида узун соя ўйнамоқда... Эркак нафасини ютганча уйнинг муюшига биқинди. Сочиқнинг икки учидан ушлаб тортди. Ҳозир ўнгача санайди-да, сапчиб чиқади... Худди хотин энгашиб қумли куракни кўтараётган пайтида ҳужум қилиши керак.

Ҳеч қандай хавф-хатар йўқ, деб бўлмайди, албатта. Қолаверса, юқоридагиларнинг муносабатлари ярим соат ичида кескин ўзгариб кетиши мумкин. Ахир вилоят маҳкамасидан келган анави амалдор бор экан-ку. Чол уни бошда ўша амалдор деб ўйлаб,

хавотир олганлиги бежиз эмасдир, албатта. Чунки яқин орада тафтиш қилгани келиб қолишар, деб кутиб туришган бўлса керак. Модомики, шундай экан, текшириш вақтида қишлоқдагилар орасидан ихтилоф чиқиб сирлари ошкора бўлиб, уни тутқунда сақлаш фикридан воз кечсалар ҳам ажаб эмас. Рост, шу ярим соат ярим йилга, бир йилга, эҳтимолки, ундан ҳам кўпроққа чўзилиб кетса ҳам ҳеч гап эмас. Ярим соатми ёки бир йилми бари бир. У бу тўғрида бас бойлашиб ўтирмайди.

Башартики, ҳадемай ёрдам қўли чўзилиб қолар, деб ўйласа, ўзини касалликка солиб ётиши анча мақбулроқ бўлар эди. Шу фикри ўзига ҳам ёқиб тушарди. Модомики, у қонун ва тартиб мавжуд бўлган мамлакатда яшаётган экан, нажотга умид боғлаши табиийдир. Сирлар туманида яшириниб, бор-йўқликларини сездирмай, дараксиз кетганлар, кўп ҳолларда буни ўз истаклари билан қилганлар. Ундан ташқари, ҳеч нарса жинойтдан зуҳур этмас экан, одамнинг ғойиб бўлиб кетишини жиноий иш деб эмас, оддий иш деб қаралади-да, полиция ҳам буни унча синчиклаб текширмайди. Унинг ишида эса вазият бутунлай бошқача. У нажот тилайди, у ҳаммага мурожаат қилиб нажот тилайди – нажотнинг қаёқдан келиши эса у учун бари бир. Ҳатто бирор марта ҳам кўрмаган, овозини эшитмаган одам ҳам унинг эгасиз қолган уйига бир назар ташлаб қўйса, ҳамма нарса равшан бўлади, қўяди. Ўқиётиб келган жойида очиқ қолган китоби... Ишга кийиб борадиган костюмининг чўнтакларидеги майда пуллар... Бир озроқ маблағ сақланаётган чек дафтарчаси... Ҳали қуритилиб, тартибга келтирилмаган ҳашаротлар турган қутича... Ҳашаротлар учун янги банкалар буюртириб марка ёпиштирилган ва жўнатишга тайёрлаб қўйилган хат... Ҳаммаси чала қолган, яъни уй эгасининг қайтиб келажагидан нишона бериб туради. Бу хоналарга кириб қолган одам уларда эшитилиб

турган илтижога чор-ночор қулоқ солмасликка илож тополмайди.

Ҳа... ўша хат бўлмаганда эди. Ўша аҳмоқона хат бўлмаганда эди... Аммо у мавжуд-да... Туши-ку, ҳақиқатни айтиб турибди-я, лекин ўзини яна нимагадир ишонтиришга тиришяпти. Нега шундай қилади-я? Қачонгача чалғитади! Қўлдан кетган нарса қайтиб келармиди? Ахир у ўзини ўз қўллари билан аллақачон бўғиб ўлдирган-ку!

У шу отпускага алоқадор гапларнинг ҳаммасини ниҳоятда сир тутиб, қаёққа кетаётганини ҳамкасабаларидан бирортасига ҳам айтмаган эди. Индамаганлиги етмагандек, сафарини жўрттага сирли бир пардага ўрашга ҳам тиришган эди. Бу ажойиб бир йўл эди – бир турдаги диққинафас қилувчи кундалик ҳаётларида, ўзлари ҳам қандайдир тундлашиб кетган бу одамларнинг ғашига тегиш учун бундан қизиқроқ бир йўлни ўйлаб топиш амри маҳол эди. Ҳозир у ўзини камситиш билан банд. Ўйлаб кўрса, шу тундлашиб қолган одамларнинг ҳаммаси ҳам қувноқ, хушчақчақ бўлишлари мумкин экан, албатта...

Кўз қамаштирувчи жазирама қуёшли ёз фақат романлар ва кинофильмлардагина бўлади, холос. Ҳаётда эса бундай ёз бир камтарин одамнинг биргина якшанба кунини бўлиб, у шаҳар ташқарисига чиқади, у ерда ҳамон ўша аччиқ тутун буруқсайди, у одам газетанинг сиёсатга бағишланган саҳифасини очиб, тагига солиб ётади... Магнит стаканчали термос билан консерва шарбат... Навбатда узоқ тургач, соатига бир юз элик иена бадалига кирага олинган қайиқ... Ўлик балиқлар тўла, қўрғошин тусли тўлқинлар келиб уриладиган соҳил... Сўнгра ҳориганидан ўлар ҳолатга етган одамлар билан тирбанд электропоезд... Ҳаммалари асл ҳақиқатни яхши биладилару, аммо ўзларини билмасликка солиб, аслида бўлмағур ҳаётларига байрам манзарасини беришга тиришадилар. Аянчли, соқол-мўйловлари ўсиб кетган оталар

норози болаларини қийин-қистоққа олиб, якшанба жуда яхши ўтди, дейишга мажбур қиладилар... Булар ақалли бир марта бўлса ҳам электр поезднинг бурчакларида кўрган манзаралари... Бировнинг қуёшига ҳавас билан боқишидек таъсирли бир нарса...

Агар гап шунинг ўзидагина бўлганида, куйиб-пишаверишининг унча аҳамияти ҳам йўқ эди. Агар ўша одам ҳам ҳамма нарсага худди бошқа ҳамкасабалари каби муносабатда бўлганда эди, бунчалик ўжарлик қилиб ўтирмаган бўларди.

Сирини ўшангагина ишонарди. Бу тийрак кўзларида ростгўйлик барқ уриб турадиган юзлари таранг бир одам эди. У касаба уюшмалари ҳаракатида жуда фаол иштирок этарди. Ҳатто бир куни ўзининг бошқалардан яшириб юрган махфий фикрларини ўша одам билан жиддий ва самимий ўртоқлашмоқчи ҳам бўлиб кўрди.

– Сен нима деб ўйлайсан?.. Менга ҳаёт ўзи исботлаб турган таълим масаласи тинчлик бермаяпти...

– «Исботлаб турган», деганинг нимаси?

– Хўш, умуман, йўқ нарсани бор деб қабул қилишга мажбур этадиган ҳаёлий бир нарсага асосланган таълим. Чунончи, қумни олиб кўрайлик – у қаттиқ бир жинс, аммо айна бир вақтнинг ўзида маълум даражада гидродинамик хоссаларга ҳам эга. Худди шу нарса унга менинг диққат-этиборимни тортади...

У одам шошиб қолди. Аслида, букчайганроқ қомаги яна ҳам букчайиб кетди. Аммо юз ифодаси аслича қолаверди. Бу гоёнинг ўзига ёқмаганлигини сира ҳам сездирмади. Бир куни кимдир уни, Мёбиус тасмасига ўхшайди, деган эди. Мёбиус тасмаси – бу бир неча марта буралиб, учлари бир-бирига ёпиштирилган, шунинг натижасида орқа ўнги ноаниқ бўлиб қолган узунчоқ қоғоз парчасидир. Балки ўзининг касаба уюшмасидаги фаолияти билан шахсий ҳаётини худди Мёбиус тасмасидек бир бутун нарсага айлантириб юборганлиги туфайли бу лақабга шундай маъ-

но берилгандир? Бу лақабда енгил таҳқир билан бирга маъқуллаш руҳи ҳам бор эди.

– Балки сен реалистик таълимни кўзда тутаётгандирсан?

– Йўқ, менинг қум борасида келтирган мисолимни олиб кўр... Ахир дунё ҳам, бари бир, қумга ўхшамайдими?.. Худди шу қум, осойишта вазиятда эканлигида ўзининг моҳиятини сира ҳам сездирмайди. Аслида бўлса, қум сираям ҳаракат қилмайди, ҳаракатнинг ўзи қумдан иборатдир... Бундан бошқача қилиб тушунтириб беролмайман...

– Мен бари бир тушундим. Ахир дарс бериш тажрибасида, нисбийликнинг энг муҳим элементлари мужассамланган бўлади-ку!

– Йўқ, бундай эмас. Менинг ўзим қумга айланаман... Ҳамма нарсани қумнинг кўзи билан кўрадиган бўламан. Бир марта ўлганингдан сўнг, яна ўларканман, деб қўрқинингнинг ҳожати ҳам йўқ.

– Идеалист эмасмисан ишқилиб, а?.. Ҳали ўз ўқувчиларингдан қўрқасан ҳам шекилли?

– Чунки ўқувчиларни ҳам нималари биландир қумга ўхшатаман.

У одам ўшанда оппоқ тишларини кўрсатиб қаҳқаҳ отиб кулиб юборган, бу суҳбатнинг ўзига ҳеч ёқмаганини сездирмаган эди. Кулганида кичкинагина кўзлари ҳатто юмилиб кетган эди. Эсида, бу ҳам унга жавобан жилмайишга мажбур бўлган эди. У одам дарҳақиқат Мёбиус тасмаси экан. Яхши маънода ҳам, ёмон маънода ҳам. У одамни ақалли шу яхши жиҳати учун ҳам ҳурмат қилиш керак эди.

Аммо шу «Мёбиус тасмаси» ҳам худди бошқа ҳамма ҳамкасабалари каби унинг отпускаи олаётганига ҳасад қилаётганини аён-ошкор сездириб турарди. Бу Мёбиус тасмасига сира ҳам ёпишиб тушмасди. Ҳасад қилиш билан айни вақтда, у севинарди ҳам. Бачкана хайрихоҳлик кўпинча гашингни келтиради. Шунинг учун унинг гашига тегиш одамга ҳузур бағишларди.

Қолаверса, ўша хат... Бу қўлдан кетган бир қартаки, қайтариб қўлингга ололмайсан... Кечаги даҳшатни сира ҳам сабабсиз деб бўлмайди.

Анави, шаҳардаги хотин билан орамизда ҳеч қандай ишқ-муҳаббат йўқ эди, деса бу ёлгон бўларди. Уларнинг орасида алақандай сезилар-сезилмас, тўғрироғи, ноаниқ муносабатлар ҳукм сурган бўлиб, оқибати нима бўлишини ўзи ҳам билмас эди. Чунки бирининг фикри иккинчисига тўғри келмасди. Чунончи у, никоҳ, аслини олганда қўриқни ҳайдагандек бир гап деса, хотин беандишалик билан зарда қилиб, никоҳ, тор бўлиб қолган уйни кенгайтиришдан иборатдир, деб эътироз билдирган эди. Борди-ю, бу гапнинг аксини айтса, хотин ўша тақдирда ҳам, шак-шубҳасиз, эътироз билдирган бўларди. Бу икки йилу, тўрт ойдан буён сурункасига давом этиб келган, ким зўр чиқади қабилидаги бир ўйин эди. Улар ўз эътиросларини йўқотиб қўйдилар, дейишдан кўра уни совитиб қўйдилар, дейиш тўғрироқ бўларди, чунки уни ғоятда идеаллаштириб юборган эдилар.

Шунинг учун ҳам мутлақо кутилмаган тарзда бир хат қолдириб, унда маълум бир вақтга бир ёққа кетаётганини айтиб, қаёққа кетаётганлигини айтмасликка қарор қилиб қўйган эди. У отпусмага кетаётганини сир-асрор билан чулғанди, бу ҳамкасабаларига бевосита таъсир қилган эдики, хотинга ҳам таъсир қилмай қолмасди, албатта. Аммо манзилни ёзиб маркани ёпиштириб бўлгачгина бу нарсани тентаклик деб билиб, хатни стол устида қолдирганди.

Енгил-елпи ҳазил пўлат сандиқнинг эгасигина оча оладиган сирли автомат қулфга айланиб кетди. Хатга кимнинг бўлмасин албатта кўзи тушган бўлиши керак. Унда, ўз ихтиёри билан ғойиб бўлганлигини исботлайдиган далилни жўртгага қолдирган, деб тушунишлари мумкин. Эркак, гарчанд жиноят устида тутган бўлсалар-да, кўр-кўрона ўжарлик билан бармоқларининг изларини йўқотиб, бу билан ўзининг

жинойй ниятларини исботлаб бераётган аҳмоқ жиноятчига ўхшаб қолди.

Тутқунликдан қутулиш имкони йироқлашиб борарди. Ҳозир, зотан, у ҳали умидини тамоман узмаган бўлса-да, бу умид ўзининг ёмон нафасидан маҳв бўлиб борарди. Ҳозир унинг олдида бирдан-бир йўл турибди – эшикни очиб беришларини кутиб ўтирмасдан, ҳаттоки зўрлик билан бўлса-да, ўзи очиб, бу ердан қутулиб чиқиб кетиши керак. Ҳозир ҳеч қандай иккиланишга асос йўқ.

Танасининг бутун оғирлигини оёқ бармоқларига ташлади. Бармоқлари қумга ботиб кирди, ўнгача санайману, сакраб чиқаман, деб қарор қилди... Аммо ўн учгача санади-ю, ҳамон юраги бўлмади. Ниҳоят, яна тўрт марта нафас олгунча санаб, биқиниб турган жойидан чиқди.

15

Ўйлаган ниятини амалга ошириш учун ҳаракатлари ғоятда суст эди. Қум бор кучини сўриб олмоқда. Бу орада хотин орқасига ўгирилиб, белкуракка суянганча, унга ҳайрат билан тикилиб қолди.

Агар хотин чинакамига қаршилик кўрсатадиган бўлса, оқибат бутунлай бошқача бўларди. Аммо эркакнинг дафъатан ҳужум қилиш мўлжали амалга ошди. Рост, у хийлагина асабийлашиб ҳаракат қилар, аммо хотин ҳам ҳайратидан шамдек қотиб қолди. Эркакни қўлида тутиб турган белкурак билан ҳайдаш ҳам хаёлига келмади.

– Бақирма!.. Сенга ҳеч нарса қилмайман... Жим!.. – деб пичирларди у бўғиқ товуш билан, хотиннинг оғзига наридан-бери сочиқ тиқаркан. Аммо хотин бу қўпол ҳаракатларга қаршилик кўрсатишни хаёлига ҳам келтирмасди.

Унинг қаршилик кўрсатмаётганини сезган эркак ниҳоят ўзини ўнглаб олди. У сочиқнинг учини хо-

тиннинг оғзидан тортиб олиб, бошини танғиб боғлади-да, орқасига қаттиқ туғиб қўйди. Сўнгра олдиндан тайёрлаб қўйилган гетраси билан қўлларини ҳам орқасига бураб, чандиб боғлади.

– Қани энди уйга қараб физилла!

Мутлақо карахт бўлиб қолган хотин унинг ҳаракатларига эмас, сўзларига ҳам мутелик билан итоат қилди. Адоват у ёқда турсин, хотин ҳатто заррача ҳам қаршилиқ билдирмади. Худди гипноз қилингандек қотиб қолди. Нима қилаётганлиги эркакнинг ҳаёлига ҳам келмас, қилиши керак бўлган ишни амалга оширмаётганлигини ҳам билмас, унинг қўпол зўравонлиги хотинни қаршилиқ кўрсатиш қобилиятидан маҳрум қилиб қўйган бўлса керак. У хотинни ердан юқорига чиқишга мажбур қилди. Иккинчи гетраси билан тўпиқларидан боғлади. Бу ишларни у зим-зиё қоронғиликда тимирскилаганча амалга оширмоқда эди, иш пухта бўлсин, деб гетранинг қолганини оёғининг атрофидан яна бир марта айлантириб ўради.

– Хўп, ана, хотиржам ўтир, тушундингми?.. Ўзингни яхши тутсанг, сенга ҳеч нарса қилмайман... Билиб қўй, мен билан ҳазиллаша кўрма...

Хотиннинг нафас олиши эшитилаётган томонга тикилганча эшик тарафга тисарилиб бориб, ташқарига югуриб чиқди-да, чироқ билан белкуракни олиб, шу ондаёқ уйга қайтиб кирди. Хотин ёнбошига оғиб тушган эди. У ўқтин-ўқтин ҳарсиллаб нафас олар, нафас олишига монанд қилиб бошини кўтариб туширар эди. Нафас олаётганида бўйрадаги қум ичига кетиб қолмаслиги учун бўлса керак, энгагини олдинга чиқарарди. Нафас чиқараётганида эса, аксинча, бурун катакларидан чиқаётган ел юзидаги қумни олиб кетиши учун қаттиқ пишқирар эди.

– Майли, бир оз сабр қиласан. Анави сават ташийдиганлар келгунча кута тур. Менинг чеккан азиятларим эвазига индамай турганинг маъқул. Бундан ташқари, мен шунча вақт бу ерда турганим учун ҳақ

ҳам тўлайман... Хўш, сарф-харажат деб ҳисоблаш мумкин бўлган нарсаларнинг ҳаммасини ўзинг ҳисоблаб берасан, албатта... Хўп дейсанми?.. Йўқ дейсанми? Ростини айтсам, мен ҳеч нарса тўламаслигим ҳам керак эди-ю, аммо инсофли бўлишни яхши кўраман. Шунинг учун хоҳла-хоҳлама бари бир ўша пулларни бераман.

Эркак бўйнини қўли билан ушлаганча ташқаридан эшитилаётган аллақандай шовқинга диққат ва хавотир билан қулоқ сола бошлади. Ҳа, чироқни ўчириб қўйгани яхши. У шишани олиб, пуфлаб ўчирмоқчи ҳам бўлди... Йўқ, хотинни яна бир марта текшириб кўрсин. Оёқлари қаттиқ танғиб боғланган, орасидан бармоқ ҳам ўтмайди. Қўллари ҳам жойида – билаклари моматалоқ бўлиб кетибди, чатнаб этлари кўриниб қолган тирноқлари қуюлиб қолган эски сиёҳ тусига кирибди.

Оғзига тиқилган латта ҳам чакки эмас. Ўзи аслида қони йўқ лаблари ҳам оппоқ оқариб кетибди – нақ суратининг ўзи қолибди. Оғзидан оқаётган сўлагидан бўйрада қорамтир ҳалқоб ҳосил бўлибди. Липиллаб турган чироқ нурида хотин ётган томондан сасиз фарёд келаётгандек эди.

– На чора? Ўзинг сабабчисан... – Унинг наридан-бери айтган бу сўзларида асабийлик сезилиб турарди. – Сен мени алдамоқчи бўлган эдинг, мен жавоб қайтардим. Ора очиқ бўлдими? Мен ҳам ҳарқалай одамман-ку, худди итга ўхшатиб занжирга боғлаб қўйиш ярамайди-да!.. Ҳар қандай одам кўрса ҳам, буни ўз-ўзини ҳимоя қилиш учун кўрсатилган қонуний қаршилиқ, дейди.

Бирдан хотин бошини буриб, чала очиқ кўзининг қири билан эркакнинг кўзини учратишга тиришди.

– Хўш нима?.. Бирон нарса демоқчимисан?

Хотин қандайдир ғайри табиий бир йўсинда бош чайқади. Буни «ҳа» деб ҳам, «йўқ» деб ҳам тушунса бўларди. Эркак бунинг маъносини кўзларидан уқиш

учун чироқни хотиннинг юзига яқин олиб борди. Дастлаб, ҳатто ишонгиси ҳам келмади. Унинг кўзларида нафрат ёки ғазаб эмас, ҳад-ҳисобсиз қайғу ва илтижо ҳукм сурарди.

Бундай бўлиши мумкин эмас... Шундай туюлаётганга ўхшайди... «Кўз ифодаси» деган сўз жуда чиройли ибора, холос. Ахир кўз ғўлаги мушаклардан маҳрум бўлгандан кейин қандай қилиб кўзда ифода бўлиши мумкин? Аммо эркак, ҳарқалай, тараддудда қолиб хотиннинг оғзини йириб турган сочиқни бир оз бўшатмоқ ниятида қўлини чўзди-ю, шу ондаёқ яна тортиб олди.

У наридан-бери чироқни ўчирди. Саватда қум ташийдиганларнинг овозлари яқинлашиб келмоқда эди. Ўчирилган чироқни осонгина топиб олиш учун уни супачанинг бир четига қўйди-да, ювинадиган жойда турган сувли челақчани олиб, ютоқиб ича бошлади. Сўнгра белкуракни қўлига олиб, эшик олдида биқиниб турди. Жиққа сув бўлиб терлаб кетди. Мана ҳозир... Яна беш, ўн дақиқа сабр қилиш керак. Ҳашаротлар коллекцияси солинган қутичани қатъият билан олдига тортиб тайёрланиб турди.

16

– Ҳой! – деган бўғиқ овоз янгради.

– Нима бало қиялпсизлар? – акс садодек эшитилди, ҳали ёшларга хос янгроқлигини йўқотмаган иккинчи бир овоз.

Чуқур шундай бир қуюқ қоронғиликка чўмганки, ғўё уни тимирскилаб топиш мумкиндек эди, тепада аллақачон ой чиққан бўлса керак, чунки қум билан осмон туташган жойда ғуж бўлиб турган бир тўда одамлар худди гира-шира шарпадек кўринмоқда. Эркак ўнг қўлида белкурак билан чуқур бўйлаб эмаклай бошлади.

Юқоридан беибо кулгилар эшитилди. Бидонларни тортиб олиш учун пастга илгакли арқон туширишди.

– Холажон, тезроқ бўла қол!

Шу дақиқадаёқ эркак ҳамла билан арқонга сагчиди, орқасида қум гужгон ўйнарди.

– Ҳой, қани торт, – деб бўкирди у, гўдир арқонни жон-жаҳди билан чангаллаб. Агар бу тош бўлган тақдирда ҳам бармоқлари ботиб кирган бўларди. – Торт! Торт! Тортиб олмагунларингча, қўйиб юбормайман... Хотин уйда оёқ-қўли боғланганча ётибди! Унга ёрдамлашмоқчи бўлсанглар – арқонни тезроқ тортишлар! То шунгача унга ҳеч кимни яқин йўлатмайман!.. Агар бу ёққа битга-яримга тушадиган бўлса, бошини белкурак билан пачақлайман. Суд бўладиган бўлса – мен ютиб чиқаман! Мурувват қилар, дея кўрманглар! Хўш, нега имилайсизлар? Агар ҳозирнинг ўзида тортиб олсанглар судга бермайман, ҳамма гапни ичимга ютиб кетаман... Бировни қонунсиз ушлаб туриш кичкина жиноят эмас!.. Хўш, нима бўлди? Қани тортишлар!

Тўкилаётган қум юзига урилди. Қўйлагининг тагида бўйнидан пастга қараб қандайдир ёқимсиз, ёпишқоқ нарса сизмоқда. Иссиқ нафаси лабларини куйдирмоқда.

Юқоридагилар маслаҳатлашаётганга ўхшайдилар. Бирдан арқон кучли силтаниб юқорига кўтарила бошлади. Жуссаси мўлжалидагидан кўра анчагина вазмин экан, у лапанглаб, арқон қўлидан чиқиб кетай деди. Эркак унга жон-жаҳди билан ёпишиб олди. Зўриқиб қорни тортишиб қолди, оғзидан нималардир отилиб чиқди... Бир ҳафтадан бери давом этган босиринқи туш уни тарк этиб барҳам топмоқда. Яхши... Яхши... Хайрият... Хайрият... Ана қутулиб олди!

Дабдурустдан у еп-енгил бўлиб қолиб, ҳавода сузди... Худди денгиз касалига учраган кишида бўлагандек бир ҳис бутун вужуди бўйлаб тарқалди; шу вақтгача қўлларининг терисини шилиб юборай дейётган арқон кафтларида ҳолсизгина ётарди.

– Аблаҳлар арқонни қўйиб юборишибди!.. У умбалоқ ошганча қумга ноқулай келиб тушди. Ҳаша-

ротлар солинадиган қутичаси тагида қолиб ёқимсиз қирсиллади. Кейин нимадир ёноғига тегиб физиллаб ўтди. Афтидан, арқоннинг учига боғланган илгак шекилли. Ярамасларнинг қилаётган ишини қаранг! Хайриятки, илиб кетмади. Қутича ботган ёнбошини пайпаслаб кўрди – ҳеч қаери оғримаяпти шекилли. Ўрнидан сапчиб туриб, арқонни қидира бошлади. Уни аллақачон тортиб олишган эди.

– Аҳмоқлар!

Эркак жони борича бўкирди:

– Аҳмоқлар! Ўзларинг пушаймон ейсизлар-ку!

Сиртларига юқтирсалар-чи. Оҳистагина шивир-шивир сўзларини илғаб бўлмайди – худди тундек ёйилади. Бу шивир-шивирда адоват ифодаланяптими, таҳқирми, билиб бўлмасди. Ана шуниси алам қилади-да!

Ғазаб ва хўрлик вужудини худди пўлат гардишдек чирмаб олди. У муштумларини қаттиқ сиққанча қичқиринишда давом этаверди, тирноқлари эса хўл кафтларига ботиб кетди.

– Ҳали ҳам тушунмадингларми?! Гапга-ку, тушунмас галчага ўхшайсанлар-а, лекин қилган ишимни кўрсаларинг дарров тушунардиларинг. Ахир сизларга, хотиннинг қўл-оёғи боғланган деяпман-ку! Мени тортиб олмагунларингча ёки нарвон туширмагунларингча, у қўл-оёғи боғланганча ётаверади!.. Ҳамма ёқни қум босиб қолади... Хўш, қалай, ёқадими?.. Яхшилаб ўйлаб кўринглар... Агар ҳамма нарсани қум босиб қолса, ўзларингга ёмон бўлади-ку, тўғримасми?.. Қум чуқурдан тошиб чиқиб, қишлоққа қараб жила бошлайди... Ана унда нима қиласизлар?.. Нега индамайсиз!

Жавоб ўрнига жўнаб қолишди, орқаларидан қумдан сургаб кетаётган саватларининг гижирлаганигина эшитилди, холос.

– Нима учун?.. Нима учун ҳеч нарса демасдан кетиб қоляпсизлар?

Унсиз фарёд чекиб, аъзойи бадани қалт-қалт тит-раганча, синиб кетган ҳашарот коллекцияси қутичасидан тушган нарсаларни тимирскилаб йиға бошлади... Спиртли шиша дарз кетганга ўхшайди: унга қўли тегувди, бармоқлари орасидан ёқимли салқин нарса сизди. Йиғлаб юборди. Аммо унчалик куйиб-пишмади. Йиғлаётган ҳам, назарида, бошқа бир одамдек эди.

Қум унинг орқасидан худди маккор ҳайвондек эр-гашиб келарди. Қоп-қоронғи зулматда қоқила-суқила, оёқларини аранг сургаб босиб, зўр-базўр эшикка етиб олди. Қопқоғи синган қутичани тимирскилаганча оҳиста ўчоқнинг ёнига қўйди. Ўкираётган шамол ҳавони тилкалади. У ўчоқ ёнидаги бўш банкадан полиэтиленга ўраб қўйилган гугуртни олиб, чироқни ёқди.

Хотин боши ерга сал энгашганча ҳамон ўша ҳалатда ётарди. Ташқарида нималар бўлаётганини аниқлашга тиришибми, бошини эшик томонга сал бурди. «Ёруғдан кўзлари қамашиб, чирт юмиб олди. Бераҳмлик билан қўполлик хотинга қандай таъсир қилди экан? Буларни ҳозир эркак ўзи ҳам татиб кўрди... Йиғламоқчи бўлса, йиғласин, кулмоқчи бўлса, кулсин... Ҳали умидсизланишга эрта. Аста-секин портлайдиган минанинг тутатқиси қўлида.

Эркак хотиннинг орқа томонига ўтиб чўккалади. Бир оз иккиланиб хотиннинг оғзини йириб турган сочиқни олди. Истиҳола қилиб қолганидан эмас. Ачинганидан ёки хайрихоҳлигидан ҳам эмас, албатта.

Роса ҳолдан тойганидан, бу сурункали диққатбозликка ҳам бардоши қолмади. Хотиннинг оғзига латта тиқиб қўйишнинг ҳам ҳожати йўқ. Хотин ёрдам сўраб дод солган тақдирда ҳам, бу аксинча, душманларини саросимага тушириб, уларни ҳамма ишни тезроқ ҳал қилишга мажбур этган бўларди.

Хотин энгагини олдинга чўзганча оғир ҳансиради. Сўлаги қум билан қоришиб кетганидан сочи худди сичқоннинг ўлигидек кулранг ва вазмин бўлиб

қолган эди. Сочиқ ботганлиги туфайли пайдо бўлган кўм-кўк моматалоқ излар ҳеч қачон аримайдигандек туюларди. Худди қоқ балиқдек қотиб қолган ёноқларининг карахтлигини ёзиш учун хотин пастки жағини тўхтовсиз ўйнатарди.

– Энди бўлгандир... – Эркак сочиқни икки бармоғи билан қисиб олганча, ерга улоқтириб юборди. – Юқоридагиларнинг маслаҳатлари тугаёзгандир. Ҳозир нарвон арқонни олиб келиб қолишади. Ҳамма иш ҳозиргидеклигича қолса, уларнинг ўзларига ёмон бўлади-да. Ҳа, худди шундай... Бошларини балога қўйгилари келмаётган бўлса, мени авраб бу тузоққа тушириб ўтирмаган бўлардилар.

Хотин тупугини ютиб, лабларини ялади:

– Аммо... – Унинг тили ҳали гапга келмас, худди оғзига тухум тиқилгандек ғўлдирарди. – Осмонга юлдуз чиқдими?

– Юлдуз чиқдими?.. Юлдузнинг нима алоқаси бор?

– Борди-ю, юлдуз чиқмаган бўлса...

– Ҳўш, унда нима бўлади?..

Ҳолсизланган хотин яна индамай қолди.

– Нима гап? Бир гапни бошлагандан кейин охирига етказиш керак. Нима бало, ром очмоқчимисан? Бу қилиғинг шу ернинг ўзига хос иримми? Ҳали, осмонга юлдуз чиқмаган кечалари нарвон тушириб бўлмайди, ҳам дерсан?.. Нима демоқчисан, бўлмаса? Уҳ, мум тишлаган одамни кўрсам диққат бўлиб кетаман!.. Борди-ю, осмонга юлдуз чиқишини кутиб, гапингни ўшанда айтмоқчи бўлсанг, ихтиёр ўзингда. Кутган вақтинг келгунча тўфон бошланиб кетса нима бўлади? Унда юлдузларнинг ташвишини тортиб ўтиришининг ҳожати ҳам қолмайди!

– Юлдуз... – хотин сўзларини худди бўшаб қолган тубиқдан бирма-бир ситиб чиқараётгандек эди. – Агар шу вақтгача осмонга юлдуз чиқмаган экан, унча кучли шамол бўлмайди...

– Нима учун?

– Туман бўлгани учун юлдузлар кўринмайди-да.

– Топган гапингни қара-ю. Ҳозир шамол боягидек эсаётгани йўқми ахир?

– Йўқ, боя анчагина кучли эди. Эшитяпсизми, су-сайяпти...

Гапи тўғри бўлса ҳам бордир. Юлдузларнинг худди тумандагидек кўриниб турганлиги шамолнинг ҳаводаги ғуборни тарқатиб юборишга ожизлик қилаётганлиги туфайлидир. Бугун кечаси кучли шамол бўлмаса керак... Демак, қишлоқдагилар ҳам бир қарорга келишга унча ошиқишмайди. Бошда унга бемаъни, тутуриқсиз бўлиб кўринган нарса бамаъни жавоб бўлиб чиқди.

– Дарҳақиқат... Аммо мен мутлақо хотиржамман... Агар уларнинг муддаоши шундай бўлса, мен ҳам сабр қилишим мумкин. Бир ҳафта кутган одамга, ўн кун ҳам, ўн беш кун ҳам бари бир...

Хотин оёқ бармоқларини куч билан ғуж қилди. Улар ёпишқоқ махлуқнинг панжаларига ўхшаб қолди. Эркак кулиб юборди. Куларкан, томоғига ўқчиқ келди.

Нега бунча ич-этингни еяверасан?.. Ахир ҳануз душманларингнинг заиф жойларини пайқаб олмадингми?.. Нега оғирроқ бўлиб синчиклаб кузатмайсан?! Ахир бир кун эсон-омон уйингга қайтиб борганинда шу кўрган-кечирганларингнинг ҳаммасини ёзишинг керак бўлади-ку.

... О! Қойилмиз. Ниҳоят сиз ёзишга бел боғлабсиз. Дарҳақиқат, бошингиздан озмунча нарсаларни кечирмадингиз-а. Тажрибадан маълумки – этига тақилмасанг, ҳатто ёмғир чувалчанги ҳам узала тушиб чўзилмайди. Раҳмат. Мен ростдан ҳам кўп нарсаларни ўйлаб кўрдим, ҳатто сарлавҳаси ҳам тайёр... О! Қандай дейсизми?.. «Саҳро иблиси» ёки «Чумоли жаҳаннаманинг даҳшатлари»... Ҳа, мароқли сарлавҳалар. Аммо улар бир оз бачкана таассурот уйотмасмикан?.. Сиз шундай деб ўйлайсизми?.. Кўр-

гиликлар нақадар даҳшатли бўлмасин, воқеаларнинг сиртқи жиҳатларини тасвирлаб ўтиришнинг ҳожати йўқ. Ундан ташқари, фожиянинг қаҳрамонлари – бу ахир ўша ерда яшаётган одамлар-ку, агар ёзганларингизда ақалли муаммони ҳал қилиш йўллари белгилаб берилмас экан, шунча азоб-уқубат билан кўрган-кечирганларингизнинг ҳаммаси бир пул. Минг лаънат!.. Нима-нима?..

Ҳа, аллақерда обраҳани тозалашаётганга ўхшайдими? Ёинки, йўлакка сочилган дезинфекция билан озингиздан анқийётган саримсоқ ҳиди ўртасида аллақандай алоқада бир кимёвий реакция юз бераётгандир... Нима-нима?.. Ҳечқиси йўқ, қўйинг, ташвишланманг. Қанча ёзган бўлсам ҳам, кўриб турибманки, ёзувчилик қўлимдан келмас экан... Бунингиз ҳам мутлақо ҳожати бўлмаган камтарлик, бу сизга сира ҳам ярашмайди. Назаримда, ёзувчиларга, алоҳида бир тоифадаги нарса, деб қараш керак эмас. Башартики, ёзаётган экансан, демак, ёзувчисан... Қатъийлашиб қолган фикрга кўра, бошқалар бундан мустасно-ку, аммо ўқитувчилар тоифаси ёзишни яхши кўришади – ихтиёрига қўйиб берсанг, бўлгани... Бу, чамаси, касблари ёзувчиларнинг касбига хийлагина яқинлиги туфайли бўлса керак... Ижодий таълим дегани ҳам шу-да! Ўзлари бўр солиб қўйиладиган қутичани ҳам ясай олмасликларидан қатъи назар... Бўр солиб қўядиган қутича дейсизми, саломат бўлинг. Ўзингнинг кимлигингни ўзинга танитиб қўйишнинг ўзиёқ ажойиб ижод эмасми ахир?.. Шу туфайли мени янги дард-аламга мубтало қиладиган янги таассуротларни кечиришга мажбур қиладилар... Аммо умид ҳам бағишлайдилар?!.. Бу умиднинг рўёбга чиқиш-чиқмаслиги билан эса ишлари йўқ... Ҳар бир одам ҳам аввал бошданоқ, ўз кучларига ишонмас экан... Хўп, қўйнимни пуч ёнғоққа тўлдиришим етар энди. Ҳеч қанақа ўқитувчига муносиб эмас бундай қусур... Қусур?.. Мен ёзув-

чиликни айтяпман. Ёзувчи бўлиш истаги – оддий худбинликнинг ўзгинаси, яъни қўғирчоқбоз бўлишга интилиш билан бирга ўзини ҳам бошқа қўғирчоқлардан ажратиб қўйишнинг худди ўзгинаси. Хотин-халажнинг пардоз-андозига ўхшаган гап... Қаттиқ кетмадингизми? Модомики, сиз «ёзувчи» деган сўзни шу маънода ишлатадиган бўлсангиз, у тақдирда, дарҳақиқат, ёзувчи бўлиш билан шунчаки ёзишнинг ўртасида маълум бир даражада тафовут ўрнатиш керак бўлар... Эҳтимол. Худди шунинг учун ҳам мен ёзувчи бўлмоқчи эдим! Агар эпломасам ёзишимнинг ҳам ҳожати йўқ!.. Дарвоқе, болага бирор нима ваъда қилиниб, ваъдангизнинг устидан чиқмасангиз, бола қай аҳволга тушади?

17

Ташқаридан қанотларнинг патиллашини эслатадиган товуш эшитилди. Эркак чироқни кўтариб ташқарига югурди. Ерда чиптага ўралган алланима ётарди. Юқорида эса зог кўринмасди. У ўралган нарсага қўл ҳам тегизмай, қаттиқ қичқирди. Ҳеч қандай жавоб бўлмади. Чиптага боғланган каноппи ечди. Ичида нима борлиги номаълум бир пакет. Беихтиёр кўнглининг чуқур бир ерида умид шуъласи милтиллади. Чуқурдан чиқиб кетиши учун бирорта воситадир... Бу қишлоқилар керакли нарсаларни чуқурга улоқтириб, ўзлари шоша-пиша қочиб қолишгандир балки.

Унинг ичида газета қоғозига ўралган кичкинагина пакет билан оғзига ёғоч тиқин тиқилган бир литрли шиша бор эди, холос. Пакетда уч пачка «Синсэ» сигаретаси бор экан. У чиптанинг четидан ушлаб қаттиқ силкиди – ундан қумгина тўкилди... Ҳеч бўлмаса хатпат бордир, деб ўйлаган эди, ўйи пучга чиқди. Шишада ачиб кетган оқшоқ нонидан қилинган расво арақ бор экан.

Нега бундай қилишди экан?.. Бир нимани мўлжаллашганмикан? У бир вақтлар ҳиндлар дўстлик изҳор қилиб бир-бирлари билан трубка алмашишар экан, деб эшитганди. Арақ ҳам байрам белгиси ҳисобланади. Бинобарин, тўла-тўкис асосланган ҳолда тахмин қилиш мумкинки, улар ўзларининг битимга келиш истакларини шу тарзда изҳор қилмоқдалар.

Одатда, қишлоқ аҳолиси ўз ҳисларини сўз билан изҳор қилишдан тортинишади.

Аммо ҳозирча ҳар қандай битимлар бир четда тура турсин – аввало сигареталарни кўрсин-чи. Бир ҳафтадан бери сигаретасиз қандай чидади экан? Қутичанинг учини одатдагидек ҳаракат билан йиртиб очиб, ялтироқ қоғознинг силиқлигини ҳис қилди. Қутичанинг тагига чертиб, битта сигарета чиқарди. Сигарета олган бармоқлари сал-пал қалтираб кетди. Чироқдан тутатиб олгач, уни аста-секин шимириб тортди, хазон ҳиди аъзойи бадани бўйлаб ёйилди. Лаблари карахташиб, кўз ўнгини вазмин духоба парда тўсди. Зарба егандек боши айланиб, эти жунжиқди.

Шишани бағрига қаттиқ босганча, аранг мувозанатини сақлаб, аста-секин уйга кириб кетди. Оёқлари чалкашиб, худди чамбарак билан сиқилаётгандек боши ҳамон айланарди. У хотин ётган жойга қарамоқчи бўлган эди, лекин бошини ҳеч буролмади. Хотиннинг юзига кўз қирини ташлаган эди, у бир парчагина бўлиб кўринди.

– Мана, совға... – Эркак шишани баланд кўтариб силкитди. – Яхши ўйлаб топишибди, тўғрими? Энди, уларга раҳмат айтиб, олдиндан байрам қилишимиз мумкин... Айтишмаса ҳам, мен аввал бошданоқ ҳаммасини тушунгандим. Ўтган ишга салавот... Хўш, улфатчилик учун бир қадаҳгина отасизми?

Жавоб ўрнига хотин кўзларини чирт юмиб олди. Балки у қўл-оёғини ечиб қўймаганлиги учун хафа бўлаётгандир? Тентак хотин. Агар ақалли бирорта саволга тузук-қуруқ жавоб берганида эди, қўл-оёғи-

ни дарров ечган бўларди. Балки хотинга алам қилаётгандир? Чунончи, шу қадар машаққат билан қўлга киритган эркакни ушлаб туrolмай, мажбур бўлиб – бошқа чораси ҳам йўқ – қўйиб юбораётганига алам қилаётгандир. Унинг алақандай асослари бўлиши ҳам ажаб эмас. Ўтгизларга борган бева. Тўпиқларида алақандай бежирим чуқурчалари ҳам бор. Эркакнинг яна беихтиёр кулгиси қистаб кетди. Оёқлари нега бунақа аломат экан?

– Чекасизми? Гугурт қақиб беришим мумкин.

– Йўқ, кераги йўқ, томоғим бусиз ҳам қақрайпти...
– оҳиста жавоб берди хотин, бошини чайқаб.

– Сув ичасизми бўлмаса?

– Ҳожати йўқ.

– Тортинманг. Ахир фақат сиздан хафа бўлиб, бу ишни қилганим йўқ-ку. Бу нарсанинг стратегик нуқтаи назардан керак бўлганлигини ўзингиз ҳам тушунишингиз керак. Мана энди ён босишганга ўхшайдилар...

– Эркаклар бор жойларга ҳафтасига бир марта арақ билан тамаки берилади.

– Берилади?.. – Учяпман, деб ўйлаб, бошини ойнага ураётган катта пашша... Унинг илмий номи *Muscina stabulans*... Буюмларни узук-юлуқ тарзда кўрадиган, ҳеч нарсани яхши илғаёлмайдиган кўзлар. Саросимага тушганини ҳатто яширгиси ҳам келмай, безовталиқ билан сўради: – Биз учун бунча машаққат чекишларининг нима ҳожати бор?! Одамлар керак нарсаларини ўзлари харид қилишса бўлмайдими?

– Иш кўп ва жуда офир, бошқа ҳеч нарсага вақт етмайди... Қишлоқ учун ҳам фойдали: харажатларнинг бир қисмини Уюшма¹ ўз зиммасига олади.

¹ Сафолатдаги жамоаларга ёрдам берувчи Умумяпон уюшмаси кўзда тутилади. Маълумки, 1868 йилдан сўнг пария – жабр-жафога маҳкум этилганлар кастаси расмий равишда тугатилган эди. Аммо амалда эса эта ҳозиргача ҳам мавжуд. Қишлоқ аҳолиси этага мансубдир.

Шундай экан, бунинг ҳаммаси битимни эмас, аксинча таслим бўлишга тавсияни билдирарди!.. Балки ундан ҳам баттарни, яъни у аллақачон кундалик ҳаётини ҳаракатга келтирувчи мурватлардан бирига айланиб қолиб, ана шундай мурват сифатида ҳамма рўйхатларга киритиб қўйилгандир.

– Ҳа, айтгандай, билиб олган яхши, мен бу ерда шундай бўлганларнинг биринчисиманми?..

– Йўқ. Ҳарқалай, ишчи қўли етишмайди-да... Хўжалиги бор одамлар ҳам, қашшоқлар ҳам – ишлай оладиганларнинг ҳаммаси бирин-сирин қишлоқдан кетиб туришибди. Қумдан бошқа ҳеч нарсаси йўқ бир қашшоқ қишлоқда!..

– Йўғ-э, унчалик эмасдир... – Эркакнинг овози ҳам ўзини ҳимоя қилувчи бир тусга – қум тусига кирди. – Мендан бошқа ушлаб олган одамларингиз ҳам борми?

– Ҳа, бу воқеа ўтган йили кузакда бўлган эди... Бир суратчи...

– Суратчи?

– Ҳа, сайёҳлар учун манзарали суратлар чиқарадиган бир ширкатнинг вакили бу ердаги Уюшманинг раҳбарига меҳмон бўлиб келибди. Ажойиб манзара экан, шаҳар аҳолисига мақтаб намойиш қилса бўларкан, дебди.

– Уни ушлаб олдингларми?

– Худди бизнинг қаторимиздаги бир уйда ишчи қўли етишмай турган эди...

– Шундан кейин нима бўлди?

– Ўша кездеёқ ўлиб қолди шекилли. Йўқ, ўзи бошдаёқ заифгина эди... Бунинг устига, ўчакишгандек, тўфон авжга чиқадиган пайт эди, оғир меҳнатни кўтаролмади шекилли...

– Нега дарров қочиб кета қолмади?

Хотин жавоб бермади. Ўз-ўзидан маълум, жавоб беришнинг ҳожати ҳам йўқ. Шунинг учун қочиб кетмаганки, иложини қилолмаган. Гап шундагина, холос.

- Ундан бошқа-чи?
- Ҳа... Йилнинг бошида бу ерга бир талаба келган эди, китоб сотар экан, шекилли.
- Чорбозорчими?
- Нархи ўн иенадан аллақандай юпқа-юпқа китобчалар. Китобчаларда аллакимларга қарши сўзлар ёзилган эди...
- Талаба – ватанга қайтиш ҳаракатининг иштирокчиси... Уни ҳам ушлаб олишдими?
- У ҳозир ҳам биздан уч уй нарида турса керак.
- У ерда ҳам арқон нарвон олиб қўйилганми?
- Бизда ёшлар ҳеч муқим туролмади... На чора, шаҳарда, яхши ҳақ тўлашади, кино билан ресторанлар ҳам ҳар куни очиқ бўлади...
- Наҳотки бирорта ҳам одам қочиб кетолмаган бўлса, бу мумкин эмас!
- Нега энди, бир ёш йигитни ошналари йўлдан уриб, шаҳарга қочиб кетган эди... У ёқда аллакимни пичоқлаб қўйибди – бу тўғрида ҳатто газеталарда ҳам ёзиб чиқишган эди... Қамоқ жазосига ҳукм этиб, кейин бу ёққа қайтариб юборишган, ота-онасининг пинжида хотиржам ётган бўлса керак.
- Мен буни сўраётганим йўқ! Мен бу ердан қочиб кетиб, қайтиб келмаганларни сўраяпман!
- Бунга анча бўлган... Эсимда, бутун бир хонадон жуда эпчилик билан кечаси қочиб кетишган эди... Уйлари узоқ вақт ҳувиллаб ётди, бу жуда катта хавф туғдирди, аммо на чора... Агар бу ерда бирорта жой қуласа – тўғон дарз кетгани билан баробар.
- Шундан кейин бунақа ҳодиса рўй бермадими?
- Бўлмади шекилли...
- Бемаъни гап! – Эркакнинг бўйнидаги томирлари кавариб чиқди, энтикди.
- Хотин тухум қўяётган аридек бирдан икки букилди...
- Нима бўлди?.. Оғрияптимми?
- Ҳа, оғрияпти...

Эркак унинг оқариб кетган қўлларини ушлаб кўрди. Сўнгра бармоқларини арқон орасидан ўтказиб, томирини кўрди...

– Сезяпсизми? Томирингизнинг уриши туппа-тузук. Менимча ташвишланадиган ери йўқ. Яхши иш қилмаётганимни билиб турибман, муддаом шуки, сиз шу ишларга айбдор анави қишлоқиларга шикоят қилсангиз.

– Кечирасиз, бўйнимни қашиб қўёлмайсизми, қулоғимнинг орқасини?

Саросимада қолган эркак рад қилолмади. Тери билан қум қоришмаси эриган мойни эслатувчи қуюқ қатлам ҳосил қилганидан, назарида тирноқлари шафтолининг пўстидан ўтиб этига ботаётгандек бўлди.

– Кечирасиз... Бу ердан ҳали ҳеч ким чиқиб кетолмаганлиги ҳақиқатан ҳам ростми?..

Туйқусдан эшикнинг шакли туссиз, ноаниқ ғира-шира чизиққа айланиб, кўздан йўқолди. Ой чиққан эди. Хира шуъла парчалари, худди чумолининг қанотига ўхшайди. Кўзлари кўника борган сари қумнинг чуқур сатҳи худди янги япроқларнинг сиртига ўхшаб намхуш ялтироқлик касб эта бошлади...

– Ундай бўлса, мен биринчи бўлар эканман-да!

18

Кутиш машаққатли эди. Вақт бамисоли илоннинг ичак-чавоғига ўхшаган уч-қирсиз чигал ипдай ўтарди. Ҳар бир эгри-бугри йўлни бирма-бир босиб ўтиш билангина илгарилаш мумкин эди. Уларнинг ҳар бирида турли-туман тараддудлар бўлиб, ҳар бири ўз қуролини ўзи яширган эди. Шу тараддудлар билан баҳслашиб, уларни менсимай ёки инкор этиб олдинга қараб илгарилаш жуда ҳам мушкул эди.

Тун машаққатли муштоқликда ўтди. Тонг отди. Пешанаси билан бурнидан ўрмалаган шиллиқ қуртнинг қорнидек оппоқ тонг тепасидаги деразадан қулиб боқди.

– Кечирасиз, бир оз сув берсангиз..

Нима бўлди? Бир лаҳза мудраб кетганга ўхшайди. Кўйлаги, шимининг тиззалари дарров жиққа ҳўл бўлибди. Терига қоришиб ёпишиб қолган қум ранги билан ҳам, пайпаслаб кўрганда ҳам хомссиз нонни эслатади. Юзига бир нарса ёпишни унутган экан, димоғи ҳам, оғзи ҳам худди қишдаги шопопяга ўхшаб қақраб қолибди.

– Кечирасиз, илтимос қиламан.

Бошдан-оёқ қум босган хотин худди безгак тутаетгандек қалтирарди. Унинг изтироблари худди симдан етиб келгандек эркакка ҳам ўтди. У челақчанинг устидаги полиэтиленни олиб, аввал ўзи жон-жаҳди билан ёпишди. Оғзини чайқаш учун озгина ҳўплади, аммо бир марта, ҳатто икки марта чайқаса ҳам кифоя қилмади. Яккаш қум тупурарди. Сўнгра қўл силтади-да, қолган-қутганини сув билан ютиб юборди. Бу худди тош ютиш билан баробар бўлди.

Ичган суви шу ондаёқ тер бўлиб қалқди. Яллиғлаган эти – кураклари билан бутун орқаси, ўмови билан кўкраги, ёнбоши билан биқинларигача – худди терисини қаватма-қават шилиб олаётгандек ачишарди.

Ниҳоят, сувни ичиб бўлди-да, гуноҳкорона қиёфада челақчани хотиннинг оғзига олиб борди. Хотин уни тишлари билан қимтиди-да, оғзини ҳам чайқаб ўтирмасдан, худди каптардек зорланганича ича бошлади. Уч ҳўплашда челақчани бўшатди. Салқиган қовоқлари остидан эркакка қараб турган кўзларида илк марта омонсиз таъна барқ урди. Бўшаган челақча худди қоғоздан ясалгандек еп-енгил бўлди қолди.

Гуноҳкорлик ҳиссидан халос бўлиш учун, эркак ерга тушди-да, устидаги қумни қоқа бошлади. Ҳеч бўлмаса, хотиннинг юзини ҳўл сочиқ билан артсамикан? Албатта, уни терга фарқ қилиб қўйгандан кўра бу иш жўялироқ бўларди. Таомил шуки, кишининг маданий савияси терисининг нечоғлик тоза эканли-

ги даражасига мутаносибдир. Агар одамнинг жони бўлса, у муқаррар терида яшайди. Сувни ўйлашингиз биланоқ, терингиз уни шимиб олишга тайёр турган ўн мингларча сўргичлар билан қопланади. Муздек, салқин ва шаффоф, момикдек юмшоқ, – жон учун ажойиб бир маскан... Яна бир дақиқа ўтса, аъзойи баданидаги териси чириб тушади.

У бакка мўралади-да, бирдан жон ҳолатда қичқириб юборди:

– Бўш ётибди!.. Куп-қуруқ!

У бакка қўлини тикди. Тагига чўкиб қолган қора қум қуйқаси бармоқларининг учини ифлос қилди. Гўё сувга чанқоқ териси остида олам-олам ярадор мингоёқлар гивирлагандай бўлди.

– Аблаҳлар, сув эсларидан чиқибди!.. Сувни кейинроқ олиб келишмоқчимикан?

Бу билан ўзини тинчитмоқчи эканлигини жуда яхши биларди. Пикап ҳамиша ишни тонг ота башлаши билан тамомлаб қишлоққа қайтиб кетади. У ярамасларнинг ниятлари маълум. Улар сув олиб келишни тўхтатиб, уни қийнашмоқчи шекилли. Бу одамлар қумни пастдан туриб ўпириш нечоғли хавфли эканлигини яхши била туриб, уни огоҳлантириб қўйишни ҳам лозим кўришмабди. Улар бунинг ҳар қандай хавф-хатардан холи бўлиши кераклигини хаёлларига ҳам келтиришмайди. Ўз сирларини кам-кўстсиз билиб олган одамни бу ердан ҳақиқатан ҳам тириклай чиқариб юбормайдиганга ўхшайдилар.

Эркак остонада тўхтаб, осмонга қаради. Тонг қуёши таратган қизил шафақда беозор момик булутчаларни аранг илғаб олиш мумкин эди. Осмон ёмғирдан дарак бермайди. Гўё ҳар нафас чиқарган сайин танаси намини йўқотаётгандек.

– Мақсадлари нима?! Мени ўлдиришмоқчими?!

Хотин ҳамон боягидай дилдирашда давом этарди. Балки, ҳаммасини яхши билганидандир. Қисқаси, жиноятга шерик бўлса-да, ўзини жабрдийда қилиб

кўрсатаётган анойи. Адабингни е!.. Сенинг бундай азоб чекишинг, ҳаққоний интиқом, холос.

Ахир қишлоқдаги анави аблаҳлар кўрмагандан кейин хотиннинг бу азоб чекишлари бефойда. Ҳолбуки, уларнинг кўрмасликлари ҳақиқатга яқин ҳар ҳолда. Қолаверса, агар лозим топишса, улар хотинни қурбон қилишдан тоймасалар ҳам ажаб эмас. Хотиннинг бу қадар юрак олдириб қўйганлиги шундан бўлиши ҳам эҳтимол. Озодликка чиқаман, деган умидда ўзини урган туйнути қафаснинг эшиги эканлигини махлуқ жуда кеч пайқаб қолди... Кўп марта бориб тумшуғи билан урилган балиқ аквариумнинг ойнаси чиқиб бўлмайдиган тўсиқ эканлигини ниҳоят тушунди... Иккинчи марта ҳам умиди пучга чиқди. Ҳозир галаба уларнинг қўлида.

Аммо жудаям кўрқавериш керак эмас. Кема ҳалокатига учраганлар очлик билан ташналиқдан эмас, озиқ-овқат билан сув етмай қолиши мумкин деган ваҳимадан ҳалок бўладилар. Ютқаздим, деб ўйлашинг билан шу заҳотиёқ мағлубият бошланиб кетади. Бурнининг учидан бир томчи тер томди. Неча куб сантиметр суюқлик йўқотганингга диққат қилишинг – душманнинг қармоғига илинганинг бўлади. Бир стакан сувнинг буғланиб кетиши учун қанча вақт кетишини ўйлаб кўриш керак эди. Ахир кераксиз ҳаяжонлар вақт деган қирчангини йўрттириб бермайди-ку.

– Қўл-оёгингизни ечиб қўяйми, а?

Хотин нафасини ичига ютганча, ишонқирамай, гужанак бўлиб олди.

– Хоҳдамасангиз, ихтиёрингиз... Майли десангиз, ечиб қўяман... Аммо бир шарт билан. Рухсатсиз қўлингизга курак олмайсиз... Хўш, розимисиз?

– Илтимос қиламан, мумкин бўлса! – Ҳамма нарсага кўниб келган, дабдурустдан шамол эпкини билан тескари қилиб юборилган соявондек, хотин зорланганча илтижо қила бошлади: – Нима десангиз ҳам

қўнаман! Илтимос қиламан, мумкин бўлса... Мумкин бўлса!..

Арқон қип-қизил излар қолдирган эди. Уларнинг усти оқиш пўст билан қопланибди. Хотин чалқанча ётиб олиб, тўпиқларини бир-бирига ишқади. Сўнг-ра бармоқлари билан билакларини уқалай бошлади. Инграб юбормаслик учун тишини-тишига қўйди, юзига тер қалқди. Мана у аста-секин ёнбошига ағдарилиб, тўрт оёқлаб олди: аввал чўккалади, сўнг қўлларини тиради. Ниҳоят, машаққат билан бошини кўтарди. Хийла вақтгача шу вазиятда бўлиб, аста-аста чайқалиб турди.

Эркак супада жимгина ўтирарди. У оғзига сўлак йиғиб ютарди. Бир неча марта ютгач, сўлаги худди елимдек ёпишқоқ бўлиб, томоғидан ўтмай қолди. Унинг уйқуси келмас, аммо чарчоқликдан хаёлида ҳамма нарса худди ҳўл қоғоздагидек ёйилиб борар эди. Кўз ўнгида аллақандай хира доғлар ва чизиқлар лип-лип ўйнарди. Худди сирли суратга ўхшайди. Хотин бор... Қум бор... Суви тугаган бўм-бўш бак бор... Сўлакайи оққан махлуқ бор... Қуёш бор... Аллақаердадир – қаердалигини ўзи ҳам билмайди – албатта, атмосфера босими кам бўлган район ҳам бор, узилиш чизиқлари ҳам бор. Номаълум томонлари кўп бўлган бу тенгламага қай тариқа ёндашса экан энди?

Хотин ўрнидан туриб, аста-секин эшик томонга қараб кета бошлади.

– Қаёққа кетяпсиз?!

Хотин ундан қутулиш учунгина нимадир деб мингиллади, нима эканлиги эшитилмадиям. Хотиннинг боядан бери нега қийналаётганини энди пайқайди. Тахта девор орқасидан шу ондаёқ унинг астагина ёзилаётгани эшитилди. Бирдан ҳамма нарса кўзига бир пулга арзимас бўлиб кўриниб кетди.

Жуда тўғри: вақт худди отга ўхшаб бирдан шата-лоқ отиб, олиб қочмайди. Аммо замбилгалтакка ўхшаб имилламайди ҳам. Эрталабки иссиқ аста-секин

юқори нуқтасига чиқиб бориб, кўзи билан миясини қайнатди, ичак-човоғини эритиб юбориб, ўпкасини ўртади.

Тунги намни ўзига сингдириб олган қум уни атмосферага ҳовур шаклида чиқариб юборади... Нурнинг синиши туфайли у худди ҳўл асфальтдек йилтирайди... Аммо аслида эса бу, ҳеч қандай қотишмасиз 1/8 мм диаметри қум бўлиб, товада тап берилган ундан ҳам қуруқроқ.

Мана биринчи қум кўчкиси... Бирон кун ҳам шусиз бошланмайди, аммо эркак беихтиёр хотин билан кўз уриштириб олди. Қумни бир кун қазиб чиқариб ташлашмади – оқибати нима бўлар экан?.. Ҳеч нарса бўлмайди, деб ўйлади эркак, аммо ҳарқалай, ташвишга тушиб қолди. Хотин бошини қуйи солганча индамай ўтирар, бутун важоҳатидан, хоҳлаганинч ташвишланавер, деган маъно англашиларди. Башартики, шундай бўлса, ҳамма ҳам қириб кетмайдими, уни сўроққа тутиб ўтирмайди. Ипдек ингичкалашиб қолган қум оқими яна сербарлашиб, обидек¹ бўлиб, бир неча марта шу тариқа такрорлангач, ниҳоят тиниб қолди.

Хуллас, унча қўрқадиган жойи йўқ. У енгилгина хўрсиниб қўйди. Бирдан юзи учиб, қичиша бошлади. Шу вақтгача эслагиси келмаган арзон арақ худди қоронғиликдаги чироқдек бирдан уни ўзига омонсиз имлай бошлади. Нима бўлса ҳамки, томоғини ҳўллаб олса ёмон бўлмасди. Акс ҳолда, вужудидаги ҳамма қони буғланиб чиқиб кетади. У бу билан бўлажак азобларининг уруғини экишини, кейин ўкинажagini яхшигина пайқаб турар, аммо истагига ортиқ қаршилиқ кўрсатишга ожиз эди. Тиқинни очиб, шишани оғзига тутди-да, ича бошлади. Аммо тили ҳамон вафодор пойлоқчи итдек сергак эди – бегона кириб келганидан қўрқиб кетиб, энтикиб қолди. Ўзи-

¹ Хотинлар белбоғи – эни ўттиз-қирқ см келадиган бир парча газлама.

ни учинчи қултумни ичиш иштиёқидан ҳам тийиб туролмади. Қандайдир бир даҳшатли нарсанинг ша- рафига ичмоқда.

Хотинга ҳам таклиф қилишга тўғри келди. Аммо у кескин рад этди, албатта. Шундай бир важоҳат билан рад этдики, бамисоли, унга заҳар ичишни таклиф қилишаётгандек. Худди ўзи ўйлагандек ошқозонига келиб тушган арақ шу ондаёқ пинг-понг соққасидек миясига сапчиб чиқиб, қулоқларида аридек гўнғил- лай бошлади. Эти худди чўчқанинг терисидек дағал бўлиб бормоқда. Қони айнаб, бугга айланмоқда!

– Қандайдир бирор бир чора кўриш керак! Ўзинг ҳам бўлганингча бўлаётгандирсан? Арқонни ечиб ол- дим-ку – энди бирор иш қил!..

– Яхши... Агар мен қишлоқдагиларнинг бирортаси- дан сув олиб келиб беришни илтимос қилмасам-чи...

– Нима, илтимос қилиш қийинми?

– Агар ишни бошласак, ўша тақдирдагина.

– Ҳазилингни қўй!.. Қани айт-чи... Бирон бир одамда шундай ҳуқуқ борми ўзи?

Хотин бошини эгиб, лабларини қаттиқ қимтиб олди. Нима қилишинг мумкин? Эшикнинг қоқ те- пасидан кўриниб турган бир парча осмон очиқ мо- вий тусдан худди денгиз чиганогининг ичига ўхшаб оқиш ялтироқ тусга кирди. Фараз қилайлик, бурч – бу одамнинг паспорти бўлса, нима учун энди унга анави нусхалардан қўл қўйдириш керак!.. Одамнинг ҳаёти сочиб ташланган парча-пурча қоғоз эмас... У пухталаб тикилган, хуфия тутиладиган кундалик дафтар... Бир нусха учун битта биринчи саҳифа мут- лақо етарли... Давоми бўлмайдиган саҳифаларда ўз бурчини адо этиб ўтиришнинг ҳожати йўқ. Ҳар гал яқинларинг очликдан ўлганда кўмишга бораман де- санг, ҳеч бир вақтинг етишмайди... Жин урсин, шу қадар чанқаяптики!.. Қанчадан-қанча одамлар таш- наликдан ҳам ўлади-ку, ахир ўшаларнинг ҳаммаси- ни ҳам кўмаман десанг, ўҳ-ҳў, нечта жонинг бўлса ҳам етишмасди.

Янги кўчки кўзғалди.

Хотин ўрнидан туриб, девор тагида ётган супур-
гини олди.

– Ишлай кўрма! Ваъда берган эдинг, шекилли?

– Йўқ, кўрпанинг устини супуриб қўяй..

– Кўрпанинг устини?

– Агар сиз бирпас ухлаб олмасангиз..

– Уйқум келса, ўзим ҳам жой тўғрилаб олавераман.

Туйқусдан ер қалққандек ларза бериб, уйни сил-
китиб юборди. Шифтдан қуйилган қум бир лаҳзада
кўз ўнгини тутундек қоплади. Мана, қумни қазиб
чиқариб ташламаганларининг оқибати. Сизиб ўтга-
ни йўл тополмай пастга ўпириб тушди. Уйнинг тў-
синлари ва устунлари тазйиққа қаршилиқ кўрсатиб,
бўгин-бўгингача зорланиб ингради. Аммо эшикнинг
тепароғига диққат билан тикилиб турган хотин унча
ташвишланмади. Афтидан, босим ҳали пойдеворга-
гина тушаётган бўлса керак.

– Аблаҳлар, ярамаслар... Қачонгача кутиш мум-
кин?.. Парволарига ҳам келмайди шекилли..

Юраги зада бўлган қуёндек қочиб қолишга тай-
ёр... Ўз уясида туришга сабри чидамай, ўзини тўғри
келган жойга – оғизгами, қулоққами, ичак-чозоққа-
ми уришга тайёр. Сўлаги яна ҳам ёпишқоқроқ бў-
либ қолди. Томоғи эса жуда қақради. Афтидан, арақ
ичиб кайфи ошиброқ қолганидан бўлса керак... Ҳали
кайфи тарқаша билан ўт бўлиб ўртанади. Ўт уни
куйдириб, кулга айлантиради.

– Қилгиликни қилиб қўйиб... қувонишаётгандир...
Чунки уларнинг миялари сичқоннинг миясичалиқ
ҳам эмас... Борди-ю, мен бу ерда ўлиб қолсам, унда
нима қилишади?!

Хотин бошини кўтариб нимадир демоқчи бўлди-ю,
яна индамай қўя қолди. Жавоб беришнинг фойда-
си йўқ, деб ўйлади шекилли. Унинг бу индамаслиги,
гаплашиб ўтиришнинг беҳудалигини, берадиган жа-
воби ёмон бўлиши мумкинлигининг тасдиқлаётгандек

эди. Яхши... Борди-ю, оқибат бари бир битта экан, имкони бўлган нарсаларнинг ҳаммасини қилиб кўрса бўлмайдимиз?!

Эркак шишадан яна бир қултум ичди-да, дадилланиб ташқарига югуриб чиқди. Кўзига эритилган қўрғошин оқими урилиб, гандираклаб кетди. Оёғидан қолган изларида дарҳол қум гирдоби ўйнай бошлади. Кечаси ҳов анави ерда хотинга ташланиб, унинг қўл-оёғини боғлаган эди... Тахминан ўша ерда белкуракни қум босиб қолган бўлиши керак. Кўчки тўхтади шекилли, аммо денгизга қараган чуқурлик томондан шувиллаганча қум қуюлиб турарди. Ўқтин-ўқтин, шамолданмикан, бу оқим чуқурлардан кўтарилиб, ҳавода худди бир парча чодирдек ҳилпираб турарди. Қум янгидан кўчиб шовиллаб оқа бошласлиги учун у эҳтиёткорона равишда ботинкасининг учи билан қумни титкилашга киришди.

Яқиндагина кўчки келиб тушган, демак, чуқурроқдан қидириш керак бўлади, аммо оёғи ҳеч қаерда қаршиликка учрамас эди. Қуёшнинг тикка тушган тиглари чидаб бўлмас даражада куйдирарди. Нуқтадек кичкина бўлиб қолган қорачиқ... Медузадек дилдираётган ошқозон... Манглайини чангаллаган қаттиқ оғриқ... Энди бир томчи ҳам терни йўқотмаслиги керак... Чек қўйиш лозим. Ҳа, айтмоқчи, белкураги қаёққа кетди экан?.. Уни худди қурол қилиб ишлатмоқчи бўлгандек ўқталиб турган эди... Ҳа, демак, уни ўша ерда қум босиб қолган... У чуқурни кўздан кечира бошлади ва бир жойда қумнинг белкурак шаклида дўппайиб турганини кўрди.

У тупурмоқчи бўлди-ю, аммо шу ондаёқ ўзини койиди. Ҳатто бир томчи суюқлик бўлса ҳамки, баданда сақлаб туришга уриниш керак. Лаблари ва тишлари орасидаги қум билан сўлакни ажратмоқчи бўлиб кўрди, тишларига ёпишиб қолган қумни бармоғи билан сидириб ташлади.

Хотин унинг бурчагида, деворга ўгирилиб олганча кимоносини тимирскиламоқда эди. Балки бел-

боғини бўшатиб, ичига тўлиб қолган қумни қоқаётгандир? Эркак белкурак сопининг ўртасидан ушлаб, уни елкаси баравар кўтарди. Сўнг ташқаридаги деворга урмоқчи бўлиб турган ҳам эдики... Орқасидан хотиннинг қичқиргани эшитилди. Эркак бор кучи билан белкуракни деворга урди. Белкурак тахта деворни ҳеч қандай қаршиликсиз осонгина бузиб ўтди. Сиртдан қум тозалаб қўйган девор худди янгидек кўринса ҳам, аслида чириб битган эди.

– Нима қиялпсиз?!

– Синдирмоқчиман. Нарвон ясашда керак бўлади.

Бошқа бир жойни танлаб яна шундай қилиб кўрди. Натижа бир хил бўлди. Афтидан, хотин, қум ёғочни чиритади, деб ҳақли айтган экан, шекилли. Ҳатто қуёш томонга қараган шу девор чиригандан кейин қолганлари нима бўлиши ўз-ўзидан маълум... Шу даражага келган бўлса ҳам турганини қара... Худди бир томони шол бўлгандек қийшайиб қолгани-чи!..

– Хўп, майли, агар тахталар ярамайдиган бўлса, тўсинларни кўрамыз.

– Қўйинг! Ярамайди! Қўйинг, илтимос қиламан!

– Нима ҳожати бор, бари бир қум босиб қолай-қолай деб турибди-ку!

У хотиннинг гапига эътибор бермай, тўсинга бел билан уриш учун қулочини ёзган эди ҳамки, хотин чинқирганича югуриб келиб, унинг қўлига осилиб олди. Эркак билагини тортиб олиб, уни силтаб ташлаш учун бурилди. Аммо мўлжалидан адашди шекилли, хотинни йиқитиб юбораман деб, ўзи йиқилиб тушди. Шу ондаёқ сапчиб туриб унга ташланди, хотин эса белкуракка қаттиқ ёпишиб олди. Нима гап... Ахир хотин ундан зўр чиқиши керак эмас-ку... Улар бир неча марта ер бағирлаб думалашиди, эркак бир лаҳзагина хотиндан устун чиқиб, уни ерга босиб олдим, деб турганида, хотин белкуракни қалқон қилиб ишлатиб, эркакни устидан иргитиб ташлади. На чора!.. Арақнинг касофати бўлса керак... Энди у

рақиб хотин киши эканини ҳам андиша қилиб ўтирмай, жон ҳолатда унинг қорнига тиззаси билан тепди.

Хотин чинқариб юбориб, шилқ этиб тушди. Бир дақиқа фурсатни бой бермай, унинг устига сапчиб, ерга босди. Хотиннинг кўкраги очилиб кетди, эркакнинг қўли тер босган яланғоч танани пайпаслай бошлади. Улар худди кинода кинопроектор бузилиб қоладиган вақтдагидек бирдан жим бўлиб қолишди. Яна бир дақиқа ўтгач, белкурак талаши мутлақо бошқа бир нарсага айланиб кетиши мумкин эди. Аммо шу онда хотин бирдан хирқироқ овоз билан шундай деб қолди:

– Ҳамма шаҳарлик хотинлар чиройли бўлади шекилли, шундайми?

– Шаҳарлик хотинларми?.. – Эркак бирдан довдираб қолиб, бўшашиб кетди... Хавф барҳам топгандек эди. У шу қумликда ҳам ноз-карашма бўлиши мумкинлигини тасаввур қилолмас эди. Афтидан, агар ноз-карашма қилсам, эркак қадримга етмайди, деб ўйламайдиган хотин зоти бўлмаса керак. Худди мана шу таъсирли ва соддадил хом хаёл хотинни бир томонлама руҳий зулмга маҳкум этади... Хотиннинг анойилиги эркакни ўз душманига айлантиради.

20

Оҳорлангандек қотган дағал юз, бўрон тезлигидаги ҳарсиллаш, куйган қанд таъмидаги сўлак... Беҳуда кетган бир дунё куч. Бир стаканча тер чиқди-я! Хотин бошини қуйи солганча аста-секин ўрнидан турди. Унинг қум босган юзи эркакнинг кўз ўнгида эди. У бирдан бармоқлари билан бурнини қоқиб, қўлини қумга артди. Энгашувди, лозими сирғалиб тушди.

Эркак гижиниб четга қаради. Зотан, «ғижиниб» деган ибора унча жоиз бўлмаса керак. Тилида қандайдир ғалати бир нарса қолди, аммо ташналик эмас эди, бошқа бир нарса...

У жинсий иштиёқнинг икки тури мавжуд деб тусмол қиларди. Масалан, «Мёбиус тасмаси» қабилдаги одамлар хотин-қизларга хушомад қилишга киришарканлар, ишни одатда озиқ-овқат ва дид ҳақидаги маърузалардан бошлайдилар. Агар оч одамни олиб кўрсак, деб мулоҳаза қиладилар улар, унга ҳамма овқат ҳам бир; унинг учун Кобэдаги сўқим гўшти ҳам, Хиросима устрицаси ҳам – ҳаммаси бир хил таъмга эга... Агар у, тўйди дегунча, овқатларнинг таъмини бир-бирларидан ажрата бошлайди. Жинсий иштиёқ жиҳати ҳам шундай: умумий бир жинсий иштиёқ бўлиб, кейинчалик айрим жинсий иштиёқлар юзага келади... Шаҳвонийликни ҳам умуман олиб қараб бўлмайди. Ҳаммаси жой билан вақтга боғлиқ: баъзан витаминлар, баъзи ҳолларда эса илон балиқ билан гурч зарур бўлади. Бу чуқур ўйланган мукамал бир назария бўлиб, таассуфки, умумий жинсий иштиёқ билан айрим жинсий иштиёқни, шу назарияга биноан текшириб кўриш учун шу вақтгача бирорта қиз ўзини тавсия этмади. Бу мутлақо табиий. Эркакни ҳам, хотинни ҳам назария воситаси билангина жалб этиш мумкин эмас. Ўша аҳмоқона содда дил «Мёбиус»нинг ҳам ақли балого етади-ю, фақат руҳий зўрликни ёмон кўрганлиги учунгина эгасиз уйларнинг эшикларини қоқишда давом этарди.

Унинг ўзи ҳам соф жинсий муносабатларни орзу-хаёл қиладиган даражада романтик эмас эди, албатта. Бу нарса бир оёғинг гўрда турганда юз бериши мумкин, холос... Қуврай бошлаган бамбук мева беришга шошилади... Очликдан ўлаётган сичқонлар ҳам ўлиш олдида жимога ружу қиладилар... Ҳамма сил касаллар ҳам зўр шаҳвоний ҳирсга мубтало бўладилар... Кўшкда яшаб зинапоядан чиқиб тушишгагина қодир бўлган подшоҳ ёки ҳоким ҳам бутун диққат-эътиборини ҳарам қуришга бағишлайди...

Аммо, хайриятки, инсон ҳар доим ҳам ажал таҳдиди остида яшамайди. Қишдан қўрқмайдиган одам

муҳаббатнинг мавсумий фаслларида ҳам халос бўлиб олган. Кураш тугагач, қурол ҳам дардисарга айланади. Тартиб деб номланган бир нарса юзага келди-ю, табиат ўрнига у инсонга тишлар, тирноқлар ва жинслар устидан ҳукм юритиш ҳуқуқини берди. Жинсий муносабатлар ҳам шаҳар атрофи поездининг мавсумий билетига ўхшаб қолди: ҳар сафар жўнашдан олдин албатта компостёр қилдириш керак. Бундан ташқари билетнинг қалбаки эмаслигига ҳам қаноат ҳосил қилиш керак. Бу текшириш ҳам жорий қилинган тартибнинг машмашасига жуда мос келади. Ниҳоятда сердахмаза иш. Турли-туман ҳужжатлар керак бўлади: шартномалар, четга мол чиқариш ёки мол олиш учун ижозатномалар, шахсий гувоҳнома, рухсатнома, унвон берилганлиги ҳақида гувоҳнома, рўйхатдан ўтганлигини ҳақидаги ҳужжат, аъзолик билети, мукофотланиш ҳақидаги ҳужжатлар, векселлар, қарз мажбуриятномалари, суғурта ҳужжати, даромадлар ҳақидаги декларация, квитанциялар ва ҳатто шажара рўйхати – ҳуллас, хаёлингга келган ҳамма қорозларни сафарбар қилишини керак бўлади.

Ана шунинг учун жинсий муносабатлар худди пилла ичидаги капалак ғумбагига ўхшаб, ғарам-ғарам ҳужжатлар остида кўмилиб кетади. Агар иш шу билан тугаса олам гулистон-а? Балки хат-ҳужжатлар бундан бу ёғига ҳам керак бўлар?.. Яна битта-яримтаси эсдан чиқиб қолмадимикан?.. Эркак ҳам, хотин ҳам, муқаррибим ҳужжатларни кунт билан тўла-тўқис йиғмаган, деган шубҳаларга бориб, ич-этларини ейдилар... Шу тариқа, ўзларининг ҳалолликларини пеш қилиш учун янгидан-янги ҳужжатлар ўйлаб чиқара бошлайдилар. Энг охириги ҳужжат қайси бири эканлигини ҳеч ким билмайди... Бу ҳужжатларнинг ҳам поёни кўринмайди.

(Анави хотин мени ўтакетган инжиқликда айбларди. Аммо мен инжиқлик қилмайман, рост.)

– Ахир севгининг мажбуриятлари шундай эмасми?

– Мутлақо ундай эмас! Севги – мустаснолик йўли билан ҳамма тақиқлар рад этилгандан сўнг қолган нарсадир. Агар шунга ишонилмаса, демак, ҳеч нарсага ишонилмаган бўлади.

Жинсга тааллуқли нарсаларнинг ҳаммасига, бу туҳфани билдиради, деган ёрликларни ёпиштираве-риш бемаъни бўлар эди, албатта. Ҳар куни эрталаб севгини қунт билан дазмоллайлик... Сал тутилган бўлса, эскириб қолади... Агарғижимланган қатларини дазмоллаб юборсанг яна яп-янгидак бўлиб қолади... Янги бўлиши билан, шу заҳотиёқ эскира бошлайди... Шундай маза-матрасиз гапларга биров жиддий қулоқ бериб эшитиб ўтириши керакми?

Агар тартиб унга риоя қилаётганларнинг ҳаётларини сақлашга гаров бўла олса, ён босишдан бир маъно чиқар эди албатта. Аслида эса қандай? Ажал тифлари осмондан тушади. Аммо ердаги ажал турларининг ҳам сон-саногии йўқ. Жинсий ҳаётда ҳам шуни илғай бошлайсан. Қўлингда бамисоли қалбаки вексель. Икки жинсдан бири қаноатланмаса, қалбаки мавсумий билет яшашга киришилади. На чора, бу амалий тадбир. Ёинки, муқаррар бир офат сифатида руҳий зўравонлик зарурати эътироф этилади. Бусиз бирорта ҳам никоҳ мумкин бўлмасди. Эркин севгини тарғиб қиладиганлар ҳам тахминан шундай иш кўрадилар. Улар жўяли баҳона соясида икки томоннинг зўрлигини ниҳоятда рационаллаштирадилар. Агар буни, одат ҳукмидаги бир нарса, деб қабул қилинса, унда маълум бир эрмак ҳам топиш мумкин бўлса керак. Аммо парда яхши тортилмай қолибди, деган ташвиш ҳамроҳлигидаги эркинлик оқибатда руҳий касалликларга олиб келади.

Хотин эркакнинг вужудини чулғаган ҳисларни зийраклик билан сезиб тургандек, лозимининг боғичларини боғламоқчи эмасди. Ечилган боғичнинг

учлари бармоқларининг орасида осилиб турарди. У аслида қуённикига ўхшаган кўзлари билан эркакка қараб қўйди. Эркак унга бақрайиб тикилди. Хотиндан пай гўшти қайнаётганда келадиган ҳид анқиди.

Боғични боягидек ушлаганча у эркакнинг олдидан ўтиб уйга кирди-да, лозимини еча бошлади. Бу ишни у худди илгари бошлаб қўйган бир ишни давом эттираётгандек бамайлихотир, табиий бир ҳолда қиларди. Ахир чинакам хотин шу-ку, деган фикр лип этиб ўтди эркакнинг миясидан. У аҳд қилди. Галварс, яна бир оз ҳаялласанг ҳаммаси барбод бўлади. У ҳам тезликда камарини бўшатди.

Кунни кеча у, бу ҳолни кўrsa юзидаги кулгичи, ҳаё билан жилмайишига ўхшаган хотиннинг навбатдаги макру ҳийлаларидан бири бўлса керак, деб ўйлаган бўларди. Балки шундай ҳамдир. Аммо у шундай деб ўйлагиси келмасди. Хотиндан бозордаги мол сифатида фойдаланиши мумкин бўлган вақт ўтган эди... Ҳозир ҳамма нарсани эўрлик билангина амалга ошириш мумкин... У савдо муомалаларидан воз кечиш керак, муносабатларимиз бир биримизга ўзаро ишончга асосланиши керак, деб ўйлашга тўла ҳақди эди...

Хотин бир тиззаси билан чўккалаганча эшилган сочиқ ёрдамида бўйнидаги қумни қоқа бошлади. Қўққисдан янги қум кўчди. Бутун уй ларзага келиб, гижирлади. Халал бериб қолди!.. Кўз очиб юмгунча хотиннинг бошини оппоқ гард қолади. Қум тўзони ҳавода худди тумандек сузиб юрарди. Елкалари билан қўлларини ҳам юпқа қум қатлами қолади. Улар қучоқлашганча кўчкининг тугашини кутиб туришарди.

Ёпишган қум тер билан қоришгани етмаганидек, тепадан устма-уст қум қуюлар эди. Хотиннинг елкалари титрар, эркак ҳам тобига етиб, қайнай-қайнай деб турар эди... Ҳарқалай, хотиннинг сонлари унга нега бунчалик ўзига маҳдиё қилди экан-а?.. Шу қадар маҳдиё қилмоқдаки, у ҳатто асаб ипларини

бирма-бир суғуриб олиб, хотиннинг сонларини чир-машга ҳам тайёр эди. Бу айнан йиртқич ҳайвоннинг очкўзлигини эслатарди. У худди бураб қўйилган таранг пружинадек кучга тўла эди... Анави шаҳардаги хотин билан у бирор марта ҳам бундай ҳисни кечирмаган эди...

Кўчки тўхтади. Эркак худди шуни кутиб тургандек, хотиннинг баданидаги қумни қоқиб тушира бошлади. Хотин хирқираб кула бошлади. Кўкрагидан қўлтиқларигача, у ердан сонларигача – эркакнинг қўллари тобора қатъийлашиб борарди. Хотиннинг бармоқлари ҳам эркакнинг бўйнига ботди, хотин ора-чора, ҳузур қилибми, қийқариб ҳам қўярди.

Эркак тугатгач, қум тозалаш навбати хотинга ўтди. Эркак кўзларини юмиб, унинг сочларини ўйнаганча кута бошлади. Хотиннинг сочлари қалин ва дағал эди.

Томирлари тортишиб кетди... Ҳамиша шундай, қачонки бирор нарсанинг хаёлига берилиб, ўзи бошқа иш билан овқат еяётган, юраётган, ухлаётган, ҳиқичоқ тутаётган, қичқираётган, шунингдек, хотин киши билан қўшилишаётган пайтларида албатта шундай бўлади.

21

У шалаббо терга ботиб, баданини тахир балиқ мойни эслатувчи шилимшиқ қоплаганча, безовта ағанайвериб бир озгина мудраб кетди шекилли, туш кўрибди. Туш кўрса, синган стакан, полининг тахталари очилиб кетган узун йўлак, нажас лиммо-лим унитаз, ваннахона бор эмиш, доимо сувнинг шариллаши эшитилиб турган бўлса ҳам, уни ҳеч қидириб тополмас эмиш. Аллақандай бир эркак сувдон кўтарганча чопиб ўтганмиш. Бир қултум сув сўраса, у одам бунга ўқрайиб қараб, худди чигирткадек диканглаганча кетиб қолганмиш.

Эркак уйғониб кетди. Аллақандай ёпишқоқ ва ис-
сиқ нарса лабини куйдирарди. Ташналиги икки бор
ортиқ куч билан қайтиб келди... Сув!.. Ялтираб ту-
рувчи шаффоф сув... Стаканнинг тагидан кўтари-
ладиган кумуш ранг ҳаво пуфакчалари... Ўзи эса –
чанг-тўзон, ис босган, қаровсиз ярим хароба уйдаги
худди сувдан ирғитиб юборилган балиқдек оғзи очи-
либ қолган сув қувури...

У ўрнидан турди. Қўллари ва оёқлари худди сув
тўлатиб қўйилган резина ёстикдек зил-замбил... У
ерда ётган челақчани олиб бошига кўтарди. Ўттиз се-
кундчадан кейин тилининг учига икки-уч томчи сув
тушди. Аммо тили уларни худди босма қоғоздек ши-
миб олди. Бу томчиларни кутаётган томоғи эса улар-
ни ютиш иштиёқида беҳуда уриниб, титраб-қақшаб
сиқилди.

Эркак сув қидириб ювинадиган жойдаги қўли-
га учраган нарсаларнинг ҳаммасини тит-пит қилиб
юборди Барча кимёвий бирикмалар орасида – сув
энг оддийси. Столнинг галадониди ўн иеналик пул
қолиб кетиши мумкин бўлганидек, уни топиш ҳам
муаммо эмас. Ҳа, сув ҳиди келяпти. Аниқ, сув ҳиди.
Эркак шоша-пиша бак тагидаги нам қумни қазиб
олиб оғзига тикди. Уни ўқчиқ тутди. Энгашганча
қорнини чангаллаб қолди. Сафро қайт қилди, кўзла-
ридан тирқираб ёш оқди.

Бош оғриғининг зўридан кўзлари худди қўрғошин
тахтача билан эзгилангандек бўлди... Жинсий яқин-
лик оқибатда ҳалокатни яқинлаштиради, холос. Бир-
дан эркак тўрт оёқлаганча ердаги қумни худди итга
ўхшаб титкилаб қазий бошлади. Тирсаги баробар
чуқур қазигач қумнинг қорамтир тусга кирганини
ва намхуш бўлиб қолганини кўрди. Чуқурга бошини
тиқиб, ёнаётган пешанасини унга босганча ютоқиб
қум ҳидини искай бошлади. Агар шундай нафас
олса, ошқозонида кислород билан водород албатта
бирикади.

– Жин урсин, қўлларим шу қадар кир бўлиб кетибдики! – у тирноқларини кафтига ботириб, хотинга ўтирилди: – Нима қилиш керак ахир?! Ростдан ҳам ҳеч қаерда сув йўқми?!

Хотин кимоносини оёғига ёпиб, ғужанак бўлганча аста шивирлади:

– Йўқ, сира ҳам йўқ...

– Йўқми? Нима, шу «йўқ» деганингча қўл қовуштириб ўтиравермоқчимисан?! Бунақада ўлиб қолиш ҳам ҳеч гап эмас-ку. Итдан тарқаган!.. Қаердан бўлса ҳам дарров топ!.. Сендан илтимос қиламан... Эшит-япсанми? Ҳозирча «илтимос қиламан» деяпман-а.

– Агар иш бошласак, ўша заҳотиёқ...

– Майли, кўндим!.. Бошқа чорам йўқ, кўндим!.. Қоқ балиқ бўлгим келмайди... Беҳудага ўлиб кетавераманми? Ахир мен сидқидилдан таслим бўлаётганим йўқ-ку. Сув топиш учун ҳатто маймун ўйинига ҳам тушиш мумкин – томоша қилишса қила қолишсин. Кўндим, гапим рост... Аммо одатдаги сув олиб келадиган вақтларигача кутиш керак бўладиган бўлса, ўзларига сийлов... Биринчидан, шу аҳволда ишлаёлмаймиз ҳам. Тўғрими? Қандай бўлмасин улар билан дарҳол алоқа боғла... Ўзингнинг ҳам томоғинг қақраб кетгандир?

– Агар ишлай бошласак, дарров билишади... Ҳар доим ўт ўчирувчилар ҳавозасидан дурбинда бирор одам кузатиб туради.

– Ўт ўчирувчилар ҳавозаси?

Темир дарвозалар ҳам, мустаҳкам деворлар ҳам эмас, эшикдаги кичкина бир туйнукча одамга қамоқхонада ётганлигини ҳаммадан кўра ҳам кўпроқ сездириб туради. Эркак ғужанак бўлганча хаёл кўзи билан теварак-атрофга назар сола бошлади. Уфқда – осмон билан қум, бошқа ҳеч нарса йўқ... У ерда ҳеч қандай ўт ўчирувчилар ҳавозаси йўқ. Башартики, бу ердан кўринмаётган экан, у ердагиларнинг буларни кўришлари ҳам амри маҳол...

– Агар чуқурнинг нариги томонидан қарасангиз, ҳаммасини дарров пайқайсиз...

Эркак энгашиб белкуракни олди. Ҳозир ўз иззат-нафси ҳақида ўйлаши – балчиққа булғалаб олинган кўйлакни ҳафсала билан дазмол қилишга ўхшаган иш бўлар эди. Худди орқасидан биров қувгандек у физиллаганча ташқарига чиқиб кетди.

Қум худди ўт устига қўйиб қўйилган қуруқ товадек ёнмоқда. Жазирамадан нафаси қайтиб кетди. Ҳаводан совун ҳиди анқирди. Аммо олдинга қараб юриш керак. Фақат шу йўл билангина сувга етиб олиш мумкин. У денгиз томонга қараган чуқур олдида тўхтаб, юқорига тикилган эди, дарҳақиқат жимжилоқ учидан катта бўлмаган қоп-қора ҳавозанинг учини кўрди. Тепасидаги чўққайиб турган нарса – эҳтимолки, назоратчи бўлса. Кўриб қолган бўлса ҳам ажаб эмас. Балки бу фурсатни сабрсизлик билан кутгандир ҳам.

Эркак қорайиб кўринган жажжи нарсага ўгирилиб, белкуракни кўтарди-да, шахт билан силкита бошлади. У куракнинг ўткир тиғи ялтираётганини назоратчи кўра олиши мумкин бўладиган ҳолатда ушлаб турарди... Кўзларига иссиқ симоб қўйилгандек бўлди. Хотин нима қилаётган экан? Чиқиб ёрдамлашса ҳам бўларди...

Бирдан худди нам дуррачадек соя тушди: бу осмоннинг бир чеккасида шамол ҳайдаб юрган, хазондек келадиган булут эди. Жин урсин, ёмғир ёғиб қўя қолса-ку, бу ишларни қилиб ўтирмас эди... Эҳ, иккала қўлини чўзса-ю, ҳовучи сувга тўлиб қолса... Дераза ойнасидаги шаррос сув... Новдан оқиб келаётган ҳайқириқ сув... Асфальтда вақир-вуқур қайнаётган ёмғир томчилари...

Туш кўрдими, ёки кўрганлари ўнгидан келдими – бехосдан атрофида ғала-ғовур ҳаракат эшитилиб қолди. Ўзига келса, қум кўчкисининг ичида ётибди. Уй олдидаги бостирмага югуриб бориб, деворга қапишди. Суяклари худди консерва қилинган балиқ-

нинг суякларидек мулойим бўлиб қолган эди. Ташналик энди чаккаларининг аллақаерларида хуруж қилмоқда эди. Унинг майда-майда парчалари ҳушининг сирти бўйлаб ҳалқа-ҳалқа қора доғлардек ёйилди. Энгаҳини кўтариб, қўлларини қорнига қўйганча ўқчиғини енгмоқчи бўлди.

Хотиннинг овози эшитилди. У учиримга қараганча нимадир деб қичқирмоқда эди. Эркак вазмин бўлиб қолган қовоқларини аранг очиб ўша томонга қаради. Уни бу ерга бошлаб келган ўша чол арқонда эҳтиётлик билан челақ туширмоқда эди. Сув!.. Ниҳоят олиб келишибди. Челақ қийшайиб, қум ён бағрида ҳўл доғ пайдо бўлди. Чинакам, чинакам сувнинг ўзи!.. Эркак қичқирганча челаққа қараб югурди.

Челақ қўл етиш мумкин бўлган баландикка етиб келганда у хотинни итариб юборди-да, чатаноғини керганича эҳтиётлик билан икки қўллаб ушлади. Уни ечиб олиб, сабрсизлик билан бошини дарҳол челаққа тикди, бутун вужуди насосга айланди. Бошини кўтариб нафасини ростларди-да, яна челаққа ёпишарди. Учинчи марта бошини челақдан кўтарганда бурни ва оғзидан сув шариллаб оқиб энтикмоқда эди. Тиззалари майишиб, кўзлари юмилиб қолди. Энди хотиннинг навбати эди. У ҳам бундан қолишмади. Танаси худди бамисоли резина поршендек хўр-хўр қилиб бир лаҳзадаёқ челақни яримлатди.

Хотин челақни қўлига олиб уйга кириб кетди, чол эса арқонни тортиб ола бошлади. Аммо шу пайт эркак арқонга осилиб олиб зорланишга тушди:

– Шошманг! Арзимни эшитинг. Фақат эшитиб қўйинг. Илтимос қиламан, шошмай туринг!

Чол қаршилиқ билдирмай, тўхтади. Саросимага тушганидан кўзлари пир-пир учди-ю, аммо юз ифодаси деярли ўзгармади.

– Башартики, сиз сув олиб келган экансиз, мен ҳам ўйлаб қўйган гапимни гапириб олишим керак. Сўзларимни охиригача эшитишингизни истаيمان.

Сизлар қаттиқ янглишяпсизлар. Мен мактаб ўқитувчиси бўламан... Менинг ҳам дўстларим бор. Касаба уюшмаси, педагогика кенгаши билан педагоглар ва ота-оналар уюшмаси бор, ҳаммалари мени кутишяпти... Хўш, нима деб ўйлайсиз – менинг йўқолганимга жамоатчилик индамай кетаверармиди?

Чол тилининг учи билан юқори лабини ялаб, лоқайд илжайиб қўйди. Йўқ, бу табассум ҳам эмас эди, у шамол учуриб келаётган қум кирмасин деб, кўзларини юминқиради, шекилли. Аммо ҳаяжонланиб кетган эркакнинг назаридан ҳатто бирорта ажин ҳам четда қолмасди.

– Нима-нима? Нима гап ўзи?.. Жиноят ёқасида турганингизни наҳотки тушунмаётган бўлсангиз?

– Нима? Ўшандан бери ўн кун ўтди, полициядан эса ном-нишон ҳам йўқ... – Чол сўзларини салмоқлаб, бир маромда гапирарди. – Башартики, ўн кундан бери ҳеч ким суриштирадим, бу ёғига энди ахир...

– Ўн кун эмас, бир ҳафта!

Аммо чол жавоб қайтармади. Дарҳақиқат, ҳозир бундай суҳбатдан ҳеч қандай натижа чиқмайди. Эркак ҳаяжонини босди, овозига хотиржамлик оҳангини беришга тиришиб, сўзида давом этди:

– Ҳа, майли, бунинг аҳамияти йўқ... Яхшиси, сиз бу ерга тушсангизу, биргалашиб осойишта гаплаш-сакмикан? Ҳеч қандай зарар етказмоқчи эмасман. Борди-ю, бир нарса қилмоқчи бўлган тақдиримда ҳам – қилолмасдим. Чунки мен сизга нисбатан ожизман... Ҳа, ишонаверинг.

Чол ҳамон индамай турарди. Эркак ҳаллослаб нафас ола бошлади.

– Биламан, қишлоқ учун қумни тозалаб туриш муҳим нарса... Ҳарқалай, ҳаёт-мамот масаласи. Жуда муҳим масала... Буни яхши биламан... Эҳтимол, зўрлик билан мажбур қилмаганингизда, ўз хоҳишим билан сизларга қўшилиб ишлаган бўлармидим... Гапимга ишонаверинг! Кимки бу ердаги турмушни

кўрса, одамгарчилик юзасидан ҳам сизларга ёрдам бергиси келиб кетади. Аммо мендан сизга сираям фойда йўқ. Нега сиз ҳамкорликнинг бундан кўра қандайдир бошқачароқ, мақбулроқ йўллари ҳақида ўйлаб кўрмайсиз?.. Одамларни ишнинг кўзини билиб жойлаштириш керак... Агар ўрнига қўйилмаса, унинг ёрдам бераман деган энг яхши ниятлари ҳам бекор кетади... Тўғри эмасми?.. Ахир мендан фойдаланиш учун бу қадар ўтакетган қалтис тадбирни қўлламадан, бошқачароқ йўл тутиш мумкин эмасмиди?

Чол унинг гапини эшитаётганини ҳам, эшитмаётганини ҳам билиб бўлмайдиган бир қиёфада бошини бурди-да, худди шўх мушук болани ҳайдаётгандек бир ҳаракат қилиб қўйди. Балки ҳавозадаги назоратчининг олдида гаплашиб туришдан қўрқаётгандир?

– Ҳўп деяверинг... Дарҳақиқат, қум қазииш муҳим иш... Аммо бу мақсад эмас, бир воситагина, холос. Мақсад – ҳаётни қандай бўлмасин даҳшатли хавф-хатардан сақлашдир. Шундай эмасми? Хайриятки, мен қумни тадқиқот қилиш иши билан жуда қизиқиб шуғулланганман... Бундай жойга келишимнинг сабаби ҳам шу. Ҳа, ҳарқалай, бизнинг замонамизда қум инсоннинг диққатини жалб этади... Бу нарсдан муваффақият билан фойдаланиш мумкин. Бу жойларни янги саёҳат марказига айлантириш мумкин... Қумга қаршилиқ кўрсатиб эмас, раъйига қараб ундан фойдаланиш керак. Хуллас, фикрлаш йўриғини кескин қайта қуришга тиришиб кўриш керак...

Чол кўзини ердан узиб, лоқайд бир қиёфада шундай деди:

– Қандай қилиб ҳам саёҳат маркази бўларди, бу ерда бирорта ҳам иссиқ булоқ бўлмаса... Қолаверса, саёҳатдан савдогарлар билан келгиндиларгина бойиши ҳаммага маълум нарса.

Эркак унинг сўзларида истехзо оҳангини сезгандек бўлди ва шу ондаёқ хотиннинг, шундай қисматга учраб ҳалок бўлган суратчи ҳақидаги ҳикоясини эслади.

– Ҳа... албатта, бу нарсаларни мен мисол учун айтдим, холос... Қумнинг хоссаларига мос келадиган махсус қишлоқ ҳўжалик экинлари ҳақида ўйлаб кўрдингизми? Умуман, қандай бўлмасин эски турмуш тартибига ёпишиб олишнинг ҳеч қандай зарурати йўқ...

– Биз бу ерда ҳар хил тадбирларни қўлаб кўряпмиз... Ерёнғоқ ҳам экиб кўряпмиз, илдизи пиёз нусха бошқа экинларни ҳам экиб кўряпмиз... Бу ерда лолалар қандай битаётганини кўрсангиз эди...

– Қумдан сақланиш борасида қандай жиддий ишлар олиб бориляпти?.. Менинг бир ўртоғим муҳбир бўлиб ишлайди... Газета ёрдами билан жамоатчилик фикрини кўтариш мумкин. Бунинг ҳеч қандай қийинлик жойи йўқ. Молиявий ёрдам ололмаганимиздан кейин қуруқ жамоатчилик фикрининг бизга нима кераги бор?

– Мен ҳам худди шуни назарда тутиб, ёрдам пули йиғишни таклиф қилмоқчиман-да.

– Маъмурлар шамол олиб келадиган қумни табиий офат ҳисобламай, зиёнларимизни қопламайдиган бўлиб қолишган.

– Уларни мажбур қилиш керак!

– Ахир бизнинг қашшоқ маъмуриятимизда бирор нарсани амалга ошириб бўлармиди... Шунинг учун ҳам ҳафсаламиз пир бўлиб кетган... Ҳозирги қилаётган ишимиз – хавфдан қутулишнинг энг арзон йўли... Мабодо, маъмурларга ишониб ўтираверсак, то улар ҳисоб-китоб, хом чўт қилиб бўлгунларича қумга кўмилиб кетамиз...

– Ахир мен, мутлақо бир муайян вазиятга эга бўлган одамман-ку! – деб бақирди эркак овози борича. – Сизларнинг ҳам фарзандларингиз бор, ўшаларга ота-онасиз-ку! Наҳотки ўқитувчиликнинг жавобгарлик иш эканини тушунмасангиз?

Шу пайт чол арқонни юқорига тортди. Гафлатда қолган эркак уни қўлидан чиқариб юборди. Бу нима

бўлди ўзи?.. Наҳотки чол унинг қўлидан арқонни тортиб олиш учунгина пайт пойлаб турган бўлса?.. У саросимага тушган ҳолда чўзилган қўлларини ҳавода ўйнатарди.

– Ҳаммангиз жиннисиз... Эси пастлар... Ахир қум қазиш деган нарса ўргатиб қўйилса, ҳатто маймун ҳам бажаравериши мумкин-ку... Мен бундан кўра анча дурустроқ ишларга қодирман... Инсон ўз имкониятларидан тўла-тўкис фойдаланиши керак...

– Ҳа... – деб қўйди чол бепарвогина, бу эзма гаплар жонига текканини бутун важоҳати билан сездириб.– Хўп, майли, унча-мунча камчиликлар бўлса маъзур тутасиз... Қўлимиздан келган нарсани сиздан аямай-миз...

– Шошманг! Ҳазилингизни қўйинг! Ҳой, шошманг, илтимос қиламан!.. Пушаймон бўласиз! Ҳали масаланинг моҳиятига тушунганингиз йўқ-ку ахир!.. Илтимос қиламан... Шошмасангиз-чи!..

Аммо чол ҳатто бирор марта ҳам қайрилиб қарамади. Худди офир юк орқалаб олгандай букчайганча ўрнидан турди-да, жўнаб қолди. Уч қадам қўйганидан сўнг елкаси кўринмай қолди, тўрт қадам қўйганидан кейин эса бутунлай кўздан йўқолди.

Эркак ҳолсизланиб деворга суянди. Қўллари билан бошини қумга тикди, ичига қум тушиб, камари сириб турган жойи ёстиқдек дўмпайиб қолди. Бирдан бўйни, юзи ва човини фарқ-фарқ тер босди. Ҳозиргина ичган ҳамма суви тер бўлиб юзага қалқди. Тер билан қум қоришиб, этга ёпишган хантал қоғоздек бўлиб кетди. Териси кўпчиб, силиқ резина плашга ўхшаб қолди.

Хотин аллақачон ишга тушган эди. Эркак бирдан, қолган сувни хотин ичиб қўйган бўлса-я, деган хавфга борди-да, уйга қараб югурди.

Сув боягисидек турарди. У бир кўтаришда уч-тўрт қултум ичди-да, бу шаффоф минералнинг қудратига таҳсин ўқиди. Аммо ташвишини яширолмади. Кеч-

гача бу сув ичишга ҳам етмайди. Овқат пиширишга қолмаслиги турган гап-ку. Устамонлар пухта мўлжал қилишибди. Ташна бўлиш таҳликаси кишини ҳар кўйга солишини билишади-да. Эркак каттакон похол қалпоқни қошигача бостириб кийиб, худди орқасидан ёв қувгандек ташқарига югуриб чиқди. Ташналик қаршисидаги фикр ва мулоҳазалари қизиб турган пешанага келиб тушган аянчли қор учқунларига айланди. Агар сувнинг ўн стакани чучмал қиём бўлса, бир стакани бамисоли аччиқ қамчи-да!

– Ҳўш, қанийди ўша белкурак?..

Хотин бостирма тагини кўрсатиб, ҳорғин жилмайганча енги билан пешанасидаги терини артди. Зотан, аъзойи бадани шалайим бўлиб кетган бўлса ҳам, аммо асбоб-ускуналар қаерда турганлигини бир лаҳза ҳам ёдидан чиқармаган эди. Бу қумда яшайдиган одамнинг кўникиб кетган одатий фикрлаш йўриғи бўлса керак.

Эркак қўлига белкуракни олиши билан ҳорғин суюқлари худди йиғма уч оёқдек қисқариб қолгандек бўлди. Ўтган кунни кечаси туни билан миужжа қоқмай чиққанлиги учун бўлса керак. Нима бўлса ҳамки, энг аввал мумкин қадар камроқ ишлаяжаги ҳақида хотин билан келишиб олиши керак экан. Аммо гаплашишга мадори қолмади. Чунки чол билан гаплашишга кўп куч сарф қилганидан, кекирдагининг томирлари худди чириган калавадек титилиб кетганга ўхшарди. У хотиннинг ёнидан жой олиб, белкуракни ишга солди.

Улар бир-бирлари билан қўшоқлаб қўйилгандек баҳамжиҳатлик билан чуқурлик ва уй орасидан олдинга қараб қазийвердилар. Уйнинг хомссиз оқшоқ нондек тахта деворини пўпанак босиб кетган эди. Ниҳоят, улар қумни бир жойга уйишди. Сўнгра бидонларга солиб тозаланган жойга таший бошлашди. Ҳамма бидонларни ташиб қўйгач, яна қазिशга тушишди.

Ихтиёрсиз, қарийб автоматик ҳаракатлар. Эркакнинг оғзи хом тухумнинг оқини эслатувчи сўлакка тўлди... Сўлаги энгаҳидан шириллаб тушиб, кўкрагига томмоқда, бироқ у бунга эътибор ҳам бермайди.

– Биласизми, куракни чап қўлингиз билан мана бундай ушлаб олинг, сал пастроқдан... – дея оҳиста уқтирди хотин. – Шунда чап қўлингизни қимирлатавермайсиз, ўнг қўлингиз кўтаргичлик вазифасини бажаради-да, камроқ чарчайсиз.

Қарға қағиллади. Ёруғлик бирдан сарғиш рангдан мовий тусга кирди. Аъзойи баданидаги оғриқ ҳам теваарак-атрофдаги манзарага сингиб кетгандек бўлди. Соҳил бўйлаб тўртга қарға пастлаб учиб ўтди. Қанотларининг учлари қорамтир-яшил тусда товланарди, эркак нима учундир ҳашаротлар солинадиган банкадаги цианли калийни эслади. Ҳа, эсида бориди уларни бошқа қутичага солиб, полиэтилен билан ўраб қўйиши керак. Бўлмаса жазирама иссиқдан бир зумда қовжираб тўкилиб тушишлари мумкин...

– Бугунчалик етар...

Хотин шундай деб чуқурнинг тепасига қаради. Унинг юзи мутлақо қуруқ бўлиб қолган эди, зотан, уни қум қоплаган бўлса ҳам, эркак унда бир қатра ҳам қон қолмаганлигини пайқади... Теварак-атрофни қоронғилик чулғади. Эркак ниҳоятда ҳолдан кетиб пайпасланганча яғир тўшагига етиб олди. Хотиннинг қайтиб кирганини сезмади ҳам.

22

Агар мушакларнинг оралиқларига гипс қўйилса, одам ўзини шундай ҳис қилса керак. Кўзлари, очиқдегу, аммо ҳеч нарса кўринмаяпти экан? Аллақаерда сичқон ниманидир уясига сургаб кетмоқда... Томоғи худди биров эгов ургандек ачишмоқда... Оғзидан кир ўранинг ҳиди келади... Тамаки хумор қилмоқда... Йўқ, аввал сув ича қолади. Сув!.. У шу ондаёқ воқе-

ликка қайтди... Гап бундай экан-ку. Сичқон эмас экан – хотин ишлай бошлаган эқан!.. Қанча ухлади экан ўзи?.. Турмоқчи эди, аммо қандайдир бир даҳшатли куч уни яна тўшакка чўзилтириб қўйди... Бирдан пайқаб қолиб, юзидаги сочиқни олиб ташлади. Қия очиқ эшикдан худди сарғиш елимшакдан ўтказилгандек сарин ой нури тушиб турарди. Аста-секин яна тун кириб келди.

Ўрнининг ёнгинасида челақча, чироқ ва сувли шиша турарди. У шахт билан тирсагига суяниб турди-да, оғзини чайқади. Сувни йироқроққа, ўчоқ томонга пуркаб ташлади. Аста-секин, мазасини сезиб бир неча қултум ичди. Чироқ атрофини пайпаслаб юмшоқ бир тугунча топди – бу гугурт билан сигарета эди. Чироқни ёқиб, сигаретасини тутатди. Шишадан озгина сув ичди. Парча-парча бўлиб кетган хаёли аста-секин яхлит бир нарсага айлана бошлади.

Овқат ҳам алланимага ўраб қўйилган экан. Шунинг учун совимабди, гуруч унидан пиширилган учта бўғирсоқ, иккита қоқ сельд, қовжираб бужмайиб қолган сиркали турп ва озгина қайнатилган сабзавот, мазаси тахир – турпнинг қуритилган баргларидан бўлса керак. Битта сельд билан бўғирсоқнинг ўзи кифоя эди. Ошқозон ҳам резина қўлқопдай қапишиб қолди.

У ўрнидан тураркан, бўғинлари худди шамолда қолган ту누ка томдек фикрлаб кетди. Эркак хавотир билан бакка мўралади. У яна лиммо-лим экан, сочиқни хўллаб юзига босди. Аъзойи бадани теракнинг баргидек титраб кетди. У гарданини, бўйинини артди, бармоқлари орасидаги қумни уқалаб туширди. Бундан бу ёқ ҳаётининг маъносини худди шундай дақиқалар билан белгилаш керак бўлади шекилли.

- Чой ичасизми? – деди хотин остонадан.
- Ҳожати йўқ... Чойсиз ҳам қорним тўйиб кетди.
- Яхши ухладингизми?
- Тураётганингда мени уйғотишинг керак эди...

Хотин бошини қуйи солганча кулимсираб:

– Мен кечаси билан уч марта туриб, юзингиздаги сочиқни тузатиб қўйдим.

Бу, машаққат билан бўлса-да, катталарнинг кулишларига тақлид қилишни ўрганиб олган уч яшар гўдакнинг нозига ўхшарди. Хотиннинг саросимали важоҳати, ичига сифмаётган севинчини қандай изҳор қилишни билолмаётганини яққол кўрсатиб турарди. Эркак тундлик билан четга қаради.

– Қазийшайми?.. Ё бидонларни таший қолайми?

– Ахир... вақт бўлиб қолди. Ҳадемай саватларни туширишлари керак.

Тихирлик қилмай, иш бошлаганига ўзи ҳам ҳайрон эди. Бунинг сабаби нимада экан? Балки бу сувсиз қолишдан қўрқаётганлиги ёки хотин олдида бурчли эканлиги, эҳтимолки, меҳнатнинг характери туфайлидир? Дарҳақиқат, меҳнат одамни вақт ўтиб кетаётганига, ҳатто унинг мақсадсиз ўтиб кетаётганига ҳам кўниктиради.

Кунлардан бир куни «Мёбиус тасмаси» уни аллақандай маърузага олиб борди. Маъруза ўтказилган жой занг босган пастак темир панжара билан иҳота қилинган бўлиб, ташқарисида уюм-уюм қоғоз парчалари, бўш банкалар, вазифаси нимадан иборат эканлиги номаълум бўлган аллақандай латта-путталар ётар, натижада ер кўринмай кетган эди. Нима қилиб лойиҳачининг миясига бу ерда иҳота ўрнатиш фикри келиб қолган экан? Худди ана шу дудмал саволга жавоб бераётгандек нимдошгина пиджак кийган аллақандай одам пайдо бўлиб, панжарадан пастга қараб энгашди-да, уни бармоқлари билан зўр бериб қиртишлай бошлади. «Мёбиус тасмаси» унга пичирлаб, бу одам фуқаро кийимини кийиб олган полициячи эканлигинн айтди. Шифтда қаҳва рангидаги чакка излари ёйилиб ётар – бу қадар катта доғларни у умрида кўрмаган эдн. Ана худди шундай бир вазиятда маърузачи: «Меҳнатдан устун келишда

меҳнатнинг ўз воситаси билан устун келишдан бошқа йўл йўқ. Меҳнатнинг қуруқ ўзи эмас, меҳнатга меҳнат билан бас келиш керак... Меҳнатнинг чинакам аҳамияти, ўзини инкор қила билиш кучидадир», – деб уқтирарди.

Ҳуштак овози эшитилди. Кимдир бармоқларини оғзига тиқиб шартли сигнал бермоқда эди. Қум солинган сават тортиб олинаётганда айтилаётган беозор хитоблар уларнинг чуқурларига яқинлашган сари анча секинлашиб қоларди. Саватлар сукунат чўккан бир вазиятда пастга тушириларди. Эркак ўзини кузатаётганларини ҳис қилиб турар, аммо ҳозир уларга мурожаат қилиб қичқириш илгаригидан ҳам маъносизроқ бўлиб кўринар эди. Керакли миқдордаги қум эсон-омон юқорига чиқариб юборилгач, диққатбозлик барҳам топиб, вазият юмшагандек бўлди. Гўё гап-сўзсиз бир-бирларини тушунишгандек эдилар.

Хотиннинг хатти-ҳаракатларида ҳам сезиларли ўзгариш юз берди.

– Бир оз дам олайлик... Мен чой олиб чиқаман...

Унинг овозида ҳам, ҳаракатларида ҳам тетиклик, ҳатто ўйноқилик сезилиб турарди. У бунга ҳатто яширгиси ҳам келмас эди. Эркак кўп қанд еб қўйиб меъдасига теккандек беҳол эди. Аммо, ҳарқалай, хотин олдидан ўтаётганда оҳистагина бўксасига уриб қўйди. Электрнинг қуввати ғоят даражада зўрайиб кетса, эҳтиёт сими куйиб кетади. Хотинни бунақа қилиб алдаб ўтирмай, вақт топиб хаёлий қўрғонни қўриқлаган посбон ҳақида гапириб бериши керак. Бир қўрғон бор экан... Йўқ, қўрғон бўлиши шарт эмас – заводми, банкми, қиморхонами, бунинг аҳамияти йўқ. Посбон ўрнида соқчи ёки оддий қоровул ҳам бўлиши мумкин. Шундай қилиб, соқчи ҳамиша душманнинг ҳамласини кутиб, доимо сергак тураркан. Ниҳоят, посбон муштоқ бўлиб кутган душман келибди. Шунда у дарҳол карнайини чалиб, хабар берибди. Бироқ, таажжубки, асосий кучлардан ҳеч

қандай жавоб бўлмабди. Ўз-ўзидан равшанки, душман ҳеч қандай машаққатсиз посбонни бир зарб билан ер тишлатган. У жон бераётиб, душманнинг дарвоза, девор ва уйлардан ҳеч қандай қаршиликка учрамай, худди ҳаводек ўтиб келаётганини гира-шира кўргандек бўлибди. Аслида эса душман ҳавойи эмас, қўрғон ҳавойи экан. Ёввойи даштдаги қовжираган дарахтдек якка-ёлғиз посбон бир умр хулёни кўриқлаб келган экан...

Эркак белкуракка ўтириб, тамакисини тутата бошлади. Ниҳоят, учинчи марта гугурт чаққандагина тутатиб олди. Чарчоғи сувга қуйилган бўёқдек ёйилиб, медузадек ялпайиб борарди. Сўнг жимжимадор нақшга, атом ядросининг схемаларига айланиб бориб, ниҳоят, йўқолиб кетди. Дала сичқонини кўриб қолган бойўғли хунук овоз билан жуфтини чақирмоқда. Нимадандир безовта бўлган ит бўғиқ вовилламоқда. Осмони фалакда тўқнашиб қолган ҳаво оқимлари гувилламоқда. Ерда эсаётган кескин шамол эса, қумнинг юпқа пўстини пичоқдек қаватма-қават шилмоқда.

Эркак терини сидириб ташлаб, бурнини қоқди-да, бошидаги қумни силкиди. Оёқлари тагидаги қум нақшлари худди бирваракайига тиниб қолган тўлқин ўрқачларига ўхшарди. Агар бу овоз тўлқинлари бўлса, қандай куйларни олиб келиши мумкин эди? Бурнини оташкурак билан қисиб, қулоқларини лахта қонга тўлдириб, тишларини битталаб болға билан қоқиб олган тақдирда ҳам инсон бу куйни куйласа керак... Бу жуда ҳам шафқатсизлик бўлар эди. Аммо шунга қарамай, оҳанг бари бир аслидагидек чиқмайди. Назарида бирдан иккала кўзи қушдек осмонга парвоз қилиб, юқоридан унга диққат билан тикилаётгандек туюлди. Атрофида юз бераётган нарсаларнинг ғалати эканлигини ўйлагани билан ўзи ҳам жуда ғалати бир ҳаёт кечирмоқда эди.

Tota one – rvay tichet to the bluss, woo, woo...

(Мен самога чиқиш учун билет олдим, вуу, вуу)...
 Ашула айтмоқчи бўлсанг, марҳамат, айтавер, аслида, қўлига бир томонга олиб борадиган билет тутқазиб қўйилган одам ўла қолса ҳам бу тариқа ашула айтиб ўтирмайди. Бир томонгагина олиб борадиган билети бор одамларнинг пойабзал таг чармлари жуда юпқа бўлади, улар ҳатто кесакни босиб олишса ҳам оғриқдан қичқириб юборишади. Шундан кейин бир қадам ҳам юришолмайди. Шунинг учун улар ҳам бориш, ҳам келиш мумкин бўладиган билет ҳақидаги блюзни куйлагилари келади. Бир томонга олиб борадиган билет – бу кечаги билан бугунги, бугунги билан эртанги кун орасида ҳеч қандай муносабат қолмаган пароканда ҳаётдир. Қайтиб келиш билетини қўлида маҳкам ушлаб олган одамгина бир томонга олиб борадиган ғамгин қўшиқни хиргойи қила олиши мумкин. Худди шундай. Шунинг учун ҳам унинг юраги пўкиллаб туради – қайтиб келадиган билетимни йўқотиб ё ўғирлатиб қўймасам, деб қўрқади; акциялар сотиб олади, ҳаётини суғурта қилдиради, касаба уюшмаси-ю каттаконлар билан риёкорлик қилади. Шалтоқ оқадиган обраҳа ва чуқурлардан мадад сўраб эшитилаётган жон аччиғидаги қичқириқларни, қўлларига бир томонгагина олиб борадиган билет тегиб қолганларнинг қичқириқ-фарёдларини эшитмаслик учун қулоқларни беркитади. Ўйламаслик учун телевизорни шанғиллатиб қўйиб юборади, бир томонга олиб борадиган билет ҳақида қўшиқ айтади. Қатъий ишониш мумкинки, ҳар бир маҳбус ҳам бориб келадиган билет ҳақидаги блюзни айтади.

Бирпас қўли бўшади дегунча, эркак ўғринча арқон эшадиган бўлди. У уст кўйлагини тасма-тасма қилиб йиртиб эшди-да, хотиннинг ўлиб кетган эри кимоносининг белбоғига улади – беш метр узунлик-

даги арқон бўлди. Ҳали пайти келганда, учига занглаган эски қайчини боғлайди, қайчининг оғзи очиқ бўлиши керак, бунинг учун оралиғига чўп қистириб маҳкамлаб қўяди. Арқон ҳозирча калта. Керагича узайтириш учун балиқ ва дон-дун қуритгани тортилган похол арқон билан кир ёйиладиган чизимчани ҳам улашга тўғри келади.

Бу фикр миясига қўққисдан келиб қолди. Ахир узоқ вақтлардан бери кўнгилга тугиб юрилган режаларнигина амалга ошириш шарт эмас-ку. Модомики, режани пишираётганда фикр оқиб бораётган йўлни аниқ пайқаб бўлмас экан, бу тариқа кутилмаган кашфиёт ўз-ўзидан асосли бўлади. Аллақачонлардан бери ўйлаб, чамалаб келинаётган режалардан кўра, кутилмаганда мияга келиб қолган қарорлар кўпроқ муваффақият қозонади.

Энди бир масала – режани амалга ошириш вақтини белгилашгина қолган эди.

Чуқурдан кундуз куни, хотин ухлаб ётганда чиқиб кетгани маъқулроқ. Шунга қарор қилди. Аммо кундуз куни қишлоқдан ўтиб кетиши қандай бўларкин? Яхшиси бундай қилгани дуруст шекилли: худди хотин уйғониши олдидан тепага чиқиб олади-да, ишончли бир ерда яшириниб ётиб, қуёш ботгач, қишлоқдан чиқиб жўнайди. Қоронғиликдан фойдаланиб, ой чиққунча автобуслар қатнаб турадиган тош йўлга осонгина чиқиб олса бўлади.

Бу орада эркак доимо хотиндан мазкур жойнинг рельефини, қишлоқнинг қай тарзда жойлашганини суриштириб билиб олади. Чунончи, ўзи денгиз соҳида жойлашган бўлса-ю, бирорта балиқчилик кемаси бўлмаса – бундай қишлоқ нима билан тирикчилик қилади?.. Хотин қачондан бери шундай вазиятга тушиб қолган экан?.. Қишлоқда ҳаммаси бўлиб қанча аҳоли яшайди? Ким қаерда лола ўстиради?.. Болалар мактабга қайси йўлдан қатнайдилар?.. Қишлоқ ҳақидаги шу йўл билан қўлга киритган маълумотларни

ўша бир кунгина ўз кўзи билан кўрган элас-элас хотираларига бирлаштириб, хаёлида шу жойнинг тахминий режасини гавдалантиришга муваффақ бўлди.

Қишлоқнинг ичидан ўтмай, уни четлаб ўтиб қочиб кетса жуда яхши бўлар эди-я, албатта. Аммо ғарбдан тик учиримли бурун йўлини тўсиб турибди, зотан, унча баланд бўлмаса-да, аммо аллақачонлардан бери тагини емириб келган тўлқинлар уни бир-бирига қалашиб кетган осма қояларга айлантириб қўйган. Рост, у ерда қишлоқдагилар ўтин-чўп тергани борганда тирмашиб чиқиб тушадиган сўқмоқлар бор, аммо улар чангал ичида йўқолиб кетган, қидириб топиш осон эмас. Ҳадеб ижакилаб суриштираверса, хотинда шубҳа уйғотиб қўйиши мумкин. Қишлоқнинг шарқ томонида қуруқликни ўн километрча ичкарига ёриб кирган кўрфаз бўлиб, уни кимсасиз қум тепаликлари ўраб олган. Шу кўрфаздан шартта бурилиб қишлоқнинг худди даҳанасига чиқиб боради. Шундай қилиб, қишлоқ бамисоли оғзини қоя билан кўрфаз бўғиб турган қум қоп ичида ётибди. Шунинг учун ҳам адашиб-улоқиб вақтини беҳуда кетказиб юрмасдан ва анави нусхаларнинг таъқиб қилишларига имконият бериб ўтирмасдан, дадиллик билан марказга ёриб чиққани хатарсизроқ.

Лекин бу муаммо ҳал бўлди деган гап эмас. Чунончи, ўша машъум ўт ўчирувчилар ҳавозасидаги назоратчи ҳам бор. Бундан ташқари, хотин унинг қочганини билиб, шовқин-сурон кўтарса, қишлоқдан чиқиш йўли у ўтиб кетмасидан олдин тўсиб қўйилиши мумкин, деган хавф ҳам бор эди. Балки у икки муаммони оқибатда битта муаммога айлантириш мумкин бўлар. Қум ташувчиларнинг энг олдинчилари сув билан ҳамма зарур нарсаларни қуёш ботганидан анча кейин олиб келадилар. Борди-ю, хотин унинг ғойиб бўлганини улар келгунча маълум қилмоқчи бўлса, бу ишни фақат ўт ўчирувчилар ҳавозасидаги назоратчи орқалигина амалга ошириши мумкин. Шунинг учун

масала назоратчи важини нима қилиш кераклигига бориб тақалади.

Бахтига, бу ерда, ҳарорат даражасининг кескин ўзгариши туфайли бўлса керак, қуёш ботар олди-дан тахминан ўттиз дақиқа, баъзан эса бир соат мобайнида ер сатҳини енгил туман чулғаб туради. Бу шунинг учун юз берадики, иссиқликни кам сиғдира олиш хусусиятига эга бўлган қум таркибидаги кремний кислотаси кун бўйи сингдириб олган иссиғини дарҳол қайтариб чиқаради. Ҳавозадан қаралганда бу ер унга нисбатан ёруғлик қайтиш бурчагига тўғри келади, кузатиб турган киши учун ҳатто озгина туман ҳам қалин оқ пардага айланиб, назоратчи ҳеч нарсани илғаёлмай қолади. Қаноат ҳосил қилиш учун ўтган кун яна бир карра синаб кўрганди. У денгизга қараган учирим тагида нима ҳақдадир ишора бераётгандек анчагача сочиқни силкитиб турди, тахмини тўғри чиқиб, у ёқдан ҳеч қандай жавоб бўлмади.

Ўйлаб топган режасига тўрт кун тўлди деганда уни амалга оширадиган бўлди: бунинг учун сув олиб келишадиган шанба оқшомини танлади. Эртага қочаман, деган кун кечаси уйқуга тўйиб олиш учун ўзини шамоллаган қилиб кўрсатмоқчи бўлди. Натижада уни касал деб аспирин ичиришди. Таблеткалар резавор дўконининг аллақайси бурчагида узоқ вақт ётган шекилли, ранги бутунлай айниб кетган эди. У икки таблеткани арақ билан ичиб юборган эди, дарҳол амал қила қолди. Хотин ишни тамомлаб қайтиб киргунча эркак тиқ этган овоз ҳам эшитмади – фақат бир мартагина қумли саватни тортиб олишди.

Кўп вақтдан бери икковлашиб ишлашаётганидан эндиликда хотин жуда чарчади. Оёқ устида аранг турарди. У кечикиб кетган овқатни тезроқ пиширишга уринаркан, эркак бўлар-бўлмас гаплар билан жигига тегиб ўтирди, чунончи, аллақачон тешилиб қолган қумфони қалайлаб қўйиш керак эди қабилдаги. Хотин қанчалик гижинмасин, сир бой бергиси

келмасди, чунки унинг саломатлигига шикаст етказиб қўйишдан қўрқарди. Эркакнинг худбинлигини бу ерда илдиз отиб қолганидан далолат деб ўйларди ўзича. Ишдан сўнг ҳар ким ҳам ювиниб чўмилгиси келади. Айниқса терлаган этга ёпишган қум ухлаганда кишининг жуда ғашини келтиради... Қолаверса, бугун худди ювиниш учун сув олиб келинадиган кун, хотин ҳам уни чўмилтириб ҳузур қилса керак, бинобарин, унинг раъйига юриши ҳам осонга кўчади.

Хотин уни ювинтирар экан, эркакнинг кўнглида ҳам иштиёқ туғилиб, хотиннинг кимоносини тортиб олди. Унинг ҳам ювинтиргиси келиб қолди. Хотин саросимага тушиб жим бўлиб қолди. Сўнгра норозилик билдираётгандек қўлини кўтарди, аммо нимага қаршилиқ қилаётганини ўзи ҳам билмасди. Эркак шоша-пиша унинг устидан бир ёғлоғи иссиқ сув қуйиб, ишқалағичсиз, совунли қўли билан баданини ишқалай бошлади. Қўллари бўйнидан бағбақасига, ундан елкалари бўйлаб сирғанарди, бир қўли кўксига етиб келди. Хотин қийқириб юбориб, унга энгашди. У кутарди. Эркак эса ҳамон хотиннинг баданини пайпасларди.

Хотиннинг ҳаяжони ниҳоят унга ҳам ўтди. Аммо бирдан вужудини қандайдир ҳасрат чулғади. Гўё ичида шуълалар йилтираётгандек, хотин борлиги билан ич-ичидан ёришиб кетди. Ҳозир унга хиёнат қилиш – ўлимга ҳукм қилинган одамни қочиб кетишига йўл бериб қўйиб, орқасидан отиб ташлаш билан баробар эди... У жон ҳолатда хотинга ташланиб, қайта жўш урган иштиёқини авж олди. Аммо ҳар қандай иштиёқнинг ҳам чегараси бўлади. Дастлаб эркакнинг эркалаб суйишини муштоқлик билан кутган хотин унинг шахтидан чўчиб кетди, эркак эса худди истагини қондиргандек бўшашиб қолди. Сўнг яна қизишиб, хаёлини ҳар хил қалтис ҳолатлар билан жўшга келтириб, хотиннинг кўксини ўпа-ўпа, унинг совун, тер ва қумдан худди темир қириндиси

аралашган машина мойи суртиб қўйилгандек бўлиб қолган баданини эзгилай бошлади. У икки соатгача ҳам шундай қилишга тайёр эди-ю, аммо хотин оғриқдан тишларини гижирлатиб, чўнқайиб ўтириб қолди. Эркак унга ташланди... Бир лаҳзада иш битди қўйди. Эркак хотиннинг баданидаги совунни ювиб тушириш учун устидан сув қуя бошлади, сўнгра эса уч таблетка аспири солиб эритилган арақни зўрлаб ичирди. Энди то қуёш ботгунча, борди-ю, омади келиб қолса, қум ташийдиганлар шовқин-сурон кўтариб уйғотмагунларича хотин донг қотиб ухлайди.

Хотин худди бурнига қороз тиқин тиқиб қўйилгандек чуқур-чуқур нафас олиб пишиллаб ухларди... Эркак унинг товонига секин туртиб қўювди, хотин ҳатто қимир этмади... Эркак унинг юзини тўсиб турган сочиқни тузатиб, арқондек буралиб, юқорига кўтарилиб қолган кимоносини тиззаларига тортиб тушириб қўйди. Хайриятки, у тайёргарлик хаёли билан банд эди, шунинг учун ортиқча ҳиссиётга берилиб ўтиришга вақти йўқ. Эски қайчини мослаб бўлган ҳам эдики, керакли фурсат етиб келди. Хотинга сўнги марта қараб қўяркан, ўзи тахмин қилганидек юраги ачишиб кетганини сизди.

Чуқурнинг лаблари бўйлаб юқоридан тахминан бир метр пастгача ғира-шира нур ёйила бошлади. Мўлжалига кўра вақт олти ярим, йигирма дақиқа кам етти бўлиши керак. Айни пайти. У куч билан қўлларини орқасига буриб, бўйнини бир неча марта айлантирди, увушиб қолган елкасини ростлади.

Аввал томга чиқиш керак. Энг яхшиси буюмни қирқ беш даражага яқин бўлган бурчак тиклигида улоқтириш керак. У арқон ёрдами билан томга чиқмоқчи эди, аввал журъат қилмади – қайчи томга тарақлаб тушиб хотинни уйғотиб юбориши мумкин эди. Шунинг учун, яхшиси бундай тажрибадан воз кечиб, уйни айланиб ўтиши, бир вақтлар кир ёйиладиган ярим вайрона бостирмадан фойдаланиб, томга

чиқиши керак. Ингичка тўсинлар деярли чириб қолган, бу уни чўчитар эди. Аммо энг хавфлиси олдинда эди. Ҳавода учиб юрган қум жилвирлаган томнинг ёғочи худди яп-янгидек ярқирарди. Аммо чиқиб борса, худди бисквитдек юмшоқ экан. Ўпирилиб тушиб кетса хўп томоша бўлади-да. У узала тушганча эҳтиётлик билан олдинга сирғала бошлади. Ниҳоят, том сиртининг четига етиб унга миниб олди-да, сўнг чўккалади. Энди том устини ҳам кўлага чулғаган, чуқурнинг ғарбий лабида худди қумоқ-қумоқ бўлиб қолган асалдек ярқираб турган қум зарралари эса туман тушиб келаётганидан далолат берарди. Ҳавозадаги назоратчидан хавотир олмаса ҳам бўлади.

Эркак арқоннинг қайчидан бир метрча пастидан ўнг қўли билан ушлаганча боши устида айлантира бошлади. Саватларни тортиб олишда ишлатилаётган ўша қопларни мўлжалга олмақда эди. Модомики, қоплар арқон нарвонни кўтараётган экан, демак, анча мустақкам ўрнатилган бўлиши керак. У арқонни иложи борица тез айлантириб қопни мўлжаллаганча улоқтирди. Арқон мутлақо бошқа томонга қараб кетди. Мўлжалдан адашибди чоғи. Қайчи сиртмоққа тақашган тўғри чизиқ бўйлаб учиб бориши керак; шунинг учун ҳам арқонни мўлжалга нисбатан тик бурчак ҳосил қилган пайтида ёки шундан бир лаҳза олдин қўйиб юбориш керак. Ҳа, худди шундай!.. Афсуски, бу гал қайчи учиримнинг ўртасига бориб тегиб, пастга тушиб кетди. Афтидан, айланиш тезлиги билан қиялаш бурчаги етарли бўлмаган шекилли.

У урина-урина, ниҳоят, масофа билан йўналишни пухта аниқлаб олди. Рост, муваффақиятга ҳали узоқ эди. Аммо озгина умид боғлайдиган белгини кўрса ҳам хурсанд бўлиб кетарди. Аммо ҳозирча хатолари камаядиганга ўхшамайди, аксинча, чарчоқлиги ва асабийлиги хатоликларга олиб бормоқда эди. Ҳа, буларнинг ҳаммаси унга анчагина жўн бўлиб кўринган экан. Ҳеч ким уни қатъий ишонтирган бўлмаса-да

асабийлашар, фижинар ва ҳатто йиғлаб юборишга ҳам тайёр эди.

Ҳолбуки, имконият уринишлари сонига бевосита мутаносибдир, деб даъво қиладиган эҳтимоллик қонунини унча нотўғри деб бўлмайди. Шу тариқа, ҳатто нечанчи марталиги номаълум, арқонни ҳеч қандай умидсиз, шунчаки улоқтирган эди, кутилмаганда тўппа-тўғри қопга бориб тегди. Эркак оғзи очилганча серрайиб қолди. Оғзига тўлиб турган сўлақ тирқираб оқиб кетди. Аммо севинишга ҳали эрта... Ҳозирча унинг қўлида лотерея билетининг ўзигина холос... Билет ютадимми, ютмайдими – буни келажак кўрсатади. Бор асаблари ҳам шу арқонга тортиб қўйилгандек туюлди. У худди ўргимчак инининг ипи билан юлдузни тортаётгандек арқонни эҳтиётлик билан тортди.

Қаршилиқ сезди. Дастлаб ишонгиси келмади, аммо арқон, дарҳақиқат, силжимас эди. Қаттиқроқ тортди... Диққатини йиғиб, ҳозир узилиб кетар, деганча кутиб турди... Лекин энди ҳеч қандай шубҳага ўрин қолмаган эди... Чангакка айланган қайчи қоп билан тишлашиб қолган эди. Омади келди!.. Омади келди-я!.. Шу дақиқадан бошлаб ҳамма ишлари юришиб кетади! Муқаррар!

Эркак томдан югуриб тушиб, қум деворга ботганча оҳиста осилиб турган арқонга қараб чопди. Анави жой, анави жой ернинг юзаси... Шу қадар яқинки, ҳеч ишонгиси келмайди... Юзлари тортишиб, лаблари титрарди. Колумбнинг тухуми ҳақиқатан ҳам қотириб пиширилган экан. Агар уни бундан ҳам кўпроқ пишириб юборсанг, ишни бузиб қўйишинг мумкин эди.

У арқонга ёпишиб бор оғирлиги билан осилиб олди. Арқон шу заҳотиёқ худди резинадек чўзила бошлади. Азбаройи қўрққанидан, эркакнинг аъзойи бадани терга ботди. Хайриятки, ўттиз сантиметрча чўзилган арқон кейин таранг бўлиб қолди. У яна арқонга осилди. Бу гал хавотир олишига ўрин қол-

маган эди. Кафтларига туфлаб, оёқларини арқонга чирмаштирганича кўтарила бошлади. У худди ўйинчоқ маймуннинг хурмога чиқаётганига ўхшаб кўтарила бошлади. Ҳаяжонланганиданми, пешанасига қалққан тер муздек эди. Эркак устига қум туширмасликка ҳаракат қилиб, арқоннинг ўзигагина ёпишиб кўтарилар, шу сабабли жуссаси гир-гир айланар эди. Ҳамма иш кутгандан кўра секинроқ амалга ошмоқда эди. Ернинг тортиш кучи, дарҳақиқат, даҳшатли экан. Бу қалтироқ қаёқдан пайдо бўлди ўзи? Қўллари ихтиёридан ташқари ҳаракат қилиб, гўё ўзини ўзи юқорига улоқтираётгандек туюларди. Агар заҳар-заққумга айланган қирқ олти кунни эсласа, бунинг ҳеч таажжубланадиган жойи йўқ. У бир метр баландликка кўтарилганда, чуқурнинг таги юз метрлик бўлиб, икки метр юқорига кўтарилганида эса, икки юз метрлик бўлиб кўринди. Чуқурлик тобора йироқлашиб, ниҳоят, кўзни тиндириб юборадиган даражада бўлиб қолди. Ўлар ҳолатга келди... Пастга қарамаслиги керак!.. Мана, сон-саноксиз йўллар билан ўралган ернинг юзаси ҳам кўринди.. Бу йўллардан хоҳлаган томонга, ҳатто нариги дунёга ҳам бемалол бориш мумкин... Ҳали юзага чиқиб олса борми, бу ерда кўрган-кечирганларининг ҳаммаси хотира учун ён дафтарнинг варақлари орасига солиб қуритилган кичкина гуллардек бўлиб қолади. Уларнинг заҳарлилари ҳам, кушанда хиллари ҳам – ҳаммаси юпқа, тиниқ, ним шаффоф рангли қоғоз парчаларига айланиб қоладикки, у уйида чой ичиб ўтириб уларни ёруққа тутиб, бошига тушган савдолар тўғрисида мириқиб ҳикоя қилиб беради.

Шунинг учун ҳам хотинни айбламоқчи эмасди. Комил ишонч билан айтиши мумкинки, у покдомон ҳам, фоҳиша ҳам бўлган эмас. Агар буни исботловчи тавсияномалар керак бўладиган бўлса – хоҳлаганича ўнга деса ҳам ёзиб бериши мумкин. Аммо, қанақаям лақма хотин эканки, бориб келадиган бир билетимга

ёпишиб олди. Демак, билет битта-ю, жўнаш бекатлари қарама-қарши томонда экан, табиийки, оқибат манзил ҳам қарама-қарши бўлади. Шунинг учун ҳам эркакнинг қайтиш билети, хотиннинг ўша ёққа бориш билетига таажжубланмаса ҳам бўлади.

Майли, хотин хато қилган бўла қолсин... Ахир хато – хато холос, бундан ортиқ бўлмас ҳам.

...Пастга қарама! Пастга қараш керакмас!

Агар альпинистми, баланд бино деразаларини ювувчими, телевизион ҳавозадаги монтерми, трапециядаги цирк гимнастими, электростанциянинг мўри тозаловчисими – улардан қайси бирики пастга қарайдиган бўлса, чилпарчин бўлиши турган гап.

24

Хайрият!

Қопни тирноқлари билан чангаллаганча, қўллари ни қонатиб, чуқурдан чиқиб олди. Ниҳоят, у юқоридан! Энди бармоқларимни бўшатсам йиқилиб кетман, деб хавотир олмаса ҳам бўлади. Аммо бармоқлари ёзилгиси келмай, қопни ҳамон чангаллаб ушлаб турарди.

Қирқ олтинчи куни озодликка чиққанда уни кучли шамол қарши олди. Эмаклар кетаркан, кум зарралари юзи билан бўйнига келиб қаттиқ урила бошлади. Эркак бу даҳшатли шамолни ҳисобга олмаган экан!.. Чуқурда денгизнинг садосигина одатдагидан кучлироқ бўлиб эшитиларди. Аммо ҳозир денгизда кечки осойишталик бошланадиган пайт-ку. Бўлмаса тумандан ҳеч қандай умид қилиб бўлмайди. Балки осмон унга чуқурдан қараганда губор билан қоплангандек бўлиб кўрингандир? Ё ҳавода булутдек сузиб юрган қумли туман деб ўйладимикан? Қайси бири бўлса ҳам яхши эмас.

У бошини кўтармай теваарак-атрофига ташвиш билан аланглай бошлади... Ғира-шира ёруғликда ўт

ўчирувчилар ҳавозаси бир томонга қийшайгандек бўлиб, аллақандай аянчли ҳолатда, кўзга гира-шира кўринарди. Аммо ўша томондак дурбинда қараб турган бўлишлари керак, шунинг учун ҳам масофага ишониб бўлмайди. Қизиқ, уни кўришдимикан, ё кўришмадимикан?.. Йўқ, кўришмаган бўлса керак. Бўлмаса дарҳол қўнғироқ чалишган бўлишарди.

Бир куни хотин унга, ярим йилча бурун кечаси бўрон туриб қишлоқнинг ғарб томонида чуқурнинг қум девори ўпирилиб уйнинг ярмигача босиб тушибди. Кейин шаррос ёмғир қуйиб, ҳўл қум бир неча бор вазминлашиб кетибди. Уй худди гугурт қутгичадек бузилибди. Хайрият, фалокатлари ариб ҳеч ким ҳалок бўлмабди, эрталаб тонг отгач ўша хонадондагилар чуқурдан чиқмоқчи бўлишибди. Шу ондаёқ қўнғироқ чала бошлашибди, беш дақиқа ўтар-ўтмас кампининг йиғи-сиғиси эшитилибди, чунки уни қайтадан жойига туширишибди... Аслида бу оиладагилар наслдан-наслага ўтиб келаётган қандайдир мия касалига мубтало эканлар, деган эди истеҳзо билан.

Хўп майли, ивирсишнинг ҳожати йўқ. У шахт билан бошини кўтарди. Қизғиш тусдаги қум тўлқинлари бўйлаб узун соялар чўзилиб кетган эди. Шамол шу соялардан қум пардасини кўтара бошлади. Балки шу учаётган қум пардаси уни кўриб қолишларига халал берар?.. Ёғду кўзни каттиқ қамаштирармикан, деб текшириб кўрмоқчи бўлган эркак, ҳайратидан танг бўлиб қолди. Чунки ботаётган қуёш учиб юрган қум туфайли рангли қаламлар билан бўйб қўйилганга ўхшарди, бутун теварак-атрофни эса оқиш губор чулғаган эди. Ер юзасининг ҳар чеккасидан увада-увада туман парчалари кўтарилмоқда. Улар бир жойдан тарқалса бошқа жойда юзага келар, бир жойдан ҳайдаб юборилса, яна бошқа жойда ғужғон ўйнай бошларди... Чуқурда эканлигида қумнинг нарни тортишига ўзи ҳам ишонч ҳосил қилган эди-ю, аммо бу даражада тортар, деб ўйламаган эди... Бу-

ларнинг ҳаммаси ёмғирдан кейинги қул тепани эслатарди... Рост, туман сийрак, унча кўз илғамайди, чунки ёғду унинг орқасидан келиб тушмоқда, аммо ҳарқалай, назоратчининг кўзидан яшириниш учун етарли бир пана бўлиб хизмат қилиши мумкин. У белига осиб олган ботинкаларини кийди-да, белбоғ вазифасини ўтаган арқонни ўраб чўнтагига яширди. Қайчи ҳам қурол ўрнида хизмат қилиши мумкин. Фарбга қараб қочиш керак – назоратчининг кўзига ёруғ тушса, унинг фойдаси. Қуёш ботгунча яшири-ниб туриш учун жой топиш керак...

Тезроқ!!! Энгашганча пастқамликдан чопиш керак! Бўшашиш ярамайди... Илдамлик билан атрофга кўз-қулоқ бўл!.. Ҳов анави пастқамликка бориб ётавер!.. Алақандай товуш эшитиляпти. Бу қандай хатарли товуш бўлди?.. Бирон ёмонликнинг белгиси бўлса-я?.. Балки ундай эмасдир, йўқ... Ўрнидан туриб олдинга қараб юравер. Жуда ҳам ўнгга бурилиб кетма!.. Ўнг ён бағир ғоятда паст, ўртасига етганингдаёқ кўриб қолишлари мумкин...

Ҳар кеча қум солинган саватларни ташийвериб чуқурлар ўртасидан ҳандақнамо йўллар очиб қўйишибди. Бу йўлларнинг ўнг томонлари баъзи жойларда қулаб тушиб, қия бўлиб қолган эди. Пастроқда чуқурларга яширинган иккинчи қатор уйларнинг том тепалари аранг кўринарди. Уларни денгизга яқин учинчи қатор уйлар тўсиб турарди. Шу сабабдан чуқурлар ҳам анчагина юза, қумдан сақланиш учун ўрнатиб қўйилган четанлар ҳам ҳали анча хизмат қилиши мумкин эди, бемалол қишлоққа чиқиб келса бўлади шекилли. У бошини сал кўтарувди, бутун қишлоқ кўзига ташланди. Тўлқиннамо қум тепаларнинг этакларида черепица, рух тунука, тахта томлар елпигичдек ёйилиб кетган... Сийракроқ қарағайзор ҳам, кўлнамо бир нарса ҳам кўриниб турипти. Ана шу бир парча ерни эҳтиёт қилиш учун соҳилдаги бир неча хонадонлар қулларча ҳаёт кечир-ишга маҳкум этилган.

Қуллар маскани ҳисобланган бу чуқурлар ҳозир йўлнинг сўл томони бўйлаб чўзилиб кетган. Баъзи ерларда саватларни сургаш оқибатида пайдо бўлган шаҳобча-шаҳобча йўллар, уларнинг этакларида эса, қум тўлатилган қоплар турар, буларга қараб чуқурлар қаердан бошланишини аниқлаш мумкин эди-ю, аммо қарагани юрак бетламасди. Бир-икки чуқурни ҳисобга олмаганда, ҳамма ерда арқон нарвон бир эди. Афтидан, бу чуқурларда яшайдиганларнинг кўплари қочиб фикридан воз кечганга ўхшайдилар.

Энди у шундай ҳаёт кечириб ҳам мумкинлигига бир оз тан берди. Ошхоналар, ҳамиша олов ёниб турадиган ўчоқлар, ёзув столи ўрнига дарсликлар билан тўла олма яшиқлар, ердан ўйиб ишланган ошхона ва ўчоқлар, ҳамиша ёниб турувчи ўчоқ ва чироқлар, синган йиғма тўсиқлар шифтини ис босган ошхоналар, юраётган ва тўхтаб қолган соатлар, бўкираётган ва бузилган приёмниклар, ошхоналар ва олов ёнаётган ўчоқлар... Шуларнинг ҳаммаси бамисоли чорчўп бўлса, буларнинг орасига арзон безаклар, қорамол, болалар, ҳирсий иштиёқлар, қарз мажбуриятлари, хиёнатлар, ҳамду санолар, хотира учун берилган фотосуратлар жойлаштирилган... Айни бир нарсанинг ўзи ҳеч ўзгаришсиз такрорланаверади... Зотан, бу юракнинг уриб туришидек ҳаётдаги муқаррар бир нарса бўлса-да, ҳаётнинг ўзи юракнинг уришидангина иборат эмас-да!

Ёт!.. Йўқ, қўрқма. Оддий қарға экан... Эркак ҳали қарға тутиб, тулуп ясаб кўрмаган эди, аммо ҳозир бунинг аҳамияти йўқ. Баданининг ҳар қаерига туш билан солинадиган суратлар, медаль ва орденлар ҳақидаги орзулар тутуриқсиз тушлар кўргандагина хаёлга келади.

Қишлоқнинг четига етиб олди шекилли... Йўл қум тепанинг чўққисига кўтарилди, чапда денгиз кўринди. Шамоқ тўлқинларнинг талх ҳидини олиб келди, қулоқлари шанғиллаб кетди. Бошига танғиб олган

сочиқнинг учлари шамолдан ҳилпираб ёноқларига уриларди. Бу ерда туман ҳам кучини йўқотиб, кўтарилишдан ожиз эди. Денгизни, худди қайнаб келаётган сутнинг кўпигига ўхшаган сатҳи жимир-жимир, қат-қат қалин қўрғошин тахтачалари қоплаган эди. Қурбақанинг увилдиригини эслатувчи булутлар сиқувидаги қуёш ботгиси келмай, жойида туриб қолибди. Уфқда қора нуқтадек бўлиб бир кема қимир этмай турибди, унгача бўлган масофа билан унинг ҳажмини аниқлаш қийин албатта.

Эркакнинг қаршисида то бурунга етгунча паст-баланд бўлиб ясси тепаликлар ястаниб ётарди. Бундан бу ёғига шундай кетиши хатарли шекилли. У журъатсизланиб орқасига қараб кўйди. Бахтига ўт ўчирувчилар ҳавозасини пастаккина қум тепа тўсиб турар, у ёқдан буни кўриб қолишлари мумкин эмас эди. Астагина оёқ учида туриб, ўнг томондаги қия қумликнинг соясида томигача қумга ботиб кириб, қийшайиб қолган бир кулбани кўрди, уни бу турган жойдангина кўриш мумкин эди. Шамолга рўпара томони худди биров алланарса билан ковлагандек ич-карига ўйилиб кирган.

Яшириниш учун жуда қулай жой... Қумнинг сирти ҳам худди чиғаноқнинг ичидек силлиқ, бирор ерида одамлар юрганини кўрсатадиган из-пиз йўқ... Аммо ўз изларини нима қилса экан?.. Эркак орқасига қайтиб, тахминан ўттиз метрча нарида излари мутлақо йўқолиб кетганини кўрди... Ҳатто кўзи ўнгида оёқлари тагидаги излари ҳам чўкиб, шаклини ўзгартирмоқда. Шамол ҳам иш бериб қолди.

У кулбани айланиб ўтмоқчи булиб турган ҳам эдики, бирдан ундан алақандай қора шарпа ўрмалаб чиқди. Чўчқадек семиз малла ит экан. Қўрқмаса ҳам бўлади. Йўқол бу ердан! Аммо одамга тикилиб қолган ит кетмоқчи эмас эди. Унинг бир қулоғи чиноқ, жуссасига қараганда кичкина кўзлари бақрайиб турарди. Ит уни искамоқда. Вовуламоқчи эмасмикан

ишқилиб? Вовуллаб кўр-чи... У қўлини чўнтагига тиқиб қайчини чангаллади. Вовуллади дегунча, қайчи билан калласини мажақлайди! Ит чурқ этмай, ҳамон бақрайганча турарди. Ё ёввойи итмикан?.. Жуни паҳмоқ, патала-патала бўлиб осилиб турибди... Бирон касали бормикан, башарасини яра-чақа босиб кетибди... Вовулламайдиган итдан кўрқиш керак, дейдилар... Жин урсин! Бирон ейдиган нарса олиб чиқса бўларкан... Ҳа, овқат ола чиқса бўларкан, аттанг, цианли калийни эсидан чиқариб қолдирибди-я... Ҳа, майли, уни шундай яшириб қўйганки, хотин тополмаса ҳам керак... Эркак оҳиста хуштак чалиб, итни ўзига оғдирмоқчи бўлди... Унга жавобан ит юпқа лунжларини тириштириб, қум ёпишиб қолган сарғиш сўйлоқ тишларини иржайтирди. Йўқ, бундай ит унга даҳл қилмаса керак... Важоҳатидан мечкайга ўхшайди... Уни бир уришда сулайтирса-ю, ўлиб қўя қолса.

Кутилмаганда ит шартта бурилиб, бошини осилтирди-да, ҳеч нарса бўлмагандек эринчоқлик билан имиллаб жўнаб қолди. Бунинг даҳшатли важоҳатидан кўрқиб кетди шекилли. У ёвзойи итни ки чекинишга мажбур қилдими, демак ҳали матонати зўр. У пастликка сирғалиб тушиб, ён бағирда ётаверди. Энди унга шамол тегмас эди, эҳтимол шунинг учун ҳам енгил тортди. Шамолда гандираклаганича ит ҳавода учиб юрган қум пардаси ичига кириб ғойиб бўлди. Итга макон бўлган бу кулбага одамлар яқинлашмаса ҳам керак... Токи ит бориб уни артель бошқармасига чақмагунча бежавотир ётаверса бўлади. Ҳатто баданидан шириллаб қуйилаётган тердан ҳам хузур қилиб кетди. Қандай жимжитлик!.. Худди уни бир идишга ётқизиб, устидан елимшак қуйиб қўйилгандек. Қўлида механизми соатга қараб ишлайдиган бомба бўлиб, портлаш вақти номаълум, бу нарса уни будильникнинг чиқиллашича ҳам ташвишлантормайди... Агар унинг ўрнида «Мёбиус тасмаси» бўлганида вазиятни дарҳол таҳлил қилиб кўриб:

– Сен, дўстим, воситани мақсадга айлантиришдан ҳузур топадиган одамнинг типик намунаси, – деган бўлар эди.

– Мутлақо тўғри, – деб тан оларди бу. – Воситалар билан мақсадни шу қадар ажратиб қўйиш керакми ўзи?.. Улардан заруриятга қараб керакли даражада фойдаланиш лозим...

– Бунақаси кетмайди. Ахир вақтни вертикал вазиёт йўсинида яшаб ўтказиш мумкин эмас-да!.. Вақт шундай бир нарсаки, у горизонтал йўсинда оқиб боради. Бу ҳаммага маълум нарса.

– Хўш, уни вертикал йўсинда яшаб ўтказишга уриниб кўрса нима бўлади?

– Мўмиёланган ўликка ўхшаб қоласан. Йўқ деб кўрчи?!

Эркак илжайганча ботинкаларини еча бошлади. Дарҳақиқат рост, вақт горизонтал йўсинда оқади. Ботинкаларига қум кириб, тер билан қоришиб қолибди – бунга ортиқ тоқат қилиш мумкин эмас. У пайпоқларини аранг ечиб, уларни елга тутди. Нима учун ҳайвон яшайдиган жойдан бадбўй ҳид анқир экан-а? Улардан гулларнинг муаттар ҳидлари келиб турса-ю, жойида бўларди... Йўқ, ўзининг оёқлари сасиётган экан... Шуниси таажжубки, бундан нима учундир ўзи ҳам ҳузур қилиб қулди...

Кулба эшигининг ярмидан кўпигача қум босган экан. Шунинг учун ҳам ичкарига дарҳол мўралай олмади. Балки бу эски қудуқнинг вайронасимикан? Қудуқнинг устига уйча қурилганига таажжубланмаса ҳам бўлади, қум босмаслиги учун шундай қилинади. Лекин, бу ерда сув бўлиши амри маҳол. У яна ичкарига мўраламоқчи бўлиб кўрган эди, димоғига ит ҳиди урилди. Ҳайвоннинг ҳиди фалсафадан кучлироқ. Хўп майли, модомики, вақт горизонтал йўсинда оқар экан, қанчалик тез оқиб ўтишини кўрсата қолсин!.. Ишонч ва ташвиш. Озодлик ҳисси ва сабрсизлик... Бу энг чидаб бўлмайдиган қийноқлар. У юзига

сочиқ тутиб чалқанчасига ётди. Бу ўзининг ҳиди эди шекилли, ўзиники бўлса ҳам, бу ҳидни ёқимли деб айта олмасди.

Оёғидан нимадир ўрмалаб кетяпти... Юришига қараганда бу испан пашшаси эмас... Олтита заифгина оёқларини аранг сургаб кетаётган ер қўнғизи бўлса керак... Бунни аниқлагиси келмасди. Мабодо ҳақиқатан бу испан пашшаси бўлган тақдирда ҳам уни ушлаб олишга ҳуши келмади.

Шамол юзидаги сочиқни тортқилаб туширди. У кўз қири билан қум тепанинг олтиндек товланаётган сиртини кўрди. Бир маромда кўтарилиб борган қиялик шу зарҳал чизиққа етгач қора шарпа билан шартта кесиларди. Масофанинг бундай тузилишида қандайдир изҳор қилиб бўлмайдиган жиддийлик бор эдиким, одамларни соғинган эркак, юрак-бағри ҳасратга тўлиб сесканиб қўйди. Ҳа, дарҳақиқат, романтик манзара. Сўнгги вақтларда ёш сайёҳларни худди шундай манзара жалб этади... Ишончли акциялар. Тажриба кўрган одам сифатида бу жойнинг келажакда равнақ топиб кетишига тўла-тўқис кафил бўла оламан. Аммо ҳаммадан аввал реклама керак! Рекламасиз ҳатто пашшалар ҳам учиб келмайди... Воқиф бўлмаслик – қўл билан тутиб кўрмаганнинг худди ўзи. Қимматбаҳо тошинг бўлса-да, уни қора ерга кўмиб қўйсанг. Нима қилиш керак?.. Моҳир фотографга бадиий манзаралар тайёрлашни топшириш керак. Қадимги вақтларда бадиий манзаралар, диққатга сазовор жойлар маълум ва машҳур бўлиб кетгандан кейингина тайёрланар эди... Ҳозир эса, аввал манзаралар чиқарилиб, кейин диққатга сазовор жойлар барпо этилади. Бундай тартиб ҳозир одат ҳукмига кириб қолган. Бу ерда бир неча намуналар бор. Марҳамат, томоша қилинг. Манзарали суратлар сотувчи бечора йигит бировларга тузоқ қўймоқчи экан, ўзи тузоққа тушиб қолиб, касалга чалиниб ўлибди. Зотан, унча сўзамол бўлмаган шекилли...

У бу ерларга катта умид боғлаб, бу тадбирга ҳамма маблағларини сарфлаган бўлса керак... Бу ажойиб нарсанинг чинакам моҳияти нимада ўзи?.. Балки табиатдаги жисмоний уйғунлик ва аниқликдадир, ёинки аксинча табиатнинг инсонга бўйсунушига қаттиқ туриб қаршилиқ кўрсатишидадир.

Кечаги кунгача, шу манзарани ўйлаб қолса ҳам кўнгли беҳузур бўлиб кетарди. У ғазаб билан, бунақа чуқур ўша суратчига ўхшаган муттаҳамлар учун мутлақо муносиб жой экан деб ўйлаганди.

Аммо ўша чуқурдаги ҳаёт билан манзара ҳақида ўйлар экан, уларни нега бир-бирларига қарама-қарши қўйиши керак? Гўзал манзара одамга нисбатан мутлақо ҳимматпарвар бўлиши шарт эмас.

Ниҳоят, унинг қумни мўътадилликнинг инкори деб қаровчи асосий ғояси ҳам унча тутуриқсиз нарса эмас. 1/8 мм нинг ҳаракати. Дунё шундай нарсаки, унда ҳаёт кечириш – вазиятлар занжири билан баробардир... Бошқа сўз билан айтганда, унинг бутун латофати ўлимга мансубдир. Ўлимнинг баҳайбат емирувчи кучга эга бўлган дабдабаси, ўзи қолдирган вайроналар орқали ўтиб келувчи латофати... йуқ, шошма. Агар унга бориб-келиш билет керак, худди шунинг учун ҳам маҳкам ушлаб олиб, қўлингдан чиқармаяпсан, дегудек бўлсалар, мушкул аҳволга тушиб қолади. Ёввойи ҳайвонлар ҳақидаги, уруш ҳақидаги фильмларнинг латофати ҳам худди шунда-да! Гарчанд улар воқеликка жуда яқин бўлсалар-да, ҳаттоки кишини юрак ўйноғигача олиб борсалар-да, аммо кинодан чиқишинг билан ташқарида сени кечаги куннинг давоми бўлган бутунги кун қарши олади... Кинога ҳақиқий ўқ жойланган милтиқ кўтариб борадиган аҳмоқ ҳам бормикан?.. Сичқонлар тоифасидан бўлиб, сув ўрнига ўз сийдикларини ичадиганлари, сасиган гўшт еб кун кўрадиган ҳашаротлар, қолаверса, бир томонга олиб борадиган билет бор, деб ўйлайдиган кўчманчиларгина саҳродаги ҳаётга мослаша оладилар.

Агар аввал бошданоқ, ҳамиша бир томонгагина олиб борадиган билет бўлади, деган қатъий ишончинг бўлса, қумга худди қоя тошга ёпишган шиллиқ қуртдек қапишиб олиб, беҳуда эмаклаб юрмасдан, хотиржам яшайверишинг мумкин бўлади. Зеро, ўша кўчманчилар ҳатто, ўзларининг унвонларини ҳам ўзгартириб, ҳозир ўзларини чорвадор деб атайдилар...

Ҳа, шуларнинг ҳаммаси тўғрисида хотинга гапириб берса бўлар экан... Оҳангинн бир оз бузиб бўлса ҳамки, бориб-келиш билетига мутлақо алоқаси бўлмаган қумлар ҳақидаги қўшиқни айтиб бериши керак экан. Бу билан у нари борса, алоҳида бошқача ҳаётни қармоққа емиш ўрнида қўйиб, хотинни илин-тиришга уринган бирор бир модабозга аянчли тақлидчигина бўлиши мумкин эди. Устига-устак бошдан оёқ қумга кўмилган, қимирашга мажболи йўқ, худди қоғоз халтага тикиб қўйилган мушукка ўхшарди.

Бирдан қум тепанинг сирти хиралашиб қолди... Теварак-атроф қоронғиликка чўмди. Шамол бир лаҳзагина тиниб, шундан сўнг янги кучга тўлган туман тушди. Қуёш ҳам шунинг учун шахт билан ботиб кетган бўлса керак.

... Хўп, энди йўлга тушиш керак.

25

Қишлоқнинг у бошига сават ташувчилар ишга тушмасларидан олдин ўтиб олиши керак. Ҳали бир соатча вақт бор. Тўғрироғи – қирқ беш дақиқача. Қаққайиб турган бурун қишлоқни ўраб олгандек анча жойдан айланиб келиб, унинг шарқидаги кўрфазга бориб туташади. Шунинг учун ҳам қишлоқдан торгина бир йўл ўтади. У ёқда эса бурунда қаққайиб турган осма қоялар тугаб, текис тортади-да, пастак қум тепаликлари билан алмашинади. Ўнг томонингда ғира-шира милтиллаб кўринаётган қишлоқ чироқларини қолдириб, тўғрига қараб юришда давом этсанг,

худди ўша ерга бориб қоласан. Оралиғи... икки километрча келади. Қишлоқ ўша ерга бориб тугайди, баъзи жойларда ер ёнғоқ пайкаллари учрайди-ю, лекин яна қум бошланиб, ҳеч қандай турар жойдан асар кўринмайди. Қирдан ошиб ўтганингдан сўнг йўлга тушиб олишинг мумкин. Бу шиббаланган тупроқ йўл бўлиб, агар ундан жон-жаҳдинг билан югурсанг, ўн беш дақиқачадан кейин тонл йўлга чиқиб оласан. У ёғига ишинг жойида бўлади. У ёқда автобуслар ҳам қатнаб туради, расмана одамлар ҳам учрайди.

Унинг қишлоқдан ўтиб кетиш учун ўттиз дақиқа вақти бор. Қумдан соатига тўрт километр юриш осон эмас. Қумли ерда оёғинг ботиб қолавериши бир сари, одимлаётганингда беҳуда куч сарф қилаверишинг ўтиб тушади. Шунинг учун катта-катта қадам ташлаб юриш маъқулроқ. Қум кучингни сўриб олгани билан одимларингнинг сасини чиқармайди. Одим товушингдан хавотир олмай юрсанг – бунинг ҳам ўз афзалликлари бор. Ҳа, афзалликлари бор.

Кўзингга қараб юр!.. Йиқилсанг ҳеч гап эмасу, битта-яримта кичкина тепачага қоқилиб, чўнқирчага тойиб кетсанг борми, тиззанг шикастланади. Тиззанг шикастланиб қўя қолса-ку, гўрга-я, бирдан янги бир чуқурга тушиб кетсанг нима бўлади?

Теварак-атрофни зулмат чулғаган. Кета-кетгунча тартибсиз равишда тиниб қолган қум тўлқинлари кўзга ташланади. Баҳайбат тўлқинларни майдароқлари кесиб ўтган, буларини эса ўз навбатида жимир-жимир пардалар қоплаган. Мўлжал олиш учун белги сифатида хизмат қилиши керак бўлган қишлоқ чироқлари шу сўнгсиз тўлқинлар ўркачи орқасида кўринмай кетар ва аҳён-аҳёндагина милтиллаб қолар эди. Яхшиси фаҳм-фаросат билан олдинга қараб юриш керак. Аммо ҳар гал ҳам ғоят қаттиқ янглишган бўлиб чиқаверди. Балки шу чироқларни кўриш истаги беихтиёр баландроқ жойларни қидиришга мажбур этаётгандир.

Мана, тагин адашиб кетибди! Чапроққа қараб юриш керак!.. Агар тагин бир оз шундай юрса худди қишлоққа кириб қоларкан... Учта баҳайбат қум тепадан ошиб ўтди-ю, чироқлар ҳеч яқинлашгиси келмасди. Доира бўйлаб айланиб юрганга ўхшайди. Кўзларига тер қуйилмоқда... Бир лаҳзагина тўхтаб, тўйиб нафас олмаса бўлмайди.

Хотин ҳам уйғонгандир... Кўзини очиб уни кўрмаган бўлса нималар деб ўйлади экан?.. Зотан, бирдан пайқаб қолмас-ов... Уйнинг орқасига ёзилгани чиққан, деб ўйлаган бўлса ҳам ажаб эмас... Бугун кечқурун хотин ниҳоятда чарчаганди... Қоронғи тушгунча ухлаб қолганидан таажжубланиб шоша-пиша ўрнидан тургандир... Ўпичлардан совимаган танаси бу тонгда икковлари ўртасида нималар бўлганини эслатгандир... Хотин чироқни қўли билан пайпаслаб жилмайгандир...

Аммо, ҳарқалай, ўзини унинг олдида бурчли деб ҳисоблашга ёки унинг илжайишига баҳона эканлигини тан олмайди. Унинг ғойиб бўлиши билан хотин нима йўқотади? Ҳаётининг кичкинагина бир парчасини, холос. Радио билан ойна бунинг ўрнини босиб кетади.

«Сиз мен учун дарҳақиқат каттакон бир далдасиз... Ёлғизликдан қутулганимдан бери ҳамма нарса ўзгариб кетди. Эрталаблари шошилмасдан ўз ишларим билан шуғулланишим мумкин, ишни ҳам икки соат олдинроқ тамомлашга муваффақ бўляпман... Ўйлайманки, тез орада артелдан уйда қилиш учун қўшимча иш сўраб оларман ҳам... Пул жамғараман... Ажаб эмаски, ниҳоят радиои, ойнами ёки яна бирор нарса сотиб олсам...»

(Радио билан ойна... Радио билан ойна...) Қандайдир илашқоқ фикр – гўё инсоннинг бутун умри худди шу нарсадангина иборатдек. Ҳа, радио ва ойна дарҳақиқат бир-бирлари билан алоқадор: улар одамларнинг бошларини қовуштиради. Эҳтимолки, улар

инсон ҳаётининг моҳиятига кириб боришдек қизгин иштиёқни акс эттирар. Бўлди, шу ердан чиқиб бориши биланоқ приёмник сотиб олиб, унга жўнатади. Ҳамма пулини сарф қилиб бўлса ҳам, унга атаб энг яхши транзистор сотиб олади.

Аммо ойна важини билмайди – ваъда қилолмайди. Бу ерда ойна тез ишдан чиқади. Олти ойдан кейин сири кўчиб, бир йилдан кейин ҳамиша ҳавода учиб юрадиган қум таъсиридан хира тортиб қолади... Ҳозир ўзида бор ойнасига ўхшаб қолади: унда бир кўзингни кўрсанг, бурнингни кўролмайсан, бурнингни кўрсанг, оғзингни кўролмайсан... Йўқ, гап ойнанинг тез ишдан чиқишида эмас. Ойнанинг радиодан фарқи бор: унинг алоқа воситаси бўлиши учун, энг аввал хотинга қарайдиган эркак бўлиши керак. Модомики, уни ҳеч ким кўрмас экан, ойнага ҳожат ҳам қолмайди?

Шошма, қулоқ солиш керак!.. Негадир эркакнинг таҳорат ушатиши жуда чўзилиб кетди-ку... Борди-ю, тагин?.. Вой мутгаҳам, ахир қочиб кетибди-да... Қизик, хотин шовқин-сурон кўтардимикан?.. Ҳангманг бўлиб, ўксиётганмикан?.. Эҳтимол, юм-юм йиғлаётгандир?.. Майли, нима қилса қилаётгандир, энди бунга дахли йўқ... Ахир ўзи ойна зарурилигини эътироф этишдан воз кечди-ку.

– ... Мен алақаерда шу тўғрида ўқиган эдим... Ҳозир уйдан қочиш авжига чиққан шекилли?.. Ўйлайманки, азбаройи турмушнинг қийинлигидан шундай бўлса керак. Балки, бошқа сабаблар биландир... Худди ўша китобда унча камбағал бўлмаган бир деҳқон хонадони тўғрисида ёзилган эди. Ер ҳам сотиб олишган, машина ҳам орттиришган экан, яшаш шароитлари ҳам ёмон эмас экану, аммо катта ўғиллари уйларида қочиб кетибди. Ўзи бинойидеккина меҳнаткаш йигит экан. Бирдан нега кетиб қолди экан, деб ота-оналарининг бошлари қотибди. Қишлоқдаги одамлар ўз қадр-қимматларини яхши

биладилар. Шаънларига доғ туширгилари келмайди. Шунинг учун ҳам Борис уйини ташлаб чиқиб кетиши учун аллақандай айрим сабаблар бўлиши керак...

– Ҳа, албатта. Бурчга амал қилиш керак...

– Хўш, шундан кейин қариндош-уруғларидан бири йигитни топиб, нега бундай қилганини суриштириб билмоқчи бўлибди. Маълум бўлишича, уйини тарк этишига ишқ можаролари ҳам, қарз ҳам сабаб бўлмаган – ҳуллас, ҳеч қандай бир сабаб йўқ экан. Хўш, нима гап ўзи?.. Йигит айтган гапнинг тайин-тутуриги йўқ. У ўз хатти-ҳаракатини қандай оқлашни ҳам билмаган, ортиқ чидаб туrolмадим, деган холос.

– Тўғри-да, дунёда шундай тутуриқсиз одамлар ҳам бор...

– Агар ўйлаб кўрилса, ўша йигитнинг муддаосини тушуниш мумкин. Хўш, деҳқон деган нарса нима ўзи? Агар у жон-жаҳди билан ишлаб ерини кўпайтирса – бу унга янгидан-янги иш орттиради. Оқибатда, машаққатли меҳнатининг чеки бўлмайди, бирдан-бир қўлига киритадиган нарсаси – аввалгисидан ҳам машаққатлироқ меҳнат... Рост, деҳқоннинг қўлига меҳнати эвазига шоли билан картошка ҳосили келиб тушади. Унга бундан бошқа нима керак? Деҳқоннинг ишини буларнинг қум ташвиши билан таққослаб бўлмайди. Бу – жаҳаннамда тошдан тўғон қуриш билан баробар бир гап, чунки жаҳаннамдаги иблислар тошларни бари бир ҳар томонга улоқтириб ташлашади.

– Жаҳаннамдаги дарё воқеаси нима билан тугайди?

– Ҳеч нарса билан. Ҳеч нарса билан тугалланмаслигининг ўзи гуноҳлар учун берилган жазонинг ўзгинасидир?

– Кейинчалик ворис бўлиши керак бўлган ўша йигитнинг тақдири нима билан тугабди?

– У ҳамма ишни олдиндан пишитиб ўйлаб қўйган бўлиши керак. Уйдан чиқиб кетмасидан олдин ишга жойлашган.

– Шундан кейин-чи?
– Ишлай бошлаган.
– Ундан кейин-чи?
– Кейинми? Моянасини олволиб, якшанба кунлари тоза кўйлак кийиб кинога борган.
– Сўнгра-чи?
– Ўша йигитнинг ўзидан сўраб олмасдан айтиш қийин.

– Аммо пул жамғариб бўлганидан кейин, радио ҳам сотиб олган бўлса керак.

... Ана, ниҳоят юқорига чиқиб олди. Зотан ҳали бу йўлнинг ярми бўлса керак... Йўқ, янглишибди... Бу ер теп-текис-ку... Ҳа, айтмоқчи, чироқлар қаёққа кетди?.. У ҳеч қандай бир ишонч ҳосил қилмасдан олдинга қараб юришда давом этарди... Бу баҳайбат қум тепаликнинг чўққиси шекилли. Нега бўлмаса чироқлар кўринмаяпти? Миясига фалокат юз берди, деган фикр келаркан, оёқлари майишиб кетди. Эринчоқлик қилдими – мана жазоси. Йўналишини аниқ билмай тик ён бағирдан пастга тушибди. Пастқамлик у тахмин қилганидан кўра чуқур, ҳам кенг экан. Бунинг устига бетартиб қалашиб кетган қатор-қатор қум тўлқинлари тўғри йўл топиб юришига халал берарди. Лекин чироқлар нега кўринмаётганини бари бир тушунмайди... Борди-ю, йўлдан адашган бўлса ҳам ё у, ё бу томонга ярим километрдан ортиқ адашмаган бўлса керак. У доим чапга қараб юргиси келар – эҳтимол, бу қишлоқдан қўрққанидандир. Лекин чироқларга яқинлашиш учун ўнгга юриш кераклигини аниқ биларди. Ҳадемай туман тарқаб, юлдузлар кўринади... Умуман, нима бўлса ҳамки, атрофни тезроқ ва яхшироқ кўришнинг дуруст йўли – энг баланд қум тепага чиқиб қараш...

Ҳарқалай, тушуниб бўлмайди... Хотиннинг жаҳаннамдаги ўша дарёда нега бунчалик илинжи бор эканига сира тушуниб бўлмайди. Ахир ватанга муҳаббат, бурч ҳақида гапирганларида, нималарнингдир

баҳридан ўтиб, нималардандир воз кечиб, улардан маҳрум бўлиб қолсангина бу нарса бир маъно касб этади. Бу хотиннинг маҳрум бўладиган нима нарса-си бор ахир?

(Радио билан ойна... Радио билан ойна...)

Унга приёмник олиб жўнатади, албатта... Аммо бу тескари натижаларга олиб келмасмикан: у қўлига киритадиган нарсадан кўра, кўпроқ нарса йўқотмадикан? Чунончи, хотиннинг жуда яхши кўрган иши – эркакни чўмилтириш учун тайёргарлик кўриш маросими тамом бўлди. Ҳатто кир ювишга ҳам эътибор бермай, унинг учун сув олиб кўярди. Тоғорадаги илиқ сувни шапиллатар, худди унинг ўзини биров чўмилтираётгандек ғужанак бўлиб олганча, қотиб-қотиб кулар эди. Энди бундай кула олмайди.

Йўқ, хом хаёлларни йиғиштир... Сен билан унинг орасида аввал бошданоқ ҳеч қандай аҳд бўлган эмас... Башартики, шундай экан, у аҳд бузилгани ҳам йўқ. Қолаверса, буни ҳам сира дахли йўқ, деб бўлмайди. Чунончи, ҳафтасига тегиб турадиган, бадбўй арзон арақ... Хотиннинг таранг мушаклардан иборат тикмачокдек сонлари... Эриб ёпишиб қолган резинани эслатувчи қумни бармоғим билан кўчираётганимда уялганлари... Хотиннинг, бу нарсаларнинг ҳаммасини янада беибороқ қилиб кўрсатадиган тортинчоқ табассуми... ва ҳоказолар. Шуларнинг ҳаммасини қўшиб ҳисобласа – озмунча бўлмайди. Хоҳ ишон, хоҳ ишонма, факт фактлигича қолади. Эркак хотин кишига қараганда икир-чикирга кўпроқ эътибор беради.

Қишлоқнинг бунга қилган жабрини, унга етказилган зиён-заҳматларнинг барчасини ҳисоблаган билан тугатиб бўлмайди. Бунга нисбатан унинг хотин билан бўлган муносабатлари арзимас бир нарса-ку.

Аммо эркак уларнинг ҳамма қилғиликлари учун бир кунмас-бир кун бошлаб жавоб қайтаради... Рост, ҳозирча у қандай қилиб аламини олишни билмайди,

албатта. Чунончи, қишлоққа ўт қўйиб юбориб қудуқларни заҳарласинми ёки тузоқлар ясаб, уни шу қўйга солиб қўйганлар яшайдиган ҳамма чуқурларга ташлаб чиқсинми – дастлабки пайтларда хаёлини шундай содда тасаввурлар билан қизиштириб ўзига далда берган эди. Аммо ҳозир, муддаосини амалга ошириш учун имконият туғилган бир пайтда, у болаларга хос бундай хаёлларга берилолмас эди. Қолаверса, ёлғиз одам нима ҳам қила олиши мумкин? Қонунга мурожаат қилишдан бошқа йўл йўқ. Шуниси ҳам борки, содир бўлган нарсанинг нақадар шафқатсизлигини том маъноси билан тушуниб олишга қонун ҳам ожизлик қилиб қолиши мумкин... Майли, фурсатни бой бермай, уларнинг ҳаммаси ҳақида аввал ақалли маҳаллий полицияга хабар беради.

Ҳа, ниҳоят, яна бир нарса бор экан...

Тўхта! Бу қандай товуш бўлди?.. Йўқ, ҳамма ёқ жимжит... Балки шундай туюлгандир. Лекин қишлоқнинг чироқлари қаёққа кетди экан? Борди-ю, улар ҳатто юксак қум тепалар орқасида кўринмай кетган бўлса, иш чатоқ. Тасаввур қилса бўлади – рули чапга шох ташлаб кетибди шекилли. Қишлоқни ҳам аллақандай баланд қоя тўсиб турибди... Иккиланишнинг ҳожати йўқ... Бўлди энди ўнг томонга юриб кўради.

... Хўш, ниҳоят, бир нарсани унутмаслигингни истардим. Эсингдами, битта саволимга ҳеч жавоб бермаган эдинг. Ўшанда икки кун сурункасига ёмғир ёққан эди. Ёмғир ёғаётганида кўчкиларнинг даҳшати кучаяди, аммо қум мутлақо учмайди. Биринчи кун одатдагидан кўпроқ иш қилгандик, шу сабабли эртасига ҳордиқ чиқариш имкониятига эга бўлувдик. Муштоқ бўлиб кутилган дам олишдан фойдаланиб, қандай бўлмасин ҳақиқатни аниқлашга қарор қилувдим. Қанча машаққат чекиб бўлса ҳамки, худди ярани шилгандек ҳақиқатни очиб олишга тиришиб, сенинг нима сабабдан бу чуқурга тушиб қол-

ганингни билиб олмоқчи бўлувдим. Қатъиятимдан ўзим ҳайратда эдим. Дастлаб, сен яланғоч танангни хушчақчақдик билан шаррос ёмғир томчиларига тутдинг, аммо ниҳоят, жавоб беришга мажбур бўлганингдан кейин йиғлаб юбординг. Тўфон вақтида эрим ва болам товукҳона билан биргаликда қум тагида қолиб ҳалок бўлганликлари учун бу ердан кета олмайман, дединг. Агар шундай бўлса, дарҳақиқат, сенинг кўнглингни тушуниш мумкин эди. Ишонса бўладиган сабаб, шу вақтгача бу тўғрида нима учун гапиргинг келмаганлигининг сабаби ҳам маълум. Гапингга ишонгим келарди. Шу тариқа сал уйқудан қолсам ҳам, ҳалок бўлганларни қидириб кўрмоқчи бўлдим.

Сен кўрсатган жойни икки кун қазидим. Бирон жасад у ёқда турсин, ҳатто товукҳона вайронасининг изларини ҳам тополмадим, Шунда сен бошқа жойни кўрсатдинг. Аммо у ердан ҳам ҳеч нарса тополмадим. Сен янгидан-янги жойларга етаклаб бора бошладинг. Бештача турли-туман жойларда тўққиз кун давомида беҳуда қидиришлар давом этди. Ана шундан сўнг сен яна йиғлагудек бўлиб, ўзингни оқлай бошладинг. Уй бошқа жойда турган бўлса керак, қум яккаш суриб келаверганидан уни бошқа жойга жилдириб буриб қўйгандир, эҳтимолки, чуқур ҳам жойидан жилиб қолгандир, дединг. Товукҳона ҳам, эрим билан боламнинг жасади ҳам уйимизни қўшни уйдан ажратиб турган қалин қум деворчанинг тагига кўмилиб кетгандир, шундай бўлиши ҳам мумкинки, улар ҳозир қўшнимизнинг чуқурига ўтиб қолгандир, деб ваз кўрсатдинг. Назарий жиҳатдан бу фараз тўғри келиши мумкин эди. Аммо бахтсиз, ўксик важоҳатинг шу нарсани очиқ-ойдин кўрсатиб турардики, аввал бошданоқ бор гапни очиқ айтгинг келмаган экан. Хуллас, ҳалок бўлди, деганларинг бир баҳона экан. Аччиқланишга ҳам ҳолим қолмаган эди. Шундан сўнг бу нарса ҳақида ортиқча бош қотир-

майдиган бўлдим. Назаримда, бу нарсани сен ҳам пайқаган бўлишинг керак...

Нима бўлди!.. Эркак қўрқиб кетиб, ерга ётиб олди... Бу нарса шу қадар тез юз бердики, у тушунолмай гарансиб қолди... Унинг қаршисида дабдурустдан қишлоқ намоён бўлди!.. Афтидан, у тўппа-тўғри қишлоққа келиб туташган қум тепанинг чўққисига чиқиб келаётган экан шекилли... Қўз ўнгида бутун қишлоқ намоён бўлган пайтда ҳуши ўзига келди... Шу пайт бирдан четан говнинг нарёғида ит вовуллаб қолди. Унга иккинчиси, учинчиси ва тўртинчиси қўшилди. Зим-зиё қоронғиликдан бир тўп ит тишларини иржайтирганча унга қараб келмоқда эди. У учига қайчи боғланган арқонни қўлига олиб қочиб қолди. Бирдан-бир чораси – қисқа йўл билан қишлоқдан ўтиб олиш эди.

26

У қочиб бормоқда эди.

Йўлидаги, хира чироқлари милт-милт ўтаётган уйлар гоҳ унга йўл берар, гоҳ тўсиқ бўларди. Томоғидан гувиллаб кираётган шамолнинг тотии... Занг тотии... Чил-чил синиб кетай деб турган юпқа ойна устида ижро этилаётган хавфли ўйин. Қум ташийдиганлар ҳали уйларидан чиқишмаган деса анча кеч бўлиб қолди, соҳилга етиб қолишган бўлса керак, деб умид қилай деса, унга ҳали барвақт. Пикап ҳали ўтгани йўқ шекилли. Ўша икки зарбли моторнинг тарақ-туруғига бир километр жойдан туриб эътибор бермаган бўлиши мумкин эмас. Аҳвол чатоқ-ку!

Кутилмаганда қоронғиликдан юмалоқ бир нарса пилдираб чиқди. Қаттиқ ҳаллослаётганига қараганда каттакон итга ўхшайди. Даф қилишга ўрганмаган шекилли, унга ёпишишдан олдин зўр бериб вовуллай бошлади. Эркак қайчи боғланган арқон билан бир урган эди, бориб тегди. Ит вангиллаганича қоронғи-

ликка кириб ғойиб бўлди. Хайриятки, ит шимидан бир парчагина узиб олибди. Кескин бурилмоқчи бўлган эди, оёғи чалишиб кетиб йиқилиб тушди, юмалаб кетди-ю, аммо шу ондаёқ сапчиб турганча чопишга тушди.

Маълум бўлдики, итлар беш-олтита экан. Биринчи итнинг муваффақиятсизлигидан чўчиб қолган бу итлар қаттиқ вовуллаганча, атрофини ўраб, ташланиш учун пайт пойлашмоқда эди. Вайрона кулбадан чиққан анави малла ит уларни орқадан туриб олқишлаётган бўлса ҳам ажаб эмас. Арқоннинг учидан элик сантиметрча берироқдан ушлаганча жон-жаҳди билан бошидан ошириб айлантира бошлади. Ўзини шу тариқа итлардан қўриқлаб, чақилган бир уюм чиганоқларни босиб ўтди-да, четанлар оралиғидаги тор йўл ва қуритиш учун похол ёйиб қўйилган алақандай ҳовлидан ўтиб, ниҳоят, кенг кўчага чиқиб олди. Сал юрса, қишлоқ ҳам тамом бўлади!

Йўл бўйидан торгина обраҳа ўтган эди. Ундан иккита ёш бола чиқиб келди – ака-сингилга ўхшайди. Уларни жуда кеч кўриб қолди. Уларга қайчи тегиб кетмасин, деб арқонни тортган эди, аммо фойдаси бўлмади, уларга қўшилиб ўзи ҳам обраҳага йиқилиб тушди. Обраҳанинг тагига нов ётқизилган экан. Ёғоч қарсиллаб кетди. Болалар дод солишди... Жин ургурлар, намуначча бўкиришмаса!.. Болаларни жон-жаҳди билан итариб юбориб, юқорига чиқди. Шу пайт бир қатор бўлиб тизилиб турган учта чўнтак фонарининг шуъласи йўлини тўсди.

Қўнғироқ чалина бошланди. Болалар қичқириб йиғлашарди... Итлар ҳамон вовуллашарди... Қўнғироқнинг ҳар бир зарбидан юраги зирилаб кетмоқда. Ҳар мўйининг тагидан худди шоли доналаридек сон-саноқсиз ҳашаротлар ўрмалаб чиқиб кетгандек бўлди. Чўнтак фонарларидан бирида шуъласини гуж қила оладиган мосламаси бор шекилли, шуъласи гоҳ ёйилиб кетар, гоҳ қизиган игнадек ингичка бўлиб бирдан қадалар эди.

Уларнинг устига ташланиб ҳаммаларини тепиб-тепиб тумтарақай қилиб юбора қолсамикан?.. Агар ёриб ўтолса, қишлоқдан чиқиб олади. Кейин ўкинадими, йўқми – ҳаммаси ҳозирги дақиқага боғлиқ... Иккиланиб ўтирмаслик керак!.. Бўлмаса фурсат кетади... Сал ҳаялласа борми, таъқибчилар орқасидан етиб олишади-да, унда бутун иши барбод бўлади.

У иккиланиб тураркан, фонарлар ўнги ва сўлидан қуршаб келиб оралиқдаги масофа тобора қисқариб бораверди. Эркак арқонни маҳкам чангаллаганча бутун кучини вужудига йиғди-ю, аммо журъат қилломай туриб қолди. Оёқларининг учи борган сари юмшоқ заминга ботиб борарди. Фонарлар орасидаги кенгайиб қолган оралиқлар одамларнинг кўлагалари билан тўлган эди. Кўпмиканлар? Йўл четида қораси чуқурни эслатувчи нимадир турибди – э-ҳа, йўқ, бу пикап экан. Агар у олдинга ёриб ўтса ҳам, орқасидан етиб бориб ушлаб олишади... Орқа томонидан қочиб кетаётган болаларнинг одим товушларини эшитди – улар энди йиғлашмас эди. Бир лаҳзада миясига қалтис бир фикр келди. Уларни ушлаб олиб ўзига қалқон қилсамикан? Шунда у бу аблаҳларни яқинига йўлатмасди! Аммо уларни ушлаб олиш учун ўтириларкан, пойлаб турган янги чироқларни кўрди. Йўли тамоман кесилган эди!

Худди бўшатиб юборилган пружинадек орқасига сапчиб, келган йўлидан изига тирақайлаб қолди. Бу билан кўрфазга туташ буруннинг бирор жойидан кесиб ўтарман, деган умидда эди. Орқасидан ҳай-ҳай сурон кўтарганча бутун қишлоқ қувиб келаётгандек туюлди унга. Азбаройи зўр берганидан оёқларининг томири суғуриб олингандек, бўшашиб кетди. Балки, таъқибчиларни қаерда келаётганларини кўриш учун ўқтин-ўқтин орқасига қараётганига шундай бўлаётгандир.

Қанча йўл босди экан?.. Бир неча қум тепалардан ошиб ўтди. Кучи йўқола борган сари, бир жойдан

жилмай чопаётгандек, ҳаракатлари беҳудадек туюларди. Аммо ҳозир кучини ўринли, ўринсиз сарфлаётганини мулоҳаза қилиб ўтиришнинг мавриди эмас. Оғзидан чучмал қон мазаси кела бошлади. Тупуриб ташламоқчи эди, ёпишқоқ тупуги оғзидан кўчмади. Бармоғи билан сидириб ташлашга тўғри келди.

Қўнғироқ ҳамон чалинмоқда, аммо анча узоқда; гоҳо-гоҳо унинг садоси мутлақо эшитилмай ҳам қол-япти. Итлар ҳам орқада қолиб кетиб, аллақерда во-виллашмоқда. Ўзининг эговнинг металлга тегиб фир-чиллашини эслатувчи нафас олишигина эшитилар-ди, холос. Таъқибчиларнинг фонарлари ҳамон ҳалқа бўлиб ёйилган. Лик-лик юқорига чиқиб, пастга тушиб ҳамон бир нуқтада тургандек кўринарди. Қочоқ учун ҳам, таъқибчилар учун ҳам чопиш қийин эди. Энди кимки чидаммироқ бўлса, шу енгиб чиқади. Аммо бу ўй ҳам таскин беролмади. Узоқ давом этган дикқат-лик зўриданми, иродаси тоб беролмай, вужудини за-ифлик чулғай бошлади, тезроқ мадорим қурий кол-сайди, деган истак туғилди ўзида ҳам. Хавфли бир белги... Модомики, бу хавфни ҳис қилаётган экан, ҳали зарари йўқ...

Ботинкаларига қум тўлиб қолганидан панжала-ри оғримокда. Орқасига қаради. Таъқиб қилувчилар ўнгроқ томонда етмиш-саксон метрча орқада қоли-шипти. Нега четлаб кетишди экан? Тик тепаликка чиқишдан қочиб шундай килишгандир. Чамаси, улар ҳам роса чарчашганга ўхшайди... Ахир айти-шади-ку, қочоқдан кўра қувган эртароқ чарчайди, деб. У бир лаҳзада ботинкасини ечиб, оёқ яланг чо-пишга тушди. Агар ботинкаларини чўнтагига солса, халал беради. Шунинг учун ҳам камарига қистириб олди. Нафасини ростлаб, бир зумда хийлагина тик қияликдан ўтиб олди. Агар иш шу тариқа кетади-ган бўлса, бу ярамаслардан қочиб қутулса ҳам ажаб эмас... Ҳали ой чиқмаган, аммо юдузларнинг шуъ-ласи теварак-атрофни жимир-жимир кўланкалар ва

шуълаалар билан қоплаган, йироқлардаги қум тепаларнинг ўрқачларини яққол илаб олиш мумкин эди. Аслида, у бурун томон югуриб кетаётгандек эди. Рули яна чапга қараб шох ташлай бошлади. Энди йўналишимни ўзгартираман, деган ҳам эдики, бирдан ўзи билан таъқибчилар орасидаги масофани қисқартириб қўйиши мумкинлигини пайқаб қолди. Ана шундагина уларнинг режаларини фаҳмлаб қолиб, қўрқиб кетди.

Ҳа, юзаки қараганда улар нотўғри танлаган деб тахмин қилинган йўл аслида, жуда пухта ўйланган экан. Улар уни денгизга сиқиб боришга ҳаракат қилишаётган экан. У ўзи сезмагани ҳолда ҳамон таъқибчиларнинг панжасида экан. Демак, уларнинг на яқинлашмай, на узоқлашмай, ҳамиша муайян бир масофада келаётганлари ҳам бежиз эмас экан

Йўқ, таслим бўлишга ҳали эрта. Қаердадир йўл бўлиши керак, ундан қояларга чиқиб олади, агар борди-ю, бошқа йўл топилмаса, денгиздан сузиб бурунни айланиб ўтиши ҳам мумкин. Ҳар қандай иккиланишларга барҳам бериш керак, бунинг учун ушлаб олиб яна чуқурга ташлашлари мумкинлигини ўйлаб кўрса бас.

Узун паст ён бағирдан чиқиб бориб тик қияликдан тушилади, ёки аксинча... Бир қадам, яна бир қадам – худди ипга бирма-бир мунчоқ терилаётгандек – сабру бардоши машаққатли синовдан ўтмоқда... Қўнғироқ бир лаҳза тиниб қолди. Нималар эшитилаётганини аниқлаёлмади – шамол увиллаяптими, денгиз шовқин соляптими ё шунчаки қулоғи шанғиллаяптими? У тепаликлардан бирига чиқиб, орқасига қаради. Таъқибчиларнинг чироқлари ғойиб бўлган эди. Бир оз кутиб турди – кўринишмайди.

Ана холос! Наҳотки улардан қочиб қутулган бўлса?

Умид-ишончдан юраги қаттиқроқ уриб кетди. Агар шундай бўладиган бўлса, ҳозир ҳеч дам олиб ўтириши керак эмас... Яна бир мартагина нафасини ростлайди-да, олдинга, иккинчи қум тепага қараб йўл олади!

Аммо нима учундир чопиш машаққатли эди. Оёқлари вазминлашиб қолди. Вазминлашганда ҳам одатдагидан бошқача. Оёқлари чиндан ҳам қумга ботиб кетмоқда эди. Худди қорга ўхшайди-я, деб ўйлади у. Оёқлари болдиринанинг ярмигача қумга ботиб кетди. У қўрқиб кетиб, бир оёғини тортиб олмоқчи бўлган эди, иккинчиси тиззасигача ботиб қолди. Нима гап?.. Одамни ютадиган қумлар ҳам бўлади, деган гапни эшитган эди... У жон-жаҳди билан қумдан чиқиб олишга ҳаракат қилди, тиришди. Урингани сари чуқурроқ ботиб бораверди. Ниҳоят, сонигача ботиб кирди.

Балки бу тузоқдир?! Улар уни денгиз томонга эмас, атайин худди шу ерга қамаб киритишибди!.. Овора бўлиб ушлаб ўтирмасдан йўқ қилиб юборишмоқчи!.. Бу чинакам маҳв этиш... Рўмолчасини ўйнатиб ҳунар кўрсатадиган найрангбоз ҳам бу қадар устамонлик билан иш кўролмайти... Шамолнинг яна бир эпкини келса, боши билан қумга чўмиб кетади. Шундан кейин уни ҳатто конкурсда биринчи мукофот олган полиция искович ити ҳам қидириб тополмайти... У яра-маслар энди қораларини ҳам кўрсатишмас керак!.. Туя кўрдингми, йўқ... Бир бегона аҳмоқ ўзи адашиб келиб, кўздан ғойиб бўлган... Аблаҳлар ҳамма ишни ҳатто қўл теггизмай амалга оширишади.

Чўкяпти... Чўкяпти. Мана белигача қумга ботди... Нима қилиш керак?.. Агар қумга тиқилиш сатҳини кенгайтиришга муваффақ бўлса, танасининг ҳар бир нуқтага бўлган босими камайиб, чўкмай қолса ҳам ажаб эмас... У қулочини ёзиб бағрини қумга берди... Аммо вақт ўтган эди... Гарчанд у кўксини ерга бериб ётган бўлса-да, танасининг қуйи қисми тикка ҳолатда қотиб турарди, бели зирқирар, у тик бурчак вазиятида эгилганча ортиқ тура олмас эди. Ҳатто машқ кўрган ҳар қандай спортчи ҳам бундай вазиятда узоқ тоқат қилиб тура олмасди.

Бирам қоронғики... Гўё бутун борлиқ кўзини чирт юмиб, қулоқларини беркитиб олгандек... Бу ерларда ўлиб кетсанг ҳам ҳеч ким сенга ҳатто қайрилиб ҳам қарамайди! Томоғининг чуқур бир ерида яшириниб турган кўрқинч сиртга отилиб чиқди. Эркак оғзини катта очиб, бамисоли ҳайвондек ўкирди:

– Вой-дод!

Сийқа бўлиб кетган ибора!.. Сийқа бўлиб кетган бўлса кетавермайдими... Ҳалокат ёқасида турганинда олифтагарчиликка бало борми? Қандай бўлмасин яшаш керак. Ҳатто бир қолипга солинган, азоб-уқубатли шароитда бўлса ҳам майли. Яшаш керак! Ҳадемай қум кўкрагигача, энгаҳигача ва ниҳоят тумшуғигача етади... Бас! Етар!

– Вой-дод!.. Ҳаммасига розиман!.. Илтимос қилман, ёрдам берингла!.. Раҳм қилингла!

Эркак ўзини тутиб туrolмади. Дастлаб пиқ-пиқ йиглаб туриб, сўнг ўкириб юборди. Энди фойдаси йўқлигини пайқаб, кўрқиб кетди. Уни ҳеч ким кўраётгани йўқ... Афсуски, бу ҳолат шундай ҳолларда зарур бўлган расмиятларсиз ўтмоқда... Ўлим жазосига ҳукм қилинган одам қатл этилишидан олдин хат ёзиб қолдириши мумкин... Аммо бу ерда қанчалик дод солмагин... ҳеч ким эътибор бермайди. Шуниси чатоқ-да!

Орқасидан ғала-ғовур товушларни эшитар экан, ҳатто унча таажжубланмади ҳам. Чунки у енгилган эди. Уялиш ҳисси, худди яқинига олов олиб борилган игначининг қанотидек куйиб кул бўлди.

– Ҳой, ушлаб ол!

Пастга узун тахта тушиб келиб, ёнбошига тақалди. Шуъла, қоронғида доира чизиб тахтани ёритди. Эркак эрксиз жуссасини овоз келаётган томонга машаққат билан буриб, зорланганча илтимос қилди:

– Кечирасизлар, мени шу арқон билан тортиб ола қолсангизлармикан?

– Йўқ, сиз тўнка эмассизки, кавлаб олсак...

Орқадагилар кулиб юборишди... Анигини айтиш қийину, ҳар ҳолда беш-олтита бўлишса керак.

– Яна бир оз сабр қилинг, белкурак олиб келгани кетишди... Тирсақларингизни тахтага тирасангиз, бу ёғи жойида бўлади.

Айтганларидек, тирсақларини тахтага тираб, бошини кафтига ташлади. Сочлари тердан жиққа ҳўл бўлганди. У ҳеч нарсани еезмас, фақат шу таҳқирловчи ҳолатдан мумкин қадар тезроқ қутулиб олишни ўйлар эди.

– Биласизми... Орқангиздан чопиб келаётганимиз жонингизга ора кириб қолди. Бу ер шундай ўпқонки, ҳатто итлар ҳам яқинига йўламайди... Сиз катта хатар ёқасида турган эдингиз... Қанчадан-қанча одамларнинг бу ерга бехосдан келиб қолиб, қайтиб чиқолмаганликларини аниқ айтиш қийину, аммо... Бу тепаликнинг орқасида ел юрмайди-ю, қум келиб тушгани-тушган... Қиш бошланса, қор келиб тушади... Унинг устидан яна қум босади... Кейин яна қор босади, юз йилдан бери шу тарифа – худди хом қолган қават-қават қатламага ўхшайди... Собиқ артель райсимизнинг шаҳарга ўқишга кетган ўғлининг гаплари бу. Қизиқ, тўғримикан?.. Мабодо, тагигача қазиб тушилса бирорта арзийдиган нарса чиқармикан?

Бу гапларнинг нима кераги бор экан?! Худди ҳеч нарсадан хабари йўқ, бегуноҳ одамдек гапиради-я. Бас қилса ҳам бўларди... Унинг ўрнига нари кетиб, пучга чиққан умидлари билан ўз ҳолига қўйса-чи...

Аллақандай жонланиш бошланди – афтидан, белкураклар келди шекилли. Оёқлари тагига тахта боғлаб олган учта эркак аранг мувозанат сақлаганча, ундан нарироқда туриб атрофидаги қумни қазий бошлашди. Орзу-умидлари ҳам, ор-номуси ҳам, алами ҳам – ҳаммаси мана шу қум остига кўмиб юборилганди. Елкасидан ушлаганларида ҳатто таажжубланмади ҳам. Агар буюришса, шимини тушириб, кўзлари олдида ёзила бошлаши ҳам мумкин эди. Осмон

ёришди – ҳозир ой чиқса керак. Хотин уни қандай чеҳра билан қарши оларкин?.. Қандай чеҳра билан қарши олса ҳам бари бир... Энди уни кўнгилларига келганча шатталашлари мумкин, чидаса бўлгани.

27

Эркакни қўлтигидан арқон билан танғиб, худди аллақандай юкдек яна чуқурга туширишди. Чурқ этган товуш эшитилмасди. Гўё улар бунинг дафн маросимида иштирок этишаётгандек. Ўра чуқур, қоронғи. Ой нури қум тепаларни йилтироқ ипак билан чулғаган; у шамол нақш этган гажимларни, ҳатто оёқ изларини ҳам жимир-жимир ойнага айлантирди. Фақат чуқургина бу манзарага қўшилиб кетгиси келмай, зулмат қўйнига чўмганча ётарди. Аммо буларнинг бирортаси ҳам унга таъсир қилмади. Ўлгудек чарчаган бўлса керак, бошини кўтариб ойга қараган эди, бирдан кўнгли айнаб, боши айланиб кетди.

Бу зим-зиё зулматда хотин унга қора шарпадек кўринди. Хотиннинг кўмагида аранг сурғалиб ўринга етиб олди-ю, аммо хотиннинг ўзини кўрмади. Теварак-атрофидаги ҳамма нарсалар ҳам худди тумандагидек хиралашиб кетганди. Ҳатто тўшакка узала тушиб ётгандан кейин ҳам, ҳамон қумдан чопиб кетаётгандек туюлаверди. Ухлаётганида ҳам чопиб кетаётгандек бўлаверди. Жуда бетинч ухлади. Саватлар тушириб тортиб олинаётганини, узоқдаги итларнинг вовуллаётганини аниқ эшитиб ётди. Хотиннинг тун ўртасида овқатланиш учун кириб, унинг тўшаги олдидаги чироқни ёққанини ҳам пайқади, сув ичгани тургандагина уйқуси ўчди. Чиқиб хотинга ёрдамлашай деса мажоли йўқ.

У чироқни ёқиб тамакисини тутатди-да, гарангсиганча атрофига аланглади. Бақалоқ, аммо чаққон ўргимчак чироқ атрофида физиллаганча айлана бошлади. Капалак бўлганда-ю, таажжубланмасди-я,

аммо ўргимчакнинг шуълага келгани унга ғалати туюлди. Энди сигарета билан куйдирмоқчи бўлиб турган ҳам эдики, фикридан қайтди. Ўргимчак чироқ атрофидан ўн беш, йигирма сантиметр масофада худди сония милидек аниқ айланмоқда эди. Балки уни жалб этаётган ёлғиз ёғдугина эмасдир? Ҳа, у кутарди, ниҳоят чироққа тун капалаги учиб келди. Бир неча марта ўзини чироқ шишасига урди-да, сўнгра металл поячага қулади, охири қимирламай қолди. Аллақандай ғалати, жуда ҳам шумшук капалак экан. Унга сигаретасини босди! Ҳали қимирлаб турган ҳашаротни гизиллаб юрган ўргимчакнинг йўлига ташлади. У тахмин қилган драма бошланди. Ўргимчак бир лаҳзада етиб келиб, ҳали тирик капалакка ёпишиб олди. Сўнгра жонсиз ўлжасини сургаганча яна гир-гир айлана бошлади. Семиз капалакни ейишини ўйлаб ҳузур қилаётган бўлса керак.

У шунақа ўргимчаклар ҳам бўлишини билмас экан. Ўргимчак ини ўрнига чироқдан фойдаланиш қандай тадбирли. Ин тўқиб унга бирор жон эгаси келиб тушишини пойлаб ётиши керак, чироқ ёрдами билан эса ўлжасини ўзи авраб домига тортиши мумкин. Бунинг учун мос келадиган ёғду манбаигина керак бўлади. Афсуски, табиатда бундай нарса йўқ. Ой ёки ўрмон ёнғинлари бу ишга тўғри келиши амри маҳол. Бу, инсон орқасидан тадрижий ўсиб бориб, ўз инстинктларини юзага келтирган ўргимчакнинг аллақандай янги бир тури бўлса ҳам эҳтимолдан ҳоли эмас... Таърифи чакки эмас шекилли. Аммо у тақдирда ёғду парвоналарни ҳам жалб этишини нимага йўйса бўлади?.. Капалак ўргимчак эмас. Чироқ нурининг бу ҳашаротларнинг сақланиб қолишларига ёрдам бериши амри маҳол. Ҳолбуки, бу ҳодиса ҳам сунъий ёғду пайдо бўлгандан сўнг юзага келган. Капалакларнинг тўп-тўп бўлиб, ойга қараб учиб кетмаганликлари ҳам бунга мисол бўла олади.

Ҳашаротларнинг бир туригина шунақа инстинк-га эга бўлса бошқа гап эди. Аммо ўн мингларча турли-туман парвоналарни айтмайсизми! Демак, бу аллақандай муайян ўзгармас қонун. Сунъий ёғду таъсирида юз берадиган қанотларнинг кўр-кўрона, жазавали типирчилаши. Ёғду, ўргимчак ва капалаклар орасидаги сирли муносабат... Модомики, қонун шу қадар тутуриқсиз тарзда зуҳур этгандан кейин нимага ишониш керак бўлади?

Эркак кўзларини юмди... Кўз ўнгида гира-шира шуълалар суза бошлади... Уларни ушламоқчи бўлиб қўлини чўзувди, типирчилаб ғойиб бўлдилар. Худди қумдаги испан пашшасининг сояларидек...

У ўкраган йиғи овозидан уйғониб кетди.

– Нега йиғлаяпсан?

Хотин саросимага тушиб қолганини яширишга тиришиб, шоша-пиша ўрнидан турди.

– Кечиринг... Сизга чой дамлаб қўймоқчи эдим... – Унинг йиғидан бўғилган овози эркакни гарангсйтиб қўйди. Хотин энгашиб ўчоққа ўт қўяётганида ҳам елкаси. аломат бир тарзда учиб-учиб турди, эркак анчагача нима гап эканлигини пайқай олмади. Худди моғор босган китоб саҳифаларини варақлаётгандек, дарров қайқай қолмас эди. Хайриятки, ҳали саҳифаларни варақлай олишга қодир экан. Қўққисдан ўзига ўзининг юраги туздай ачиб кетди.

– Бўлмади...

– Ҳа.

– Ҳаммаси аҳмоқона тарзда барбод бўлди.

– Аммо ҳали ҳеч ким муваффақ бўлган эмас... Бирон марта ҳам...

Хотин йиғлаб туриб гапирар, аммо унинг овозида қатъият оҳанглари янграрди. Гўё у эркакнинг иши барбод бўлганини оқлаб, бунинг сабабларини тушунтириб бераётгандек эди. Сўзларидан меҳрибонлик, самимийлик оҳанглари сезилиб турарди. Бунга жавоб бермаса ўтакетган адолатсизлик бўларди.

Ҳар ҳолда ачинаман... Мабодо, қочиб кетишга муваффақ бўлсам, боришим биланоқ сенга приёмник юбораман, деб аҳд қилиб қўйгандим...

– Приёмник?

– Аллақачондан бери орзу қиласан-ку.

– Зарари йўқ, керак эмас... – Хотин худди кечирим сўраётгандек журъатсизгина гапирарди. – Агар тиришиб ишласам, шу ернинг ўзидаёқ сотиб олишим мумкин... Агар насияга оладиган бўлсам, қарзимнинг биринчи улушини тўлашга пулим етса керак.

– Ҳа, насияга бўлса етади, албатта.

– Сув исиса чўмиламизми?

Бирдан эркакнинг қалбини бўз ранг тонг тусидек ҳасрат чулғаб олди... Бир-бирларининг яраларини ялаб-юлқишлари керак. Аммо борди-ю, сира битмаётган яраларни бетиним ялаб-юлқайверилса тил, тил бўлмай қолади-да.

Хўп майли, тасаллининг ҳожати йўқ... Ҳаёт, яккаш тасалли билан ўтадиган нарса эмас... У ердаги ҳаёт бошқа, бу ердагиси бир бошқа, бегона ҳаёт ҳамиша тотли бўлиб кўринади... Энг расвоси – шу нарсани ўйлаш: ҳаёт шу тариқа ўтаверса унда нима бўлади?.. Шу ҳам ҳаёт бўлдими? Афсуски, буни ҳеч ким билмайди-да!.. Эҳ, бошигача ишга кўмилиб, буларнинг ҳаммасини ўйлашдан қутулса эди...

– Чўмиламизми?

Буни хотин худди унга тасалли бериш учун юмшоқ, осойишталик бахш этувчи оҳангда айтди. Эркак аста-секин кўйлагининг тугмаларини ечиб, шимини тушира бошлади. Уни бутун, бошдан-оёқ қум босган эди. (Ҳозир анави, бошқаси нима қилаётган экан?) Кечаги кунгача бўлган ҳамма нарса узоқ бир ўтмишдек бўлиб қолган эди.

Хотин сочиқни совунлай бошлади.

УЧИНЧИ ҚИСМ

28

Октябрь.

Ҳамон кетгиси келмаётган ёз кун бўйи қумни шу қадар қиздириб юборган эдики, оёқ кийимсиз унда беш дақиқа ҳам туриш мумкин эмас эди. Аммо қуёш ботди дегунча деворларнинг тирқишларидан ғўриллаб намхуш совуқ кирар, ўчоққа ўт қалашдан олдин нам тортиб қолган кулни қуритишга тўғри келарди. Шамол бўлмаган кунлари ҳароратнинг кескин ўзгаришидан эрталаб ва кечқурунлари бўтана сувни эслатувчи туман тушарди.

Эркак қарға тутиш учун уйнинг орқасига тузоқ қўйди. Уни «Умид» деб атади. Тузоқнинг тузилиши жуда оддий, қумнинг хусусиятлари ҳисобга олиб ясалган эди. Анчагина чуқур ўра қазиб, ёғоч бочкача кўмди. Ҳажми бочкачанинг оғзидан кичкинароқ қопқоқни гугурт чўпча келадиган учта понача ёрдами билан ўрнаштириб қўйди. Ҳар бир поначага ингичка ип боғлади. Улар қопқоқнинг ўртасидаги тешиқдан ўтказилиб, ташқаридаги симга уланганди. Симнинг ичига емиш – қоқ балиқ илиб қўйди. Кичкина чуқурчада емишнинг ўзинигина сиртда қолдириб, тузоқни пухталаб қум билан кўмиб қўйди. Қарға емишга ёпишди дегунча қоziқчалар йиқилади-да, қопқоқ бочканинг тагига тушиб устидан қум босиб қолади; қарға тириклайин кўмилади. Тузоқни бир неча марта синаб кўрди. У дарҳол қум босиб, ҳатто қанотини ҳам ёзолмай қоладиган ўша қарғани кўз ўнгида аён тасаввур этди.

Мабодо, омади келиб қарға ушлаб ололса, хат ёзиб унинг панжасига боғлаб қўйиши мумкин... Албатта, ҳамма гап омадда... Биринчидан, учириб юборилган қарғанинг иккинчи марта инсон қўлига тушишига ишониш амри маҳол... Унинг қаёққа қараб учиши-

ни ҳам билолмайсан... Одатда, қарғаларнинг ичиб юриш манзили ғоятда чекланган бўлади... Шу нарса ҳам эҳтимолдан холи эмаски, анави қишлоқдагилар икки фактни – бунинг қарғаси учиб кетгани билан қарғалар тўпида оёғига бир парча оқ қоғоз боғланган қарға пайдо бўлганини таққосласалар, сир-асрори уларга дарҳол аён бўлиб қолади... Унда шунча пухталик билан ўйлаб пишитилган, шундай қунт билан амалга оширилган ҳамма иш беҳуда бўлади-қолади...

Муваффақиятсиз қочишдан сўнг эркак жуда эҳтиёткор бўлиб қолди. У худди қиш уйқусига кирган ҳашаротдек чуқурдаги ҳаётга мослашиб олди, айниқса, қишлоқ аҳолисининг шубҳасига барҳам бериш учунгина шундай қилди. Бир нарсани сурункасига такрорлайвериш – чалғитишнинг энг яхши йўли, дейдилар. Бир нарсанинг ҳадеб такрорланаверишидан иборат ҳаёт кечириш – бора-бора уни эздан чиқаришларига ёрдам беради. Хўш, чунончи икки ойдан бери хотин ҳар куни бошини кўтармай ипга мунчоқ тергани-терган. Бу ишга шу қадар берилганлигидан ҳатто юзи салқиб кетди. Картон қутичада сочилиб ётган, жилоланувчи мунчоқларни узун игнанинг учи билан тинимсиз олиб тураркан, игна йилтиллагани-йилтиллаган. Хотиннинг жамғармалари икки минг иенага етиб қолди шекилли. Агар шу тариқа яна ярим ойча ишласа – приёмник учун тўлайдиган пулининг биринчи ҳиссасига етади.

Мунчоқ солинган қутичанинг атрофида ўйнаётган игна шу қадар маънодор эдики, гўё бу қутича оламнинг марказидек кундалик ҳаётга ранг-баранглик киритар, атрофдаги воқеликни ҳис қилишга ишонч бағишларди. Эркак ҳам бир хилдаги жисмоний ишга муккасидан кетди. Том тагидаги қумни супуриб тушириш, оқшоқ элаш, кир ювиш – булар ҳаммаси унинг кундалик вазифаси бўлиб қолди. У хиргойи қилиб, иш билан банд бўлганидан, вақт, ҳарқалай, тезроқ ўтарди. У эрмак учун, ётганларида устларига

қум тўкилмаслиги учун полиэтилендан чоғроққина чодир ясади, қизиган қумда балиқ пишириш учун мослама ўйлаб топди...

Диққат бўлмаслик учун у ўшандан буён газета ўқимасди. Бир ҳафтагина ўқимаган эдики, газета ўқиш эсига ҳам келмай қолди. Бир ойдан кейин эса, оламда газета деган нарса бор эканлиги ёдидан ҳам кўтарилиб кетди. Бир вақтлар у «Ёлғизлик жаҳаннами» деган гравюрадан кўчирилган нусхани кўриб, ҳайратда қолган эди. Унда осмонда сузиб кетаётган ғалати бир вазиятдаги одам тасвирланганди. Бақрайган кўзларини даҳшат чулғаганди, чунки атрофдаги бўшлиқ ўликларнинг ғира-шира кўлагалари билан тўлганди. Бунинг уларнинг орасидан ёриб ўтиши маҳол, ўликлар бир-бирларини суриб-туртиб, кўлларини пахса қилганча, одамга ниманидир тушунтиришмоқда эди. Бу нега «Ёлғизлик жаҳаннами» деб аталди экан? Номи янглиш қўйилмадимикан, деб ўйлаган эди ўшанда. Ҳозир аниқ тушуниб олди. Ёлғизлик – қониқтирилмаган орзу иштиёқи экан.

Худди шунинг учун ҳам шу кўйга тушган одамлар юрак ўйноғини босолмай, тирноқларини тишлар эканлар. Фикрлаш мароми билан қониқолмай тамаки чекишаркан. Жинсий алоқадан ҳаловат тополмай, асабий қалтирар эканлар. Нафас олиши ҳам, юриши ҳам, ичагининг лип-лип ҳаракати ҳам, кундалик жадвал ҳам, ҳар еттинчи куни келадиган якшанба ҳам – уларга осойишталик бахш этмасдан, аксинча, янгидан-янги такрорларга дучор қилар экан. Сигаретани ҳам аввалгига ниобатан кўпроқ чекадиган бўлди. Даҳшатли тушлар кўрадиган, тушида тирноқлари кир алақандай хотин билан биргаликда яккаш бегона кўзлардан пана, хилват жойларни қидирадиган бўлди. Ниҳоят, оқибатда, заҳарланиш белгиларини пайқаб қолгач, унинг хаёллари дарҳол самога, 1/8 мм узунликдаги тўлқинлар ҳоким бўлган қум тепаликларга бурилди.

У қумга қарши олиб борилган сўнгсиз курашдан, ўзи сабоққа айлантириб олган кундалик ишидан унча-мунча ҳаловат топгандек бўлди, зотан бу сабоқни ўз-ўзини азоблаш деб ҳам бўлмас эди. Лекин халос бўлиш йўлини топса ҳам таажжубланмасди.

Аммо бир куни эрталаб мунтазам етказиб туриладиган озиқ-овқат билан бирга қўлига карикатуралар журнали тушиб қолди. Унча аҳамиятга эга бўлмаган оддийгина бир журнал. Муқоваси йиртилган, ифлос қўллар билан ушланаверганидан бўлса керак, кир бўлиб кетган, уни бирорта эскифурушдан олишганга ўхшайди. Гарчанд, кўримсиз бўлса-да, буни қишлоқ аҳолиси ғамхўрлигининг ифодаси деб баҳоласа бўлади. Ҳаммадан кўра ҳам у шунисига анг-танг эдики, журнални ўқиркан, юмалаб-юмалаб кулар, худди кулгидан томирлари тортишиб қолгандек, оёқларини ўйнатар эди.

Карикатураларнинг ҳаммаси ҳам тутуриқсиз, беҳаё, бачкана, нўноқлик билан чизилган – ундан, буларнинг нимаси қизиқ деб сўрасалар, жавоб ҳам беролмас эди. От тасвирланган бир карикатурагина кулгили эди, устига баҳайбат эркак минганидан отнинг оёқлари майишиб, бели букчайиб кетибди. Отнинг калласи ҳам кулгили чиққан эди. Аммо унинг ўзи куладиган аҳволда эмасди-да! Уялиши керак. Қўникиб кетишнинг ҳам бир чеки бор. Қолаверса, бу воситагина, холос. Қиш уйқуси ҳақида гапириш мумкин, яхши, ахир у кўрсичқонга айланиб, кўнглидаги ёруғликка чиқиш истагига умрбод барҳам бериши мумкин эмас-ку!

Рост, ўйлаб кўрса, қачон ва қандай йўл билан бўлмасин бу ердан чиқиб кетиши амри маҳолга ўхшайди. Аммо ҳар қандай мақсаддан маҳрум муштоқликка ҳам қўникишинг, қишки уйқу муддати тугаб ёруғлик кўзингни олиб қўйгач, ташқарига чиқолмайдиган бўлиб қолишинг ҳам эҳтимолдан ҳоли эмас. Айтадилар-ку: уч кун тиланчилик қилган киши умр-

бод тиланчи булиб қолади, деб. Лекин одамнинг ичини ҳайратда қоларли даражада тез занг қоплайди... У чуқур ўйга толди, аммо отнинг кулгили башараси ёдига тушиб қолди дегунча, яна бемаъни кулгиси қистаб кетди. Одатдагидек чироқ ёруғида мунчоқ тизишга берилиб кетган хотин бошини кўтариб, унга соддадиллик билан жилмайиб қўйди. Ўзига нисбатан хиёнат қилганига чидаёлмаган эркак журнални улоқтириб, чиқиб кетди. Чуқур устида сут ранг туман ўрларди. Ҳар қаерда ёйилиб ётган соя увадалари... Худди қизиган металл ипдек ялтираётган увадалар... йилтироқ буғ томчиларига айланиб сузаётган увадалар... Бу афсонавий кўлагалар йиғиндиси чек-худуди бўлмаган орзу-хаёлларни уйғотарди. У тикилар, аммо тикилгани билан кўзи тўймасди. Бу ерда ҳақиқатда бўлиши мумкин бўлган тасвирлар ҳам, ҳеч қачон ўзи кўрмаган ва эшитмаган хаёлий тасвирлар ҳам бор эди.

Эркак бу кўлагалар гирдобига орқа ўгирганча хитоб қила бошлади:

– Жаноб суд раиси, мени айбноманинг мазмуни билан таништирсангиз! Айтинг-чи, бундай ҳукм чиқарилишининг сабаби нимада?! Маҳкум жавобингизни оёқ устида туриб кутади!

Туман оша унга таниш бўлган овоз янгради. Бу овоз худди телефон трубкаси орқали келаётгандек бўғиқ эди.

– Юз одамдан бири бўлиши мумкин-ку, ахир...

– Нима демоқчисиз?

– Демоқчиманки, Японияда юз одамга бир савдойи тўғри келади.

– Кечирасиз, нима ҳақида гапиряпсиз?..

– Дарвоқе, чакана ўғрилар ҳам юз одамга биттадан тўғри келади...

– Ахир нималар деяпсиз ўзи?

– Агар ўз жинсидаги кишиларга ҳирс қўювчилар эркаклар орасида бир фоизни ташкил этса, табиийки, хотинлар орасида ҳам шунча. Агар шу тариқа

давом эттирсак, бир фоиз ўт қўювчилар, бир фоиз майхўрлар, бир фоиз руҳий қолоқлар, бир фоиз жинсий телбалар, бир фоиз кибр-ҳаво дардига гирифторлар, бир фоиз ашаддий муттаҳамлар, бир фоиз ҳезлар, бир фоиз террорчилар, бир фоиз васваслар...

– Илтимос қиламан. Бу бемаъни нарсаларни қўйинг.

– Ҳўп, сен тек туриб қулоқ сол. Бунинг устига баландликдан қўрқиш, тезликдан қўрқиш, гиёҳвандлик, тутқаноқ, ўлдириш дардига гирифтор бўлиб қолган, захмга дучор бўлганлар ва эси пастларни жам қилсак – булар ҳам бир фоизни ташкил этса, жами йигирма фоиз бўлади. Агар сен шу тариқа яна саксонта зиддиятни санаб чиқсанг... Бунинг имкони борлигига шубҳа қилмаса ҳам бўлади. Шунда мутлақо аниқ статистик йўл билан исботлаш мумкинки, одамларнинг ҳаммасида ҳам камчилик бор.

– Бу қандай аҳмоқона гап! Агар нуқсонсизлигининг қандайдир бир андазаси бўлмаса, нуқсонни аниқлашнинг ҳам имкони бўлмасди.

– Ундай қилма, мен сени ёқламоқчи эдим, холос...

– Ёқламоқчи эдим?..

– Ахир ўзинг ҳам гуноҳкорман, деб оёқ тираб олмасанг керак?

– Бўлмаса-чи!

– Унда сал-пал муомалага юр. Қандайдир ғайриоддий вазиятга тушиб қолган бўлсанг ҳам, ич-этингни еяверишдан ҳеч фойда йўқ. Одамлар ғалати қуртни ушлаб туrolмайдилар, қаёқда эдинг, деб тергов ҳам қилолмайдилар.

– Қурт?.. Нега бўлмаса мени ғайриқонуний ушлаб туришларингизга қаршилик билдирсам, қуртга қилганчалик оқибат қилмадингиз?

– Ўзингни гўликка солма... Намгарчилик ва ҳароратда типик ҳудуд ҳисобланган Японияда табиий офатларнинг саксон етти фоизини сув тошқинлари ташкил этади, ундай шароитларда шамол учириб келган қумдан етказилган зарар ҳам мингдан бир

фоизни ташкил қилади. Буни ҳисобга олиш – Саҳрои Кабирда сув тошқинига қарши кураш юзасидан махсус қонун қабул қилиш билан баробар бўларди. Аҳмоқона гап!

– Мен бу ҳақда гапираётганим йўқ. Гап менинг чекаётган азобларим ҳақида боради. Ғайриқонуний ушлаб туриш ҳар қаерда ҳам жиноят ҳисобланади – хоҳ саҳрода бўлсин, хоҳ ботқоқликда!

– Ҳа, ғайриқонуний ушлашми... Ахир инсон очкўз-лигининг чеки йўқ-да... Қолаверса, сен қишлоқ аҳолиси учун ширингина луқмасан...

– Нажас ҳам овқат! Мен учун яшашнинг маъноси қандайдир юксакроқ бир нарса-да!

– Албатта шундай-ку. Демак авайлаб-ардоқлаган қумим важдан ишим юришмади, дегин?

– Юришмади?..

– Эшитишимча, дунёда шундай одамлар ҳам бор эканки, салкам ўн йиллик ҳаётларини П сонини бир неча юз рақамгача аниқлик билан топишга сарф қилишган экан. Қизиқ... Бунда ҳам ўзига хос яшаш завқи бўлса керак... Бироқ сен хусусан бу тариқа яшаш йўсинини инкор этасан, сен бу ерларга ўз оёғинг билан келгансан.

– Бўлмаган гап! Қумнинг ҳам ўзига хос қиёфаси бор!.. Масалан, ахир у фишт қуйиш учун ҳам ишлатилади-ку... Яна бетонга қаттиқлик бахш этадиган зарур бир хом ашё... Қумни бактерия ва бегона ўтлардан тозалаш осон бўлганлиги учун бу нарса қишлоқ хўжалиги соҳасидаги тадқиқотларда ҳам фойдаланилади... Ниҳоят, қумга энзим сочиш йўли билан уни унумдор заминга айлантириш юзасидан ҳам тажрибалар ўтказилган... Хуллас, қум тўғрисида оддий гаплар билан кифояланиб бўлмайди...

– Ана холос, ихлос билан ўз эътиқодингни оқлар экансан-ку... Аммо, борди-ю, сен ўз нуқтаи назарингни ўзгартирадиган бўлсанг, нимага эътиқод қилиш кераклигини билолмай қолардим.

– Менинг итдек ҳаром қотишга тоқатим йўқ!
– Ахир бари бир эмасми... Йўқолган пичоқнинг сопи олтин бўлади.

– Жин урсин сени, кимсан ўзинг ахир?

Аммо туман увадалари юқорига сапчиб, эркак жавобни эшитолмади. Энди нур шуълалари пастга партан бўлиб тушди. Ёғду кўзларни қамаштирди. Тиш-ни-тишига қўйиб, чарчоғига, томоғига келиб тиқилган юмалоқ ёпишқоқ қурумнинг ташқарига отилиб чиқишига йўл қўймади.

Қарға қағилади. Тузоқ эсига тушиб, уйнинг орқасига ўтиб «Умид»ни кўздан кечирмоқчи бўлди. Муваффақият қозонишига деярли умид йўғу ҳар ҳолда бу машғулот карикатурали журналдан кўра қизиқроқ-да!

Тузоққа қўйилган емиш ҳамон бояги-боягисидек турипти. Сасиб кетган балиқ ҳиди димоғига урилди. «Умид»ни ясаб ўрнаштириб қўйганидан бери икки ҳафтадан ортиқ вақт ўтди-ю, аммо шу пайтгача ҳеч бир натижа йўқ. Нега шундай экан-а? Тузоқнинг конструкциясидан кўнгли тўқ эди. Агар қарға емишга ёпишса-ю вассалом-а. Лекин қарғалар бу томонга қайрилиб ҳам қарамас, чорасизликка кўникишдан бошқа илож йўқ эди...

Қарғаларга «Умид»нинг нимаси ёқмади экан? Ҳолбуки қайси томондан қарама, шубҳа уйғотадиган бирорта нарса йўқ. Қарғалар инсон сарқитларини қидира-қидира, ҳамиша инсонлар истиқомат қиладиган жойлар атрофида юра-юра, гоётада эҳтиёткор бўлиб қоладилар. Улар сабр-бардошликда инсон билан ўзишгандек бўладилар. Токи бу чуқурдаги сасиган балиқ мутлақо оддий бир нарсага айланмагунча... Хуллас, матонат – ҳали бу мағлубият, деган гап эмас... Аксинча, сабр-бардошни мағлубият деб ўйлай бошлашинг билан чинакам мағлубият бошланади. Ахир у шунинг учун ҳам «Умид» деган номни танлаб олди-да. Яхши умид буруни – Гибралтар эмас, балки Кейптаундир...

Эркак, оёқларини аста-секин сургаб босганча, уйга қайтиб кирди... Яна ётиш фурсати етди.

29

Хотин эркакни кўриши билан эсига тушгандек, чироқни ўчирди-да, эшикнинг яқинидаги ёруғроқ жойга келиб ўтирди. Наҳотки, у ишини давом эттирмақчи бўлса? У хотиннинг ёнига югуриб бориб, унинг тиззасидаги мунчоқли қутичани ағдариб юборди. Қандайдир ўсимликнинг мевасига ўхшаган қора мунчоқлар ер билан битта бўлиб, бир лаҳза қумга кўмилади. Хотин чурқ этиб оғиз очмай, бақрайиб унга қараб тураверди. Эркак ҳам тунд бир қиёфада турарди. Сўлжайган лабларидан сарғиш сўлак билан биргаликда зорли фарёд учди.

– Фойдасиз... беҳуда уриниш... мутлақо фойдасиз гап... Сен алақачон заҳарлангансан...

Хотин ипга тизиб улгурган мунчоқларни бармоқлари билан оҳиста ўйнаганча чурқ этмай турарди. Мунчоқлар худди елимшак парчаларидек йилтирарди. Эркакнинг вужудига қалтироқ кирди: титроқ оёғидан бошланиб, тобора юқорига кўтарилмоқда эди.

– Ҳа, худди шундай. Тез орада ҳеч нарсани ўзгартириб бўлмай қолади. Кунлардан бир куни қараб-мизки, бутун қишлоқда биздан бошқа ҳеч ким қолмабди... Мен ҳаммасига тушуниб турибман... Рост... рост... Бизни шу нарса кутади. Бизга хиёнат қилганларини пайқаб қолганимизда фурсат ўтган бўлади... Уларни деб тортган азобларимиз ҳақида ўйлаш хаёлларига ҳам келмайди.

Хотин кўлларида сиқиб ушлаб турган мунчоқлардан кўз узмай, аста-секин бош тебратди.

– Йўқ, бундай бўлиши мумкин эмас. Бу ердан кетишса қандай кун кечиришади,– дарров жойлашиб олиш қийин-ку!

– Бари бир эмасми. Бу ердаги ҳаётнинг бир оз бўлса ҳам турмушга ўхшаш ери йўқ-да!

– Ахир қум бор-ку, шу сабабли...

– Қум? – эркак тишларини ғижирлатиб, энгагини қимирлатди. – Қум бор, аммо унинг нима фойдаси тегади? Ундан сариқ чақалик ҳам фойда кўролмайсан, бошга битган бало, холос.

– Йўқ, уни сотишади.

– Сотишади?.. Кимга сотишади?

– Хўш, ҳалиги, қурилишга шекилли... Уни бетонга аралаштиришар экан...

– Ҳазилингни қўйсанг-чи! Агар цементга шу қумни аралаштиришса борми, хўп қизиқ бўлади-да – ахир турган-битгани шўр-ку. Биринчидан, бу бинокорлик қонунлари ёки қўлланмаларини бузиш бўларди...

– Ҳа, хуфия сотишса керак-да, албатта... Ярим баҳосига элтиб беришади.

– Хўп пойинтар-сойинтар гапларни гапирасан-да! Ахир пойдевор ёки тўғон емирилиб кетса, қум ярим баҳосига олинганми, текинга олинганми, бу жонларига ора кирмайди-ку!

Хотин унга бир ўқрайиб, ерга қаради, энди унинг гап оҳангида мутелик белгилари сезилмасди.

– Бизга нима, бари бир эмасми? Ўзгаларнинг ишига тумшук тиқишнинг ҳожати йўқ!

Эркак анг-танг бўлиб қолди. Хотинда юз берган ўзгариш ҳайратланарли эди: гўё юзидаги ниқоби тушиб кетгандек, унинг кўз ўнгида хотин тимсолида, қишлоқнинг қиёфаси намоён бўлгандек эди. Ҳозиргача қишлоқ унга жаллод, бемаъни йиртқич ўсимлик, очкўз актиния бўлиб кўринган эди. Ўзини эса бахтсиз, тасодифан қўлга тушиб қолган ўлжа, деб ҳисобларди. Қишлоқ аҳолисининг нуқтаи назаридан қараганда эса, ҳамманинг диққат-эътиборидан сокин маҳкум ўзлари экан. Табиийки, улар қолган дунёга нисбатан ўзларида ҳеч қандай бурч сезмайдилар. Қишлоқ эса тиш-тирноғи билан бунга ёпишиб олган.

У қишлоқ билан ўзининг муносабатлари ҳақида бирор марта ҳам бу тариқа ўйлаб кўрмаган эди... Уларнинг саросимага тушиб қолганлари ҳам таажжубланарли эмас. Шундай бўлган тақдирда ҳам чекиниш ўз ҳақ-ҳуқуқини ўз қўли билан ўчириб ташлаш билан баробардир.

– Дарҳақиқат, ростдан ҳам бошқалар учун қайғуришнинг ҳожати йўқ. – Ҳаяжон билан ўрнидан турди у. – Бу фирибгарона савдо-сотик муомаласида кимлардир роса бойиётгандир, а?.. Бу нусхалар учун қад букиб меҳнат қилмаса ҳам бўлар...

– Йўқ, қумни сотиш – артелнинг иши.

– Ҳа-да... Лекин бари бир кимнинг акцияси кўп бўлса, ким кўп маблағ қўшган бўлса, ўша...

– Кемани сотиб олиш учун пул жамғариб юрган хўжайинлар бу ердан алақачон жўнаб кетишган... Бизга муносабатлари жуда яхши... Рост, алдаш деган гап йўқ... Агар мени ёлғон гапиряпти, деб ўйлаётган бўлсангиз, уларга айтинг, ёзувларни кўрсатишади. Ҳаммасини дарров тушуниб оласиз.

Эркак гарангсиган, ҳаяжонланган ҳолда турарди. У бирдан ўзини аянчли ва ожиз аҳволда қолгандек ҳис қилди. Карикатурали журнал важдан жиғибийрони чиқаверишининг ҳожати ҳам йўқ экан. Унинг аҳмоқона ҳиринглаётгани ёки ҳирингламаётгани бу ерда ҳеч кимнинг парвойига ҳам келмайди... У тили базўр айланганча узуқ-юлуқ тарзда ғўдирай бошлади.

– Ҳа, шундай... Ҳа, албатта... Бировларнинг иши...

– Бу тўғри...

Шундан сўнг унинг оғзидан бехосдан ўзи ҳам кутмаган, шундан илгари гапирилаётган гапларга алоқаси йўқ сўзлар чиқиб кетди.

– Биронта гиёҳ ўтқазилган тувак сотиб олиш керак эди. – Ўзи ҳам ҳайратда қолди, аммо хотиннинг чеҳрасида ундан ҳам кучлироқ ҳайрат акс этди, энди чекинай деса вақт ўтган эди. – Теварак-атроф ўлик, ҳатто кўриб куз қувнайдиган нарса ҳам йўқ.

Хотин ташвиш билан жавоб берди:

– Қарағай ола қолсакмикан?

– Қарағай?.. Йўқ, мен қарағайни ёмон кўраман... Хуллас, нима бўлса ҳам майли, бирорта гиёҳ бўлса бас... Бурун томонда жуда кўп ўсар экан, ўшанинг оти нимаиди?

– Момиқбошни айтяпсизми. Ҳарқалай дарахт дурустдир дейман?

– Агар дарахт бўладиган бўлса зарангми ёки новдалари ингичка, барглари катта павлония бўлса яхши бўларди... Шамолда ҳилпираб турса...

Ҳилпираб турса... Юлқинаётган япроқлар. Агар уларнинг қочиб кетгиси келса, қочиб кетолмайди – танадан узилиб чиқолмайди... Вазиятига ҳеч қандай алоқасиз бир ҳолда нафаси тиқила бошлади, у ҳатто йиғлаб юборишга ҳам тайёр эди. Шахт билан мунчоқ сочилаган жойга энгашиб қўли қовушмай қумни титкилай бошлади.

Хотин шоша-пиша ўрнидан турди.

– Зарари йўқ, зарари йўқ. Ўзим... Ҳаммасини дарров элакдан ўтказиб оламан.

30

Бир куни эркак уйнинг орқасига ёзилгани ўтиб, худди қўл билан ушлаб кўриш мумкин бўлгандек яқингинада, чуқурнинг лабида осилиб турган бўзранг ойни томоша қилаётган эди, туйқусдан эти қаттиқ увушаётганини сизди. Шамоллаб қолдимикан?.. Йўқ, бунақага ўхшамайди. Яккаш иссиғи кўтарилиши олдидан эти шундай жунжикар эди, аммо ҳозиргиси бошқа нарсага ўхшайди. Назарида ҳаво ҳам баданига санчилмас, этидаги мўйлари ҳам тиккаймагандек эди. Титроқ этида эмасу, суяқларининг аллақарида эди. Титроқ сувга тош ташлаганда тарқаладиган жимир-жимир мавжлар каби ҳалқа-ҳалқа бўлиб ёйилмоқда эди. Зирқираган оғриқ бир суягидан бошқа

суягига ўтиб, босиладиганга ўхшамасди. Назарида вужудига шамол билан бирга занглаган тунука бетон кириб келиб, бутун бадани бўйлаб тарақ-туруқлаганча айланиб юргандек эди.

Бутун вужуди қалт-қалт титраб, ойга тикилганча тураркан, миясига сира ҳам кутилмаган таққослар кела бошлади. Бу ясси ой нимага ўхшайди? Баъзи жойларига жайдари ун суртиб қўйилган, чандиқ босган яра... қуриб қолган паст совун... ёки, балки нонушта солинадиган, моғор босиб кетган филдирак алюминий қутичадир... Марказига яқинроқда эса сира ҳам ақл бовар қилмайдиган тасвирлар... Бош чаноғи... Ҳамма мамлакатлар учун муштарак бўлган заҳар белгиси... Ҳашаротлар солинадиган шишанинг тагидаги устини кукун босган оқ кристаллар... Ойнинг юзи билан цианли калий буғланиб кетгандан сўнг қоладиган кристаллар бир-бирларига жуда ўхшаб кетар экан. Ўша шиша қум босганча ҳали ҳам эшик яқинида тургандир...

Юраги худди дарз кетган пинг-понг соққасидек бежо ўйнай бошлади. Қандайдир аянчли таққослар. Нима учун у яккаш шундай машъум нарсалар ҳақида ўйлайверади? Октябрь ойининг шамолида бусиз ҳам алам ва изтироб етарли-ку! Шамол пуч қўзоқдан ясалган сивизга чалаётгандек увиллаб эсади. Эркак, ой ғира-шира ёритиб турган чуқурнинг лабига тиқиларкан, ич-этимни ўртаётган нарса оддий бир ҳасаддир, деб ўйлади. У юқорида қолдириб келган ҳамма нарсаларга – кўчаларга, трамвайларга, чорраҳалардаги белги чироқларига, телефон симёғочларидаги реклама-ларга, ўлган мушукларга, сигарета сотиладиган аптекаларга нисбатан ҳасаддир. Бамисоли қум уй девори ва устунларининг мағзини кемириб қўйганидек, ҳасад ҳам унинг ич-этими кемириб, ўзини эса ловиллаб ёнаётган ўчоқ устидаги қуп-қуруқ қо-

зончага айлантириб қўйди. Қозонча жадал қизиб бормоқда. Иссиқ тобора тоқат қилиб бўлмайдиган даражада кучаймоқда, қозонча эриб кетса ажаб эмас эди. Умид-ишончдан гапиришдан олдин шу онни қандай енгиш керак, енгишнинг ҳожати борми ўзи? – деган савол туғилади.

Енгилроқ ҳаводан нафас олгиси келарди! Оғир ҳаво аралашмаган, мусаффо ҳаводан нафас олгиси келарди! Мабодо, кунига чуқурнинг лабига чиқиб денгизни ақалли ярим соатгина томоша қилиб туриш мумкин бўлса, қандай ажойиб бўларди-да! Шунга рухсат бера қолишса-чи! Қишлоқ уни ниҳоятда эҳтиётлик билан пойламоқда. Унинг истаги мутлақо табиий, қолаверса, сўнгги уч ой ичида у жуда сидқидилдан ишлади. Ҳатто, маҳбусга ҳам сайр қилиш учун рухсат беришади-ку!

– Бунга тоқат қилиб бўлмайди! Йил ўн икки ой кумдан бош кўтармай яшаш ҳам иш бўлдимиз? Ахир бу тириклай кўмиб қўйишнинг ўзгинаси-ку! Наҳотки аҳён-аҳёнда бўлса ҳам чуқурнинг атрофида айланиб юришга рухсат беришмаса?

Нима деб жавоб беришини билмаган хотин индамасди. Унинг юз ифодаси, конфетини йўқотиб қўйиб, хархаша қилаётган бола билан қандай муомала қилишини билмай, гарангсиб қолган одамнинг дидини берарди.

– Мумкин эмас деб кўришсин-чи! – эркакнинг жиғибийрони чиқиб кетди. У яна эсига тушса алам қиладиган ўша манфур арқон нарвонни эслай бошлади. – Мен ўша қочиб кетаётган куним ўз кўзим билан кўрдим. Бизнинг қаторимиздаги бир неча уйга нарвон тушириб қўйилган экан!

– Ҳа, аммо... – хотин худди ўзини оқлаётгандек журъатсизгина гапирарди, – улардан кўплари бу уйларда авлод-аждоди билан яшаб келяпти.

– Нима, улар бизга ишонишмайдимиз ҳали?

Хотин ҳамма нарсага тайёр турган итдек бошини итоаткорона қуйи солди. Мабодо, эркак унинг кўзи олдида цианли калий ичса ҳам хотин шундай қиёфада индамай тураверган бўларди.

– Бўлди, у аблаҳлар билан ўзим гаплашиб кўраман.

Рост, бу музокараларнинг муваффақиятли бўлишига унча ишонмасди. У умидлари пучга чиқавериб кўникиб қолган эди. Шунинг учун ҳам ўша чол иккинчи навбат қум ташийдиганлар билан бирга келиб, жавоб айтганида, у ҳатто бир оз гарангсиб қолди.

Аммо жавобнинг маъносини пайқагач, кечирган ҳисларини ўша саросимага сира ҳам таққослаб бўлмасди.

– Хўп майли... – Чол худди хаёлида эски ҳужжатларни бирма-бир кўздан кечираётгандек тутила-тутила оҳиста гапирарди. – Анави, хўш, хуллас, сира ҳам битимга келмай мумкин эмас, бундай бўлмайди... Мен мисол учун айтаман албатта; чунончи, икковларинг уйдан чиқиб, бизнинг кўз ўнгимизда, ҳамманинг кўз ўнгида... шу ишни қилсаларинг, биз кўзимиз билан кўриб турсак... Хўш, ҳалиги, сизлар сўраётган нарсани амалга оширса бўлади, майли...

– Биз нима қилишимиз керак ўзи?

– Хўш, ҳалиги... нима эди, эркак билан аёл нима қиларди? Яқинлашишади-ку!.. Ана шу, холос.

Қум ташувчилар қаҳ-қаҳ уриб кулишди. Эркак худди томоғидан биров бўққандек қотиб қолди. У гап нима ҳақида кетаётганлигини энди пайқади. Тушунгач, таклиф унчалик даҳшатли туюлмади.

Чўнтак фонарининг шуъласи худди тилла қушдек эркакнинг оёқлари тагидан учиб ўтди. Бу алақандай сигнал эди. Унинг кетидан яна еттитами, саккизта шуъла чуқур саҳни бўйлаб айлана бошлади. Бундан бир лаҳзагина илгари қорамойдек ўт олмаган, юқоридаги одамларнинг сабрсизлигидан руҳи сўнган, уларнинг таклифларини рад этиш учун ҳали сўз тополма-

ган эркак ҳам бирдан ўшалардек телбаланиб кетди.

У аста-секин хотинга ўгирилди. Хотин шу ерда ҳозиргина курак билан қум иргитиб турган эди, қа-ёққадир ғойиб бўлиб қолибди. Уйга қочиб кириб кетдимикан? У эшикдан мўралаб, хотинни чақирди.

– Нима қилсак экан?

Ичкаридан хотиннинг бўғиқ овози эшитилди.

– Қуриб кетишсин!

– Одамнинг юқорига чиққиси келяпти-да!..

– Бунинг иложи йўқ!

– Ҳа, майли, бундан унча андиша қилавериш керак эмас...

Хотин бирдан энтикканча унинг олдига келди.

– Бу нима қилганингиз, эсингизни едингизми?.. Эсингизни еб қолганга ўхшайсиз... Ақлингизни йўқотиб қўйибсиз! Шундай қилиб бўларканми ахир!.. Мен жинни эмасман-ку!

Балки шундайдир?.. Бу ҳақиқатан ҳам эсини еб қолгандир?.. Хотиннинг ғазаби, қаҳри уни ён босишга, чекинишга мажбур қилди, аммо ичида қандайдир бўм-бўшлик юзага келиб, тобора кенгайиб бормоқда эди... Уни шу вақтгача жуда кўп тепкилашдики, ор-номус, иззат-нафсининг аҳамияти қолмади... Биров сенга қараб турган бўлса-ю, сен алақандай ҳаром иш қилаётган бўлсанг – бу томоша қилиб турганларни ҳам булғатади... Кўриниб туриш ва кўриб туриш – бу икки тушунча ўртасида девор олишнинг ҳеч ҳожати йўқ... Ораларида озгина бўлса ҳам фарқ бор, албатта, аммо шу фарқ барҳам топиши учун бу уларга кичкина томоша кўрсатади... Бунинг эвазига қандай мукофот олажагини ҳам ўйлаб кўриш керак!.. Ер юзида бемалол ўйнаб-кулиб юради!.. У бадбўй ботқоқдан бош олиб чиқиб, кўксини тўлатиб яйраб нафас олмоқчи!

У хотиннинг қаерда турганини чамалаб, қўққисдан унга ташланди. Хотиннинг қичқириви, чирмашган

таналарнинг уй девори тагига гурс этиб йиқилиши юқоридагиларнинг ҳам ҳирсини уйғотди. Ҳуштак чалинди, қарсак чалинди, беҳаё хитоблар эшитилди. Юқоридаги одамлар кўпайган, уларнинг ораларида ёш жувонлар ҳам бор эди шекилли. Фонарлар сони дастлабкига қараганда уч марта ошган эди.

Хотинни бехосдан ушлаб олганлиги туфайли уни ташқарига сургаб чиқишга муваффақ бўлди. То-моғидан сиққан эди, хотин қопдек шилқ этиб тушди. Чуқур устидаги ярим доира чироқлар байрам тунини эслатарди. Зотан унча иссиқ бўлмаса-да, эркакнинг қўлтиқларидан тер оқар, бошидан бир тоғора сув қуйиб юборилгандек сочлари жиққа ҳўл эди. Юқоридагиларнинг қийқириқлари қулоғига акс садодек келиб урилиб, қандайдир баҳайбат қора қанотлар осмон юзини тутиб олгандек бўлди. Эркакнинг назарида бу ўз қанотларидек эди. У чуқур тепасида диққат билан кузатиб турган бу одамларни худди ўзини ҳис қилаётгандек аниқ ҳис қилмоқда. Улар бунинг бир қисми эди. Бунинг ҳирси кўзигани учунгина уларнинг сўлаклари оқмоқда. Энди у ўзини жабрдийда эмас, аксинча жаллодларнинг вакилидек сезди.

Қоронғида қўллари қалтирар, бармоқлари ҳам икки баробар йўғонлашиб қолгандек эди. Ниҳоят, хотинни қучоқлаб олди, аммо у букилди-да, қўлидан чаққонлик билан сирғалиб чиқиб кетди. Эркак қумга бота-бота хотиннинг орқасидан югурди. Аммо хотин худди пўлат пружинадек уни яна улоқтириб юборди. Ниҳоят, эркак уни ушлаб олиб, илтижо қила бошлади:

– Илтимос қиламан... Сендан илтимос қиламан... Мен бари бир ҳозир ожизман... Номигагина кўрсатайлик...

Энди хотинни ушлаб туришга ҳожат ҳам қолмаган эди. Унинг қочиб кетишга ҳафсаласи йўқдек туюлди унга. Бирдан у латта тариллаб йиртилганини эшитди ва шу лаҳзадаёқ човига кучли зарба тушганини

сезди. Хотин бутун ғазаби, вужудидаги барча оғирлигини йиғиб, тирсаги билан урган эди. Эркак чурқ этолмай, икки букчайди-да, тиззасини қучоқлаб олди. Хотин энгашиб унинг юзига муштлай бошлади. Биринчи қарашда, ҳаракатлари жонсиздек кўринса-да, худди намликдан муштлашиб қолган тузни туюётгандек, ҳар бир зарбаси залворли эди. Эркакнинг бурнидан тирқираб қон отилиб кетди. Қонга қум қоришиб, юзи гувалага ўхшаб қолди.

Юқоридаги ҳаяжон худди симлари синдириб ташланган соявондек чўкиб қолди. Норозилик, заҳарханда, далда хитоблари бир-бири билан қоришиб кетди, аммо аллақандай пойма-пой, узук-юлуқ тарзда. Юзсизлик, беҳаёлик билан айтилган хитоблар ҳам томошабинларга кайфият бағишлай олмади. Кимдир пастга бир нима улоқтирди, аммо шу ондаёқ кимдир уни койиб берди. Ниҳояси ҳам худди ибтидо сига ўхшаган тасодифий бўлди. Йироқдан ишга чорлаётган овозлар эшитилди. Фонарь нурлари юқорига тортиб олингандек бўлди. Фақат зим-зиё шимол шамоли эсиб, сўнгги ҳаяжонларни ҳам олиб кетмоқда эди.

Зарба еб қумга қоришган эркак, ҳамма иш режа билан амалга ошаётганини элас-элас пайқаб турарди. Хотиннинг оташдек иссиқ қўллари унинг қўлтиғида турибди, баданининг ҳиди эса димоғига тикандек санчилмоқда. Унинг меҳрибон қўлларида ўзини худди осойишта дарёнинг ўзагидаги кичкина бир тошдек ҳис қилди.

31

Қум ва тунлардан иборат бир-бирига ўхшаган бир қанча ҳафталар ўтди.

Қарғаларнинг «Умид» билан иши йўқ. Қоқ балиқ емиш – аллақачоноқ балиқлик тусини йўқотган эди. Қарғалар унга қайрилиб ҳам қарамади, аммо бакте-

риялар овқат танламас экан. Бир куни эрталаб уни таёқнинг учи билан туртиб кўрса – балиқнинг пўстигина қолиб, қора ёпишқоқ моддага айланибди. У емишни янгилаб, тузоғи бузилиб қолган-қолмаганлигини яна бир марта текшириб кўрмоқчи бўлди. Қумни суриб чиқариб, қопқоқни очаркан, ҳайратидан анг-танг бўлиб қолди. Бочкачанинг тагига тўрт энлик сув йиғилиб қолибди. Ниҳоятда тип-тиниқ, уларга ҳар куни олиб келиб беришадиган сарғиш сувдан анчагина тиниқ эди. Сўнгги вақтларда ёмғир ёққан-миди?.. Йўқ, камида икки ҳафтачадан бери ёмғир ёққани йўқ... Ундай бўлса, бу сув ундан илгарироқ ёққан ёмғирдан қолгандир?.. Аммо бочкачанинг тешиклиги ундай дея олишига йўл қўймасди. Модомики, бундай чуқурликда ер ости булоғи бўлмагандан кейин бочкачадан, сузиб чиқиб кетаётган сувнинг ўрнини яқкаш аллақаяқдандир келаётган сув тўлдириб турипти, деган фараз туғилади. Ҳарқалай, назаран шундай кўринади. Бу қақраб ётган қумда сув нима қилади?

Эркак тобора кучаяётган ҳаяжонини зўр-базўр босиб турарди. Бир жавобнигина тасаввур этиш мумкин. У ҳам бўлса қумнинг капиллярлиги масаласи. Қумнинг юзаси одатда баланд чоғиштирма иссиқлик сифими туфайли қурғоқ бўлади, аммо сал пастроққа қазиб тушилса, у ерда қум доимо нам бўлади. Бу шунинг учун муқаррар юз берадики, унинг сиртидаги буғланиш қуйи қатламлардаги намни юқорига тортиб чиқарувчи помпа бўлиб хизмат қилади. Шунини тасаввур этилса, қум тепалардан эрталаблари ва кечқурунлари кўтариладиган қуюқ туманнинг ҳам, уйнинг ёғоч деворлари ҳамда устунларига сингиб, уларни чиритадиган одатдан ташқари намгарчилик сабабларини ҳам осонгина тушунтириб бериш мумкин бўлади. Ниҳоят, қумнинг қурғоқлиги сув етишмаганлиги туфайли эмас, қумнинг капиллярлар

орқали юқорига нам шимиб олиш суръати ҳеч қачон буғланиш тезлигига етолмаганлиги туфайлидир. Бошқа сўз билан айтганда, сувнинг ўрни узлуксиз тўлиб туради, лекин бу циркуляция оддий заминдагига қараганда ақл бовар қилмайдиган даражадаги тезликда юз беради. Унинг «Умид»и қаердадир сувнинг шу айланиш тартибини бузганга ўхшайди. Афтидан, кўмилган бочкачанинг вазияти-ю, у билан қопқоғининг орасидаги тирқиш, пастдан сизиб чиқаётган сувни буғланиб кетишига йўл қўймай, бочканинг тагига йиғилган, мана шу вазият қандай ва буларнинг бир-бирлари орасидаги муносабатлари қанақа, ҳозирча буларни аниқ тушунтириш қийин, аммо пухта ўрганиб чиққач, тажрибасини такрорлай олиши муқаррар эди. Унинг сув йиғиш учун бундан ҳам самаралироқ иншоот қура олиши ҳам эҳтимолдан холи эмас.

Агар тажрибалари муваффақиятли чиққудек бўлса сув олиб келмай қўйган тақдирларида ҳам таслим бўлиб ўтирмайди. Аммо бундан ҳам муҳимроқ нарса: бутун қум – баҳайбат насос экан. Назарида у сув тортиб олаётган помпа устида ўтиргандек эди. Бежо ўйнаётган юрагини тинчитиш учун, ўтириб нафасини ростлашига тўғри келди. Ҳозирча бу тўғрида ҳеч кимга оғиз очиш ярамайди. Бирон тасодиф юз бериб қолса, муҳим бир қурол ўрнида ишлатиш мумкин.

У шодиёна кулгисини тийиб туролмади. «Умид»и ҳақида чурқ этмаслиги керак бўлса-да, қалбидан ошиб-тошиб кетаётган ғурурини яширишдан ожиз эди. Эркак бирдан чинқириб юбориб, жой солаётган хотиннинг орқасидан қучоқлаб олди. Хотин ўтирилган эди, эркак чалқанчасига ётиб, қорнини биров қитиқлаётгандек, оёқларини ўйнатиб кула бошлади. Назарида, юзига яқин турган қўли ҳавода енгилгина сузаётгандек эди.

Хотин ҳам эркакнинг бу кайфиятини бузмаслик учунгина аллақандай зўрма-зўраки тарзда кулди. Эркак ўзича қум зарралари орасидаги торгина тирқишлардан нозик кумуш иплардек юқорига кўтарилган, ҳад-ҳудудсиз бўлиб ёйилиб кетган тип-тиниқ ер ости булоқлари шохобчаларини тасаввур этарди. Хотиннинг хаёлига эса шунақа ҳаракатдан кейин юз берадиган жинсий алоқа келди.

Ҳамон чуқур қаърида бўлса-да, у ўзини юксак минорага чиқиб олгандек ҳис қилди. Балки бутун дунёнинг астар-пахтаси ағдарилгандир, ҳозир тепаликлар билан чуқурликлар бир-бирлари билан ўрин алмашишгандир. Ҳарқалай, у қумда сув топди. Энди қишлоқ аҳолиси уни осонликча енга олмайди. Сув олиб келмай ҳам қўя қолишсин, уларсиз ҳам куни ўтаверади. Уларнинг типирчилаб қолишлари мумкинлигини ўйларкан, ўзини тутолмай қаҳ-қаҳлаб куларди. У теварак-атрофига аланглади, бутун чуқур тўлалигича кўз ўнгида намоён бўлди. Мозаикани узоқроқдан томоша қилинмаса, унинг тўғрисида фикр юритиш қийин. Яқин бориб кўздан кечирсангиз, қисмларни чалкаштириб юборасиз. Бир қисмидан кўз узиб, иккинчисида қоқиласиз. Шу вақтгача у қумни эмас, айрим қум зарраларинигина кўриб келаётган экан.

Ўша, нариги хотин билан ҳамкасабалари тўғрисида ҳам шу фикрни айтиши мумкин экан. Шу вақтга қадар у ўз тасаввуридагина улкан кўринган айрим майда қисмларни эсларди: сергўшт буруннинг катаклари... бужмайган лаблар... силлиқ нафис лаблар... тўмтоқ бармоқлар... нафис бармоқлар... юлдуздек чақнаган кўзлар... гардандаги солқи сўгал... кўкрак бўйлаб ёйилиб кетган кўкиш томирлар... Яқиндан тикилиб қарасанг кўнглинг айниб кетади. Аммо узоқдан буларнинг ҳаммаси зиғирчагина, кичкинагина ҳашаротча ҳам кўринмайди. Ҳов, йироқда,

ўқитувчилар хонасида чой ичаётган ҳамма ҳамкасабалари гивирлашмоқда. Ҳов анави ердаги бурчакда – ўша хотин яланғоч ҳолда нам каравотга узала тушганча, кўзларини юмиб қимирламай ётибди, сигаретасининг кули бўлса тушиб кетай деб турибди. У ҳеч қандай ҳасадсиз шу кичкинагина ҳашаротларни ўйлай бошлади, назарида булар гўё пўсти бору, мағзи йўқ кулчалар пишириладиган қолиплар эди. Қолипларни ишлатиш учунгина ҳеч ким ёқтирмайдиган кулчаларни зўр бериб ёпавериш учун ниҳоятда мутаассиб новвой бўлиш шарт эмас. Агар унга ўшалар билан яна бир марта алоқа боғлаш насиб қилса, ҳамма ишни бошқатдан бошлашга тўғри келади. Бунда қумда юз берган ўзгаришлар, айтиб бериш пайтида унинг ўзида ҳам юз берган ўзгаришлар назарда тутилади. Бу ерда у сув билан бирга янги одам ҳам топди.

Шундай қилиб, унинг кундалик ишига сув йиғиш иншооти устидаги иш ҳам келиб қўшилди. Рақамлар билан диаграммалар ҳам йиғила бошлади – бу бочкача кўмилиши керак бўлган жой... бочкачанинг шакли... қуёш нур сочиб турган вақт билан сув йиғилиши тезлиги ўртасидаги алоқа... ҳарорат билан об-ҳаво босимининг иншоотнинг самарасига таъсири. Хотин унинг қарға тутиш учун қўйилган тузоқ билан нега бунча овора бўлаётганини ҳеч тушунолмасди. У, ҳар қанақа эркак ҳам бирорта эрмаксиз туролмайди, агар шу билан овунаётган бўлса овунаверсин деб ўзини ўзи ишонтирарди. Бундан ташқари эркак, унинг уйга олиб қиладиган ишига ҳам қаттиқ қизиқиб қолди. Булардан бирортасининг ҳам ёмонлик жойи йўқ. Овунса овуна қолсин. Аммо эркакнинг ҳам бу ваздан ўз мулоҳазалари ва асослари бор эди. Унинг тадқиқотлари қўққисдан жиддий тўсиқларга дуч келиб, бир қанча шарт-шароитларни таққослаш ва мослаштиришни талаб қилиб қолди. Гарчанд, тўплаган материалнинг миқдори ошаётган бўлса-да,

уларни мунтазам бир системага бирлаштириш учун имкон берадиган қонуниятни топа олмасди. Қолаверса, модомики, у аниқ материални қўлга киритишни истар экан, об-ҳаво маълумотларини эшитиб туриш учун радиоприёмник олиши зарур эди. Шу тариқа приёмник масаласи икковларининг ҳам муштарақ муддаоларига айланиб қолди.

Ноябрнинг бошларида бочкачага ҳар куни тўрт литрчадан сув йиғиладиган бўлди, кейин эса борган сари камая бошлади. Балки бу ҳароратнинг таъсири туфайлидир? Аммо батафсил тажриба ўтказиш учун кўкламни кутишга тўғри келади шекилли. Узоқ ва қаҳрли қиш бошланди, ҳавода қум билан бирга муз парчалари ҳам уча бошлади. Яхшироқ приёмник олиш учун у ҳам хотинга бир оз бўлса-да, қарашмоқчи бўлди. Чуқурнинг ҳам ўз афзалликлари бор эди. Чунончи, унга шамол кирмасди. Лекин шуниси борки, деярли қуёш ҳам тушмасди. Ҳатто қум яхлаб қоладиган кунлар ҳам ҳавода одатдагидек қум аримас, уй атрофини тинимсиз тозалаб туришга тўғри келарди. Қўллари ёрилиб, қонталаш бўлиб кетди.

Ниҳоят, қиш ҳам тугаб, баҳор келди. Мартнинг бошларида приёмник олишди. Томга баланд антенна ўрнатишди. Қувонган ва ҳайратланган хотин ярим кун унинг тутқичларини бураб ўтирди. Ойнинг охирларига борганда у ҳомиладор бўлиб қолди. Орадан икки ою тўрт кун ўтди. Бешинчи куни хотиннинг қорни ва бели ёмон оғрий бошлаб, қон кета бошлади. Юқоридаги одамлардан бир мол докторининг қариндоши боласи тушибди, деди. Шундан кейин хотинни пикапда шаҳардаги касалхонага олиб борадиган бўлишди. Машина келгунча эркак хотиннинг ёнига ўтириб, қорнини силай бошлади.

Мана ниҳоят, чуқур лабига пикап етиб келди. Ярим йил мобайнида илк марта арқон нарвон туширилди. Пиллага ўхшатиб кўрпага ўралган хотинни

арқон билан юқорига тортиб олишди. Хотин сўнги дақиқагача ёш гилтиллаган кўзларини илтижо билан унга тикиб ётди. Эркак буни сезмагандек кўзларини четга бурди.

Хотинни олиб кетганларидан кейин ҳам арқон нарвон осилиб тураверди. Эркак унинг олдига журъатсизгина бориб бармогининг учини теггизди. Унинг тортиб олинмаётганига қаноат ҳосил қилгач, аста-секин юқорига чиқа бошлади. Осмон аллақандай сарғиш бир тусда эди. Қўллари ва оёқлари худди сувдан чиқиб келаётгандек зил-замбил... Мана, интизор бўлиб кутган нарвони...

Шамол нафасини оғзидан юлқиб чиқараётгандек. У чуқур атрофини айланиб ўтиб, денгиз кўринадиган баландроқ жойга чиқди. Денгиз ҳам сарғиш тусда эди. У чуқур нафас олди, аммо ҳаво дағал, у тасаввур қилганчалик эмас эди. Орқасига ўгириларкан, қишлоқнинг четида кўтарилган паға-паға тўзонни кўрди. Хотинни олиб кетаётган пикап бўлса керак... Ҳа, хотин кетмасидан олдин унга тузоқ ҳақида гапириб бермай чакки қилди шекилли.

Чуқур ичида нимадир липиллади. Бу ўз сояси экан. Соясидан сал юқорироқда сув йиғадиган иншоот. Бир тахтачаси кўчиб кетибди. Хотинни олиб чиқаётганларида босиб олишган бўлса керак. У буни тузатиб қўйиш учун ошиққанча пастга тушди. Унча ёмон шикастланмабди. Уйдаги радиодан ашула эшитилмоқда. Эркак йиғисини ютиб, қўлларини бочкачага тикди. Сув қўлларига муздек тегди. Шу тариқа қимир этмай чўнқайганча ўтириб қолди.

Қочиб кетишга шошилишнинг унча зарурати ҳам йўқ. Ҳозир бориб-келиш билети қўлида турибди – тоза бланкка жўнаш вақтини ҳам, бориб тушиш манзилини ҳам ўз таъбига қараб ёзиб қўйиши мумкин. Қолаверса, ўзининг сув йиғиш иншооти ҳақида кимга бўлмасин айтиб бериш иштиёқи кучаймоқда.

Модомики, шундай қилмоқчи экан, қишлоқдагилардан муносиброқ эшитувчиларни тополмайди. Бугун бўлмаса, эртага буларнинг ҳаммасини кимгадир айтиб беради.

Қочиш важига келганда эса буни ўйлаб кўришга вақт етарли.

ЙЎҚОЛИШ ҲАҚИДАГИ АРИЗА МУНОСАБАТИ БИЛАН ЭЪЛОН

*Йўқолганнинг номи –
Ники Дзюмпэй.
Тугилган йили, ойи ва куни –
1924, 7 март.*

Ники Сино юқорида номи зикр этилган Ники Дзюмпэйнинг йўқолганлиги тўғрисида ариза берганлиги муносабати билан Ники Дзюмпэйга 1962 йил 21 сентябрга қадар судга ўзининг қаерда эканлигини маълум қилиш таклиф этилади; акс ҳолда, уни ўлганга чиқарилади. Йўқолган одам ҳақида қандай бўлмасин, бирор маълумотга эга бўлган шахслардан бу тўғрида кўрсатилган муддатгача судга хабар бериш сўралади.

1962, 18 февраль,

Фуқаро суди

ҚАРОР

*Даъвогар – Ники Сино.
Дараксиз йўқолган – Ники Дзюмпэй, тугилган
вақти – 1924, 7 март.*

Мазкур билан қайд этиладики, юқорида номи зикр этилган шахснинг йўқолгани тўғрисида ариза

берилганига етти йилдан ошди, яъни 1955 йил 18 августдан 1962 йил 5 октябргача бўлган муддат ичида ҳеч қандай маълумот олинмади. Юқорида зикр этилганларга биноан қуйидаги қарорга келинди: йўқолган Ники Дзюмпэй ўлган деб ҳисоблансин.

1962, октябрь, 5.

Фуқаро суди.

Судьянинг имзоси.

ХУДДИ ОДАМДЕК¹

1

Бу антиқа одам бизникида май ойининг қуёш кулиб боққан кунларидан бирида пайдо бўлди – тикув машиналарини сотадиган агент сифатида виқор билан кириб келди.

Шу кун ғарбдан шабада эсиб тургани ёдимда. Ғарб шамоли денгиздан келарди, осмон мусаффо эди. Барча уйлардаги доимо ёпиқ деразалар ланг очиб қўйилган ва улар ўзларидан тутун исларини тезроқ ювиб юборишга шошилаётгандек яланғочлангандилар. Кайфиятимни эса яхши деб бўлмасди. Хонамда ҳамма нарса бошқача. Бу ер тамаки тутунидан бўғилар, деразалар ёпиқ ва пардалар билан тўсилган, хонани фақат стол устидаги чироқ ёритиб турарди.

Бундай тунд маконга бош суқишга таваккал қилган савдо агенти нимага умидвор бўлиши мумкин?.. Бунақа ташриф ухлаб ётган йўлбарснинг думини босиб олиш билан баробар. Мижоз аламини бечора савдо агентидан олиш пайида бўлади, ташрифчи устига ёғилаётган ҳақоратлар остида жуфтакни ростлашига тўғри келади. Чунки бу кимсаларда дунёдаги энг беозор қурол – уч қарич сайроқи тилдан бошқа ҳеч вақо йўқ.

Аммо у савдо агенти эмасди. Билмадим, эҳтимол, ҳақиқатан ҳам унда тилидан бошқа ҳеч қандай қурол бўлмагандир. Лекин ҳамма гап бу қуролдан қандай фойдалана билишда. Чунки мен ҳам табиатимга кўра бир коса сувда чўкадиганлар тоифасиданман. Айниқса ўша кунги ҳолатимда ўзимни йўлбарс қилиб кўрсатишга ожиз эдим. Агар менда йўлбарсга хос би-

¹ Рус тилидан Эркин Эрназаров таржимаси.

роҳ нарса бўлса ҳам, бу – ҳаяжондан сарғайиб кетган юзим ва паришонхотирлик сабаб ечишни унутган устимдаги йўл-йўл пижама эди. Босиб олинса, оғиздан ҳақорат ва таҳдидлар ёғдирадиган дум эса бир умр бўлмаган.

Нимасини айтасиз! Кўнглимга чироқ ёқса ёришмасди. Ўтириб, ҳаяжон билан кутардим. Букчайиб, бошимни елкам ичига тортиб, ёвуз даракчи пайдо бўлиши ва бахтсиз ҳодиса рўй беришини кутардим. Ер чилпарчин бўлганман, бундай ҳолатда менга бас келиш учун бир қарич тил ҳам кифоя эди. Ёввойи табиат меҳмон бу ожизлигимдан усталик билан фойдаланиб қолди.

Ҳаммасининг ақл бовар қилмайдиган даражада бир-бирига тўғри келиб қолганига ўласизми? Жўрттагами? Тасодифанми? Йўқ, албатта, бу шундай режалаштирилганди. Радиода ракетанинг Марсга юмшоқ қўнганлиги тўғрисида шошилиш хабар учинчи бор эълон қилиниши биланоқ кираверишдаги қўнғироқ жаранглади ва юрагим «шиғ» этди, ўтда куйган қуш боласидек питирлаб кетди.

Мен нафас олмай тинглардим. Меҳмонхонанинг сурилиб очиладиган эшиги товуши... Хотинимнинг йўлакчадаги одимлари... Бу қадамлар худди музхонадан увишиб чиққандек... Кейин минғир-минғирлар... Хотиним эшикни тақиллатмай хонамга бош суқди ва менга тикилганча танбеҳ оҳангида гап қотди:

– Анави ерда сени кўришмоқчи, марсликлар тўғрисида бирор гап...

Бу ёғи нима бўлади? Мана, ҳозир ёзаяпман. Лекин нимага умид қилиб бўлади? Биринчидан, ушбу битиклар қандай қилиб сизнинг қўлингизга тегишини тасаввур ҳам қила олмайман. Агар қўлингизга тегса ҳам, сиз уларни телбанинг алжираши деб ўйлайсиз. Шундай фикрга келишингиз аниқ. Агар бу битиклардан бири диққатингизни тортса-чи? Бунга умид қилиш қийин, балким, бечора масхарабоз устидан ку-

ласиз... Начора, менинг бундан буён ҳам бунақанги беҳуда азобларни тортаверишимга тўғри келади. Шу тарзда ҳеч қутула олмаган кўнгилчанлигим жазосини оляпман. Менга душманмисиз ёки хайрихоҳмисиз билмадим, бироқ ноиложман.

... Бу битиклар мен каби ОДАМнинг – ҳар бир қомус назарда тутадиган, ҳар бир инсон тушунадиган ОДАМнинг қўлига тушишини илтижо қиламан!..

Аслини олганда, ниятларим рўёбга чиқиб, бу битикларни ОДАМ ўқиётган бўлса ҳам, фақат шунинг ўзи уни менга хайрихоҳ қилишига кифоя қилмайди. Мен тушиб қолган аҳвол нафақат ниҳоятда ғайритабиий, балким, ҳатто бемаъни. Майли, бахтимга сиз ОДАМ бўлсангиз ҳам бари бир тасаввурингиздаги ОДАМ бўлишимга шубҳаланмоқдаман.

Қийшиқ кўзгу ҳамиша қийшиқ кўрсатади. Қийшиқ кўзгудаги тўғри тасвир мантиққа путур етганидан дарак берган бўларди. Эҳтимол, Евклид кенглигидаги қаерлардадир ўзаро параллел чизиқлар параллел бўлмай қолар, лекин ҳаётимиз воқелик доирасида кечганидан кейин...

Ҳа, етар. Ўзимни ортиқча оқлаш фақат шубҳани кучайтиради ва мени ноқулай аҳволга солади. Хоҳлаганча ўзимнинг соғлом фикрли эканлигим билан мақтанчоқлик қилаверишим мумкин – бунинг заррача фойдаси йўқ. Ҳозирча сизнинг қийшиқ кўзгуни қийшиқ деб тан олишингиз мен учун етарли.

Айтайлик, масалан сиз. Агар сиздан чиндан ҳам ОДАМ эканлигингизнинг ашъвий далилларини кўрсатишларини талаб қилганларида... аччиғингиз чиқиши ёки кулиб юборишингиз аниқ. Бу тўғри бўларди. Одам одам эканлиги аввал бошдан исбот талаб қилмайдиган нарса. Худди параллел чизиқлардек. Теореманинг аксиомадан фарқи шундаки, уни исботлаб бўлмайди. Қоннинг таркиби, рентген ва шу каби нарсалар – фақат даставвал аксиома бўлгандагина маънога эга бўлган хусусиятлар, холос.

Энди эса оғизда бирор тушунтириш мантиқан қабул қилинмайдиган телба судни тасаввур қилиб кўринг. Суд телба, лекин шу қадар мурасосоз эмаски, гуноҳини фақат оғизда инкор этгани учунгина айбсиз деб эътироф қилсин. Масалан, сизни гумондор сифатида судга тортишди, судьяларни эса фақат қўл билан ушлаб кўрса бўладиган далиллар ишонтира олиши мумкин.

... «Тасаввур қилинг», – дейман мен. Йўқ, бу сиздан менинг адвокатим бўлишни илтимос қилиш мақсадида айтилмаяпти. Бу сурбетлик бўларди. Бироқ, пешонангизга шу ёзилган бўлса, унда бунинг адолатсизлик эканлигини тўла ҳис этиш учун сизга ҳам шу азобларни тотиб кўриш насиб этсин!..

2

Энди эса, сизнинг иродангизга бўйсунган ҳолда ҳикоямни давом эттираман. Шундай қилиб, хотиним кириб келиб, меҳмоним мақсадини танбеҳ бергандек маълум қилди:

– Сени кўришмоқчи, марсликлар тўғрисида бирор гап...

Соғлом ақл доирасидан ташқаридаги фантастик хабар, шундай эмасми? Сиз, афтидан, бусиз ҳам шўр пешоналик оқибатида укубатда бўлган мендаги қаҳр-ғазаб вулқонини кутган бўлсангиз керак. Агар сиз мени беш қўлдек яхши билсангиз, худди шуни кутган бўлардингиз. Лекин бирор вулқон отилмади. Мен фақат индамасдан хотинимга қарадим. Бир оз вақт биз бир-биримизга худди олдига судхўр отилиб кириб қарзини талаб қилгандек тин олмай қараб турдик.

Маълум маънода аслида ҳам шундай эди.

Одатда одамлар чеҳрасида касбий манфаатдорлик ўз аксини топади. Худди шундай ҳол мен билан ҳам рўй берганди... Бундан бу ёғига ўз ишларим ҳақида ҳикоя қилишимга тўғри келади. Ўзгалар учун

бундай нарсалар зерикарли туюлади, аммо мазкур ҳолда манфаатдор шахс ўзимман, шунинг учун илож қанча. Ишларим эса ниҳоятда ачинарли эди.

Шуни айтиш керакки, мен радиокомпаниялардан бирида драматург сифатида якшанба кунлари соат ўн бирдан ўн икки яримгача эшиттириладиган «Салом, марслик!» доимий дастурини олиб борардим ва бу менга даромадларимнинг ярмидан кўпроғини келтирарди. Саъй-ҳаракатларим натижасида муайян муваффақиятга эришгандим – кунига тингловчилардан камида йигирматагача хат олардим. Шу тарзда деярли икки йил давомида тирикчилигимизни таъминлаётгандим... Бироқ бу ракета Марсга йўл олиши билан ҳамма нарса мутлақо ўзгариб кетди.

Илк бор бу ўзгаришни аввалги ойнанинг ўрталарида ҳис этдим. Ўша пайтда ракетанинг орбитадаги ҳаракатига аниқлик киритилганлиги ва кун тартибида ракетани учуриш натижалари турганлигини маълум қилишганди. Ана шу кунларнинг бирида таҳририят бўлимининг мудири коридорда йўл-йўлакай шундай деб қолди:

– Эндиликда ҳазилларингизни бевосита марсликларга эшиттираверишингиз мумкин...

Умуман олганда, бу гапда бирор муҳим нарса йўқ эди. Ва агар гап оҳангига қараб мулоҳаза юритилса, унда бирор яширин маъно сезилмасди. Шунга қарамаздан бу компаниянинг дастуримга нисбатан ҳақиқий ниятларига кўзимни очди ва нафсониятимга мени қўпол, беор огоҳлантиришдан ҳам оғирроқ тегди.

Аслини олганда, бундай намоёишлар такрорланмади. Лекин уйғонган хавотирни тинчлантириш осон эмас. Мен даъфатан авваллари чумчуқларнинг эрта-лабки чирқиллашидек бетўхтов эшитиб турадиган, бир-бирига зид бўлган аралаш-қуралаш танқидий мулоҳазалар, кўрсатмалар, маслаҳатлар қулоғимга чалинмай қолганлигини пайқадим. Режиссёрим кутилмаганда ўта мурасасоз бўлиб қолди, мен навбат-

даги эшиттиришни тайёрлашда кечикаётганлигимни ва бошқа қусурларимни умуман эслатмай қўйди ва ҳамма нарсада фикрларимга қўшила бошлади. Шубҳасиз, мени шафқатсиз ҳукм кутаётган ва унда қай тарзда бўлмасин, кимнингдир қатъий иродаси акс топаётганди.

... Аммо осонликча таслим бўлмоқчи эмасдим. Бу хусусда менинг ҳам ўз иддаом бор эди. Ҳа, юмшоқ қўнишга мўлжалланган ракета, афтидан, аввалги кузатувчи ракеталардан сифат жиҳатдан фарқ қиладиган янгилик эди. Ҳа, унинг ёрдамида Ернинг забт этилмаган Марс сиртига қўл теккизиши кутилаётганди. Мен буларнинг ҳаммасини бирор иккиланишсиз тан олишга тайёр эдим. Бироқ, Марсда юксак тараққий этган ҳаётнинг мавжуд эмаслиги илгари «Маринер-4» томонидан равшан аниқланган эди-ку! Қизил сайёра, сукунат ва ўлим сайёраси, саҳро ва музлаган карбонат кислотанинг қировлари сайёраси... Бизнинг давримизда ким ҳам марсликлар борлиги ҳақида жиддий гапириши мумкин!

Энди мана бу нарса тўғрисида ўйлаб кўринг. Ер юзиде, айтайлик, Свифтнинг «Гулливернинг саргузаштлари»га реал асар сифатида қарайдиган бирорта китобхон борми? Агар бор бўлса ҳам у, албатта, тасаввури айниган бирор ақлдан озган кимсадир. «Гулливер»нинг фантастикалиги ҳақида баҳс-мунозара қилиб ўтиришнинг ҳожати йўқ. Худди шунингдек менинг марслигим пировард натижада ўзига хос замонавий фантастик қаҳрамон – Гулливердир (агар сиз бирор марта бизнинг дастуриимизни тинглаган бўлсангиз, бунга қўшилишингиз шубҳасиздир); у одамларни мутлақо бошқа мезонлар асосида баҳолаётган экан, биз беихтиёр пайқамайдиган кулгили ва бемаъни нарсаларни англашишга ҳаракат қилади. У фантастик қаҳрамон экан, бу мавжуд эмаслигига қарор қилинган марслик бўлмасдан ким бўлсин ва унинг тўғрисида асоссиз тахминлар қилишга не ҳожат?

Шунинг учун агар менга фақат радиоккомпания маъмурияти босим ўтказаетганида бу даражада тушкунликка тушмаган ва ушбу кўнгилсизликларга бир амаллаб чора топган бўлардим. Тўғри, фантастика билан воқелик ўртасидаги фарқни ҳеч ҳам англаб етмаётган амалдор биродарлар фикрини ўзгартиришим мумкинлигига ишонишим кулгили туюлган бўларди. Аммо бу биродарларнинг заиф жойи бор эди: яъни, гўёки пировард натижада ҳамма нарсани якка-ю ягона мезон ҳал қилиши ва бу мезон – радио тингловчиларнинг хайрихоҳлигига очиқ кўнгиллилик билан ишонч эди. Ва ҳозирча раҳбариятнинг хавфсираши – Марсга йўналтирилган ракета бевосита менинг марслигимни мўлжалга олганлиги ва унга ҳалокатли жароҳат етказиши мумкинлиги тўғрисидаги худбинларча хавфсираши ўзининг аниқ исботини топмагунича ўз фикримда собит қолиш имконияти сақланиб турарди. Агар гўёки аниқ мавжуд бўлган ракета фантастик марсликни йўқ қилишга қодир деб ҳисобласангиз, мағрурланиб мушоҳада юргизган бўлардим. Масалан, нима учун сиз кино экранидан туриб ўқ узаётган пулемёт томошабиннинг яралаши ёки ўлдириши мумкинлигидан қўрқмайсиз? Ҳа, мен бепарво ва соддадил эдим. Мантиқ бу узоқ давом этиши мумкин эмаслигини шипшитаётганди. Ва тез орада маъмурият кайфиятига ҳамоҳанг равишда радио тингловчиларнинг ғазабли хатлари ва шарҳчиларнинг кинояли шарҳлари ёмғирдек ёғилиб кетди.

«... Шу йил етмиш олти ёшга тўламан. Шифокорлар дам олиш учун менга кундузи бир соат ухлашим кераклигини айтишган. Бироқ, мен бундай гайриилмий эшиттиришни тинглаб, худди қиёмат қойим бошланган деган ўйга келдим. Ғазабимни жиловлай олмай қолдим, ҳаяжондан тинчлигим буткул йўқолди, бу умримни қисқартиряпти ва сиздан ўз асарларингизни энг жиддий танқидий кўз билан қайта кўриб чиқишингизни талаб этаман».

«... Жаноб муаллифнинг фарзандлари борлигини билишни истардик. Бизнинг фарзандларимиз Марс ракетасининг муваффақиятли қўнишини орзуламоқдалар, бу орзу уларнинг қалбларини жунбишга келтирмоқда. Наҳотки «Салом, марслик!» каби эшиттиришлар орқали қаҳрли таҳқирлашлари билан болаларнинг мусаффо қалбларини яралаётганлиги муаллифнинг виждонини ҳеч ҳам қийнамаётганмикин? Ягона фарзанднинг онаси сифатида мен сизларга ана шу аксилпедагогик марслиқдан тезроқ «Алвидо!» эшиттиришини тайёрлаш тўғрисидаги илтимос билан мурожаат қилмоқдаман».

Ҳа, мен тор-мор қилинаётгандим. Одамлар ўрта-сида ҳазилни тушунмайдиганлардан ҳам аянчлироқлари ва бечорароқлари топилмайди. Улар учун дастуримни эшиттириш маймунлар учун маймунлар циркини кўрсатиш билан баробар эди. Қайсидир муаллифнинг агар кулдира олмасанг, фақат ўлиш ёки ўч олиш имкониятнинг қолади деган сўзларини ўқиганлигим ёдимда... Чин сўзим: агар радиодан пулемётдан отиб бўлганида, бир хуморимдан чиққан бўлардим!

Лекин мен оила боқишим керак: бу, энди хаёлпарастлик эмас, бўлар-бўлмасга тажангланишга йўл қўя олмасдим.

Ўз ожизлигим оловида қовурилардим, ҳолбуки ракета сониясига ўттиз километр тезликда Марсга яқинлашётганди ва ракета мавжудлигининг ўзи кўрқинчли тушдек қалбимни вайрон қиларди. Мен боши берк кўчага кириб қолгандим ва чиқиш жойини топиш учун жонсарак эдим. Ўз марслигимга бой берилган мавқесини қандай қилиб яна қайтариб бериш мумкин? Бунинг учун ҳамма нарсага – энг шармандали келишувга, алдовга тайёр эдим...

Ана шундай кунларнинг бирида қайсидир оқшом газетасининг охирги саҳифасида кичиккина хабарга кўзим тушди...

«Кеча кечкурун давлат темир йўлининг Н.бекатида учар ликобчалар билан содир бўлган ҳодиса оқибатидаги ваҳима, ҳамманинг ҳафсаласини пир қилган ҳолда, амалда гап реклама минорасидаги неон ёғдуларининг қуюқ тумандаги жилваси ҳақида бораётганлиги тўғрисидаги хабар билан хотимасини топди. Бироқ, айрим гувоҳлар ёғду мутлақо бошқа йўналишда кўринганлигини тасдиқлашмоқда ва бугун бекат платформалари йўловчиларнинг одатдаги сонидан бир неча баробар кўп бўлган анқовлар билан ўта гавжум эди. Айтгандек, ҳатто Америка сенатининг махсус ҳайъати рўйхатга олинган 20014 аниқланмаган учар объектлардан аксарияти метеорлар эканлиги ёки турли об-ҳаво ҳодисалари билан изоҳланишига қарамасдан 1021 та ҳолни таърифлашнинг имконияти йўқлигини тан олди. Мамлакатимиз коинотдаги мусобақада орқада қолди ва биз ўзга сайёралардаги мавжудотлар билан биринчи бўлиб мулоқотга киришиш бахтига муяссар бўлганимизда, буни ўзимиз учун катта шараф сифатида қабул қилган бўлардик. Агар учар ликобчалар ҳудудимизга қўнганида, биз ўз хайрихоҳлигимизни ифода этиш учун саъй-ҳаракатларимизни аямаган ва ўзимизни ўйланмаган хатти-ҳаракатлардан қатъиян тийган бўлардик...»

Ва ҳоказо.

3

Чамаси, радиостудиядан электричкада қайтаётган пайтимда бу хабарга нигоҳим тушган эди. Дафъатан бутун вужудимни муздек тер босди, ўзимни ҳозир портлаб кетаётгандек ҳис қилдим ва хабарни бошқатдан ўқишга тушдим. Сатрлар кўз олдимда бикфорд симидек¹ ёнарди ва хабарни ўқишни тугал-

¹ Бикфорд (инглиз ихтирочиси У.Бикфорд – W.Bikford номи билан) сими – аввалги вақтларда портловчи моддаларни портлатиш учун ишлатиладиган сим (*таржимон изоҳлари*).

лашим биланоқ кўзни қамаштирадиган даражадаги портлаш рўй берди. Портлаш тўлқини миямга етиб бориши билан ғоям аниқ ва равшан шаклга кирди.

Биринчи бекатдаёқ мен электричкадан сакраб тушиб, яқин орадаги телефон будкасига отилдим. Эҳтимол, шошқалоқлик қилмаганим маъқулоқ эди. Балким, режамни қоғозга тушириб олиш учун аввал студияга қайтишим ёки уйга шошилишим керак эди. Нима бўлганда ҳам аввал тактикани синчиклаб ишлаб чиқиш, кейин қўнғироқ қилиш керак эди. Лекин ракета Марсга томон елиб борар, қўниш уч ҳафталардан ҳам олдинроқ бўлиши мўлжалланаётганди, энди ҳамма нарсадан умидни узиб бўлгандим ва ич-ичимни тоқатсизлик ўртарди. Аслида гап бунда ҳам эмасди. Мени ажойиб ғоямнинг роҳатбахш юки букиб қўйганди. Тезроқ амалдор биродарларимизнинг бурнига чертиш, хотинимни тинчлантириш, оиламда тотувлик ва хотиржамликни тиклаш ўйи бундан ҳам кўпроқ шошилтираётганди. Зеро, ишончни йўқотган хотинга нисбатан ишончни йўқотган эр уч карра бахтсизроқдир.

Телефон гўшагида золимим, таҳририят бўлими мудирининг овози эшитилганда ўзимни ҳам ажаблантирган қандайдир шилқим оҳангда сўз қотдим:

– Топдим. Ажойиб ҳийла ўйладим. Кейинги ҳафтада бошлаймиз. Шакл, услуб – ҳамма-ҳаммаси бошқача бўлади... Таъбир жоиз бўлса, бир юз саксон даражага бурилиш...

– Тўхта, – у зерикарли пўнг овозда гапимни бўлди. – Дастур тўлалигича сенга ишониб топширилганини биласан-ку...

– Йўқ, сиз олдин эшитинг. Ҳамма нарсани қуйидагича ўзгартирамиз... Лўндаси, масалан... Кириш қисмида бошловчи бизга маслаҳат сўраб йўлланган мактубни ўқиб беради...

– Атрофингда нима гувилламоқда? Электричками?

– Гувиллаяпти? Балким, бошқа жойдан қайта кўнғироқ қиларман?

– Қулоқ сол, гап ҳар ҳолда жиддий, кел, бошқа вақт шошилмасдан...

– Битта мен эмас, иккаламиз шошилишимиз керак. Ўзингиз биласиз, ракета бизни кутиб ўтирмайди. Майли, бу ҳеч нарса эмас, энди ҳаммаси изига тушиб кетади. Бизнинг марслик қатъий қарши ҳужум билан тарози палласини биз томон оғдирди. Шундай қилиб, бошловчи хатни ўқиб беради... Майли бу, масалан, ибратли оиладаги онанинг астойдил илтижоси бўла қолсин... Ҳозир уни сизга ўқиб бераман.

– Ўқиб бераман? Нима, бу расмана хатми?

– Йўғ-а. Уни ҳозиргина ўйлаб топдим. – Мен бошловчи оҳангига тақлид қилган ҳолда нафас олмай бидирлаб кетдим: «... Бизнинг турмуш қурганимизга ўн бир йил бўлди. Тўшақдошим ҳамиша бенуқсон инсон, меҳрибон эр, яхши ота бўлган. Бироқ яқинда у хизматдан келиб, учар ликобчани кўрганлигини айтди. Шу пайтдан буён у ана шу учар ликобчадаги одамлардан сигналлар ола бошлади. Уни ҳар гал ўзларига чақирганларида ҳатто тунда ҳам йўлга тушади, уйдан ташқарида неча соатлаб вақтини ўтказган пайтлар ҳам бўлади. Мен ундан қаёққа боришини сўраганман, аммо у учар ликобчадаги кишилар ман этганликларини рўкач қилиб, ҳеч нарса демайди. Хизматида кўнгилсизликлар бўлиши мумкинлигини айтиб, уни ўз хатти-ҳаракатини ўзгартиришга кўндирмоқчи бўлдим, лекин беҳудага ташвишланмаслигимни ва унга ишонишимни, чунки эртами-кеч учар ликобчадаги кишилар ҳукумат билан музокара бошлашлари ва ўшанда уни музокара олиб борадиган ҳайъатда муҳим лавозимга тайинлашларини айтади. Шунга қарамасдан жуда ташвишданман ва кўпинча кечалари уйқум келмайди. Энди эса у менга кўз олайтира бошлади ва унга ишонмас эканман сен билан ажрашаман деб дўқ қилишга ўтди. Балким эрим ақдан озгандир? Ва яна, илти-

мос, бу учар ликобчалар ҳақиқатан ҳам мавжудлиги тўғрисида гапириб берсангиз...»

Менга симнинг нариги тарафида турганлар майингина тиржайишганга ўхшаб туюлди. Руҳланган ҳолда кўкрагимни ҳавога тўлдириб давом этдим:

– Бошловчи ўқишни тугатиб, студияга мактуб эгаси, шунингдек, биз маслаҳатлашган бир нечта мутахассисларни таклиф қилганлигимизни эълон қилади. Улар бир нечта савол бериш истагини билдирадилар... Майли, улар, масалан, руҳшунос врач, фантаст ёзувчи, астроном, учар ликобчаларни ўрганиш бўйича қўмита аъзоси, Ташқи ишлар вазирлиги ходими бўла қолсин... улар қанчалик кўп бўлса, шунчалик яхши...

– Уларнинг ҳаммаси, албатта, сохта кимсалар бўлса керак?

– Йўқ, мутахассислар ҳақиқий бўлганлари маъқул. Сизга ҳали ҳамма нарса аввалгиларга қараганда мутлақо бошқача бўлишини айтдим-ку... Қисқа қилиб айтганда, бутун умидимиз бундан бу ёғи ҳамма учун ўта қизиқарли бўлишида. Тасаввур қилинг-а, тиллари бурро бўлгач, бу ёғи ҳам қойилмақом бўлади! Аммо дастурнинг ҳақиқий «михи» олдинда. Бизнинг дўстларимиз, яъни мутахассислар ўртасидаги баҳс тингловчиларни кулдира бошлаганида суҳбатга яна бошловчи аралашсин. Яъни, кечирасизлар, биз ҳозиргина жуда қизиқ хабар олдик. Бу ҳозир даврамиздаги хоним томонидан ёлланган хусусий изқуварнинг маълумоти... Хоним, агар сиз эътироз билдирмасангиз, ҳозир бу маълумотни ўқиб эшиттирсак. Мактуб эгаси бир сониялик довдирашдан кейин ийманибгина розилик билдиради. Шунда бошловчи ҳамманинг эътиборини тортиб, изқувар маълумотини ўқиб эшиттиради... Нима деб ўйлайсиз, бу нима ҳақидаги маълумот?

– Мен қаердан билай...

– Маълум бўлишича... – мен сермаъно тин олдим. – Маълум бўлишича, бу воқеага аёл аралашган!

– Аёл?

– У безбетлик билан хотинини алдаб келган. Учар ликобчадаги кишилар бир баҳона бўлган... аслида у бошқа хотинга илакишиб юрган.

Мен гапимни тугатдим ва нафасимни ростладим. Мен мана, ҳозир қулоғимга маъқулловчи кулги эшитилишини кутардим. Бироқ бирор кулгидан дарак йўқ, фақат нимадир шитирларди. Ташвишланиб, суҳбатдошим жойида эканлигига ишонч ҳосил қилиш учун оғзимни очмоқчи бўлгандим, шу заҳотиёқ у:

– Ижозат берсанг, бош қаҳрамонинг қаерда қолди? Марслигинг қани? – деб қолса бўладими.

Бу аҳмоқона оҳанг хоҳлаган кимсани гангитиб қўйиши мумкин эди, лекин альпинизмнинг сири ҳеч қачон пастга қарамасликда. Мен ҳеч нарсага эътибор бермасдан, ҳужумни танлаган тактикага мувофиқ давом эттиришга қарор қилдим.

– Ҳамма гап шунда-да. Аслини олганда сизга шунинг учун ҳам қўнғироқ қилмоқдаман. Ҳа, марслик ғойиб бўлди... аниқроқ айтсам, фотография негативдек астарини ағдарди... Шунинг учун, ўзингиз тушунасиз, дастуримизнинг номланиши энди алдамоқда. Табиийки, номни ўзгартиришга тўғри келади. Мен бу ҳақда ўйлаб кўрдим ва «Алвидо, марслик!» номини таклиф қиламан. Сиз қандай фикрдасиз?

– «Алвидо, марслик!»

– Ҳа. Менимча, бир қадар муваффақиятли, шундай эмасми?

– Эҳтимол... Билмадим, балким, муваффақиятлидир...

Менга уни ўз томонимга оғдиролганимга ўхшаб туюлди. Танглик юмшади ва мен аввалги босимимни пасайтириб давом этдим:

– Биз тажрибамиздан одамлар ҳазилни ёқтирмаслигимизни биламиз. Марслик чиппакка чиққан ҳазил бўлди. Мен ўзимга: чиппакка чиққан бу ҳазилни бошқатдан саҳнага олиб чиқишга уриниб кўришга ким халақит беради дедим.

– Ҳа, бу ҳақиқатан ҳам нафис! – мудир ниҳоят у ҳамма нарсанинг тагига етганидек бирдан жонланиб кетди. – Қара, бу ҳақиқатан ҳам чакки эмас! «Салом, марслик!» дастурининг сўнгги эшиттиришини бу қадар безаш – ноёб гоё! Биз ботаётган юлдузга лой чапламаяпмиз, биз уни муносиб кузатяпмиз, ишонаманки, бизнинг бу ҳиссиётларимиз муносиб баҳоланади.

– Сиз мени тушунмабсиз! – ўзимни йўқотиб қўйган ҳолда қичқирдим мен. – Сўнгги эшиттириш деганингиз нимаси? Ахир бу фақат бошланиши-ку! Биз фақат дастурни «Алвидо, марслик!» деб атаймиз ва уни янги номга мувофиқ давом эттирамиз... Мен ёвузликни эзуликка айлантирмоқчиман, тушуняпсизми? Шунинг учун...

– Аҳмоқгарчилик, – гапимни бўлди у худди мени четга суриб қўяётгандек. – Сен жуда кўп нарсани истайсан. Ишларнинг умумий аҳволи тўғрисида гапирмай қўя қолай, аммо шундоққина номланишни ўзгартириш – бизнинг бутун ёруғ дунё олдидан ўзимизга ишонқирамаслигимизни тан олишдир. Наҳотки сен бунини тушунмасанг? Биласанми, эфир ҳар ҳолда умумий мулк ҳисобланади. Бундай лоқайдликка йўл қўйиб бўлмайди. Қолаверса, наҳотки сенда ўз қадр-қимматинг ҳисси бўлмаса?

– Ўйлашимча, шунга ўхшаш нарса бор. Шундай бўлса ҳам номни ва услубни ўзгартириш, албатта, дастурнинг асосий руҳини ўзгартиришни билдирмайди... Аввал бошдан мени ердаги одам муаммолари қизиқтирган, ҳар қандай марслик эса воситадан бўлак нарса эмасди...

– Жуда унчалик бўлмаса керак. Ҳатто одамсиз қутб ҳам тасаввурга таъсир кўрсатадиган қандайдир жозибаларга эга. Марсга келсак эса, майли у нақадар ҳувиллаган, кеккайган, салбий бўлмасин, аллақачондан шунчалик жумбоқли ва сирлики, бунини фақат сенга ўхшаган олифталар инкор эта олади.

– Сиз гапимни яхши тушунмаяпсиз...

– Қисқаси, гап бундай. Мен бўлим раҳбари сифатида дастур номини ўзгартиришга рози бўлмайман.

Навбатини кутаётган ёшгина аёл жаҳли чиқиб, телефон будкаси ойнасини чертарди. Унинг елкаси ортидан менга сочи узун эркак норози қиёфада ўқрайиб турарди.

– Кечирасиз, бир дақиқа кутиб тулинг... Мен автоматдан қўнғироқ қилаётгандим, бу ерда навбат кутиб қолишди, шунинг учун ҳозир бошқа жойдан қайта қўнғироқ қиламан...

– Йўғ-е, нима кераги бор, келинг шу билан гапга нуқта қўяйлик, – бепарвогина эътироз билдирди у. – Айтгандек, Марс – Ой эмас, шунинг учун техник сабабларга кўра муваффақиятсизлик эҳтимоли кўпроқ, тўғрими? Шундай экан, Марс ракетасининг қўниши муваффақиятсизликка учрашига умид боғлаб қолаверамиз...

4

Мен уйқудаги йўлбарсни безовта қилгандим. Мен қаттиқ камситилгандим, энди қарши ҳужумни давом эттиришдан маъно йўқ эди ва фақат бу ярамас ракетанинг муваффақиятли қўнганлиги ҳақидаги хабарни интизорлик билан кутишдан бошқа илож қолмаганди.

Аммо бу хабар мени том маънода ларзага солди. Вужудимни эгаллаган ўкинч ва камситилиш ҳисси деярли йўқолиб, ўрнини бутунлай парокандаликка бўшатиб берди. Шошилиш хабарларда «Барча аппаратуралар меъёрида ишламоқда!» деб такрорланар ва ҳар гал кўз олдидан хаёлан бу ракета – оддий механизм эмас, балки инсон тафаккури маҳсули гавдаланарди. Бир неча ой давомида у ўзининг қоп-қора сояси билан сеҳрли бўшлиқ сайёранинг улкан кенг-

ликларида яшайди ва Ерга маълумотлар жўнатиб туради. Ҳа, бу ашёвий далил олдида менинг марслигим бўм-бўш ва сохта кўланка эди. Хаёлий қўрғоним арвоҳ каби эрталабки қуёш шуъласи билан ғойиб бўлди ва бунда анқовларнинг эмас, бевосита менинг тасавурумнинг ночорлиги асосий роль ўйнади. Сўнги дақиқагача енгилганлигимни тан олишга журъат эта олмадим ва мана қақшатқич мағлубиятга учрадим. Марслигим эмас, ўзим ўлдирилгандим.

Энди эса радиокомпания эртами-кеч юбориши керак бўлган ҳукми кутардим. Шунинг учун ҳузуримга кимдир келиб, марсликлар ҳақида гаплашиб олмоқчи эканлигини айтишганида, табиийки, бу студиядан юборилган вакил деган хаёлга бордим. Менга ҳамма нарса равшан эди. Ҳамма нарса менинг энг заиф жойимга кутилмаган зарба берилишидан далолат берарди.

Хотиним қатъийлик билан такрорлади:

- Уни сени олдинга олиб кирайми?
- Балким, бу режиссёрдир?
- Йўғ-е, унга ўхшамайди.
- Бўлим мудирини ҳам эмасми?
- Мен уни ҳеч қачон кўрмаганман...

Мана шу жойда сергак тортишим керак. Студияда аввал телефондан огоҳлантирмасдан олдимга қандайдир кўримсиз, менга нотаниш бўлган хизматчини юборишдек сурбетликка боришмагандир... Лекин иродам синдирилганди, хунук хабарлар кутаётгандим ва шубҳаланиш учун мадорим қолмаганди. Кучли ҳадик тобора вужудимни эгалаб олаётганди.

– Майли, унинг олдига ўзим чиқаман.

Хотинимнинг нигоҳига тўқнаш келмаслик учун ўрнимдан турдим. Ҳозир бошимни кундага қўйиш учун олиб боришадиган ҳолда эдим. Ракетага лаънатлар ўқирдим, Марснинг бепуштлигидан нафратланардим...

– Ўзингни қўлга ол, – деди хотиним.

У бунни мутлақо хотиржам ҳолда айтди, бироқ бу мени укувсизликда айблашдек туюлди ва шу сабаб тажанглашдим.

– Нимани қўлга олишим керак? – дедим. – Марсликни қайсидир АВ-4 сайёрасида яшовчи билан алмаштириб қўяман, холос.

– Мен фақат, ўзингни қўлга ол дедим, чамаси... Бу хонадаги деразаларни очсак яхши бўлармиди.

– Кераги йўқ.

– Тамаки тутунидан кўз ачишиб кетяпти. Нима, сен марслигингнинг жанозасини қияпсами?¹

– Марслигимни эмас. Ўзимникини.

– Ажаб бўлсин. Лекин ташрифчининг ҳам кайфитини бузишнинг сира ҳожати йўқ.

– Менга энди ҳеч нарса ёрдам бера олмайди.

Чекиб тугатилмаган сигаретани тўла кулдон четига босиб ўчириб, ўз-ўзимга: «Марсликларнинг афти курсин!» дедим-да, хонадан чиқдим. Шу он телефон жириглаб қолди. Студиядан бўлса керак деб ўйландим. Демак, ҳаммаси тахмин қилганимдек. Фақат огоҳлантирувчи қўнғироқ кечиккан ёки вакил эртароқ келган.

– Ҳозир чиқаман, – дедим мен телефон гўшагига қўл узатар эканман. – Илтимос, меҳмонга айт, бир оз сабр қилсин.

Хотиним ортидан эшик ёпилиши билан гўшакдан кулоғимга ёш аёлнинг шошқалоқ овози урилди:

– Алло, сэнсэй², сиз билан марсликлар тўғрисида гаплашмоқчи бўлган одам олдингиздами? Эркак киши... У, билсангиз, эрим.

Антиқа-ку. Мен бутунлай бошқа нарсага кутаётган эдим.

¹ Япон ибодатхоналарида жанозада чакиш таёқчаларидан фойдаланиш одати бор.

² Сэнсэй – японларда ҳамсуҳбатга ҳурмат билан мурожаат қилиш ифодаси, яъни жаноб.

– Кечирасиз, сиз студиядан қўнғироқ қиялпсизми?
– Студиянгиз нимаси? Мен у – эрим деяпман. Гап шундаки, у гумонсираш хасталигига чалинган.

– Гумонсираш... Яъни у ақдан озганми?

– У, сэнсэй, сизнинг «Салом, марслик!» дастурингизнинг ашаддий ихлосманди. Бу якка-ю ягона сабаб деб ўйламайман, албатта, лекин ҳақиқатдан ҳам кўз юмиб бўлмайди, у ўзини марслик эканлигини калласига жойлаб олган... Ҳар ҳолда у бирорта эшиттиришингизни ўтказиб юбормайди, фақат сизнинг дастурингизни тинглайди ва бошқа нарсани истамайди. Устига-устак ракета тўғрисидаги бугунги эрталабки хабар. Бундан у ўта ҳаяжонланиб кетди ва эрталабдан бошлаб сиз билан албатта гаплашиб олиши кераклигини уқтиргани-уқтирган...

– Қаранг-а, телба... – содали сувни тўйиб ичганда бўладигандек томоғимга аччиқ кулги тиқилди.

– Ҳа, унинг касалхонадан чиққанига атиги уч кун бўлди.

– Тўғри, ҳатто ақдан озган бўлсанг ҳам калланга ўзингни марслик эканлигинг фикрининг келиши яхши эмас, – вужудимни силкитиб қаҳ-қаҳ этиб кулиб юбормоқчи эдим-ку, лекин менга бу ўз ҳолимнинг кулгилигиданми ёки ниҳоятда аччиғим чиқаётганлигиданми билолмаётгандим. – Огоҳлантириб қўйганлигингиз учун, раҳмат. Ҳақиқатан ҳам қандайдир нусха олдимга келибди. Бироқ сиз ташвишланманг, дарров кавушини тўғрилаб қўяман...

– Нима деяпсиз, бунга йўл қўйиб бўлмайди! – қичқирди у гўшакка ва гўшак мембранаси худди газета варағини қоқ иккига бўлиб йиртгандек шариллаб кетди. – Бу жуда хавфли! Ахир эрим ниҳоятда тўполончи...

Унинг товуши шу қадар самимий, шу қадар муҳаббат ва хавотирга йўғрилган эдики, мен каловланиб қолдим.

– Ундай бўлса... қандай қилиб уни касалхонадан қўйиб юборишди?

– Рағбат жуда кучли бўлган. Бу – ўша ракета. У ўзини жуда ювош, хотиржам қилиб кўрсатган... Аммо сиз ҳаяжонланманг, агар унинг жаҳлини чиқаришмаса, ҳеч қачон тўполон кўтармайди. Сиз фақат унинг гапларига қулоқ солинг ва ҳаммаси жойида бўлади. Ўзига қулоқ тутишадиган бўлишса, ниҳоятда беозор ва қобил. Сўзларига эътибор беришмаётгандек туюлсагина, иш пачава бўлади. Шунинг учун ташвишланманг. Мен ярим соатдан кейин олдингизда бўламан. Касалхонага ёки полицияга қўнғироқ қила кўрманг, акс ҳолда шундай тўполон кўтарадики, кейин уни тўхтата олмайсиз. Мендан бошқа ҳеч ким унга бас кела олмайди. Аввалги гал арзимаган нарсага ғазаби қўзғаганида уни тинчлантириш учун уч нафар жуда бақувват эркак керак бўлди. Шунда ҳам санитар машинаси қайтиб кетаётганида бир эркакнинг бармоғи синди, иккинчиси пешонаси уч жойидан лат еди, учинчиси учта тишидан ажралди. Сиз унинг кўришига қараб адашманг, у ниҳоятда кучли. Хуллас, унга гўлдек қулоқ солинг ва у мамнун бўлади... Ўтиниб сўрайман, атиги ўттиз дақиқа!

У менинг жавобимни кутиб ўтирмасдан гўшакни қўйиб қўйди. Ана томошаю мана томоша! Меҳмон студиядан эмаслигини билганимда енгил тортгандим. Лекин ақддан озган ихлосманд – каминаларига малҳам бўлса ҳам ўлгудай кучлиси экан. Вужудимда умидсизлик, ғазаб, довдирашлик аралаш-қуралаш бўлиб, мени аёвсиз қийнарди. Мен узоқ вақт телефон гўшагига сеҳрлангандек қарадим, ундан яна қандай садо чиқаркин, билмадим.

- Эшигимиз олдидаги нусха студиядан эмас экан.
- Унда ким экан?
- Анвуиардан. – Мен пешонам олдида кўрсаткич бармоғимни айлантирдим. – Менинг ихлосмандим.
- Қувонадиган жойи йўқ.
- Ҳа, яхши эмас. Айтганча, уни менинг ўрнимга сен қабул қилсанг-чи?
- Шу тентакни-я?
- Ахир мен фикрларимни жамлаб олишим ва тай-ёрланишим керак... Студиянинг вакили эртами-кеч – бари бир келади.
- Тақдирга тан бермаяпсанми?
- Мен қўлимдан келганининг ҳаммасини қилишим керак... Бизникига келган нусха эса бунинг устига тўполончилардан экан.
- Фақат шу етмай турувди! – Бирданига унинг жаҳди чиқди. – Нима сен менга ақдан озган тўполончи билан бир-икки соат ўтириб тургин демоқчимисан?
- Гапимни тушунмадинг. Агар жим қулоқ тутиб, гапини бўлмасанг ўзини мўмин-қобил тутади. Бундан ташқари менга ўттиз дақиқадан сўнг уни олиб кетгани келишлигига қатъий ваъда беришди...
- Шундай экан ўзинг ўтирабер. Менсиз.
- Бунга кўпроқ сен тўғри келасан. Сен ўзингнинг аёллиқ нафосатинг билан уни юмшатасан.
- Ёлғон ҳам эви билан-да. Қолаверса, у менинг эмас, сенинг ихлосмандинг.
- Гапимни эшит, ҳозир ихлосмандлар билан пачакилашиб ўтирадиган вақт эмас. Бунинг устига у ўзини марслик деб ҳисоблаётган экан.
- Ҳали марслик ҳам дегин?! – У беҳаёларча қаҳ-қаҳ уриб юборди. – Айтдим-а, пешонасининг ўртасида учинчи кўз ниш отаётгандай деб...

– Бу куладиган нарса эмас. Ахир бир оз ҳамдардлик ҳам кўрсатиш керак-ку. Агар унга дўстона муносабатда бўлинса, қизиқиш, руҳий яқинлик кўрсатилса...

– Бир умр шунга орзуманд эдим! Сен менга умид қилишга журъат этдингми... Йўқ, азизим, нима экан бўлсанг, шунга ўрасан.

Хотиним шундай дея дарҳол чиқиб кетди. Эҳтимол, сиз газаб оташидасиздир: хотинлар қамал қилинган қалъада ўзларини шундай тутишлари керакми? Бироқ ҳаммасига ўзим айбдорман-ку. Мен аввал бошдан таслим бўлишга рози бўлдим, аввал бошдан хотиним олдида ишончни йўқотдим. Сиз бунга шубҳа қиляпсизми? Аммо мен фожиамни бир мирига арзимайдиган ҳазилга айлантирган телбага хотинимни қалқон қилмоқчи бўлдим. Бунинг учун эрлар кечирилмайдилар. Ҳа, чиндан ҳам елкамга офир заҳмат ортмоқланди. Бемаъни фикрларга берилиб, вақтни чўзар эканман, эшик томонидан илдам одимлар эшитилди. Мен телефондаги мулоқотни эсладим ва титраб кетдим. Агар меҳмонимни қутуриш даражасига келтирсам, ҳеч бир камситишлар менга унингдек зиён келтира олмайди. «Экканингни ўрасан» мақолини хотиним ўйлаб топгани йўқ, бироқ ҳозир ҳар қандай эътирознинг мавриди эмас... Демак, жилпангламаймиз ва марслигимизнинг арвоҳига «салом» деймиз!

Кирган киши даҳлиздаги чироққа орқа қилиб, хиёл букчайган, икки қўли билан қора чарм портфелни кўкрагига босган ҳолда турарди – ўзида қунт ва хижолатни мужассамлаштирганди.

Юзи чироққа тескари бўлганлиги учун уни тузукроқ кўра олмадим, лекин у фақат уй жиҳозлари билан савдо қилувчи агентларга хос – бошқа ҳеч кимда бўлмайдиган – майин табассум жилва қилиб турарди. Аммо фланель костюмининг бичими ва ранги савдо агенти учун бир қадар нафис ва ялтироқ эди.

Унинг паст бўйли ва кенг яғринлиги дарҳол кўзга ташланди. Эҳтимол, у эси оққан тўполончидир, лекин унинг кўринишида бирор қўрқинчли нарса ни пайқамадим. Унинг рафиқаси билан телефонда сўзлашганимдан кейин кўз олдимга келтирган даҳшатли қиёфа ҳам йўқ. Бундан енгил нафас олишим биланоқ у паст, ҳаяжонли товушда деди:

– Сизни кўришдан нақадар бахтиёрман, сэнсэй!

Сўнг у қийшайиб, мен томон букилди ва қиқирлаб кулди. Бу тиржайиш менга ёмон таъсир қилди ва бир қадам ортга чекиндим, у эса бидирлаб кетди:

– Мен дастурингизнинг мухлисман, сэнсэй. Бу – яхши, аъло даражадаги ибратли эшиттиришлар. Бугун мен сизга мислсиз материални тавсия этишга қарор қилдим, сэнсэй... Чин сўзим, бу ҳақиқатан шов-шув бўладиган, айна сизнинг дастурингизга мўлжалланган!

У буни тин олмасдан тариллатиб гапирди, айна вақтда жилпанглаб қиқирлашнинг ҳам уддасидан чиқди. Қаранг-а, наҳотки у бутун ўттиз дақиқа давомида ўзини шундай тутса? Ҳозирнинг ўзида бундан нафасим бўғзимга келганди.

– Шундайми? – ўзимни гўлликка солдим.

– Йўқ, менга миннатдорчилик билдирманг. Мен мухлисингизман ва сизга нафим тегадиган бўлса, шунинг ўзи менга кифоя қилади. Чин сўзим!

– Ростдан-а?..

– Чин сўзим, тубан таъмагарликдан асар йўқ, асло бундай эмас! Сиз фақат менга ишонинг, рост, бошқа менга ҳеч нарса керак эмас...

– Мен сизга ишонаман, албатта. Ва сизга миннатдорчилик билдираман. Чин қалбдан.

– Отангизга раҳмат! – У бошини ёнига эгиб, кулиб юборди. – Мен эса сиз жуда таажжубланасиз деб ўйлабман.

– Ҳечқиси йўқ, ташвишланманг. Ҳар ҳолда тажрибам катта, эндиликда мени бирор нарса билан ҳайрон қолдириб бўлмайди.

– Ростданми? У ҳолда мен сизга тўғриси айтман... – У тилининг учи билан лабларини ялади ва бесўнақайлик билан портфелини қўлтиғига суқди. – Гап шундаки, мен қандайдир оддий одам эмасман. Мен марсликман.

Унинг аҳмоқона оҳангидан гафлатда қолиб, ўйлаб ўтирмасдан дедим:

– Э-ҳа, шунақами?..

Шу дақиқадаёқ гўё чироқ ўчиргич бурилгандек, юзи мурданикидек оқариб кетди.

– Эҳ, жин урсин! – хатойимни англадим, аммо гишт қолипдан кўчганди.

– Таажубланарли... – деди у ғамгин, синиқ овозда. – Сиз ҳечам ажабланмадингиз.

Довдираб қолиб, хатомни тўғриламоқчи бўлдим, бироқ аҳмоқона бир жумла билан ишнинг буткул пачавасини чиқардим.

– Бўлмаса-чи... Ҳайрон қолдим, албатта... Мана, сиз марсликман деяпсиз ва мен қотиб қолдим...

– Ҳа, тушунарли... – У ўша ўликтус юзи билан нигоҳини қути қопқоғини силаётган бармоқларига қадади. – Фақат, билсангиз, тик турган ҳолда гаплашиш мен учун ўнғайсиз. Ҳар ҳолда Ерингизда тортиш кучи Марсдагига қараганда анча катта. Бу ерда биз дарров чарчаб қоламиз. Балким сиз менга хонага киришга ижозат берарсиз?

Шундай деяр экан, у гавдаси оғирлигини бир оёғига ўтказди ва енгил нафас олди. Жуда нозик психологик усталик. Унинг ўз башарасини чаққон бошқариши менда қандайдир хавфни ҳис этишга, ҳар дақиқада ташланиб қоладиган йиртқич ҳайвонни эслатди ва мен жуда қўрқиб кетдим. Эҳтимол, бунинг сабаби ўша телефондаги суҳбат бўлса керак.

– Албатта, албатта... Марҳамат... – минфиладим мен.

Кутилмаганда у аввалги оҳангига қайтди.

– Майлими? Бу – ажойиб!

У эгилиб, пойабзали ипларини еча бошлади. Тиш-ни гижирлатганда жағлар зўриққандек вужудим таранглашиб, йўлакда у ёқдан бу ёққа юра бошладим. Мен телба билан суҳбатлашиш ақлли одамларнинг иши эмас, ҳамсуҳбатингнинг гапларига қачонгача «лаббай» деярганман деб кўнглимдан ўтказдим. Ва мен ўзимга хос тарзда эътироз билдиришга жазм этдим.

– Хотин! – бақирдим мен. – Меҳмонга чой олиб кел!

Мен эътироз дедимми?.. Бу қанақасига эътироз бўлсин? Нар и борса қаҳрли вайсаш, холос. Вайсаш... Ҳа, бу хотинимнинг ақдан озган марсликни айбимни юмшатишим учун менга рўпара қилган нодонлигига жавобан вайсаш. Яна марсликка илакишиб, ҳамманинг кўз ўнгида қалби ва танасини нобуд қилган одамнинг ўз-ўзига ҳалокатли вайсаши... Қаранг-а, тагин бу марслик – ўзим яратган хом хаёлик маҳсули!

Майин кулги ва майда одимчаларнинг овози келди.

– Эшитдим! Ҳозир...

6

– Марҳамат, бу ёққа, мана бу диванга...

– Йўғ-е, қўйсангиз-чи! – меҳмоним ўта шошқалоқлик билан орқага тисарилди, сал бўлмаса токчадаги гул тувагини тўнтариб юбораёзди. – Менга йўлакча ҳам қулай, чин сўзим. Илтимос, овора бўлмаңг.

У мени кескин четга суриб, эшик ёнидаги стулга интилди.

– Бу стулда сизга ноқулай бўлади-ку! Нега тортин-япсиз, тушунмаяпман?!

– Вожаб... – деди у юзимга пастдан туриб боқар экан. – Сэнсэй, сиз нима, мендан кўрқяпсизми? Худди хоҳлаган пайтда хонадан қочиб қолиш қулай бўлиши учун мени бурчакка тикиб қўймоқчимисиз?

– Бўлмаган гап! – ғазаб билан хитоб қилдим мен, лекин бу қаҳр ҳақиқийликка қарагандан жўшқинроқ эди. Мен бу ниятда эмасдим ва обрўйимни тушир-

маслик учун, сўзимни амалда тасдиқлашдан бошқа иложим қолмаганди.

Шу тариқа хоҳласам-хоҳламасам мен дивандан жой олдим, ақдан озган марслик эса эшик олдидаги стулни эгаллади.

Деразаларга парда тортилган, чироқ ёғдуси ипак пардалардан меҳмон орқа томонига тушиб турган қуёш шуълаларидан кучлироқ эди. Шунда илк бор унинг юзини кўра олдим. Кутганимдан фарқли равишда унинг юзи иродасиз ва қандайдир беҳол туюларди. Қушникидек узун бўйин, пуфакчалар билан қопланган суякли ияк, аянчли осилиб турган оғиз четлари, киртайган, тупроқтус лунж, беморларникига ўхшаш уйилган қовоқлар... Аммо у бошини елкаси томон тортиб кула бошлаганида ийманиши бир онда шу қадар сурбетлик билан алмашар эдики, мен беихтиёр кўзимни олиб қочардим.

Вақтни чўзиш учун чека бошладим. Шунда у гўё мўрт мум таёқчани олгандек, эҳтиёткорона ҳаракатлари билан сигаретани эзгилади ва кейин уни тишлари орасига тикди, сўнг бўшашиб, стулда чўзилиб ўрнашди. У ўз гавдаси оғирлигидан мароқ билан дам олар экан, чуқур нафас чиқарди ва бурниларини шишириб деди:

– Хонангиз ажойиб экан, сэнсэй, бу ер менга жуда ёқяпти...

Ажойиб хона дегани нимаси! Эски китоб ва журналлар тартибсиз сочилиб ётган бўлса... Қоралама битиклар парчалари ва очилган қалам қириндилари... Кулдон вазифасини ўтайдиган гул туваги ва соч қасмоқлари тўкилган стол... Ҳар кимнинг диди турлича, бироқ бундай тақаллуфларга жавоб қайтариш асло шарт эмасди ва мен сукут сақлаб, сигаретамни тутатишни давом эттиравердим.

– Ажойиб хона, ажойиб хона, ажойиб хона... – у куйлаётгандек буни бир неча бор такрорлади ва бирдан гавдасини тиклаб деди: – Биласизми, сэнсэй, хо-

нангиз нимаси билан менга ёқяпти? Ҳозиргидек кайфияти билан, бугунгидек серқуёш кунда пардалар ёпиқлиги билан... Ерликлар учун бу, эҳтимол, ифлос тешиқдир, аммо марсликлар учун бу айни муддао. Сизнинг Ерингиздаги қуёш биз учун жуда нузли. Лекин сизнинг даҳшатли тортиш кучингиз янада ёмон... Сиз буни худди ҳаво каби пайқамасиз, албатта, бироқ биз каби бошқа дунёдан келганларнинг танаси учун бу тезлигини кескин ошириб бораётган тезюар лифтда тургандек гап. Биз тунлари бу лифт шифтни тешиб ўтиб, Коинот бурчагига олиб кетаётгандек тушлар кўрамыз. Даҳшатли ёлғизлик ҳисси пайдо бўлади. Сиз Ерда яшайдиган марсликларда асаб касалликлари ривожланиши муқаррарлигини биласиз. Уларга оёқлари остидаги қаттиқ ер йўқ бўлиб кетгандек туюлади. Охир-оқибат улар очиқ жойдан қўрқадиган бўлиб қоладилар. Мана шунинг учун ҳам ҳозирги муҳитда, бу хонада мен ўзимни яхши ҳис этяпман... Ҳа, сэнсэй, сиз марсликларни аъло даражада тушунасиз...

Қаранг-а, қанақа жиннилар учрамайди, ўйлардим мен, айни пайтда унинг ернинг тортиш кучи ва бошқа фикрларидан ҳайратга тушмасликнинг иложи йўқ. Унинг мулоҳаза юргизиши нозик дид ва нафосатдан холи эмасди. У ўзи, тажрибага суянмасдан шу даражада ёрқин таассуротларни шакллантира олган экан, афтидан, марсликлар дунёқараши билан жуда апоқ-чапоқ бўлиб кетган кўринади. Масалан, мен ўз тасаввуримдаги марсликлар орасида узоқ вақт бўлганимга қарамасдан бундай нарсаларга дуч келмаганман. (Агар у менга буларни илгарироқ гапириб берганида, эҳтимол, дастурим учун уч-тўртта қўшимча эшиттириш тайёрлаган бўлардим.) Хуллас, у ақдан озган бўлса ҳам, қойилмақом жинни... Менинг диққат-эътиборим сусайди, ҳолбуки огоҳ бўлишим керак.

У нарсаларни баҳоловчининг хотиржам нигоҳи билан хона бурчакларини кўздан кечирар экан, бирдан менга қараб хуфиёна оҳангда деди:

– Нега биз гапни айлангириб ётибмиз ўзи... Илтимос, сэнсэй, айтинг-чи, сиз кутилмаган меҳмонларни ёқтирасизми?

– Йўқ, у қадар эмас...

– Шундай деб ўйлагандим. Ҳатто бу хонангиз ҳам сизнинг дилкаш эмаслигингиздан далолат беради. Сиз аслида босиқ, шубҳапараст, дунёга татийдиган ғамгинлигингизга қарамасдан худбин шахссиз. Мен каби мухлисларни остонангизга яқинлаштиришингиз керакмас, сиз эса кутилмаганда мени ўз хонангизга таклиф қилдингиз, ҳатто дўстона суҳбатлашишдек илтифот кўрсатяпсиз. Гапимга қўшилавиринг, бу ғайритабиий эмасми?

– Асло. Касбий нуқтаи назардан ихлосманд азиз меҳмон ҳисобланади... Бундан ташқари, билишимча, сиз қандайдир шов-шувли материал олиб келибсиз...

– Шов-шув шундаки, мен одам эмас, марсликман...

– Ҳа-да... Бу, албатта, ақл бовар қилмайдиган шов-шув...

– Мана, сиз яна бемаъни гапларни айтяпсиз. Ёлғонни тўқиб ташлайверишдан уялмайсизми?

– Сиз нимани назарда тутяпсиз? Нима учун бундай деяпсиз?

– Қандай? Яна қандай? Сиз, мутахассиснинг олдига одам келиб, ўзини марслик деб атаяпти, сиз эса бунга тирноқча шубҳа билдирмаяпсиз. Ўзингиз айтинг, бу бемаънилик эмасми? Хўш, гап нимада? Ёки бу ерда мен билан майнавозчилик қилишяптими?

– Сиз жуда ошириб юбордингиз. Қанақасига мутахассис бўлай? Шунчаки радиога ёзиб тураман, у-бу нарсаларга қизиқаман, албатта...

– Аммо ақлдан озмагансиз-ку, жиннимассиз-ку!

– Энди, биласизми... – ғазабим кўзгаганди, лекин шу заҳоти миямга ҳамсуҳбатим тентак эканлиги, агар унинг ифвосига учадиган бўлсам, меҳмоним

эмас, мен таъзирини ейишим урилди. Соатимга қараб, атиги беш дақиқа ўтганини кўрдим. Яна йигирма беш дақиқа... Ишқилиб, Худо сабр берсин-да, бу тезроқ тугасин. – Бу ҳақда ҳатто газеталарда ёзишади.

– Ҳозир Уэллс¹ даври эмас ва Марсда юксак тараққий этган мавжудотлар йўқлиги сизга маълум бўлиши керак. Оддий тахминлардан анча ишонарлироқ маълумотлар ҳаво босими ниҳоятда кучсиз бўлган ва деярли ноль намликда Ердагига бирор тарзда ўхшаш ҳаёт бўлиши мумкин эмаслигидан гувоҳлик беради. Ёки... – У овозини пасайтириб, ё сурбетларча, ё мазах қилаётгандек, кулиб давом этди: – Айтинг-чи, сэнсэй, эҳтимол, мен сизга юксак тараққий этган мавжудот бўлиб кўринмаяпманми, нима дейсиз? Тортинманг, гапираверинг! Қиёфамни қандай тасаввур қиляпсиз? Тортинманг, гапираверинг! Қиёфамни қандай тасаввур қиляпсиз?

Қаранг-а, нақадар чарчатадиган ва қатъиятли тентак! Ақдан озганлар шу қадар силлани қуритадиган бўлади деб ўйламагандим. Унинг гапларига қанчалик учсанг, шу қадар руҳланаверади ва фақат калавани чигаллаштираверади. Лекин, бошқа томондан, суҳбатни давом эттиришдан бош тортиш янада хавфли бўларди. Нима дейишни билмасдан, чайналдим:

– Энди... биласизми, бу масала жуда нозик, мураккаб... Қиёфангиз қандай дейсизми? Биласизми, инсон кўзи фотоаппарат эмас, бу нарсага албатта субъективлик унсурлари қўшилади. Ҳар каллада – ҳар хаёл, деб бекорга айтишмайди-ку, шундай эмасми? Қолаверса, концепциявий меъёрлар услубидан келиб чиқиладиган бўлса, хоҳлаган нарсани айтиш мумкин...

– Вой ҳазилкаш-ей... – У гавдасини букиб, атайин, олд-орқасига чайқалиб, қаҳ-қаҳ отиб юборди. – Демак, агар сиз кўзингизни менга шундай қадамасангиз, концепциявий меъёрлар иш бермайдими? Наҳотки, мен шу қадар одамга ўхшамайман?

¹ Герберт Уэллс (1866 – 1946) – буюк инглиз ёзувчи-фантасти.

– Ҳечам. Аксинча, жуда ўхшашсиз. Агар очиқчасига айтадиган...

– Худди одамдек, шундайми?

– Худди шундай.

– Деяри фарқ қилмайди...

– Ҳа, қатъиян худди одамдек.

Кутилмаганда у стул ўриндигига гавдасини ташлаб ва чапак чалиб, жағини шу даражада катта очдики, томоғининг ичигача кўринди. Мен унда тутқаноқ хуружи бошланди деб хурсанд бўлгандим, бироқ бу, афсуски, шунчаки қувонч хуружи экан. У эгилиб-букилиб, шамоллаган итдек ҳурар, кўз ёшларини фланель курткасининг енги билан артар ва узун-юлуқ товушда дерди:

– Воҳ, сэнсэй, ўлдирдингиз... «Худди одамдек» дейди... Вой, ўлиб қоламан!.. Ахир мен ўша ҳақиқий одамман-ку, сэнсэй! «Худди одамдек» дейди-я... Йўқ, сиз мени бепичоқ сўйдингиз!..

– Нима сиз мени лақиллатяпсизми?

– Нима, сиз ҳали ҳам шубҳа қиляпсизми?

– Сизга айтсам, жуда антиқа экансиз...

У янада қаттиқроқ кулишга тушди. Нима ҳам дердим, мени роса боплади. Юрагимни намоқобга бўк-тирган даражада аччиқ изтиробни ҳис этдим, лекин кутилмаганда танглик бўшашди ва ҳамма нарсага бефарқ бўлиб қолдим, меҳмонининг қаҳқаҳаси аста-секин менга ҳам юқа бошлади. Биз жуфт бўлиб уч дақиқа давомида қаҳқаҳа отдик. У чўзилган резинадек диркиллаб, мен – бўшашиб кулардим.

7

Эшик туйқус очилди ва хотиним хонага ташвишли юзини суқди.

– Қанақа чой хоҳлайсизлар? – сўради у.

У бепарво оҳангда гапиришга уринарди, лекин ҳамма нарса хотиним эшик орқасида қулоқ тутиб

турганлигидан, ўзи эса ташвишдалигидан далолат берарди. Биз қаҳқаҳа отишга тушганимизда унинг сабри тугаб, пайдо бўлган биринчи имкониятдан фойдаланиб, изқуварликка киришганди. Бизлар аҳмоқона хаҳолашимиз пайтида эшикни очди, бундан хиёл ранжидим, айти пайтда хотинимнинг мендан ташвишланаётганлиги хуш ёқаётган эди. Мен жанг майдонида иттифоқчига эга бўлганлигимни англадим ва ташвишланишга асос йўқлигини билдириш учун зўр бериб унга имо қила бошладим, бироқ у бунни тушунмаётганди ва юзини баттар ташвиш аломатлари эгалларди. Меҳмоннинг асаб тизими менинг имоларимни уққан кўринади. Унинг нигоҳи теннис ҳакамлариники каби бир неча бор рафиқамдан менга ва мендан рафиқамга йўналди, сўнг гўё қоида бузилганлигини сезгандек, хотинимга тикилиб деди:

– Чой – ажойиб нарса... Тилингиздан илтирдим, менга европача чой бўлса... Европача чой – энг алдамчи ва ичимликларнинг беозори. Унга кўпроқ лимон ва шакар солинса, кўк чой ёки, айтайлик, қаҳвага нисбатан қимматбаҳо навлими ё арзон навлими ҳеч ҳам англаб бўлмайди...

Эндигина мен бу одам билан мулоқотда бўлиш сирини тушуна бошладим. Бу масалага рафиқамни аралаштириб, нафақат фоизларимни, балки сармомни ҳам йўқотаман. Иمولарим иш бермади ва гўё хотинимни кифтларим билан итараётганимдек қилиб кўрсатиш учун тебрана бошладим ва бошимни зўр бериб чайқашга тушдим.

Хотиним кўрқиб кетиб, тўсатдан қандай кирган бўлса, шундай ғойиб бўлди. Шунда меҳмон яна нигоҳини менга тикди, худди лойни эзфилаётгандек қўлини қаҳр билан ишқалади ва паст-баланд оҳангда кулишга тушди. Билмадим, у менинг устимдан кулаётганмиди ёки мени ҳам шерикликка чақириб, хотиним устидан кулаётганмиди, ҳар ҳолда унинг бу кулгисидан бирор ёқимли нарса сезилмасди. Бусиз ҳам

бошим ўз ташвишларим билан говлаб кетганди ва ўзгалар иши билан машғул бўлишга тоқатим йўқ эди.

Аммо телефонда қўнғироқ қилган аёл келгунга қадар ўзимнинг ички, порглашга тайёр «мен»имни тизгинлаб туришим керак эди. Ҳолбуки, бу «мен» чиқарётган заҳар вужудимга тарқалиб борар ва ўтдай ёндирарди. Чидаб бўлмас қичимадан беихтиёр тилимни чақиллатдим ва товушни ниқоблаш учун янада чўзиброқ ҳирингладим.

– Ҳа, мен – одамман, – эълон қилди меҳмон бошини хиёл эгган ва атайин тортинчоқликни намоёйиш қилган ҳолда. – Чиндан ҳам кўчаларда қандай кўп юрмайин, ҳеч ким мени бошқа нарсага ўхшатмади...

– Биров шубҳа қилаётгани ҳам йўқ. Буларнинг ҳаммаси аҳмоқгарчилик!

Бирдан унинг лаблари шалвиради ва меҳмон тантанавор оҳангда деди:

– Ҳа, мана тан ҳам олдингиз. Демак, аввал бошдан одам эканлигимга ишончингиз комил эдими? Демак, сиз буларни бўлмағур нарса деб ҳисоблаган бўлсангиз, аввал бошдан менга нима тўғри келса, шунини сафсата қилиб сотгансиз. Нима учун сиз дарҳол менга тўғридан-тўғри марслик худди одамдек бўлолмайди деб айтмадингиз?

Ўзимни қандай тутишни билмасдан бирор нарса деб минғилладим, у эса таҳдидли овозда давом этди:

– Тушунтиринг, бекитманг! Бу жуда қизиқ-ку. Ёки сиз ҳар ҳолда марслик худди одамдек бўлиши мумкин деб ҳисоблайсизми? Ишонмайман. Сиз бундай ҳисоблашингиз мумкин эмас. Истаганча ёлғонни тўқий беринг, бари бир ёлғонингизни фош қиламан. Яхшиси дарҳол келишиб олайлик: сиз менга ишонмайсиз. Тўғрими?

– Биласизми...

– Нимага «биласизми»... Ўзингизни бегуноҳ қилиб кўрсатмай қўя қолинг. Ўта ёлғон қўполликдан бошқа нарса эмас. Яхши, ана шу қўполлигингизга

жавоб беришга қарор қилдим. Жавобим икки карра иккидек жўн ва равшан. Қисқаси, сэнсэй, сиз мени ақлдан озган деб ҳисоблагансиз. Кўзимга тик қараб мени ақлдан озган дейишни истамадингиз. Сиз ҳамма нарсани рисолададигидек қилиб кўрсатиб, мана шу гул туваги билан бошимга тушириш учун анқайишимни кута бошладингиз...

– Бўлмағур гап...

– Яна ёлғон гапиряпсиз! Аслида, мантиқан мулоҳаза юритганда, мени ақлдан озган деб ҳисоблаш жуда табиий, шундаймасми? Нега кўринишингиз бундай? Ҳа, мана гап нимада... Энди тушундим... Сиз мендан кўрқяпсиз. Сиз хавфсираяпсиз – ахир ақлдан озган билан гаплашяпсиз-ку... Бунинг устига яна тўполончи билан, тўғрими? Бирор мурувватпеша сизни огоҳлантириб қўйгани шубҳасиз. Ҳа, айтганча, сизга яқинда кимдир телефон қилганга ўхшайди... Ишқилиб менинг хотиним эмасми?.. Қаранг-а, кераги йўқ, нимага ўзингизни йўқотиб қўйдингиз? Энди ёлғон гапириш учун кеч. Шудай қилиб рафиқам сизга нималарни тўқиди?

– Ҳеч нарсани тўқимади. Бу қисқагина мулоқот эди... У сиз келдингизми ёки йўқми билмоқчи эди...

– Ёмон, ёмон... Биласизми, сэнсэй, нақадар ажабланарли бўлмасин, сиз ниҳоятда самимий инсон экансиз. Сизнинг башарангиздан ҳозир гапирганингизнинг тескариси уфуриб турибди. Ахир у сизга, гўёки мен тўполончи эканлигимни, касалхонадан чиққанлигимга атиги уч кун бўлганлигини айтди-ку, шундаймасми? Мана энди ҳаммаси тушунарли. Хотинимга бўлмағур нарсаларни тўқиш ҳеч гап эмас. Сиз, сэнсэй, – шу пайт у тўсатдан олдинга қийшайди, – унга ишонманг. Сизга оиламиздаги шармандачилик тўғрисида гапиришни истамасдим, лекин... Кўринишидан у жуда оддийгина аёл, менга ортиқча ташвиш туғдирипти деб айтмаган бўлардим, аммо унда қандайдир ирсият билан боғлиқ... Сиз унинг

овозига эътибор бермадингизми? Бу товуш қандайдир ноодатий...

– Ҳм...тўғри. Қандайдир шундай... чинқириқли...

Шу сониядаёқ у стол четига жуфтланган бармоқлари билан чертди.

– Яна ёлгон гапиряпсиз! Сиздан илтимос, сэнсэй, бундан буён мени асабийлаштирманг. Акс ҳолда менда худди каравотим тагида ола-була чивинлар ин қургандек ҳис пайдо бўлади. Сиз, албатта, менга эмас, рафиқамга ишонасиз ва бу жуда табиий, шундайми? Буни мен, гумондор тасдиқлаётган экан, демак ҳақиқатан ҳам шундай ва бу масалада чалғитишингизга ҳожат йўқ. Ва сиздан илтимос қиламан, келинг энди жиддий гаплашайлик.

– Ҳўп, майли, келинг жиддий гаплашайлик.

– Шундай қилиб, биринчидан... – У қўлини кўтарди ва бармоғини букди. – Сиз менинг рафиқамга ишондингиз ва мени касалхонадан чиққан руҳий бемор деб ҳисоблайсиз. Шундайми?

– Ҳа, шундай...

– Давом этсак, иккинчи масала. – У иккинчи бармоғини букди. – Агар мен бу бўҳтонга қарамасдан марслик эканлигимни тасдиқлашда давом этар эканман... Йўқ, ҳеч қандай «агар»... Мен ҳақиқатан ҳам буни тўла қатъият билан тасдиқлайман! Майли, мени жинни деб ҳисоблай беришсин, мен ҳақиқатдан воз кечмайман! Далиллар – қайсар нарса, шундаймасми? Мен марслик эканлигим каби, мен ақлдан озмаганлигим ҳам рад этиб бўлмайдиган далиллардир. Сиз эса, сэнсэй, буни тан олгингиз келмаяпти. Сиз шубҳалари билан эрининг жонига теккан ва у тўғрисида бегона одамларга фисқи-фасодларни тарқатадиган сотқин хотинимга кўпроқ ишонишингизни ҳаммага эшиттириб овоза қилишга уялмадингиз. Йўқ, сиз хотиним билан жинойткорона алоқадасиз деб гумон қиляпман демоқчимасман, менга рашкнинг ахлоқсиз хаёлпарастликлари умуман ёт... Шундай бўлса ҳам

ажабланарли... Бу ҳақда қанча кўп ўйласам, шунча кам тушуняпман. Сиз ҳеч қачон кўрмаган аёл овозини умрингизда биринчи марта эшитдингиз ва бу овоз сизга рўпарамар-рўпара ўтирган одам сўзларига қараганда кўпроқ нарсани англатади...

Унинг кўтарилган қўлларидаги бармоқлар шу қадар сиқилдики, суякчалари оқариб кетди, бу муштда тер қайнаб кетган бўлиши керак. Ўт бикфорд сими орқали динамитга ошиб бораётган тезлик билан яқинлашаётганди ва мен ваҳимада сочилаётган учқунлардан қутулиш учун оёқни қўлга олдим.

– Тўхтанг, ахир ҳаётда романлардагига қараганда ҳам шубҳали далиллар бўлади, – гапга тушдим мен. – Ҳақиқий воқеликда чинакамига ларзага солувчи нарсалар бисёр. Масалан, ўша учар ликобчалар...

– Учар ликобчалар?

– Ҳа-да, улар ҳақида, эҳтимол, келаси ҳафта охирида хабар берсалар керак, сиз бунини эшитасиз... Ёки мутлақо бошқа соҳадан мисол: Ҳимолай қор одами...

– Бу билан нима демоқчисиз?

– Мана нима... Сиздан сўрамоқчиман: Америка кашф этилганга қадар мавжуд эдимиз? Сиз нима деб ўйлайсиз? Ҳамма томонидан қабул қилинган тасаввурларга кўра, Колумб Американи у кашф этилганга қадар борлигига ишончи қатъий бўлганлиги учунгина оча олган. Йўқ, афтидан, бу жуда жўн... Мен аслида нимани тасдиқламоқчиман? Фалсафа ёки кашф этиш билан мавжудлик ўртасидаги ўзаро боғлиқликни тушунтирадиган услубиёт... ўйлашимча, бу жуда мураккаб, чигал масала...

– Сэнсэй, биз жиддий гаплашишга келишиб олган эдик-ку.

– Албатта, жиддий-да! Айтайлик, сиз тўла маъсулият билан қор одам бор деб тасдиқлай олмайсиз, шундайми? Турган гапки, бунинг эҳтимоли катта, масалан бу, айтайлик, сизни ёки мени келгуси йили дунёнинг энг гўзал аёли сифатида танлашларидан

анчайин катта... Фақат бу нарса кашф этилгунга қадар унинг мавжудлигини эътироф этишга йўл қўйиб бўладими?..

– Нима, мен сиз учун қор одамманми? – бўғилди меҳмоним. У бирор нарсани қидираётгандек чўнтақларини қўли билан пайпаслади ва давом этди:

– Мени мазах қилишни бас қилинг. Менга шаллақидек қарашадиган бўлса, тоқатим тоқ бўлади... Ҳа, қаерда эди у, наҳотки уни ёддан чиқариб қолдирган бўлсам? Жин урсин, бошим айланяпти, ҳозир бурнимдан қон кетади...

У нимани қидиряпти? Бурнидаги қонни артиш учун дастрўмолчаними?

Шундай бўлса майли-я, аммо қўлларининг ҳаракатига қараганда у муайян шаклдаги нарсани изляяпти. Ажабланарли, ғалати... Мен жўшқинлик билан дедим:

– Шаллақи деганингиз нимаси? Шошилманг. Ўйлашимча, мени тушунмадингиз. Мана мен – банд одамман, шунга қарамай сизга шунча вақт ажратяпман...

– Чунки менга тескари бўлишдан қўрқасиз.

– Биласизми, суҳбатимиз худди соат капкиридек бир нарса устидагина чайқалмоқда...

– Бунга сиз айбдорсиз. Сиз сабабли мен бир қадам ҳам олға босолмаяпман, чунки сиз мени ақлдан озган деб ҳисобляяпсиз.

– Тўхтанг, бир дақиқа! Сиз ўзи мендан аниқ нимани хоҳайсиз? Сиз мамнун бўлишингиз учун нима қилишим керак?

– Бунга мен сизга айтдим. Сиз мен марслик эканлигимга... ҳеч бўлмаганда ана шу далилга тегишли кизиқиш кўрсатишингизни хоҳайман.

– Бу ўз-ўзидан аён. Билсангиз мен мана салкам икки йилдан бери марсликлар билан ёнма-ён яшаяпман.

– Ўйлаб топилган марсликлар билан...

– Албатта ўйлаб топилганлар билан. Лекин мен учун улар ташқи дунёдан кам бўлмаган ҳолдаги воқелик.

Сиздан гўёки марслик эканлигингизни эшитиш мен учун қизиқарли бўлмади деб ўйламанг. Марсликлар мен учун энг яхши дўстлар ва ҳамсухбатлар.

– Демак, сизни фақат кўриниши менга ўхшаш бўлган марсликлар қизиқтирмайди. Чунки худди одамдек марслик сиз, сэнсэй, шу қадар яхши кўрадиган марсликларга бирор ўхшаш жойи йўқ.

– Бу ўринда ҳам сиз мени тушунмадингиз. Сиз билганингиздек, менинг марсликларим Ерда фарқлари кўзга ташланмайдиган қиёфада юрадилар. Агар ақли мавжудотлар бошқа сайёраларда бўладиган бўлсалар, уларнинг бунга тафаккурлари етиши керак, шундай эмасми? Шу нуқтаи назардан сизнинг бу даражада эврилишингизни мантиқий мукаммаллик намунаси деб аташ мумкин. Сиз мен ихтиро этган марсликлар орасида етакчи мавқега эга бўлардингиз деб ўйлайман.

– Буни жиддий айтяпсизми?

– Албатта жиддий. Эҳ, сигарета ўчишти, мен эса сезмапман...

– Агар бунга ишона олганимда, жуда мамнун бўлардим.

– Қўйсангиз-чи, сиз буни жуда қойилмақом қилиб уддаладингиз! Марсликларимни шу даражада ўзгартиришга, масалан, менинг ақлим етмапти. Қанчалик синчиклаб қараманг, сизни сира марслик деб айтиб бўлмайди. Қаерда бўлманг, ҳеч ким сизнинг ҳақиқий башарангиз қандайлигини била олмайди.

– Шундай бўлса ҳам, сэнсэй, умидларингизни оқламаганим учун узрларимни қабул этгайсиз... Гап шундаки, мен ўзимни мутлақо ўзгартирмаганман.

– Яъни бу сизнинг ҳақиқий кўринишингиз?

– Ҳа. Таассуфлар бўлсинким, агар мени кесишса, қоним оқади. Қизил қон, худди одамларникидек...

– Хўп, яхши, яхши. Буни қўнглингизга яқин олманг. Дейишади-ку, ноодатийликка йўл одатийлик орқали ўтади.

– Шунга қарамасдан умид қиламанки... – У кўзи-ни ғилай қилди, лабларини қисди ва тўсатдан, худди ниқоб алмашгандек, чеҳраси аввалги, дастлабки фаросатли ва нуфузли кўринишини олди. Унинг шу онгача бўлган – ваҳимали, тунд, шафқатсизлик акс этиб турган қиёфасини тасаввур қилиш ҳам мушкул эди. – Жуда ажойиб-да, – деди у. – Кўзим алдамайди-да... Ким-ким, лекин сиз, сэнсэй, албатта мени тушунишингизга ишонардим.

Мен енгил тортиб нафас олдим. Эндиликда кучларимиз тенг эди. Ақдан озган, агар у софизм¹ ўйинига қодир бўлса ҳам, бари бир ақлдан озгандан бошқа кимса эмас. Сўз кўзбўямачилигида пихини ёрган мендек одам билан баслашиш осон эмас. Елкамдаги зил-замбил юкни улоқтириб ташлаб, серташвиш меҳмоним чўнтагидаги нарсаси билан боғлиқ масалани дарҳол ҳал этишга қарор қилдим.

– Сиз ҳадеб нимани қидиряпсиз ўзи? – сўрадим мен.

– Пичоқни. Менимча, уни ёддан чиқарганга ўхшайман.

– Пичоқ?

– Ҳа. Пичоқни доим ёнимда олиб юраман...

8

Қандайдир нохуш сезгирлик ўз иш столимга қарашга мажбур қилди. Бу менинг хатоим эди.

Қоралама битикларим дасталари тагидан альпинистлар пичоғининг кенг дами совуқ ялтиллаб кўриниб турарди. Бу пичоқ залворли эди – мен ундан пресс сифатида фойдаланардим ва жуда ўткир эди – мен уни қайчи ўрнида ишлатардим. Зарурат туғилса, у ажойиб қурол вазифасини ўташи мумкин

¹ Софизм (юнонча «sophsma» – «ҳийла», «уйдирма», «бошқотирма» сўзидан) – далил асосланганга ўхшаса ҳам аслида мантиқ етишмайдиган сохталик.

эди. Нигоҳимни дарҳол пичоқдан олдим, бироқ кеч бўлганди. Меҳмоним ниҳоятда эпчил чиқиб қолди. Деярли якка-ю ягона ҳаракат билан у студдан сирганиб, столни айланиб, хонани кесиб ўтди ва пичоқ унинг қўлига тушди. Шунинг ўзиёқ мени беҳол қилиб қўйди.

Аmmo мен тарафга ўтирилганда унинг башарасида ҳаяжондан бирор нишона сезилмасди. Шунисиға ҳам шуқр. У пичоқ дамани текшириб кўрди. Айни пайтда у ўзининг аввалги уятчан табассуми билан кулиб турарди. Афтидан, аҳвол мен хавфсирагандек расво эмасди. Ахир тирноғини тиши билан ғажийдиган болалар, тирноғини пичоқ билан олишға одатланган тентаклар бор-ку, бунинг нимасидан хавфсирайсан?

– Ажойиб пичоқ, – деди у. – Сопи ҳақиқий буғу шоҳиданми?

– Ҳақиқий.

– Уни бир оз вақтга менга бериб туролмайсизми?

– У сизга нимага керак?

– Ўйлашимча, сэнсэй, биз жуда иноқлашиб қолдик. Чин сўзим, сизга миннатдорчилигимни қандай билдиришни билмай турибман. Ўзингиз биласиз, истакларимизнинг чегараси йўқ... Агар ўз сўзларингизни амалий иш билан исботлашни зиммангизга олганингизда сизга бошқа ҳеч қандай эътирозим қолмаган бўларди... Сиздан ўтиниб сўрайман, сэнсэй, менга шу марҳаматингизни кўрсатинг, хўпми? Сиз билан руҳан яқинлигимизни исботланг... – Шундай деб у пичоқ дамидан ушлаб тортинчоқлик билан сопини менга узатди. – Жуда жўн иш. Бор-йўғи синаб кўриш учун тиқиб кўринг...

– Қаерга тиқай?!

– Менга-да, албатта.

– Аҳмоқона ҳазилингизни йиғиштиринг!

– Ахир мен марсликман-ку.

– Лекин ўзингиз айтдингиз-ку, агар сизни кесишса, қон оқади.

- Бироқ бу одамнинг эмас, марсликники бўлади.
- Майнавозчиликни йиғиштиринг!
- Жуда қизиқ-да... Ўз сценарийларингизда, сэнсэй, сиз дуч келган марсликни ўлдирасиз. Фақат менинг хотирамда бундай қотилликларнинг камида икки юзтаси сақланиб қолган. Оммавий қирғинлар тўғрисида-ку гапирмай қўяқолай...
- Ахир бу фақат оғизда-ку...
- Ўйлашимча, бу ерда бошқа бир нарса бор. Марсликларни ўлдиришга мойиллик қонингизда, сэнсэй. Худди шунинг учун тасаввурингиз қандайдир юз оёқликлар, аждаҳолар, сўгалли шарлар ... жонли тутун, сакрайдиган қум зарралари, шифтга сакрайдиган шилимшиқ махлуқлар каби даҳшатли нарсаларни яратади... Чунки уларни виждонни ҳеч қийнамай ўлдиравериш мумкин.
- Ёлғон! Сизга кўзга ташланмайдиган, одам пайқамайдиган шаклларни танлашга ҳаракат қиламан деб айтдим-ку!
- Нима учун?
- Мен қора қаҳва билан алдамчи воқелик, алдамчи хотиржамлик аллалайдиганларни сийлашга ҳаракат қиламан.
- Урушқоқликка ундайдиган, қотилликка даъват қиладиган қаҳвами?
- Сизга мижоз нима эканлиги маълумми? Тушунтиравериш жонимга тегди. Яхшилаб ўйлаб, чуқурроқ мулоҳаза юритиб кўришга ҳаракат қилсангиз, англаб етасиз: мен ҳужум қилаётган деярли барча марсликлар аслида вужудимиздаги инсоний ёвузликларнинг рамзларидир. Зеро, душман – фақат ва албатта ташқаридан ҳужум қиладиган босқинчи эмас...
- Қулоққа хуш ёқади. Амалда-чи? Агар худди одамдек бўлмаганимда, балки сўгаллар билан қопланган баҳайбат шилимшиқ махлуқ бўлганимда бирор илтимосимсиз ҳам, сэнсэй, менга пичоқ билан ташланган бўлардингизми, шундайми?

– Ундайми, бундайми, фақат сиздан сўрайман... Илтимос, пичоқни жойига қўйинг...

– Қаранг-а, нақадар ҳийлакорсиз, сэнсэй! Яхшиси сизга арзимас илтимос билан мурожаат қилганлигимни эсланг. Марсликларни ўлдиришни ман этадиган қонун бизда ҳеч қаерда йўқ... Ташқи кўринишимдан хижолат тортманг, бунинг учун сизга ҳеч нарса дейишмайди, шундай экан виждонни қийнамай ишга киришаверинг... – Шундай деб у беписандлик билан пичоқ учини биқинига қадади ва худди таклиф қилаётганидек иккинчи қўли билан сопига урди. – Мана шу жойга яхши туширинг, тамом-вассалом.

– Мени тинч қўйинг!

– Тушунмаяпман... Сиз, нима, мени лаққа туширдигизми, мен эса хурсанд бўлишга шошилибман.

– Шошманг, – дедим мен беихтиёр столнинг қарши томонига силжир эканман. – Марслик сифатида сизга ҳақиқатан ҳам қизиқишим табиий. Лекин қизиқиш – бошқа, сизга ишонч эса – мутлақо бошқа. Қизиқишнинг ишончга айланиш имконияти анчайин узоқ мулоқот натижасида пайдо бўлиши мумкин. Шошилиш бизга фақат зиён келтириши мумкин. Мана шундай. Ўзингизни менинг ўрнимга қўйиб кўринг...

– Сизнинг ўрнингизда мен дарҳол туширардим! – у қўлининг қўрқинчли ҳаракати билан пичоқни айлангирди ва сопини қисди. – Сиз, сэнсэй, ерлик эканлигингизга менда заррача шубҳа йўқ. Ва мен шуни қатъий биламанки, агар ерликни ўлдирсам, марсликларнинг қонуни бузилмайди.

– Бу мутлақо бошқа нарса. Қўшилувчиларнинг ўрни ўзгартирилганида йиғинди ҳамиша ҳам ўзгармай қолмайди. Сиз доим бир чекдан иккинчи чекка отиласиз. Бундай қилиб бўлмайди. Дунёда фақат оқ билан қора мавжуд эмас, қандайдир ўртаси ҳам бўлади. Ва ҳар қандай келишув бевосита шу ўртадан бошланади. Англашимча, сиз келишувга интил-

япсиз... Сиздан илтимос қиламан, пичоқни бундай ушламанг! Қаранг қора терга ботиб кетдим. Эҳтимол, оқариб ҳам кетган бўлсам керак. Менда кесувчи нарсаларга идиосинкразия¹ бор...

– Ҳа, ҳақиқатан... Сизни қўрқитиб юбордим шекилли... – У пичоқни оҳиста пастга туширди. – Демак, сэнсэй, ўйлаганимдан фарқли ўлароқ сиз – инсонпарварсиз? Мен томонимдан сизга марсликларни ўлдириш ёқади деб хаёл қилиш аҳмоқлик бўлган...

– Ҳа-да! Мухлисим менинг тўғримда шунчалик хато қилиши ҳатто ажабланарли... Пашшага ҳам озор бермайман дейишим лоф бўлар, бироқ ҳаётга руҳий ҳурмат билан қарашда ҳеч кимдан қолишмайман.

– Лекин қурт-қумурсқаларни ўлдирсангиз керак?

– Фақат зарарлиларини.

– Бу ерда нималар демадик, шундай бўлса ҳам ташқи қиёфам мени ўлдиришингизга халақит бермоқда. Агар мен, майли, қурт-қумурсқа, шилимшиқ махлуқ бўлмай, аммо терим, масалан, яшил ёки сиёҳранг тусда ёхуд қулоқларим уч қарич узунликда бўлса, мени қурт-қумурсқадек янчиб ташлардингиз, тўғримми?

– Сиз мени ҳақорат қиляпсиз, тушунаяпсизми? Нима, бошқа гапингиз йўқми? Мен ҳамиша куч ишлатишга жиддий тарзда қарши бўлганман; агар ишонмасангиз, хотинимдан сўрашингиз мумкин. Ўн тўрт йил биргаликдаги турмушимиз мобайнида уни бор-йўғи уч марта дўшпослаганман, бу бир марта калтаклаш тўрт бутун ўндан етти йилни ташкил қилишини кўрсатади. Эътибор беринг, бу индекс Япония бўйича ўртача икки йилда бир бутун ўндан тўртга тенг. Шу жиҳатдан мен чинакамига намунавий инсонман. Қолаверса, қурт-қумурсқалар масаласига келсак, мен фақат чивин ва пашшаларни ўлдира-

¹ Идиосинкразия – организмнинг муайян нарсаларга кучли таъсирчанлиги билан боғлиқ реакцияси. Бу ерда – қўрқув.

ман, чумоли, суваракларни эса тўлалигича хотиним ихтиёрига қолдираман...

Шу жойда у кўзини ичкарига киритиб, бўғиқ ваҳимали кулишини бошлади. Агар у оддий одам бўлганида, ақлдан озган деб ўйлардим. Бироқ у шундай ҳам жинни эди ва мен нима деб ўйлашни билмасдим.

– Мана буниси қойил! – кулги орасида хириллади у. – Демак, мени сўйиш учун хотинингизни юборса бўларкан-да?

– Бўлмағур нарсаларни гапирманг! Айтгандай, қурт-кумурсқаларга доир мисолим ҳақиқатан ҳам у қадар муваффақиятли чиқмаганлигини тан олишим керак. Сиз ҳамма вақт чекка ташланасиз, шунинг учун тилиминг учидан чиқиб кетди. Ахир бу жуда жиддий масала. Биз одам ким эканлигини аниқлаганимиздан кейингина ишга киришишимиз мумкин...

– Кераги йўқ, ташвишланманг. Ҳазиллашдим. Нега бундай дейсиз? – у кулишини тўхтатиб, нафасини ростлади. – Чин сўзим, сиз машғулотларингиздан шунча узоқ вақт қолдиришга изн бердингиз... Чинакамига роса маза қилдим... Жиддий суҳбат руҳ учун ажойиб машқ ҳисобланади... Айтгандек, мен учун бу ҳаётий тажрибани оддий машққа тенглаштириш кечириб бўлмас хато бўлур эди. Бу тажрибани янада бойитиш учун тегишли хотима талаб қилинади.

У ростакамига хайрлашмоқчига ўхшарди ва менга ҳатто хонадаги ҳаво тўсатдан ёришгандек туюлди, ўзимни эса таъриф қилиб бўлмайдиган даражада енгил ҳис қилдим. Ҳар хил бўлмағур гапларни вайсашни хоҳлаб қолдим, лекин ўзимни қатъий равишда тийишга мажбур эдим ва чарчаганимни атайин кўз-кўз қилиб қизиқдим:

– Яна қанақа хотима?

– Сиз марслик эканлигимни аниқ ва ҳеч иккиланмасдан тасдиқлайсизми?

– Нима, яна ҳаммасини бошидан бошлаймизми?

– Асло. Сиз буни эътироф этишингиз билан тугаллаймиз.

– Сиз ниҳоят тушуниб этишингиз учун неча бор такрорлаш керак, ахир? Далилларсиз эътироф этиш ақида билан баробар. Майли, сиз марслик бўла қолинг, аммо сиз маъбуд эмассиз-ку, мени ишонтиришингиздан сизга қандай наф? Агар ҳақиқатан марслик бўлсангиз, буни тасдиқловчи қандайдир далилларга эга бўлишингиз керак. Шундай экан, мени ҳар нарсада айблаверишдан олдин, эҳтимол, далилларингизни тақдим этарсиз.

– Аммо бунинг имконияти йўқ. Аксиома исботлашни талаб этмайди, бу ҳатто оддий геометрия дарслигида ҳам қайд этилган. Далиллар ўртасидаги муносабатларнигина исботлаш мумкин, далилларнинг ўзини иботлаш эса кучукни кучук дейиш билан баробар. Ва менга, илтимос, «неча бор такрорлаш керак» деманг. Ўзингизни инсонпарвар деб атайсизу, ожиз одам билан қандай муомала қиляпсиз.

– Яхши, мен нима қилишим керак?

– Сиз менга ишонишингизни хоҳлардим. Чинакамига ишонишингизни. Жўнгина «ишонаман» деб ҳамма айтиши мумкин. Бу писанда, холос, бунақаси менга тўғри келмайди. Бу ерда ким агар Колумб Америка борлигига ишонмаганида уни кашф қила олмаган бўларди деётганди? Сизми, сэнсэй!

– Мен бундай демадим. Бунинг жуда нозик томонлари бор... Шундай бўлса-да, майли. Тушунарли. Мен энди ишонишга қарор қилдим. – Агар ишонмайман десам бу ади-биди соат капкири чайқалишидек давом этаверади. – Ҳа, мен ишондим. Сиз – марсликсиз.

– Сизга раҳмат, – деди у бемаза спектаклдаги артист каби кибр билан. – Узоқ давом этган музокаралар самарасини берди. Мен ниҳоят Ер аҳолиси билан тенг ҳуқуқли музокараларда муваффақиятга эриша олдим. Сизга барча марсликлар номидан чуқур миннатдорчилик билдираман.

– Барча марсликлар номидан? Нима, ҳали бошқалар ҳам борми?

– Нима деб ўйлаётгандингиз? Қайси ирқ фақат биргина шахсдан иборат бўлиши мумкин? Аммо кечирасиз... Сиз ишонган экансиз, мен ҳамкорлигингизга умид қилишга ҳақдиман... Илтимос, пировардида кичик тестдан ўтишга рози бўлсангиз.

– Тестдан?

– Биласизми, мен сиз ҳақиқатан ҳам ишонганлигингизни далилга эга бўлмоқчиман. Яъни, аввал бошдаги, ақлдан озган ҳамсуҳбатдан қутулиш учун баҳона эмас, аниқ далил керак. Ташвишланманг, бу менга пичоқ уриш каби ёвуз таклиф бўлмайди. Бошласак бўладими?.. Йўқ, йўқ, сэнсэй, қаерда турган бўлсангиз ўша ерда қолаверинг...

Шундай дер экан у столнинг нариги томонида, дераза билан эшик орасидаги жойни эгаллади, қаддини тиклади, секин чап оёғини олдинга қўйди, ўнг елкасини тез орқага тортди, сўнг пичоқни тепага отиб, эпчиллик билан дамидан илаб олди. Пичоқни елкаси устида ушлаб, ҳақиқий найза улоқтирувчилар ҳолатини эгаллади.

– Бу нима? – лол қолдим мен. – Яна пичоқми?

– Ҳа, пичоқни ишлатиш менга қулайроқ. Қоидани тушунтираман. Мен овоз чиқариб, ўнгача санайман ва «ўн» деганимда уни отаман. Қаёққа отишимни айта олмайман. Эҳтимол сизгадир, сэнсэй, эҳтимол, яна нимагадир. Буни ўзингиз топинг. Кейин. Санаятганимда пичоқни отмайман, сиз эса, сэнсэй, нима ни хоҳасангиз шуни қилишингиз мумкин. Сиз нима қилманг, мен эътироз ҳам билдирмайман, қаршилиқ ҳам кўрсатмайман. Сизга ҳаммаси тушунарлими? Менимча, қоидалар жуда аниқ ва оддий.

– Тушунмаяпман, бу ўзи сизга нима учун керак?

– Сиз бир қарорга келишингиз керак, сэнсэй. Мен – кимман? Марсликманми ёки ўзини марслик деб тасаввур қилаётган онгсизми? Пичоқни қаерга отишим

шунга боғлиқ... Агар марслик бўлсам, ташқи кўринишимнинг одамга ўхшаши сиз билан бизнинг руҳий бир хиллигимизни ҳам тақозо этиши шарт эмас... Бу ҳолда менга инсонпарварлик каби тушунчалар ёт ва мен мутлақо ўзга мафкура тарафдориман. Аммо мафкурам ерликларникига қараганда инсонпарварлироқ эканлигига умид юз имкониятдан эликта... Агар мен жинни бўлсам, марсликлар мафкурасини қандай тасаввур қилишимга қараб ёки зўравонлик қилиш тарафдори ёки бунга қарши бўлишим мумкин...

– Бироқ мен бу ушбу масала бўйича сира хулоса чиқара олмаслигимни англатади.

– Ҳа, масала шундай, жўн тарзда қўйиладиган бўлса, афтидан, бирор хулосага кела олмайсан.

– Кичиккина изоҳ берсангиз. Ўзингиз марсликлар ҳақида қандай фикрдасиз?

– Ҳеч қандай, ахир мен марсликман-ку.

– Бу бемаънилик-ку! – Бундан буёқ ҳаяжонимни яширмасликка қарор қилдим, чунки бефарқ бўлиб қолгандим. – Ниҳоятда мураккаб масала, мушоҳада юритиб кўриш учун ҳеч бўлмаганда уч кун муҳлат берсангиз...

– Агар ўзингизга ишонч бўлмаса, мен санашни тугаллаганимча жуфтакни ростлашингиз, менга ташланишингиз, ўзингизни ҳимоя қилиш чорасини кўришингиз мумкин.

– Унда нима бўлади? Мана, сиз қаршилиқ кўрсатмайман дедингиз, лекин бунга қандай ишона оламан?.. Менга яна қандайдир имо беринг!

– Сиз ўз фикрларингиз кучини намойиш қилишингиз керак. Агар мен билан ҳалол муносабатда бўлган бўлсангиз, қўрқадиган жойингиз йўқ. Шундай қилиб, бошлайман. Тайёрланинг. Бир... икки... уч...

Келиши керак бўлган аёл қаёқда қолди? Ўттиз дақиқа ўтиб бўлгандир. Бу менинг сўнги умидим эди ва соатга нигоҳ ташладим. Соат йигирма беш

дақиқа ўтганлигини кўрсатарди. Фақат сония миллари қутургандек жадал силжирди ва фикрларимни чигаллаштирарди.

– Уч...тўрт... беш...

Меҳмоннинг бармоқлари пичоқнинг совуқ дами-ни тобора маҳкамроқ қисаётганди. Уларни мен худди ўзимнинг бармоқларимдек ҳис этардим. Ўйлаш кеч бўлган, фақат ички ҳиссиётга таяниш қолганди.

– Беш... олти... етти...

9

Ички ҳиссиёт... Бу ўй эмас, алдов, унда бирор жиддий нарса йўқ. Янчилган чаённинг талвасаси ҳам қандайдир ҳиссиёт. Ҳеч нарса қилмаслик кераклигини шипшитадиган ҳиссиёт ҳам мавжудлиги шубҳасиздир. Худди сеҳрлаб қўйилган, турган жойимга қоқиб қўйилгандай, музлаган балиқдек қимир этмасдан бўлажак ҳаракатни кутган ҳолда пичоқни қисиб турган бармоқларга тикилардим.

– Етти... саккиз... тўққиз...

У анчайин секин, икки ярим ёки уч сония оралигида санарди. Орамиздаги масофа ҳам яқин, нари борса уч метр эди. У саноғини тугатмагунча пичоқни отмасликка ҳам келишиб олинганди. Шунинг учун азм қилсам, қарши ҳужумга ўтиш имкониятим бор эди.

Аммо ўйлаб кўрилса, пичоқни отмаслик шарти у мутлақо қаршилиқ кўрсатмайди маъносини англамасди. Бундан ташқари пичоқни отиш уни ишлатишнинг ягона усули эмасди. Балким, мени тўхтатиб қолиш учун у бунга ишора қилгандир.

– Йўқ, бу мантиқий мушоҳадалар бирор наф бермайди... Шизофренияга¹ чалинган одамнинг расо фикрлаш қобилиятини эътироф этиб, мен фақат мағлубиятимни тан оламан. Менда барча кучим-

¹ Шизофрения – узлуксиз кечиш хусусиятига эга асаб касаллиги.

ни тўплаб, тасодиф иродасига бўйсунушдан бошқа чора қолмаганди.

Шундан кейин...

– Ўн...

Шу ондаёқ стол тагига шўнғидим. Яна кўзимнинг қирраси билан «ўн» деганда меҳмонимнинг қўли пастга силтанганлиги ва пичоқнинг оқиш дами ҳавони кесиб ўтганлигини пайқадим. Кейин зарб товуши эшитилди – пичоқ учи қандайдир қайишқоқ нарсага бориб санчилди.

Миямда «тегди» ўйи ялт этди ва мен қаттиқ оғриқни кутган ҳолда ғужанак бўлдим. Лекин бу нима? Йиқилаётганда полга урилган пешонам оғрирди, тиззаларим зирқирарди... Бошқа ҳеч қаерим эса оғримасди ва очигини айтганда ўзимни ўлган деб ҳис қилмаётгандим...

Ҳа. У мени мўлжалга олмаган кўринади. Мана, у жаҳлимни чиқариб хахоламоқда. Жуда ноўрин кулги. Мен ҳадиксираб бошимни кўтардим ва рўпарамда – стол оёқлари орасидан стулни кўрдим. Ўша, эшик олдидаги. Стул суянчигида сопигача санчилган пичоқ турарди.

Ўзимни ноқулай ҳис қилган ҳолда ўрнимдан турдим ва тиззаларимдаги чангни қоқаётгандек бўлдим. Мен ҳатто ўзимда овозим борича бўкирмасликка куч топа олганимдан бир оз ғурурланардим... (Ўша онда бундай қилмаганлим учун ҳозир афсусланиш кеч. Ўз қадр-қимматинг, обрўйингни ўйлашнинг нима кераги бор? Қўрқоқ кучукдек увилайди дейишади. Аммо худди шу қўрқоқлиги билан кучук ўзига ҳужум қилинишидан ҳимояланади. Агар сиз бирор вақт мен билан рўй берган каби ҳодисага дуч келиб қолсангиз, ғурурингизга эрк берманг, менинг аҳмоқгарчиликларимни такрорламанг. Бизнинг бебурд асримизда худди шу қўрқоқлик, эҳтимол, энг олий истеъдод, энг олий фазилат бўлса керак...)

Меҳмоним тантана қилганлиги сезилиб турган нигоҳини стул суянчигидаги пичоқдан менга ва теска-

рисига ўтказаетганди. Кейин лабини чўчайтириб, кўзини қисиб деди:

– Жуда чаққон экансиз, лол қолдим.

– Бўлмасам-чи, – дедим мен қотиб қолган тилимни аранг айлантириб. – Хўш, нимага эришдик? Тестдан ўтдимми-ўтмадимми?

– Бунга тупуринг. Бундай тестлар умуман олганда бирор маънога эга эмас.

– Бирон маънога эга эмас?!

– Албатта. Чунки тест аввал бошдан бемаъниликни аниқлашга мўлжалланганди. Табиийки, бемаъниликни аниқлашга қаратилган тестлар маъносиз.

– Бу нима деганингиз?

– Эҳ, сэнсэй, сиз ҳақиқатан ҳам ажойиб инсонсиз...

– Э, сиз... агар сиз буни фақат ҳазил тариқасида қилган бўлсангиз...

– Тортинманг, марҳамат... эшитаман...

– Йўқ, аввал ўзларидан бўлсин!

– Ҳа, майли. Фақат аниқлик киритиш учун яна бир бор сиздан, сэнсэй, сўрамоқчиман: сиз менинг марслик эканлигимга чиндан ҳам ишонасизми?

– Жонимга тегдингиз. Ахир мен шу сабабли ҳам тестингиздан ўтишга рози бўлмадимми? Энди эса бунинг маъноси йўқ эди деб турибсиз... Ахир масъулиятсизликнинг ҳам бирор чегараси борми ўзи!

– Буни шунчалик жиддий қабул қилганингиздан жуда таассуфдаман... – У бошини елкаси томон тортди. – Сиз фақат мендан аччиқланманг, сэнсэй. Мен буни бирор ёмон ниятда қилмадим. Шунчаки спектакль жуда жозибали чиқди...

– Спектакль?

– Билсангиз, ҳозирги вақтда мол сотиш жуда мушкул иш. Радио ва телевидение орқали берилаетган рекламаларнинг нафи кам. Нима ҳам дердик, мақсад унга эришишга хизмат қиладиган воситани оқлайди. Мижозда қандай қилиб таассурот қолди-

риш мумкин? Майли, яхши таассурот, ёмон таассурот – фақат кучли бўлсин. Аммо дори шундай таъсир қилади деб ўйламагандим. Афтидан, бир оз ҳаддидан ошириб юборибман... Лекин сиз, сэнсэй, шуни билингики, мен ҳамма вақт сизга тирноқча зиён етказмаслигимга ишончим комил эди...

У стулга яқинлашиб, пичоқни суғуриб олди ва стол четига эҳтиёткорлик билан қўйди. Шундан сўнг икки бармоғи билан ички чўнтагидан ташрифномасини олиб, менга узатди.

– Ниҳоят ўзимни таништиришга ижозат берсангиз. Каминангиз...

Ташрифномага қарадим. Унда қуйидагилар битилганди?

«МАРС» УЮШМАСИ
ЕР МАЙДОНЛАРИНИ СОТИШГА
КЎМАКЛАШИШ БЎЛИМИ ТАНАКА ИТИРО

Ташрифноманинг одатда манзил кўрсатиладиган чап бурчаги қандайдир ўткир нарса билан батартиб кесиб олинган эди.

10

– Нима, сиз оддий савдо агентимисиз?

– Тўппа-тўғри, – деди у майин табассум ила дастрўмоли билан тер босган бурнини артар экан. – Бўлим асосан реклама билан шуғулланади, бироқ қулай имконият тувилса, савдо битимларини ҳам амалга оширади.

– Аммо бу қуюшқондан чиқишдан ҳам ўтиб тушди-ку! – кутилмаганда танамнинг мушаклари қаҳрга тўлаётганлигини ҳис этдим. Бақирмоқчи ҳам бўлудим, овозим чиқмади. Заҳар ниҳоятда тез тарқалаётган эди, у томоғимни, бутун онгим каби фалаж қилганди. – Сизнинг уюшмангиз нималарни сотишини

билмайман, аммо бундай ҳолларга асло йўл қўйиб бўлмайди! Ахир бу фирибгарлик-ку! Шахсга қарши жиноят! Ҳозироқ турқингиз қурисин! Мен бандман! Ҳамма нарсанинг ҳам чегараси бўлади!

– Ўтиниб сўрайман, сэнсэй, – ийманиб деди у. – Агар бундай ҳаяжонланадиган бўлсангиз, бу менга ҳам юқади. Мен жуда қизиққонман, буни сизга айтгандим...

– Бекорларни айтибсиз! Энди бунақаси ўтмайди! Қаранг-а, гоҳ у марслик эмиш, гоҳ тўполончи онгсиз... Билиб қўйинг, мен ҳеч ҳам сиз ўйлагандек бўшангмасман!

– Бу англашилмовчилик, сэнсэй... ўкинчли англашилмовчилик... Жуда ҳаддимдан ошганлигимни тан олдим-ку... Лекин бу ерда сизга айтганларимнинг ҳаммаси ҳам ёлғон эмас...

– Ҳа-да, Танако Итиро исмли марслик – бу ҳазил эмас, бу жуда жиддий! Агар сиз марсликман деб алдамаган бўлсангиз, сизнинг ташрифномангиз сохта. Наҳотки, ўзингизни оқлаш учун қилаётган уринишларингиз жуда хунук кўринаётганини сезмаётган бўлсангиз?

– Шундай бўлса-да ёлғон гапирётганим йўқ. Ҳақиқатан ҳам исмимга қараб мушоҳада қилинадиган бўлса, мен – оддий ерликман. Айни пайтда мен бари бир марсликман. Гап шундаки, мен – бўлажак марсликман, «Марс» уюшмаси мени Марснинг бўлажак фуқароси сифатида расман рўйхатга олган. Ахир сиз бир вақтлар Америкага кўчиб ўтган оқ танлилар ҳозир америкаликлар деб аталаётганидан ажабланмайсиз-ку. Ўйлашимча, Танака Итиро исмли марсликда ҳам ҳайратланарли нарса йўқ...

– Сиз мутгаҳамсиз!

– Илтимос қиламан, сэнсэй... Сизни огоҳлантирганман-ку...

У бу сўзларни бетимга қадалиб, бошини елкасига тортиб ва худди оғриққа чидай олмаётгандек лабла-

рини тишлаган ҳолда мудҳишлиги ваҳимали даражадаги товущда айтди. Бармоқларининг учи пичоқ сопига етди, кейин секин стол четида ўнг ва чапга сирпанди. Бу ҳатто унинг энг яхши кўрган найранги бўлса ҳам... Бироқ гўё нафас олиши тўхтаб қолгандек кўтарилган елкалари... оқариб кетган, қонсиз лаблари... Қиёфасининг бундай ўзгаришидан қандайдир мудҳиш таҳдид сезилаётганди ва мен яна иккилана бошладим.

Аҳмоқона томошанинг юқори чўққисида – пичоқ отиш – ва дарҳол шундан кейин савдо агентининг пасткаш ташрифномаси... Бундай кутилмаган ўзгариш кўзимни кўр қилгани аниқ. Хотинининг телефондаги огоҳлантиришини ҳам ёддан чиқариб бўлмайди. Агар марслик билан боғлиқ найрангни ҳийлакорлик деб ҳисоблаганда ҳам бу найранг чинакам ақлсизликнинг меваси эмаслигининг далили қани? Йўқ, биринчи навбатда – эҳтиёткорлик ва мен яна ўз қобифимга кириб олдим.

– Эҳтимол, – дедим мен, – агар шу нуқтаи назарда туриб мушоҳада юргизиладиган бўлса, сиз ҳақиқатан ҳам мени фақат ёлгон билангина сийламадингиз. Марс аҳолиси рўйхатга олинаётган, хоҳлаган одам марслик бўлиши мумкин экан, ҳаммаси мантиқий бўлиб чиқмоқда.

Шу сониядаёқ унинг чеҳраси хира тортган кўзгу артилганидек, очилиб кетди ва у яна енгил тортиб, тез гапга тушди:

– Сиз ҳамма нарсани тушунганингиздан ниҳоятда хурсандман... Чин сўзим, фақат ёлгонни тўқиш хаёлимда ҳам бўлмаган... Иш манфаати юзасидан баъзида айрим муболағаларга йўл қўйишга тўғри келган бўлса ҳам ҳалолсизликка қатъиян қаршиман... Мен худди шу тафовутни таъкидлаш ниятида эдим...

Бундай беҳаёликдан яна аччиғим чиқди.

– Айтгандай, – дедим мен, – нима учун ташрифномангиздаги манзил ёзуви кесиб ташланган?

– Ҳа, буми?.. Ўзи шундай... Суҳбатимиз давомида беҳудага хавотирланишингизни хоҳламаганим...

– Хавотирланиш? Нимадан?

– Ташвишланманг, кейин биласиз.

Яна алдов. Аммо эътироз билдиришга уриниш – унинг тегирмонига сув қуйиш бўлади. У билан одамдек муносабатда бўлсанг, афтингга чангал солишга пайт пойлайди. Бу худди маймун билан дарахтда туриб олишгандек – голиб чиқишга бирор умид йўқ. Дарҳол чекиниш ва жанг майдонини рақибга қолдириш – энг оқилона қарор. Дам олмоқчидек, кресло суянчигига ястандим, янги сигаретани тутатдим ва ҳамсуҳбатимни боши берк кўчадан олиб чиқишга уриниб кўрдим.

– Майли, айтганингиздек бўла қолсин. Ҳа, сиз менга қандайдир қизиқарли янгиликни айтмоқчийдингиз шекилли. Суҳбатимиз бошида шунга ўхшаш бирор нарса дегандек бўлувдингиз чамаси... ёки бу ҳам бир оз муболағамиди?

– Нимага бундай дейсиз, сэнсэй! Ҳар ҳолда сизнинг ашаддий ихлосмандингизман-ку. Олдингизга қуруқ келишга журъат этган бўлармидим?

– Унда бу қандай янгилик экан? – қизиқдим тутун ҳалқачаларини шифтга буруқситар эканман. – Сиз Марсда ер майдонлари билан савдо қилишни бошлаганингизми?

– Ҳа, бошладик. Агар сиз хоҳиш билдирсангиз, марҳамат, хурсанд бўламиз... Лекин ташрифим сабабининг бу савдо ишларига бирор алоқаси йўқ. Мен чин қалбдан сизга бир хизмат кўрсатиш учун келдим.

– Ниҳоятда мамнунман... Агар тоқатимни тоқ қилмасдан, совға солинган халтангизни кўрсатсангиз чакки бўлмасди.

– Таажжуб... Мен уни дарҳол кўрсатган эдим шекилли... Тушуняпсизми, ўзим – совгаман? Ўзим!

– Сиз?

– Нима, бу сизни қониқтирмайдими?.. Ҳа, айтгандай, мен мутгаҳам бўлсам... Мендан бирор наф тегишига кўз тикиб бўлмайди, албатта...

Унинг юзида акс этган ноумидлик шу қадар табиий эдики, мен вазиятни юмшатишга киришдим:

– Нима деяпсиз, нима деяпсиз! Буни ҳатто хаёлимга ҳам келтирмаганман. Сиз, масалан, жуда кучли таассурот қолдирасиз. Уюшмангизга сиз ҳақингизда энг яхши фикрлар билдирилган тавсифни бажонидил йўллашга тайёрман.

– Сиз, сэнсэй, ҳали ҳам тушунмаяпсиз... Ташрифим сиз учун нақадар катта аҳамиятга эга эканлигини тушунмаяпсиз... Йўқ, тушунмаяпсиз. Мен деворга гапираётгандекман. Ахир баҳоингизни беш қўлда биламан-ку, сэнсэй. Фақат баҳоингизни билган одамгина сиз учун мен ким эканлигингизни англаб етишга қодир. Тушунсангиз-чи, мен сизнинг садоқатли ихлосмандингизман. Қолаверса, мен оддий мухлисгина эмасман. Мана, қаранг, соат механизмига эга радиом бор... – У портфелини очиб, қўл радиосини менга кўрсатди. – Бу радио дастурингиз эшиттириши бошланган ондаёқ ёқилади. Электричкада кетаётган бўлмай ёки яёв юрмай ҳеч қачон дастурингизни ўтказиб юбормайман. Сиз менга кўп нарсани ўргатдингиз. Сиз хизмат фаолиятим учун руҳланишнинг қудратли манбаи бўлдингиз. Энди кутилмаганда хавотирга тушиб қолдим. Афтидан, сизга жўшқин муносабатим мени жуда таъсирчан қилиб юборган кўринади. Мен эшиттиришларингизнинг мазмуни секин-аста муайян йўналишда муттасил ўзгариб бораётганлигини пайқаб қолдим. Ва бу, сэнсэй нохуш таассурот қолдирмоқда... Сизгим алдамайди. Охириги эшиттиришларда бу, айниқса, қулоққа чалинди. Аҳволингиз хавф остида... Агар чораси кўрилмаса, ҳозирги Марс ракетаси тақдирингизни тубдан ўзгартириб юбориши мумкин. Сизга шундай туюлмаяптими, сэнсэй? Ё мен муболаға қиляпманми?

Мен ларзага тушгандим. Олдимда ақдан озган ўтирибди деб ўйлаётгандим, у эса бирдан жароҳатларим ёриғига қўлини суқаётганди. Гапларини инкор қилишга журъатим етмади.

– Ҳм... ҳа... Буларнинг ҳаммаси студиямизда руҳи қашшоқлар ўтирганлиги учун содир бўлмоқда.

– Тўппа-тўғри! – у жунжиккандек бўлди ва томоқ қириб қолди. – Кўнглимга келгани тўғри чиқибди... вақтида келибман... Шундай экан, сэнсэй, бутунги эшиттиришингиз охиргиси бўла қолсин. Етар. Шундай истеъдодингиз билан студиядаги ўша нодонлар йўриғига йўрғалашга мажбур бўлаётганингиз қонимни қайнатади. Бу – истеъдодни ҳақорат қилиш. Агар мен шундай ҳолатга тушганимда, дарҳол ишдан бўшардим.

У нақадар устамон руҳшунос эканлигига ўзимча ҳайратга тушдим, лекин кайфиятим баттар тушиб кетди.

– Менга кўрсатмоқчи бўлган хизматингиз шумиди? – сўрадим мен.

– Бу нарсага жуда юзаки қараманг.

– Бунга умуман ҳеч қанақа қарамаяпман. Аммо студиядан кетиш ҳам сиз тасаввур қилаётганингиздек осон нарса эмас.

– Ўзингизни яхши билмаганингиз учун шундай деб ўйлайсиз, сэнсэй. Оддийгина! Жуда ҳам оддийгина! Масалан... Айтайлик, сизга энг яқин нарсани олайлик. Романнавис бўлмоқчимисиз? Менимча, бу сизга жуда тўғри келади, сэнсэй. Радиодагидек тирноқ остидан кир қидиришлар ҳам бўлмайди. Нима дейсиз?

– Бекорларни айтяпсиз... – Беихтиёр кулиб юбордим. – Умримда ҳеч қачон роман ёзмаганман.

– Худди шунинг учун ҳам, – тантанавор эълон қилди у, – олдингизга келдим. Менга бир қаранг! Энди баҳоимни билиб оласиз...

– Албатта, ахир айтяпман-ку, ёрқин шахссиз деб...

– Бу мавҳум нарсаларни қўя тулинг, сэнсэй. Романнингиз учун зарур сиймо. Қаранг, ҳаммаси рисола-

дагидек бўляпти... Биринчи романингиз қаҳрамонининг прототиби, образ, мазмун, мавзу, гоя сиймоси – марслик рўпарангизда турипти. Бирон нарсани мураккаблаштириш шарт эмас, мени қаҳрамон сифатида олинг-да, бугун иккаламиз ўртадамда бўлиб ўтган нарсаларни қоғозга туширинг, қарабсизки – ҳаммаси жойида бўлади. Ажойиб, бугунги кун руҳидаги пурмаъно роман чиқади. Хотимаси ўткир истехзоли маънога эга бўлишини тахмин қилиш мумкин...

– Сиз шу қадар мурувватлисизки, ўзимни ноқулай ҳис этипман. Бироқ романни ёзиш ҳолва, уни сота билиш ҳам зарур. Ўйлашимча, улгуржи харидорларни топиш мушкул бўлади.

– Бу ҳақда ташвишланманг. Марс сайёраси, албатта, ҳозирча фантастика, лекин «Марс» уюшмаси – ҳақиқий воқелик. Унинг туриш-турмуши – ишчанлик. Умуман олганда... – У яна портфелига қўл суқди ва бу гап бир даста қоғозни олди. Уни қимматбаҳо нарсасидек икки қўли билан эҳтиёткорона ушлаб турар экан давом этди: – Кечирасиз, бир оз кутилмаганга ўхшаяпти, аммо мен ҳеч гап очишга журъат этолмай тургандим... Ҳозиргача гапимиз бир жойдан чиқиб турган эди, буни ҳам охири бахайр бўлишига умид қиламан... Сэнсэй, бу – романингизнинг қўлёмаси. Агар тажриба жараёнини қайд этиш керак бўлса, буни ким ёзишининг фарқи йўқ. Устига-устак бугунги суҳбатимиз ва қўлёмма мазмуни деярли сўзма-сўз бир хил. Аслини олсак, сиз, сэнсэй, ўз даврингиз учун хоссиз. Агар буни сиз ёзганингизда ҳам ўртадаги фарқ арзимас бўларди. Қисқаси, кўнглингиз хотиржам бўлиб, буни ўз ижодингиз деб ҳисоблайверишингиз мумкин. Хўш, нима дейсиз? Ўзимни ихлосмандларингиз орасида энг буюги деб аташ жуда фахрли.

– Лекин харидор топилмаса, сизнинг хайрли ниятларингиз совун кўпигидек учиб кетади.

– Мени шунчалик оми деб ўйлайсизми? Харидорингиз тўғрисидаги масала ҳал бўлган. Бу – «S. F. M» журнали. Муҳаррир қўлёзмани ўқиб чиқди ва қойил қолди. У сиздан бошқа нарсани кутмаганлигини, радиода ҳам ноёб иш олиб борганингизни эътироф қилди. Шу туфайли қўлёзмангиз ҳар бир бети икки ярим иенага¹ баҳоланди, яъни сизга етакчи ёзувчилардек қалам ҳақи тўлашади. Бу ерда тўқсон уч бет, шундай қилиб, жами... э-э ... икки юз ўттиз минг яна икки ярим минг... Чакки эмас-а? Агар ойига шунақасидан уч-тўрттаси сотилса, ишдан воз кечишга арзийди... Ҳа, яна айтгандек. Романнинг номи. У «Худди одамдек» деб атала қолсин. Ажойиб ном, тўғрими?

Бу кутилмаган ҳужум эди. Аъло даражадаги, кутилмаган ҳужум. Тўғри, бу гапларнинг ярмигагина ишонардим, аммо шунинг ўзи ҳам мени ҳаяжонлантириб юбориш учун кифоя қилганди. Бироқ мен бу ҳўракка дарҳол ташланмадим. Қандай қарорга келишни билмасдан дедим:

– Айтайлик, биринчи роман – ўз йўлига. Кейин-чи? Кейингиларига ҳам харидор топилганда зўр бўларди.

– Ҳамма нарсада мени орқа қилаверинг. «Марс» уюшмасининг қўли узун. Умидларингиз алданмайди деган фикрдаман. Бизда ҳеч ким сизга бирор кўнгилсиз ташвиш келтириш ниятида эмас. Бироқ агар шу қадар ҳадиксираётган бўлсангиз, келинг, зимангизга кичик бир мажбурият юклаймиз. Сиз бизга айрим хизматлар кўрсатасиз, масалан, вақти-вақти билан асарларингизда «Марс» уюшмаси, унинг манзилини қайд этасиз деган шарт қўямиз... Нима деб ўйлайсиз? Сиз хотиржам бўласиз, биз ҳисоб-китобларимизда бунини уюшмамиз рекламаси учун харажатлар сифатида кўрсатишимиз мумкин. Бу ҳолда орамиздаги муносабатлар қарздор билан қарз берувчиники каби эмас, балки замонавий шартнома асосига

¹ Иена – Япония пул бирлиги, тахминан 85 иена 1 АҚШ долларига тенг.

қурилади ва бу ҳақда бошқа гап бўлиши ортиқча, нима дейсиз?

– Бу шу қадар нотабиийки, ҳақиқатан бошқа гап-сўзнинг мавриди эмас.

– Яна бир гап, сиз учун тахаллус топиб қўйганмиз, сэнсэй... Кода Саруеси. Ёқдими?

– Кода Саруеси? Менимча, ундан майнавозчиликнинг иси келиб турибди.

– Эҳтимол. Биринчи марта эшитганимда, ички қаршилиқни ҳис этасан. Шундай бўлса ҳам чакки эмас деган фикрдаман. Аслида бу тахаллус билан норозилик ҳиссини уйғотиш кўзланганди. Агар бу номни бир марта эслаб қолсанг, кейин унутмайсан. Нима деса-дейишаверсин, бироқ биринчи таассурот ҳамма нарсани ҳал қилади. Бунинг устига бизга бу тахаллусни электрон машина топиб берди. Қўяверинг, сэнсэй, ўйлаб ўтирманг, хўп деяверинг! «Худди одамдек»... Кимдан уяласиз, бу сизнинг – даҳо асарингиз!..

Бунинг сабаби тасаввуримми ёки бошқа нарсами, лекин бирдан гўё ниҳоят лойқа сув тиниб, ҳамма нарса ойдинлашгандек ва чигал ип учи ўз-ўзидан топилгандек барча ғам-ташвишлар йўқолди. Мен ҳатто озодликка чиқиш ҳиссини туйдим.

– Ҳа майли... Бу ҳолда ҳеч бўлмаганда ўша қўлёзмани кўрсатинг...

11

Тоқатсизлик ва қатъиятсизликдан қалтираётган қўлимни қўлёзмага узатдим, аммо кутилмаганда...

– Ҳей, шошилманг, бунақаси кетмайди! – деди у бирдан ўзгариб қолган сурбетларча оҳангда ва қўлёзмани олиб, қўлтиғига суқди. – Типирчилайдиган гадойга кам садақа берадилар... хе-хе... Бу ерда сиз, сэнсэй, қовун туширдингиз.

Йўқ, шу заҳотиёқ унинг калласига гул туваги билан туширмадим. Пашшага ҳам озор бермайдиган инсонпарвар бўлганим учун эмас. Пичоқ ҳали ҳам унинг қўли олдида турганлиги учун ҳам эмас. Шунчаки, эшик тақиллатиб, хонага хотиним буюртма берилган европача чой олиб кирганлиги учун. Ўз-ўзидан тушунарлики, хотиним олдида жангга киришишга қурбим етмасди. Ҳаётимда ҳали бирор марта муштлашишда голиб чиқмаганман.

Афтидан, хотиним хонани тўлдирган тангликни ҳис этганди. Ҳатто идишларни узатаётган қўлларининг ҳаракати ҳам унинг хавфсираётгани ва бу ерда нима содир бўлаётганини англашга уринаётганини сездириб турарди. Бироқ меҳмон ҳеч нарса бўлмаганидек, унга оҳиста ўгирилиб, майин табассум билан деди:

– Раҳмат, жуда илтифотли экансиз... Қаранг-а, нақадар ёқимли ҳид... – У кимёвий тажрибалар ўтказилаётганда қилишадигандек, кафти билан елпиб, идишдан кўтарилаётган буғни бурни томон ҳайдай бошлади. – Сэнсэй эса худди ҳозир хаёл суряпти, ўйлашимча, тўғриси бу мутлақо бош қотирадиган масала эмас. Эҳтимол, сиз, рафиқа сифатида ўзингизнинг ҳал қилувчи фикрингизни айтарсиз? Биласизми, мен эрингизни Марсда ер майдони сотиб олишга кўндирмоқчиман...

Лекин бу ерда мен чекинишни хоҳламадим.

– Бунга сенинг алоқанг йўқ, – дедим хотинимга меҳмонни писанд қилмасдан. – Кетаверишинг мумкин.

– Кечирасиз, гапимни тушунтира олмадим. – У ҳам менга ён босгиси келмаётганди. – Биласизми, мен ер майдонларини сотиш бўйича агентман. «Марс» уюшмаси. Исмим – Танака Итиро. Сэнсэй Марснинг жуда билимдони бўлганлиги учун биз ташаббусни ўз қўлимизга олиб, унга марсликларга қўшилишни таклиф этишга жазм қилдик... Масалан, Тайтан канали атрофидан ола қолинг. Энг паст ҳарорат – саксон

даража совуқ, ажойиб жой... Ҳозир эса ер майдони сотиб олишнинг айна пайти... Бу ерга ёз мавсумида йўл оласиз... Бу болажонлар учун қандай қувонч келтиришини тасаввур қилинг...

Мен қутуриб кетдим. Мени камситганликлари етар. Бунга хотинимни нега аралаштиришади? Бироқ хотиним ҳам бўлган-бўлмаганга ерга уришларига қараб турадиган анойилардан эмасди. Бефарво, гўл оҳангда қизиқди:

– Нима учун сизни олиб кетишга келишмаяпти? Ахир ўттиз дақиқа ўтиб кетди-ку...

Ҳа, уйғоқ онг мана қандай жавоб қайтариши керак. Хотинимнинг сўзлари мени гўёки ғирт мастликдан уйғотгандек бўлди. Суҳбатлашаётган одамимни жиддий қабул қилмаслик керак, холос. У бор-йўғи хаёллар ва фаразлар билан пуфлаб шиширилган ҳаво шаридир, қилиш керак бўлган ягона нарса – ундаги заҳарли ислардан имкон қадар нафас олмаслик учун шарнинг учини маҳкам ушлаб туриш.

– Нима, бирор ёққа отланыпсизми?

У ўзини хотинимнинг саволи гўёки ўзига қаратилмагандек кўрсатмоқчи бўлди, аммо бу уятсизлиги энди аҳмоқона туюларди. Хотинимни тинчлантириш учун унга имо қилдим, у ҳам имо билан жавоб қилиб, эшик томон йўналди. Шу ондаёқ меҳмон иккаламизни ҳам кўз ўнгидан қочирмаслик учун қулай бўлган жойга ўтди ва шиддатли сўз оқимини ёғдириб ташлади.

– Тушунишимча, сиз ҳам, сэнсэй, сиз ҳам, хоним, ҳали аҳволни етарлича ҳис этмаяпсиз. – У жуда тез гапирарди, лаблари бутун юзи узра илон изидек ўрмаларди. – «Марс» уюшмасининг қудратини ҳеч вақога олмаслик мумкин эмас. Уюшма ҳозирнинг ўзида Тинч океанининг жанубида Н. оролини сотиб олди ва у ерда улкан ракета базасини қуришни бошлаган. Инсониятнинг энг буюк ақли расолари бу ишда бизга бевосита ёки билвосита ёрдам қўлларини чўзмоқда-

лар ва биз билан ҳамкорлик қилмоқдалар, шунинг учун ҳар бир мамлакатда коинот соҳасида ўтказилаётган тажрибалар айна пайтда бизнинг ҳам тажрибалар ҳисобланади. Муваффақиятга эришишга оз қолди. Афтидан, яқин йиллар ичида оралиқ база – йўлдош қурилиши ниҳоясига етади, шундан уч йиллар чамаси кейин Марсга одам бошқарадиган ракета қўнади, сўнг Марсга кетма-кет ракеталар учира бошланади ва кўпи билан ўн йилдан кейин йўловчиларнинг доимий парвози йўлга қўйилади. Йўқ, биз сизларнинг кўчмас мулк билан савдо қилувчи муттаҳамлардан эмасмиз.

Балким, у гапини тугатишига изн берилса яхшироқ бўларди, лекин хотиним сўзини бўлди.

– Бироқ биз... – деб бошлади у. – Сиз бизга Венерада ер майдони таклиф қила олмайсизми?

Унинг афти томир тортишгандек таранглашди. У жавоб қилди:

– Кечирасиз, хоним, сизга «ерга мулк эгаллиги ҳуқуқи» тушунчаси маълумми? Бизга тегишли бўлмаган нарсани қандай сотамиз? Ахир бу муттаҳамлик бўлади-ку!

Бу жойда хоҳласам-хоҳдамасам хотинимга ёрдамга келишга мажбур бўлдим.

– Бу жуда адолатли, – дедим мен. – Аммо жаҳон давлатлари уюшмангизнинг Марс ҳудудига ҳуқуқи борлигини тан олганликларини негадир эшитмаганман. Қандай бўлганида ҳам бу болаларнинг харидор-сотувчи ўйинларига ўхшаб кетади.

– Болалар ўйини? Заҳархандалик қилмоқчига ўхшайдилар.

– Ҳечам. Шунчаки, Марс худди Ой ва Антарктида каби халқаро назорат ва бошқаруви остида бўлиши керак.

Лекин меҳмоним ўзини йўқотиб қўймади. Айёро-на кўзлари билан менга тез қараб, чойдан ҳўплади, дастрўмоли бурчагини лабларига босди ва бу сафар

сўзамол ваъзхон оҳангида зерикарли маслаҳатомуз оҳангда чўзиб кетди:

– Биласизми, сэнсэй... Ҳамма гап шундаки, ҳар қандай давлат – унинг шиорлари қанчалик баланд-парвоз бўлмасин – энг очкўз ва зиқна хусусий тадбиркордан юз карра амалиётчиरोқдир. Сизнинг радиодастурингизга кўра, сэнсэй, Марс жуда яқин ва унга бориш осон, бироқ давлат учун у аввалгидек атиги узоқдаги эртақча. Жўнгина қилиб айтганда, Марсни ўзлаштириш учун давлат бюджетидан беқиёс харажатлар талаб қилинади, бундан ҳам иқтисодий, ҳам ҳарбий наф эса зиғирча ҳам эмас. Чиндан ҳам ҳозир нимага умид қилса бўлади? Нарӣ борса – юмшоқ кўнишни амалга оширишни. Ҳар қандай ҳукуматнинг иши бошидан ошиб ётибди. Уларнинг Марс хусусида халқаро битим каби арзимас ишларга вақти топилмайди. Билмадим, сизга маълумми, сэнсэй... Очиқ денгиз тўғрисидаги қонунчиликда қўриқладаниган акватория¹ тушунчаси мавжуд... Уни қирқ бешинчи йилда балиқ ресурсларини сақлаш мақсадида киритган эдилар. Ердаги денгизларингизга тааллуқли, аниқ фойда ва зарарларга бевосита алоқадор бўлмаган ягона халқаро битим сифатида ҳанузгача кўҳна «Кема қатнови эркинлиги тўғрисидаги декларация» сақланиб турибди. Ахир ҳозир ҳеч ким Тинч океанидан баллистик ракетааларнинг синов майдони сифатида фойдаланилаётганлиги ҳақида бирор нарса демайди-ку!

– Бироқ ҳар ҳолда Тинч океанини сотувга қўйиш мумкин эмас, тўғрими?

– Албатта, мумкин! Хоҳлаганингизча пуллайверинг, фақат харидор топилса бўлгани. Табиийки, сотув билан давлат шуғулланганида, бу халқаро ҳуқуқни бузишни англаган бўларди. Лекин давлатдан ташқарида бўлган, бирор давлат билан боғлиқ бўлмаган мутлақо мустақил ташкилот Тинч океани-

¹ Акватория – сув ҳавзаси юзасининг бир қисми.

ни остин-устин қилиб юбориши мумкин – буни унга тақиқловчи қонун мавжуд эмас. Уни нима учун жавобгарликка тортасиз? Денгиз босқинчилиги учунми? Имконияти йўқ... «Марс» уюшмасиз фаолиятининг соҳаси эса умуман коинотда, бу ердан юзлаб миллион километр узоқликда. У жаҳоннинг барча мамлакатларидаги энг йирик сиёсий ва молиявий корчалонлар, шунингдек, сиёсат ва молия соҳасидаги энг етакчи мутахассислар томонидан бошқарилаётган халқаро компания эканлигини гапирмай ҳам қўя қолай. Бу компания чинакамига универсал... Қолаверса, ашаддий очкўзлик, қўйилган сармоёга мувофиқ ёғлиқроқ нимтани юлиб олишга интилиш, афтидан, унинг учун рағбат бўлмоқда. Унинг кучқудрати ҳам шунда, чунки компания бирор давлат уддасидан чиқа олмаган ишга қўл урган. Бироқ у камчиликлардан ҳам холи эмас. Баъзан сармоё етишмаслиги сезилади. Турли таассублар, тарафкашликлар халақит беради. Вазият шундай бўлиб қолдики, уюшма чакана савдо билан шуғулланишига тўғри келяпти. «Ёвузлик яратиш ҳаракатида эзгулик яратаман» – буни ким айтгани ёдимда йўқ. Мефистофель¹ эмасмиди? Қисқаси, Марсда етакчи роль уюшмага тегишли, у ерда компания ўзига хос муваққат ҳукумат ҳисобланади, шунинг учун сиз, сэнсэй ва сиз, хоним, худди океанда сузадиган кемага чиққанингиздек унга бамайлихотир ишонаверинг. Сизлар маданиятли кишиларсиз-ку, шундай экан, барча бемаъни қайсарлигингизни, болалар ўйинига доир гапларингизни йиғиштиринг...

У бурнилари ёнидаги бурмаларга ўрганган кулгисини сифдирди, кафти билан иягидаги терни артди. Ҳалқачалардек таҳланган лаблари балиқларникидек кеккайган ҳолда дўрдайди. У нима дейишимизни кутарди.

¹ Мефистофель – буюк немис адиби И.В.Гётенинг «Фауст» асари қаҳрамонларидан бири.

Биринчи бўлиб хотиним тилга кирди.

– Эҳ, анави ерда ҳамма нарсам куйиб кетадиган бўлди! – шошиб қолди у ва хонадан югуриб чиқиб кетди.

«Ҳамма нарсанинг куйиб кетиши» «Марс» уюшмаси кўламларига қарши қўйилган эди. Бу яққол қарама-қаршилиқ нақадар ажойиб эди, тўғри эмасми? Заҳарли парлар билан тўлдирилган ҳаво шари учини мана ким маҳкам ушлаб туриши керак эди! Хотинимнинг кутилмаган бу истеъдоди мени лол қолдирди, мен ниҳоятда завқланиб кетдим.

Хотиним жуда усталик билан қутулган меҳмоним бир оз вақт башарасида қатъиятсизликни ифода қилиб турди. Мен унинг ўзини йўқотиб қўйганига яхшиси эътибор бермаслик керак ва хотиним кетидан чиқиб кетсам бўларди деган ўйга келдим. Ҳар эҳтимолга қарши ўзимни худди хотиним чақираётгандек қилиб кўрсатдим.

Ҳақиқатан ҳам хотиним коридор охирида кутиб турганди. У дераза олдида турарди, тик қоматида зўракилик сезиларди.

– Хўш, ҳаммаси яхшилик билан тугадими?

– Биласанми, у мени ўлдираёзди. У жинни бўлса ҳам барча масалада ўта устамон экан. Куракда турмайдиган, очикдан-очик сафсатани бошлайди, кейин қарайсанки, бу сафсатадан чиройли суратдагидек аниқ ва равшан тасвир гавдалана бошланади. Масалан, ўша «Марс» уюшмасини олиб кўрайлик – агар сергак бўлмасанг, уни жиддий қабул қилиш мумкин, шундай эмасми? Нақадар ажабланарли бўлмасин, менда у зиёлилардан деган тасаввур пайдо бўлди.

– Жинни – жиннида.

– Ҳар ҳолда, ўйлашимча, у мулк ҳуқуқи, қўриқланадиган акваториялар каби ўз мушоҳадаларини тўқиб чиқаряпти дейиш адолатдан бўлмасди. «Марс» билан боғлиқ ҳамма нарсаларнинг мантиқийлигини қара.

– Бўпти, бўпти, нима, сен уни ҳимоя қилишга тушяпсанми? Ундан сенга ҳам юқмадими ишқилиб?

– Ҳм... Биласанми, унинг маълум даражадаги ишонтириш кучига тан бермасдан иложим йўқ.

– Яхшиси айт-чи, ваъда беришган экан, нимага уни олиб кетгани келишмаяпти?

– Ҳамма гап шунда-да! Энг асосийси, у шу қадар қизиққонки – қўяверасан. Бунинг устига пичоқни ишлатишга чапдастлигини кўрсайдинг!.. Сенга гапириб беришга улгурмадим, лекин бир неча бор жоним қил устида турганди. Аммо ростини айтсам, мен ҳам анойилардан эмасман...

– Тўхта! – ҳаяжон билан деди хотиним бирор нарсага қарор қилгандек. – Мен уни танидим!

– Нима деяпсан?

– Чой олиб кирган пайтимдаги унинг туриши... айниқса, кулиши. Янглишмаётганга ўхшайман... Унга бир неча марта зинапояда дуч келганман...

– Қайси зинапояда?

– Ўзимизникида-да албатта. Зинапоядаги майдончани супураётганимда у тепадан тушаётганди. Эҳтимол, у учинчи ёки тўртинчи қаватда яшаса керак.

– Негадир ишонгим келмаяпти. Анави аёл бошқа жойдан қўнғироқ қилгани аниқ. Агар улар шу уйда турсалар, қўнғироқ қилишнинг нима кераги бор эди? Тўппа-тўғри шу ерга келарди-қўярди. Яна ўттиз дақиқа кутиш... Қанчалик ивирсирама, бу уч дақиқадан ортиқча вақтни олмасди.

– Қандай ўйласанг ўйлайвер-ку, унинг бир балоси бор.

– Сен уни бошқа бировга ўхшатмадингми?

– У жуда ўзига хос гапиради. У билан сўзлашаётганимда юзи қимирлагани-қимирлаган.

– Нима сен ҳатто у билан гаплашганмисан?

– Фақат бир маротаба... У мен билан сўрашди, суғурта ҳақида гап очди, кейин хайрлашди... Ўзи суғурта ҳақидаги гапи ҳам қандайдир ғалати бўл-

ганди. Шу қадар ғалатики, эслаб қолдим... Эмишки, унинг компанияси телбалик ҳолларини суғурталашга қарор қилганмиш, шунинг учун у аҳоли ўртасида бундай суғурталашни нима деб аташ ҳақида сўров ўтказаётганмиш. Бунинг учун иккита ном таклиф қилинаётганмиш: телбаликни суғурталаш ва соғлом ақлни суғурталаш. У бу иккисидан қайси сизга маъқул деган савол берди.

– Ҳақиқатан ғалати... Агар ўша одам у бўлмаганида ҳам улар ўртасида қандайдир ўхшашлик бор, бу – шубҳасиз.

– Хотини телефонда сўзлашганида овози қанақа эди? Сенда яқин-орадан қўнғироқ қилишаётганга ўхшаб туюлмадимми? Овоз яхши эшитилдимми?

– Биласанми, булар ёдимда йўқ. Ҳа, айтгандек аҳвол шунақа бўлса... Унинг ташрифномасидаги манзил кўрсатилган жой кесиб ташланган... Агар айтишингча у биздан бир ёки икки қават юқорида яшаса, ҳамма нарса тушунарли!

– Тўғри айтяпсан, худди шундай! – қизиқиб гапимни илиб кетди хотиним. – У биз рафиқаси қаерда яшашини билиб қолишимизни хоҳламаган, шунинг учун бу кичик ҳийлани ишлатган.

– Агар шундай бўладиган бўлса, хотинининг бошиданок бу ишларда қўли бор. Улар олдиндан бу кимса хонамда камида ўттиз дақиқа қоққан қозик бўлишини келишиб олишган, бошқача бўлиши мумкин эмас.

– Шунинг учун яна кутиш беҳуда. Энди ҳамма нарса ойдинлашган экан, дарҳол полицияни хабардор қилиш зарур.

– Йўқ, шошилма. Икки киши тил бириктириши учун улар ё телбалар, ё ақли расолар бўлишлари керак. Эр билан хотин якка-ю ягона телба ғоя таъсирида девона бўлишганини тасаввур этиб бўлмайди, шу сабабли уларни ҳамма сингари одамлар деб ҳисоблашимизга тўғри келади. Бирор вазисиз оддий одамларни полицияни қўлига топшириш...

– Сабаби бор. Ва жуда муҳим. У уйимизга таклифсиз, куч ишлатиб кирди. Бу ўзганинг турар жойига ноқонуний бостириб кириш ҳисобланади.

– Нима деяпсан? Тўғри уни таклиф қилмагандик, аммо унинг келишига монелик ҳам қилмаганмиз...

– Чунки у гўё тўполончи деб бизга ёлгон гапирганлари учун!

– Бизнинг гувоҳларимиз ҳам йўқ... У ҳамма нарсани рад этаверади, бор-йўғи шу.

– Нима, бундан бу ёғига ҳам унга тоқат қилаверамизми?

– Биз унинг ақли соғлом эканлигига қарор қилган эканмиз, бу ердан қанчалик эртароқ туёғини шиқиллатса, шунчалик яхши бўлишига аниқ-равшан шама қилиш кифоя...

– Ақли соғлом эмиш! Наҳотки сўзсиз ақли соғлом бўлса! У шунчаки айёр муттаҳам, холос ва бошқа ҳеч ким... Марсда ер майдонлари, телбаларни суғурталаш... Бу безбет савдогар уни шу ердан тепиб қувиб чиқариб бўлмаслигини жуда яхши билади ва биз кўнмагунимизча бамайлихотир ўтиравериш умидида!

– Ҳай, ҳай, бунчалик қизиқма. Типирчилаган девоналарга садақани кам беришади... – Меҳмонимнинг бу сўзлари беихтиёр оғзимдан чиқиб кетди ва ўша заҳотиёқ камситилиш аччиқ ҳиссини туйдим. – Сени жуда яхши тушуниб турибман ва кайфиятингни ҳам биламан... Йўқ, бу ҳақиқатга ўхшайди ва шундай бўлиши ҳам мумкин. Бироқ бизда фақат билвосита далиллар бор ва бирорта ҳал қилувчи, жуда ишонарлиси йўқ...

– У бунга ҳис этиши керак эмиш... – Хотиним аччиғини босди ва деярли илтимоснома оҳангга ўтди: – Агар сен унга гапирадиган бўлсанг, бундан бирор наф чиқмайди. Гапингнинг оҳанги у ёки бу тарзда журъатсизлигини сездириб қўяди. У жойидан қўзғалмайди ва бари бир хоҳласанг-хоҳламасанг полицияга мурожаат қилишга тўғри келади.

– Сен ҳеч нарсани билмайсан. Сен у билан якка-ма-якка гаплашмагансан, шунинг учун қандайдир илинжга умид қиласан. У нақадар сўзамоллигини ва пичоқни ишлатишда чапдастлигини бир кўрганингда эди!

Шу дақиқадаёқ, худди сўзларимга жавоб тариқасида, иш хонамдан қандайдир залворли нарса полга қулаганга ўхшаш бўғиқ «тақ» овози эшитилди. Айтгандек, «қулаб тушди» сўзи менга умид ёғдусидаги тасаввур томонидан шипшитилганди: одам ҳушидан кетиб йиқилса, товуш бўғиқроқ бўлади. Аниқроғи, одам бўйи баландлигидан қалин жилдлар дастаси ўз-ўзидан қулаган бўлса керак деган ўйга бордим. Гарчи меҳмоним тўнтарилмаган бўлса-да, бари бир бирор кор-ҳол рўй берганидан саросимага тушдим. Хотинимнинг юзи эса тошдек қотиб қолганди.

– Ҳал қилувчи далил топилади, – деди у. – Ҳозир юқори қаватларни айланиб чиқаман ва ҳамма нарсани билиб оламан.

– Бунга ҳожат йўқ. Бу ўша одам эканлигини аниқлаш эса, афтидан, чакки бўлмасди. Унинг номи маълум – Танака Итиро, фақат пастдаги почта қутиларига кўз югуртириб чиқса бўлгани.

– Бунинг фойдаси йўқ. Учинчи ва тўртинчи қаватларда яшовчилар нима учундир қутиларга ўз лавҳаларини илиб қўйишмаган. Ташвишланма, у ерда бор-йўғи икки квартира бор шекилли, мен ҳозир...

– Тушунсангчи, у аёл қанақа – ким билади. Агар хотини унинг шериги бўлса, афтидан, жуда шармсиз чиқиб қолиши мумкин...

Иш хонамдан яна ғалати – бу ғал худди полда менинг картотекали қутимни ёки девор соатини судрашаётгандек узун, лекин юлуқ товуш эшитилди. Бу овоз нима эканлигини тушуниш қийин бўлганлиги учун у, айниқса, ваҳимали ва таҳдидли эди.

– Ҳа, буни бас қилиш керак. Ўзимизни хавф остига қўйишнинг ҳеч кераги йўқ.

– Ўзимизни хавф остига қўйиш?
– Бунга азм қилиш учун сурбетлиги етган экан...
У ўзини қандай тузоқ кутаётганини тасаввур ҳам қилмаган... ва ўшанда, масалан... – Ўзим ҳам нима деяётганлигимни билмасдан, онгимда пайдо бўлаётган янги фикрга қулоқ тутган ҳолда бўлмағур нарсаларни вақиллардим. – Албатта, бундай нарса... ўйлашимча бўлиши мумкин эмас, бироқ...

– Нима бўлиши мумкин эмас?

– Айтмоқчиманки... Масалан, бу нусха қандайдир ўзини оқловчи далилни аниқлаш учун бу ерга келган бўлишини фараз қилсак... Телефонда хотинининг ўзи эмас, тасмага ёзилган товуши эшитилган бўлса... Магнитофон соат механизми орқали ёқилса... Англаяпсанми? У хотинини ўлдирган ва ўзини оқлайдиган далилни топиш учун...

– Бу ҳолда қанақа далил бўлади?

– Жуда осон. Агар у бизнинг эшигимиз остонасида турганида хотини тирик ва телефон қилган бўлса-чи.

– Йўқ, мен у ҳақда эмас. Соат механизми бўлган магнитофон қандай қилиб телефон рақамларини тера олади?

– Буям тўғри, – дедим мен бир оз ҳафсалам пир бўлиб. – Ҳақиқатан ҳам телефон орқали қўнғироқ қилиш учун кимдир рақамларни териши керак...

– Сени бир қусуринг бор – жуда ваҳимачисан. Ҳолбуки, қўрқадиган ва бош қотирадиган нарсанинг ўзи йўқ, ҳаммаси жуда оддийгина. Масалан, ўша аёл энди биз томон отланмоқчи бўлиб турганида қорни оғриб қолган, ёки уни кир ювиш машинасидан ток урган, ё эшигининг остонасида цемент полда сирғаниб кетиб, йиқилиб тушган...

Эҳтимол, ваҳимачидирман. Балким хотинининг тасаввури етишмаётгандир. Ҳар ҳолда у билан жуда баҳслашгим бор эди, аммо оилавий тортишувлар вақти эмасди. Худди шу дақиқада иш хонамдан эшитилаётган шовқинни қулаш товуши босиб кетди.

Ҳамма белгиларга кўра телба қудрати намойишининг энг қизгин палласи эди.

– У хонада ҳамма нарсани остин-устин қилаётган кўринади.

– Тош ойна тагида гайка бурайдиган асбоб ётибди. Чўнтагинга солиб ол.

– Сен ҳам эҳтиёт бўл. Бўлар-бўлмасга ўчакишма.

Хотиним менга бош ирғади, ёқасини тўғрилаб, коридордан писиб кетди. Унинг орқасидан кириш эшиги ёпилишини кутиб, меҳмонхонага гайка бурайдиган асбобни олгани бормоқчи бўлгандим, тўсатдан тарақ-туруқ тўхтади ва ҳамма ёқ сув сепгандек бўлди. Мен дарҳол иш хонамга югурдим. Мени гўёки агар ҳозироқ, шу сониядаёқ бу кўп қиёфаликни жойида қўлга туширмасам, юзидаги ниқобини юлиб олиш имкониятини умрбод қўлдан чиқаришим мумкинлиги тоқатсизлиги қуварди.

13

Эшикни шартга очиб, остонага қадам қўйдим ва қатъий, даъваткор нигоҳ билан хонага кўз югуртирдим. Бироқ менинг жанговар руҳим шу заҳотиёқ ном-нишонсиз ғойиб бўлди.

Тасаввурим гавдалантирган вайронагарчиликнинг бирор белгиси кўринмасди.

Меҳмоннинг ўзи ўша жойдаги стулда, тиззаларини батартиб керган ҳолда ўтирарди ва у яқиндагина қандайдир жадал ҳаракатлар қилганини мутлақо тасаввур қилиб бўлмасди.

– Оила кенгаши қандай қарорга келди? – қизиқди у. – Менда сизнинг, сэнсэй, рафиқангизга ишонса бўлади деган таассурот туғилди.

– Муғомбирликни йириштиринг, – дедим мен ниҳоят бир оз руҳий мутаносибликни тиклаб. – Ҳозир бу ерда қанақа қилиқ қилаётгандингиз.

– Ҳа, анавими?..

У бепарво бош ирғади, кейин икки қўли билан сунчиқни ушлаб, ўрнидан турмасдан, стул билан бирга аҳмоқона умбалоқ оша бошлади, бунда у ўз ўқи атрофида ҳам айланарди.

Шундай қилиб, йиқилиш товуши – товонининг полга тақиллаб тегиши экан.

Шундай қилиб, гўё ниманингдир судралиши – бу стулнинг айланаётганида оёқчалари билан полга тегиши экан.

– Бу менинг ихтиром – стул билан гимнастика... айна пайтда бу – Марс гимнастикаси. Марсда, биласиз, тортиш кучи анча кам ва мен ҳар куни шундай машқларни бажараман.

У стулида умбалоқ ошиб, ваҳимали тарақ-туруқ билан хонани кесиб ўтди ва дераза олдиғача сакраб етди. Мен шошилиб, у ҳозиргина эгаллаб турган жойга ўтиб олдим. Бу, биринчидан, эшик ёнида, иккинчидан, пичоққа анча яқин жой эди.

– Марсингиз ҳам, гимнастикангиз ҳам жонимга тегди, – бақирдим мен. – Сиз яхшиси... Келинг, ростига ўтайлик. Сиз биздан бир ёки икки қават юқорида яшайсиз, шундайми? Яширманг, энди ҳаммаси маълум. Ҳа-я, мана ташрифномангиз ҳам... Энди менга нима учун манзил кўрсатилган жойни кесиб ташлаганингиз мутлақо равшан!

У жавоб қилишига умид қилмаётгандим, фақат унга руҳий зарба бермоқчи, бир йўла эса ўзимни тинчлантирмоқчи эдим.

Меҳмон олдиға, столга ташлаган ўз ташриф қорозига ҳайратланиб нигоҳини қадади. Кейин унинг елкалари беҳол осилиб қолди ва у стулида ёнига қийшайиб деди:

– Демак, сизга ҳаммаси маълум бўлибди-да?

Энди мен оғзимни очиб қолдим – у кутилмаганда шунчалик тез иқрор бўлди. У бир он ўзимни йўқотиб қўйганимдан дарҳол фойдаланиб қолди ва жавоб зарбасини берди.

– Буни сизга рафиқангиз айтдимиз? Ўзи хотинлар бошга битган бало.

– Бунинг сизга дахли йўқ.

Мен ҳужумни қайтармоқчи бўлдим, аммо унинг зарбаси мўлжалга теккан эди. Меҳмоннинг гапи оҳангидан у ўзим ва хотиним ўртасида қандайдир менга номаълум бўлган муносабатлар борлигига очиқ шама қилаётганди. Оёғимдан бошлаб бутун танам бўйлаб бирдан баландликдан қўрқишга ўхшаш ҳол-сизланиш ҳисси тарқай бошлади ва мен бутун кучим билан ўзимга ёпишиб олдим.

Фақат эътибор берма, хаёлан ўзимга-ўзим уқти-рардим, мувозанатни йўқотмаслик учун елкангни тут... Бу бор-йўғи сафларимизни пароканда қилиш мақсадини кўзлаган бўҳтон, ўртамиёна тактик усул... Бу хўракка алдансанг бас ва биз дарҳол илмоққа илинамиз... Майли, фақат хотиним келсин, мен худди шу ерда, жойида уни фош этаман, жирканч ниқо-бини юлиб оламан...

– Ўйлашимча, сэнсэй, бу ерда тушунмовчилик бўлган. Рафиқангиз жуда ҳам шошилган. Чин сўзим, менда бирор ёмон ният йўқ.

– Миямни чалғитишни йиғиштиринг... Хотиним тўғрисида ҳеч вақо дея олмайсиз. Аммо ўзингизнинг рафиқангизга келсак-чи? Ёнма-ён яшаймиз, қўшнилармиз, ҳатто неча бор учрашган бўлишимиз мумкин ва бирдан у мени алдади! Шунчалик ҳам уятсизлик бўладими...

– Алдади? Менинг хотиним-а? – унинг қошлари пешонасига ўрмалади ва бутун башараси чинакам, чуқур ҳайратни ифода этарди. – Бўлиши мумкин эмас. Тасаввур қилиб ҳам бўлмайди... Майли, буни қўя турайлик... Хотиним тўғрисида, сэнсэй, бошқа оғиз очманг, илтимос... Акс ҳолда сиз мени жуда хафа қиласиз...

– Ия, мен сизни хафа қиламан? Сиз у ёқда фитна уюштирасиз, одамларни лақиллатасиз, мен эса сиз

тўғрингизда оғзимни очмайми? Ҳайратланарли уят-сизлик, ўзи тамға босадиган жой ҳам қолмаган!

– Нега сиз шундай... Ахир сизга айтмовмидим? Ахир у телба-ку... Сизга айтгандим, сэнсэй, яхшироқ эсланг... Қанчалик аянчли бўлмасин, у жуда ақлдан озган.

– У эса сиз ақлдан озгансиз деб ишонтиради!

– Ҳа... – деди у хўрсиниб. – Таассуфлар бўлсинким, унинг бунга ишончи комил. Шундай экан, сэнсэй, ўзингиз мушоҳада қилиб кўринг, биз – бир-биримизни ўзаро телбаликда шубҳа қиладиган бахти қаро эр-хотин, биз, сиз марҳамат қилиб таърифлаганингиздек, фитналар уюштириш ва бошқа нарсалар қилишга қодирмизми? – У бирдан жонланиб кетди. – Бунга ақл бовар қилмайди... Чин сўзим, бу худди тушдагидек...

Софизм майнавозчилиги... Сўз ўйинининг ўзгариб бориши. Музлатилган балиқдек совуқ ва қотган тилимни аранг айлантириб дедим:

– Рафиқангиз нима учун ёлгон гапирди?

– Бас қилинг! Сизга айтдим-ку, буни эшитишни ҳам истамайман. Соддадил, Будда¹ каби пок аёлни шундай шубҳалар билан таъқиб этиш... Мен бунга чидай олмайман...

– Майли ёлгон гапирмаган бўлсин, лекин...

– Сизнингча, у нимани ёлгон деди?

– У сизни олиб кетиш учун ўттиз дақиқадан кейин келаман деди ва келмади. Ишонаверинг, бу шубҳа уйғотмайдими?

– Ваъда берди? У ростдан ҳам ваъда бердими?

– Ҳамма гап шунда-да. Сиз унга содиқсиз, сиз унинг барча буйруқларига итоат этасиз. У сизга ўттиз дақиқа қандайдир тарзда кўнглингизни ёзишни таклиф қилганида...

¹ Будда (санскритча – «хотиржам», «нурланган», «олий ҳақиқатга эришган» сўзидан) – жаҳондаги уч асосий (насоний ва ислом билан бирга) динлардан бири – буддизм асосчиси Сиддхартха Гаутама (милоддан авалги 623 – 544 йиллар) номи.

– Бу гапи рост. – У елкасини кўтарди ва ўзини қитиқлашаётгандек ҳиринглади. – У нима демасин, мен ҳеч қачон гапини икки қилмайман. Унга жуда раҳмим келади. Ҳар бир одам ҳамдардликка ва уни тушунишлари ҳуқуқига эга. Бунинг устига у менга кўлимдан келган нарсаларнигина қилишни буюради.

– Мен вақт ҳақида гапираётгандим...

– У ҳозир қанчага кеч қолди?

– Кеч қолди? Майли, кеч қолган бўла қолсин... Ўн беш дақиқа бўляпти.

– Бор-йўғи ўн беш дақиқа...

– Бор-йўғи? Сиз учун бу кўз очиб-юмгандек ўтганлиги яққол билиниб турипти. Мен эса ўттиз дақиқадан кейин келаман деб яна ўн беш дақиқага кечикишадиган бўлишса баъзи шубҳаларга бораман.

– Мен эса ишонаман.

– Нима, сиз бари бир берилган ваъданинг устидан чиқилади демоқчимисиз? У, эҳтимол, ҳали сизни олиб кетгани келиши мумкинми?

– Албатта. Бўлмасам-чи! Кечикиш учун, афтидан, жиддий сабаб бўлган. Шубҳа қилган, гап нимада эканлигини билган заҳоти уятдан куйиб кул бўлади...

– Ҳар ким ўзига ёққан нарсага ишонади.

– Хўп, майли. Унда келинг, бизникига бориб келайлик. Қолаверса, сизга ҳамма нарса аён, сиздан бекитадиган нарсам йўқ. Рафиқамни кўрган заҳоти барча шубҳаларингиз шу ондаёқ тарқаб кетади. Кетдик. Кийинишнинг ҳожати йўқ, чунки бу шу ерда, шу уйда.

– Сабр қилинг. Ҳали сизга айтганим йўқ... Биласизми, ҳозиргина хотинимни яшаётган жойингизни кўриб келгани юбордим, у тез орада келади. Мен аввал у нима дейишини эшитмоқчи эдим. Шундан кейин биз ишонсак ёки иккилансак ҳам фикрларимиз узил-кесил бир жойдан чиқиши керак.

Бир оз вақт меҳмон менга олисдаги манзарани кузатаётгандек тикилиб назар ташлаб турди. Агар у аччиқланаётган бўлса ҳам буни бирор нарса билан сездирмаётганди. Чап қўли билан ўнг қўли бармоқларини қирсиллатадиган даражада қисиб, бўғилган, ифодасиз товушда деди:

– Ҳаммаси тушунарли... Фақат бу сиз, сэнсэй, умид қилаётган даражадаги доно иш бўлдимикин?

– Қайси маънода? Сиз ўз хотинимнинг гапларига ишонмаслигим керак эди демоқчимисиз?

– Бу ерда мен унинг ақли, хусусиятларини муҳокама қилишга журъат эта олмайман, бироқ...

– Инсофли одамлар бундай қилишмайди... Сиз ўз рафиқангизнинг ҳамма ишларини оқлайсиз...

– Ахир мен асло рафиқангиз ёмон одам демоқчи эмасман. Аксинча, у жуда сезгир ва ниҳоятда ақлли аёл. Тағин жуда лобар. Фақат...

– Нима «фақат»?

– Шундоқ, мияга турли нарсалар келади... Ҳозирги пайтда одамга ишониб бўлмайди дейишади. Мен бунга қатъиян қаршиман. Одамга ишониш осон. Бошқа одамни сенга ишонишига мажбур қилиш эса анчайин қийин. Мана ҳозир сизни, сэнсэй, менга ишонишиниз учун нажотсиз кураш олиб бормоқдман... Биз ҳамсуҳбатимизни ўз қаричимиз билан ўлчашга одатланиб қолганмиз ва бундан асло тортинмаймиз. Табиий эҳтиёткорлик – яқин кишимизни ўлчаш учун ўз қаричини сақлаб қўйиш – қайсидир сахҳоф¹ дўконининг бурчагидаги эски китоблардек моғор босиб ётибди... Шунинг учун ҳатто рафиқангиз сизнинг, сэнсэй, ақлингиз расолигига шубҳаси туғилиши мумкин бўлган ҳолларда ҳам... Бўлгани бўлди, сизга ҳаммасини гапириб бераман... Фақат

¹ Сахҳоф – букинист (французча «bouquin» – «қадимий китоблар» сўзидан)

кўнглингизга яқин олмайсиз. Ўпкалашга ҳожат йўқ ва айблашга шошилманг...

– Бориб турганингиз майнавозчилик. Шубҳаланмаётган одамдан шубҳаланмасликни сўраш – ундан шубҳаланишни сўраш билан баробар.

– Ёқимли гапларни эшитиш мароқли. Зеро, шубҳа бевосита ҳақиқат ҳузурига кириладиган дарвоза ҳисобланади. Бунинг устига рафиқангизда фақат биргина сиз тўғрингиздагина нотўғри тасаввур пайдо бўлмаган, сэнсэй. Ҳатто мендек мутлақо тасодифий одам ҳам унда ўзим тўғрисида нотўғри тасаввур уйғотиш бахтсизлигига дучор бўлдим. Рафиқангиз қайсидир сабабга кўра... – шу жойда у олдинга энгашиди ва овозини пасайтирди, – гўё мен суғурта агентиман деган қарорга келибди.

– Ўзи шундай эмасми?

– Бўлмағур гап. Бу ишга мутлақо алоқам йўқ. Шунчаки, хотиним калласига буни жойлаб олган, унинг гапини эса иккита қилиб бўлмайди, у билан муомалада бўлганда сароб дунёчасига зиён етказмаслик учун нима деса «лаббай» деб туришинг, уни эҳтиёт қилишинг керак... Аммо рафиқангиздек одам жуда жиддий катта миқдорда пул бериб, телбаликдан суғурта қилиш буюртмасини бераётганда кўз-қулоқ бўлиб туриш зарур...

– Телбаликни суғурталаш?!

– Ҳа, телбаликни суғурталаш. Бу ҳақда эшитганмисиз?

– Бу – фирт шаллақилик!.. Агар сиз бу бемаъниликни хотинимнинг қулоғига қуймаганингизда, бундай аҳмоқгарчилик унинг хаёлига ҳам келмаган бўларди!

– Мен.. – у айбига тўла иқрор бўлгандек ғулдиради, – мен рафиқангизга буни гап орасида, ҳазил тариқасида айтгандим. У буни ростакам қабул қилишини тасаввур ҳам қилмагандим. Рафиқангиз, афтидан, руҳий-асаб хасталигига чалинган. Кутилмаган саволим учун афв қилинг, сэнсэй, лекин рафиқангиз сиз-

нинг ўта жанжалли хатти-ҳаракатингизнинг гувоҳи бўлмаганми? Бу унинг ҳадиксирашлари сабабига ойдинлик киритган бўларди. Ёки, эҳтимол, унинг томирларида шундай қон оқаётгандир...

– Оғзингизга келганини вақиллайверинг. Хотиним келган замон бу сариқ чақага арзимайдиган ёлғон-яшиқларингиз шамол туриши билан чирт этиб узилладиган куз япроғидек учиб кетади!

– Ҳа, хотинингиз бўҳроннинг ўзгинаси, – деди у ёдига бир нарса тушгандек, кулгидан чайқалган ҳолда. – Аслини олганда, ёлғизлик ва қондирилмаган ҳиссиётлар каби нарсалар бўҳрон сингари одам қалбини шип-шийдам қилади. Рафиқангиз менга мурожаат қилганида, дарҳол бу бўлмағур иш деган ўйга бориб, фикридан айнитмоқчи бўлдим... Мен, дейди у, эримни телбалиқдан суғурта қилмоқчиман. Наҳотки, сўрадим ундан, эрингиз руҳий ҳолатидан шунчадан хавотирдамисиз? Бўлмасамчи, дейди у. Мен, дейди у, буни сўз билан тушунтириб бера олмайман, бироқ унинг туриш-турмишида аталадаги суякдек қандайдир гашлик борлигини ҳис қиламан... Шу ондаёқ хотинингизнинг оғзига урдим: ўта нобоп иш бўлди, дедим. Маълумингиз бўлсинким, ҳаётни суғурталашнинг шарти – жисмоний саломатликдир. Худди шундай телбалиқдан суғурталаш учун руҳий саломатлик, яъни ақли расолик талаб қилинади. Сиз эса, дедим унга, ҳозир менга бу масалада шубҳангиз борлигини айтдингиз. Буни ўз оғзингиздан эшитганим учун, начора, бунга кўз юмиш компаниямга нисбатан садоқатсизлик бўларди. Айтайлик, кейин суд бўлса, қаёққа қочасан? Суғурта қилганинг учун мукофот олиш у ёқда турсин, фирромлик учун қамоққа тиқилишинг ҳеч гап эмас. Кувабара-кувабара¹. Йўқ, тўхтаг, дедим, аввал эрингиз ақли расолигига ишонч ҳосил қилайлик.

– Шунчалик ростгўйлик!

¹ Илтижонинг бир тури, тахминан «Худо ярлақасин» каби.

– Ростгўй – хотинингиз. Аммо бу суҳбатдан кейин у, афтидан, ҳар куни сизнинг руҳий ҳолатингизни кузатиб юрганга ўхшайди. Кутубхонада китоб титкилайди, касалхоналарга қатнайди, руҳшунос врачлар гап-сўзларига қулоқ тутаяди... яқиндан буён эса руҳий хасталикка дучор бўлганларнинг таниш-билишлари билан яқинлаша бошлади. Лекин кулфатга қанча яқин бўлсанг, уни нигоҳинг билан қамраб олишинг шунчалик мушкул. Мен, дейди хотинингиз, эримни кузатаётганимда, шамол қуваётган булутни кўраётгандек бошим айланади. Ҳа, ақли расо билан телба ўртасидаги чегарани аниқлаш, афтидан, у қадар осон эмас... Айтгандек, ўзимдан, дуоларингиз бўлсин, хавотирдамасман, мен – шубҳадан истисноман ва энди эркин нафас олишим мумкин.

– Агар айтаётганларингиз рост бўлса, мендан ҳам кўра хотинимни текшириб кўриш керак бўлади.

– Ўзингиз биласиз, бироқ... Ўз тажрибамдан келиб чиққан ҳолда тақдирга тан беришни маъқул кўрган бўлардим...

– Мен эса тан бермайман! – бақирдим мен столга мушт туширар эканман. Зарбдан пичоқ полга сакраб тушди, ўзим зарбдан титраб давом этдим: – Йўқ тан бермайман ва бу сиз ёлғонни тўқиётганингизни англатади. Сиз одамларни бахти қаро қилишда ноёб истеъдодга эгасиз. Биласизми, ташрифномангизни олингда, шу билан ҳаммасига нуқта қўяйлик. Сиз шунчалик ишонадиган хотинингиз бу ерга бари бир келмайди. Сиз менга қанчалик тихирлик қилсангиз, бу сизга шунчалик ярашмайди.

Кутганимдек, у хижолат тортиб столдан ўз ташрифномасини олди ва тўсатдан деди:

– Хотинимни қўя туринг. Бироқ сизнинг хотинингиз-чи, сэнсэй?

Шу заҳотиёқ ўзимни ёмон ҳис қилдим. Афтидан, ўн дақиқа чамаси ўтганди. Айтганча, меҳмонининг жонингни суғуриб оладиган гаплари мени шу

қадар жунбишга келтирган эдики, вақтни буткул хис этмай қўйдим. Энди эса дафъатан «тугади», бир онда «ҳали»га айланди. Дарҳол турли-туман хавотирлар ва тусмоллар бактериялар каби шиддатли кўпая бошлади. Меҳмоним томонидан тайёрланган шамалар муҳитида мени ақл бовар қилмайдиган хаёллар чулғаб олди ва буни ҳақиқий воқелик сифатида тасаввур қила бошладим.

Руҳим қамишзорда чивинлар галаси билан курашаётгандек, ундан қўл-оёғи билан уқувсиз тисариларди, ўзимга-ўзим қатъият билан бир калимани уқтирардим: «Мен ишонаман... мен ишонаман... ишонаман... Бошқа бирор нарса бўлиши мумкин эмас...»

Меҳмон зажигалкасини чиртиллатди ва унга ниманидир яқинлаштирди. Бармоқларида қизил шуълали олов ўт олди. Бу «Марс» уюшмаси номи битилган ташрифнома эди. У ўт олгач, меҳмон қоғозни кулдонга ташлади. Олов бир зум пасайди, кейин яна алангалади ва энди ташрифномадан фақат кул қолганди.

– Ашъвий далилларни йўқотяпсизми?

– Маънисиз ўйинчоқ, – овоз берди у. Бирон нарса унинг юзини тундаштирмаган, чехраси ёришгандек туюларди. – Наҳотки, буларни жиддий қабул қилган бўлсангиз, сэнсэй?

– Бекорларни айтяпсиз. Мени ишонтиришга сиз жон-жаҳдингиз билан уриндингиз-ку.

У жавоб бермади. У худди ролини ижро этиб бўлган артистдек табассум билан менга таъзим қилди, кейин орқа томонидан портфелини олиб, қўлтиғига суқди.

– Эҳтимол, бизникига борармиз? – сўради у. – Эҳтимол, сиз хотинингиздан хавотирдасиз.

– Демак, биз ўз камчиликларимизни тилга олмай-миз. Шу қадар катта кетиш.

– Боримиз шу.

– Хотиним деб сиз билан баслашмоқчи эмасман.

– Ножўя айтдингиз.

У жиддий қиёфада имо қилди, ўрнидан туради деб ўйлагандим, аксинча қулайроқ ўтириб олди. Кейин портфелидан яна бир даста қоғозни олди, бирдан башараси ўзгарди ва менга қаҳрли тикилди.

Бу ўша қўлёзма эди. Мени азбаройи тамом қилган ва портлаш даражасига олиб борган «Худди одамдек» романи эди. Оғзимга гўр мандариннинг нордон таъми ёйилиб кетди. Нимадир дейиш керак эди ва мен дедим:

– Бу нарса билан ташрифномангиз каби иш қилиб бўлмайди. Бу ерда ўчоқ йўқ ва у қадар ўнғай бўлмайди. Биз тутундан бўғилиб қоламиз.

– Бемаънилик! – бардам сўз бошлади у ва кифтидаги қўлёзмани силкитди. – У сафар бетакаллуфлик қилдим, айбдорман... Аммо сиз, сэнсэй, қўлёзма мазмуни билан танишиб чиққан заҳоти лол қоласиз. «Худди одамдек»... Бу, албатта, ҳеч қандай роман эмас ва сизнинг номингиздан битилмаган. Аталиши ҳам ўзгача: «Инсон фожиасининг топологик¹ тадқиқоти»... Шундай қилиб, сэнсэй, «Марс» уюшмаси кулга айланган экан, муқаддима ниҳоясига етди деб ҳисоблаймиз ва асосий масалага ўтамиз.

– Нима, нима? Ҳали асосий масала ҳам борми?

– Ҳа, майли, агар «асосий масала» – жуда жиддий ном бўлиб туюлса, «масала ҳал бўладиган боб» бўла қолсин. Бобнинг ҳажми биз хотинларимиз келгунича қўлёзманинг танишишга улгурадиган қисми билан ўлчанади. – У бармоғига туфлаб, биринчи саҳифани варақлади. – Айтганча, ишонадиган одам учун вақт – ҳамиша лаҳза. У бир неча йил бўладими ёки ўнлаб йилларми – муҳим эмас...

¹ Топология (юнонча «topos» – «жой» сўзидан) – математиканинг ўзгармайдиган шакларни ўрганадиган соҳаси.

Бесўнақай ҳазилларга ажойиб мойиллик. Аммо мен мақбул жавоб топишга улгурмадим. Меҳмоним ўқишга киришганди.

У қўлёмани кўз олдида ушлаган, товушига ифодалик бериш учун бошини орқасига ташлаган ҳолда баландпарвозлик билан қироат қиларди:

*Хуфиёна топишириқ олган,
Ўттиз икки вакил,
Сўз айтолмай турар лол,
Уларни майна қилишар,
Телбаларнинг совуқ гўрига,
Уриб-туртиб тиқишар.*

У бу шеърни икки бор оҳиста такрорлади, сўнг театр саҳнасида тургандек узоқ тин олиб, сўз қотди:

– Бу – «Вакил саноси» деб номланади... Муаллифи номаълум... Шунга қарамасдан сермулоҳаза одамга шеърнинг мазмуни нимадан иборат эканлиги тушунарли, сэнсэй. Жумбоқ калитлари сатрлар узра бертартиб сочиб юборилган...Сирли ёзувда даҳшатли ҳақиқат яширинган... Хоҳласангиз, айтиб бераман, сэнсэй. Фақат сизга, аста-секин... Биласизми, бу вакиллар – ажабланманг – марсликлар. Улар олисдан, коинотнинг яйдоқ саҳросидан Ерга алоҳида топишириқ билан юборилган...

– Агар бу Марс ҳақида бўлса етар! – бақирдим мен худди алдаб оғзимга платмасадан ясалган пишириқни тиқишгандек азбаройи бўғилиб. – Ҳозиргина сиз «Марс» уюшмаси кулга айланди деб ваъзхонлик қилаётган эмасмидингиз...

– Ҳа, «Марс» уюшмаси кулга айланди... Аммо бунинг унга мутлақо алоқаси йўқ! – У безор ўқувчилар кафтини чўғ билан куйдирган бўшанг ўқитувчи қиладигандек ҳовлиқиб, бармоқларини юзи олдида

силкита кетди. – Ҳозир мен гапираётганим, сэнсэй, ҳақиқий марсликлар ҳақида! Бу ерда яқинда радио орқали юмшоқ қўниш ҳақида хабар беришганди... Мен ҳақиқатан ҳам худди ана шу сайёрада яшайдиган марсликлар ҳақида гапиряпман!

– Афтидан, сиз яна гўё марслик эканлигингиз ҳақида бекорларни тўқимоқчисиз, шекилли. Қўйсангиз-чи... Марсликлар – эски матоҳга айланди. Эскирди, чириди, қуриб йўқ бўлди. Бундай нарсалар ҳақида сиз билан ҳатто болакайлар ҳам суҳбатлашмайдилар.

– Хўш, нима қилиш керак? Далил далил-да.

– Далил? Қўйсангиз-чи, кулгимни чиқарманг. Ахир сизнинг турган-битганингиз – оддий японсиз.

– Бунинг аҳамияти йўқ. Мен японликка ўхшайман ва бу – табиий. Сиз мени шундай деб биласиз ва бунга ҳеч ким эътироз билдира олмайди. Буни биз ўз аччиқ тажрибамиздан биламиз. Типологик ўхшашлик – бу марсликлар тушиб қолган иблисона тузоқ. Биз бу тузоқдан чиқиб кетмоқчи бўлдик, аммо бунинг уддасидан чиқа олмадик. Сиздан ўтиниб сўрайман, мен қанчалик қатъиятли бўлмай, марслик эканлигимга ишонманг.

– Илтимос қилмасангиз ҳам бўлади, шундай ҳам ишонмайман.

– Чин сўзингизми, ишонмайсизми?

– Албатта ишонмайман.

– Мен эса гапимда қатъийман. Мен – марсликман. Марс иттифоқи ҳукумати томонидан Ерга вакил қилиб юборилганларнинг бириман... Хўш, нима дейсиз, сэнсэй.

– Ундайми-бундайми, ишонмайман. Хулоса ҳам якка-ю ягона бўлиши мумкин. Бевосита сиз, бошқаларни таҳқирлайдиган ва ҳақорат қиладиган сиз – ҳақиқий ва сўзсиз бориб турган телбасиз. Қўпол гапирганим учун узр сўрайман.

– Қаранг-а... Телба... Майли. Рафиқангиз қисматига шерик бўлишни танлабсиз-да, шундай эмасми?

– Бас қилинг! Бу боши берк кўча тинкамни қуритди. Иккимизга ҳам баҳсимиз чексиз давом этиши, аммо бундан бирор натижа чиқмаслиги аниқ-ку.

– Гапимни эшитинг, сэнсэй, сўнгги умидимни узманг. Натижа чиқмаслиги, масалан, мен учун жуда катта ютуқ. Ишонигга мажбур қилиш қийин, бунинг уддасидан чиқмаслик машаққат, аммо топологик муҳаббат... Биз шубҳага етиб келдик, ҳолбуки бевосита шубҳа – ҳақиқат сари эшик. Наҳотки, бизнинг бу эшикдан кириб, олға босишимизга қурбимиз етмаса? Ҳеч қандай боши берк кўча йўқ, бунинг исботи мана, сэнсэй: ҳозиргина сиз мени телба деб атадингиз, бу илгари бўлмаган, келажакда ҳам бўлмайди.

– Агар ҳамма гап шунда бўлса, бунинг бирор янгилиги йўқ... Шунчаки рафиқангиз мени телефонда қўрқитиб юборди.

– Қўйинг, сэнсэй, бунақа тобелик сизга ярашмайди. Қўрқитиб юборди... Мана, сизга боши берк кўча – уни ўзингиз яратасиз. Аммо вақтимиз зиқ, беҳуда гап сотишни йиғиштирайлик. Илтимос, сэнсэй, биринчи бўлиб сиз бошласангиз...

– Нимани бошлай?

– Нимани? Сиз мени телба деб эълон қилдингиз. Мен эса ўз тарафимдан марслик эканлигимда қатъий турибман. Шу тариқа биз бир-бирига зид чизиқлар кесилмайдиган нуқтага эгамиз. Шундай экан, менинг шахсимга аниқлик кирита оладиган бирор нарса бўлиши керак. Сизга, сэнсэй, топологик таҳдидда ўз санъатингизни намойиш этиш имконияти берилипти.

Ҳеч вақони тушунмайман. Суҳбат оҳанги, у йўқ бу йўқ, ўзгарди. Вақтни чўзиш учун сигаретани жўрттага уқувсизлик билан чекишга киришдим, кейин уни эзфиладим. Мени бошлаб чув туширишганини ҳис этардим, аммо бу қандай рўй берганлигини тасаввур қила олмасдим. Ўзимни тамоман йўқотиб қўйгандим. Жирканчли, юраксиз, иродамга қарши илтижоли товуш билан қизиқдим:

– Кечирасиз, бу нима дегани? Сиз тез-тез «топология», «топологик» сўзларини оғзингизга оласиз... Бу соҳада бирор нарсадан хабардор эмасга ўхшайман.

– Бу даврий геометриянинг худди ўзгинаси.

– Афсуски, ўқиганим атиги шартли геометрия билан чегараланган, холос.

– Ундай бўлса, кечирасиз... Тамойили жуда оддий... Лўндагина қилиб, буни «Худди» математикаси деб атаб қўя қолайлик... «Худди одамдек»даги «худди». Эски математика, масалан, крикет¹ йўсини ва крикет коптоги каби буюмлар ўртасида тенглик белгисини қўйишни хаёлига ҳам келтира олмаган. Топологияда эса улар Беттининг бир ўлчамли рақами орқали гомеоморфли сатҳ сифатида аниқланади ва улар ўртасида тенглик белгиси қўйилади. Эҳтимол, бу сизга ажабланарли туюлар, аммо одамларнинг ҳиссий формулалари орасида бунга ўхшашлари кўп учрайди. Бошқа мисолни олайлик. Патир ва буханка нон. Топология учун улар Беттининг бир ўлчамли сонлари бўйича иккига тенг бўлган сатҳлардир. Оддий одам учун патир – у доира ёки бошқачароқ шаклда бўладими – патирлигича қолаверади. Электрон машинада доира шаклидаги патирнинг формуласини таҳлил қилиш осонроқ. Итга эса, масалан, унга патир ёки буханка нон беришадими, у бутунми ёки бўлакланганми – бари бир, асосийси бир хил ундан ёпилган бўлса бас. Топологик ёндашув худди инсоний ёндашувни ёдга солади, шундай эмасми?.. Бошқа томондан, топология туфайли авваллари иккиланишларга олиб борадиган, қандайдир умумий ғоя бўлган «худди» ривожланди ва нозик мантиқий таркибга эга бўлди. Топологиягача бўлган математикада бундай тушунчада таркибнинг ўзи бўлиши мумкин эмасди. Эндиликда «худди» билан ҳазилла-

¹ Крикет (инглизча «cricket» сўзидан) – майсали, овал шаклидаги майдонда йўсин ва копток билан ўйналадиган жамоавий спорт ўйини. Буюк Британия, Канада, Австралия, Янги Зеландия каби мамлакатларда кенг оммалашган.

шиб бўлмайди. Масалан, мен, у туфайли ҳозир росткам кулфатга тушиб қолдим...

– Сиз, яхшиси, аёлларимиз...

– Гапимни охиригача эшитинг... Шундай қилиб, бу икки чизиқ – телба ва марсликни нима бирлаштиради? Қуйидагича топологик тасаввур фикрга келяпти. Миясига ўзини марслик эканлигини қуйиб олган Ердаги телба...

– Бор-йўғи шуми?

– ... ёки миясига худди у Ердаги телба эканлиги қуйилган, ўзи эса миясига марслик эканлигини қуйиб олган марслик...

– Буларнинг ҳаммаси аҳмоқгарчилик! Шундай экан, топологиянғизга бало борми?

– Мен сизга нима дегандим? Бу шу қадар ҳиссий тасаввурни ёдга соладики, лол қолмай иложинг йўқ.

– Буларнинг ҳаммасини фақат ҳиссиёт доирасига сиғдириб бўладими? Уни чексиз давом эттирадиган бўлсак... Миясига ўзини марслик эканлигини қуйиб олган Ердаги телба ёки миясига худди у Ердаги телба эканлиги қуйилган, ўзи эса миясига марслик эканлигини қуйиб олган марслик, Миясига ўзини марслик эканлигини қуйиб олган Ердаги телба ёки миясига худди у Ердаги телба эканлиги қуйилган, ўзи эса миясига марслик эканлигини қуйиб олган марслик...

– Етар. Агар сизнинг топологиянғиз ёрдамида бу калима қайтарилаверса, иш муваффақият билан тушашига умид қилиб бўладими?

– Топологиянинг моҳияти ҳам шунда-да. Агар биз, масалан, дастлабки муайян моделни тайёрлаб олсак, ихтиёрий равишда мураккаб усул билан даврий ҳолатини унга тенг бўлган ҳар қандай топологик шаклга сола оламиз. Биз кўриб чиқаётган ҳолатда олдимизда «миясига ўзини марслик деб қуйиб олган ерлик» таркибий модели турибди. Келинг, бир уриниб кўрайлик ва бундан нима чиқишини билайлик. Ақлдан озган бу ерлик – яъни сизнинг, сэнсэй, тасавву-

рингиздаги мен – аввал бошда бечора омадсиз ким-са бўлган. Афтидан, шунинг учун унда воқеликдан қочишга мойиллик пайдо бўлган. Аммо қочадиган жойнинг ўзи йўқ, кармонида бир мири ҳам йўқ ва у эврилиш хаёлига борган. Кимга айлангани маъқул? Итгами? Қушгами? Ёки тошга айланиб қолсинми? Аммо жисмоний эврилиш фикри ўзига ёқмаган. Узоқ ва уқубатли ўй суришлар натижасида у пировардида тубдан ўзгармасдан эврилиши кераклиги ҳақидаги хулосага келган. Бошқача қилиб айтганда, Худди одамдек бўлсину, айти пайтда одам бўлмасин... Масалан (шу жойда меҳмонининг овози шивирлаш даражасида пасайди), марслик бўлиб қолсин... Ҳа, Худди-одамдек марсликка айлансин... Бизнинг ерлик телбамизнинг топологик эврилиши шу тариқа ниҳоясини топди.

– Нима ҳам дердим, бунга эътироз билдириб бўлмайдиганга ўхшайди...

– Ҳозирча бу моделни «марслик касаллиги» деб атайлик. Қарши эмасмисиз?

– Умуман олганда менга бари бир...

– Ажойиб... Бу ёнига ҳам қўрқмай менга ишонавринг...

Унинг бу сўзлари мени яна ҳадиксиратиб юборди ва яна ноаниқ хавотирни ҳис этдим. У мени яна сездирмасдан кўз илғамас тўрлари билан чирмаганга ўхшарди. У кўзбўямачи ва артист эканлигини билман, уни четлаб ўтишга уринаман, бироқ, марҳамат, мана – яна саҳна олдида қоққан қозиқ бўлиб турибман. Бир вақтлар қайсидир қишлоқ бекатида атторлик молларини харид қилишга даъват қилаётган бақироқни кўрганман. У харидорларни мол харид қилишга гўёки майда тошларни осмонга отиб, уларни иродаси кучи билан ҳавода муаллақ ушлаб тура олиши ҳақидаги бақир-чақирлари билан жалб этаётганди. Меҳмонининг қилиқлари шу ғирт алдамчини эсга соларди. Ахир ҳавода муаллақ туриши мумкин бўлган тошларга қайси аҳмоқ ишонади? Ишонмайди

ва шунинг учун четлаб ўтиб кетмайди. Ишонмайман, ишона олмайман ва ишонишни хоҳламайман. Эътироз ҳисси ортиб боради, сен бепарволик ҳолатидан чиқасан ва ўз кўзинг билан ижрочининг юзи шувут бўлишига гувоҳ бўлишни қўмсайсан, унга эса худди шу керак – саҳнага отилиб чиқади-да олдинда рақсга тушиб кетади. Ҳа, хавотир кучли бўлганлигидан, афтидан, янглишдим, ўзимни ўзим чалдим. Ҳақиқатан ҳам шартларни ва эҳтиёткорликни вазият билан чоғиштириш керак.

– Марҳамат, шундай деса ҳам бўлади. Жуда одадий ҳол, ҳар қадамда учратиш мумкин...

– Энди, сэнсэй, сизга ўқиб берган «Вакил сано»-сига мурожаат қиламиз... – деди у йиқилган рақибга сўнгги зарба беришга тайёргарлик кўраётгандек ваҳимали, сокин оҳангда. Меҳмон қўлғезмани столдан олиб, тиззасига қўйди ва уни тирноқларининг учи билан оҳиста чертди. – Телба ерликнинг таркибий моделини тан олиб, сиз ўз-ўзидан «Вакил саноси» мазмунини ҳам қабул қилдингиз.

– Сиз нимага бир боғдан... бир тоғдан келяпсиз...

– Ундай эмас. Патирнинг ичига қараладиган бўлса ҳам патир патирлигича қолаверади. «Вакил саноси» ва марслик касаллигига дучор бўлганнинг таркиби топология нуқтаи назаридан бир хил.

– Сиз бу шеър ҳақида гапиряпсиз, у нима тўғридалиги эса мутлақо ёдимдан кўтарилади.

– Ҳозир худди шуни тушунтирмақчи бўлиб турувдим. У ўзига хос криптограмма¹ бўлиб, тегишли тушунтириш берилмас, у ҳақда гапиришнинг маъноси йўқ.

– Тушунтирсангиз чакки бўлмасди. Шеърингиздан оғзим очилиб қолгани йўқ, сизга эса, ҳали айтганимдек, ишонишни хоҳламайман.

– Ҳечқиси йўқ, ишонмасангиз ишонманг. Агар менга ишонганингизда бундай сўқмоқлардан турти-

¹ Криптограмма (юнонча «kryptos» – «сирли», «яширин» сўзидан) – матннинг маъносини яшириш маъносида қўлланиладиган махсус белгилар тизими.

ниб юришга ҳожат йўқ эди. Энди сиз билан масха-
рабозлик ўйинини бошлаймиз. Кайфият шўх, марс-
лик касалига чалинганнинг кўзбўямачилигидан кўн-
гил очамиз. Бу нарсада юзим шарм бўлиб қолмайди,
бунини ваъда қилишим мумкин... Кечирасиз, синчков-
лик – фақат одамларга хос бўлган хислат дейишади.
Анави ердаги нарса нима? – у бирдан бармоғи билан
радио олдидаги шиша идишни кўрсатди. – Унда ши-
ринлик сақлайсизми? Ёки ерёнғоқми?

– Йўқ, унга эски чипталарни солиб қўяман. Ни-
майди?

– Бунинг аҳамияти йўқ, мен шунчаки... Аммо ра-
фиқангизга нима бўлди? Тўппа-тўғри Марсга йўл
олмадимикан? Майли, сабр қиламиз. Мен ҳатто аёл-
ларимиз кечикаётганларини маъқуллаймаман. Чунки,
билсангиз, сэнсэй, мен ҳали суҳбатимиз мавзусини
охирига етказганимча йўқ...

16

– Ҳа, мен «Вакил саноси»ни битта у қадар одатий
бўлмаган жойдаги у қадар одатий бўлмаган бино де-
ворларини юваётганимда топиб олганман.

Меҳмоним ҳикоясини тин олмасдан давом этти-
рар, унинг юзида руҳланиб кетадиганларга хос, мен
учун янги ифода пайдо бўлганди... Тиззасидаги қўл-
ёзмани сиқаётган қўллари, стулга суянган ҳимоя-
сиз гардани, гўёки табассум улашарди. Мен ўзимни
ниҳоят тўр билан чирмашга муваффақ бўлганлари-
ни ҳис этардим... Даштга бундай девор қуриш фақат
мени тўрға тушириш учунмикан? Ахир мен... Энди
«лаббай» деб туриш ҳам, ҳақоратлаш ҳам менга вазия-
тнинг соҳиби бўлишга ёрдам бера олмайди. У нима
деяётганини иложи борича аниқ ёзиб олишдан бош-
қа чорам йўқ.

– Бу одатий жой эмасди, – давом этарди меҳмоним,
– айтишим мумкинки, бир руҳий беморлар касалхона-

сидаги палата эди... Нима учун у ерга бориб қолган-лигим, нима учун деворни ювганлигим – бу саволларга жавоб беришни сизнинг тусмолларингизга ҳавола этаман... Аввалига бу ёзувлар эътиборимни тортмади. Бу митти жимжима белгилар телбалардан бирининг ажи-бужиларига ўхшайди деган хаёлга бордим.

Аммо «Ўттиз икки вакил» жумласи... Бу сатрга кўзим тушиши билан фавқулодда изтиробга тушдим. Мен ҳаяжонланиб шеърни қайта ўқиб чиқдим. Ҳа, шубҳага ўрин йўқ эди. Бу «ерлик касали»нинг белгиси бўлмади нима эди?

*Хуфиёна топириқ олган,
Ўттиз икки вакил,
Сўз айтолмай турар лол,
Уларни майна қилишар,
Телбаларнинг совуқ гўрига,
Уриб – туртиб тиқишар.*

Хато бўлиши мумкин эмасди. Ниҳоят қўлимга далиллар тушганди. Ниҳоят, бизга бу қадар шафқатсизлик билан юқаётган «ерлик касали»нинг ҳақиқий сабабини аниқлагандим. Зеро, «Вакил саноси» «марслик хасталиги» билан руҳий беморлар касалхонасига тушиб қолган вакиллардан бирининг номаси эди. Бу даҳшатли эди! «Марслик хасталиги»нинг туб ўзгинаси бўлган «ерлик хасталиги»... Уни «топология неврози» деб атайман, эътирозингиз йўқми? Ва қуйидагини маълум қилишга ижозат берсангиз. «Вакил саноси»нинг муаллифи охир-оқибат ҳақиқий «ерлик хасталиги»га чалинди... яъни Ердаги врачларнинг нуқтаи назаридан «марслик хасталиги»дан соғайиб кетди. Касалхонадан чиқиб, номаълум томонга йўл олди.

Шундай қилиб, жумбоқнинг калити сеҳрли «ўттиз икки» рақамида... Нима учун бу рақам менга шунчалик таъсир қилди? Ҳамма гап шундаки, мен ўттиз учинчи вакил қилиб тайинлангандим ва Ерга «Сано»

муаллифидан кейин келдим. Бу ўттиз иккинчи талабалик йилларимдаёқ дўстим ва қувноқ улфатим бўлган, у ҳозир қаерда эканлиги ва бошидан нима кечаётганлиги ҳақида ўйласам юрагим увишади. У беҳудага жафо чекди деб бўлмайди, албатта. Чунки у қолдирган нома туфайли мен ҳозир ўзимга юклатилган вазифалардан бирини муваффақиятли бажариш имкониятига эга бўлмоқдаман.

Ҳа, бу шубҳасиз. Нома бор, номи мен томонидан ўйлаб топилган бўлса ҳам «топология невроз» ихтиросининг номаси бор... У ана шу ном билан асрлар хотирасида мангу қолади. Шунинг учун ҳам энг муҳим маърузанинг биринчи саҳифасини ана шу шеърга ажратдим. Шараф ва шонни баб-баравар тақсимлаш керак.

Ҳа, бизнинг бу «Худди одамдек» романимиз амалда маърузам ҳисобланади. Бу – мен Марс ҳукумати эътиборига ҳавола қилишни ният қилган маъруза. Унинг биринчи қисми – далилларни баён қилиш ва таҳлил этиш. Иккинчи қисми – зарур тадбирлар режасининг лойиҳаси ва муаллиф фикрининг баёни... Мисол тариқасида қуйидагиларни эшитиб кўришни истамайсизми?

«Марс тақвими бўйича фалон йил, 2/3 мавсуми, давр 6, учинчи кун.

Анжумандан қайтиб келиб, хотиним бошига сабу-кинэни (Изоҳ: ширин хаёллар намойишчиси) қўндириб олгани ва завқ-шавқда эканлигидан хабар топдим. «Гапимни эшит, – дедим унга. – Ўта муҳим янгиликлар бор. Ҳозир ширин хаёлларга фарқ бўлиш вақти эмас».

У жавоб бермади. Шунда мен ортиқча гап-сўз қилмасдан сабу-кинэни ўчириб қўйдим ва бошидаги қалпоқни юлиб олдим. «Нима қияпсан! – бақирди у бўғилиб. – Мени тинч қўй!»

Шундан кейин мени кўздан кечириб, ажабланиб сўради: «Айтганча, нега куппа-кундуз ерлик кийими-

да сайр қилиб юрибсан? Ёки анжуман ўрнига томоша кўргани бордингми?»

«Янглишяпсан, – эътироз билдирдим мен. – Ҳамма гап шундаки, бугунги анжуманда мени топшириқ билан Ерга юборишга қарор қилишди». «Наҳотки?» – ҳайрон қолди хотиним. «Бу ҳали ҳаммаси эмас, – давом этдим мен. – Шунингдек, мен билан сен ҳам кетишингга қарор қилишди». «Тўхта, тўхта... – бақрайганча ваддиради у. – Бироқ Ерни тадқиқ этиш – жуда хавфли дейишади-ку!»

«Бу ҳақда ҳеч ким ҳеч нарса билмайди. Фақат шу нарса маълумки, кейинги ўн йил ичида у ерга ўттиз икки вакил юборилган, аммо улардан бирортаси қайтиб келмаган. Лекин бунга ерликлар айбдор деб ўйламайман. Улар худди бизга ўхшайдилар, шунинг учун уларнинг махлуқ ва ёввойи бўлиб чиқиши мумкин эмас».

«У ҳолда бирор даҳшатли касаллик бўлса-чи?»

«Бунақа назария ҳам бор. Раҳбарият, умуман олганда, буни истисно қилмаяпти. Лекин бу касаллиكنинг табиати ҳақида бирор тахмин йўқ. Уни фақат «ерликлар хасталиги» деб аташга келишиб олинди. Бизнинг топшириққа келганда, у қуйидагилардан иборат. Биринчидан, олдимизга Ерда савдо бека-тимизни ташкил этиш тўғрисида музокара бошлаш вазифаси қўйилган. Менга бу жуда муҳим ва ўта шошилинич эканлигини айтишди, чунки у ерда яқин орада узоққа отиладиган ракета-лар ишга солинган ҳолда ноқонуний безорилик ур-тўполони бошланиши мумкин. Иккинчидан, биз бедарак йўқолган ўттиз икки вакилимиз қаёққа гойиб бўлганлигини аниқлашимиз, шунингдек, одамларни Ерга занжирбанд қилган «ерликлар хасталиги»нинг ҳақиқий табиати-ни аниқлашимиз зарур...»

«Бу менга ёқмаяпти, ҳаммаси жуда таажжубли».

«Бироқ бошқа бир назария ҳам бор – «ерликлар хасталиги»нинг сабаби ерлик аёллар эмиш. Ерлик

аёллар худди марсликлардек, фақат, эҳтимол, сал-пал фарқ қилармишлар. Ҳамма гап ана шу «сал-пал»да эмасмикан? Шу вақтгача биз юборган вакилларнинг ҳаммаси эркак бўлганликларини ёддан чиқармаслик керак».

«Қандай жирканчилик!»

«Мана шунинг учун анжуман ҳамма ҳолатларни ҳисобга олган ҳолда бу сафар жуфтликни – эркак ва аёлни юборишга қарор қилди. Менинг рақамим ўттиз уч, сеники, тегишли равишда, ўттиз тўрт бўлади. Мана ерлик аёл либоси. Кийиб кўр, сенга лойиқмикан».

«Мавсум 2/3, давр 8, биринчи кун.

Салкам бутун бир давр ўтди. Карахт қилиш усули билан япон тилини ўрганиб олдик. Учиш куни келди. Биз хотиним билан тирик мавжудотларни мажбурий етказиш транспозитори (Изоҳ: тирик мавжудотларни қабул қилиб олиш бекатлари бўлмаган жойларга етказишга мўлжалланган махсус мослама) кабинасидаги жойларни эгалладик.

Назоратчи аппаратурани сошлаш бошланганлигини эълон қилди, бу вақтда экранда борадиган манзилимиз тасвири пайдо бўлди.

«Ер... – деди назоратчи. – Токио, Япониянинг пойтахти... Кеч тун... Бошланғич мактаб ҳовлиси, атрофда бирор тирик жон йўқ... Халақит берадиган деярли ҳеч бир нарса йўқ, хавфсиз жой танланган. Дайди ит каби бирор нарса билан тўқнашиш эҳтимолини истисно этиш учун қўниш жойи тупроқ сатҳидан саксон сантиметрга кўтарилган... Бунга ёдда тутинг, эҳтиёт бўлинг, йиқилиб тушманг... Уч дақиқа қолди. Умид қилманки, ҳеч нарсани ёддан чиқармагансиз...»

Унутадиган нарсанинг ўзи йўқ. Марс манзаралари туширилган бир даста сураат ва баъзи бир шахсий буюмлар. Ва яна япон иеналари. Айтишадикки, Ерда пул ёрдамида ҳар қандай муаммони ҳал қилса бўларкан.

Қизил чироқ ёниб, гравитацияга¹ қарши қурилма (Изоҳ: гравитацияга қарши қурилма ихтиро этилгун-

¹ Гравитация (лотинча «gravitas» – «оғирлик» сўзидан) – тортиш.

га қадар гравитация кучи таъсирида соф минерал жисмларни фақат транспозиция қилиш мумкин эди. Тирик мавжудотлар эса кучли босим остида қолиб, бу уларнинг ички организмида қон қўйилиши ва ёриқлар пайдо бўлишига олиб келарди. Нолдан меъ-ёргача ва тескарисига бир лаҳзалик гравитация сак-рашлари космик ракеталар учираётган пайтдаги каби оқибатларга олиб келарди. Гравитацияга қар-ши ёстиқ ихтиро этилгандан сўнг эса ҳатто Плутон-га янги тухумларни ўз ҳолидек етказиш имконияти пайдо бўлди) ишга тушганлигини кўрсатди.

Гравитация деярли нолга тушиб қолди ва дақиқа-лар санашга ўтилди. Хотиним «Ўзимни ёмон ҳис этяпман...» деб ингради. Унга беш миллиграммли бензоциазепин аралашмаси суюқлиги киритилди.

Ўн сония қолди... Ниҳоят вақт бўйича силжиш бош-ланди (Изоҳ: транспозиция вақтнинг дискретлиги¹ та-мойилига асосланган. Вақт узлуксиз эмас. Бу ижобий йўналишдан салбий йўналишга ва тескарисига уйғун ҳаракатда бўлган оддий, ўзига хос қувват тўлқини-дир. Одатдаги шароитларда йўналишларнинг ҳар би-рига ўз воқеликлари мувофиқ бўлади, бунда ижобий йўналишга бизнинг воқелигимиз, салбий йўналишга эса муайян воқеликнинг акси мос тушади. Шунинг учун ҳам бизнинг воқелигимизга мансуб кузатувчи учун вақт узлуксиз бўлиб туюлади. Вақт тўлқинлари модда тўлқинларига нисбатан беқарорроқ. Модда тўлқинлари ёруғлик тезлигига етгунга қадар барқа-рорлигини сақлаб қолади, кўп ўлчовли вақт тўлқин-лари эса нисбатан осонлик билан беқарорлашади; бунда улар даврийлигини ўзгартирадилар ва дав-рийликда модда тўлқинларига нисбатан орқада қо-лиш ҳолатлари бўлади. Ана шундай ҳолларда оддий зарраларнинг пайдо бўлиши ва парчаланиши рўй беради. Транспозитор даврийликда силжишни сунъ-

¹ Дискретлик (лотинча «discretus» – «бўлинган», «узилган» сўз-ларидан) – узилиш, давомийликка қарама-қарши қўйилади.

ий равишда яратишга мўлжалланган қурилмадир. Бу силжиш билан янгитдан бир-бирига мос тушиш оралиғида вақтнинг ўзига хос туйнути пайдо бўлади. Буни ҳисоблаб чиқиш қийин эмас. Силжишлар орасидаги бу туйнукка жойлаштирилган моддий жисм маконда бир онда хоҳлаган жойга етказилиши мумкин. Айтганча, «бир онда» дейилиши бир оз мавҳумроқ. Вақт тўлқинларининг ўзида вақт ўтмайди ва транспозицияга ёруғлик тезлигидан ҳам юқори тезликдаги ҳаракатланиш сифатида қараш табиийроқдир).

Силжиш тезлиги тобора ортмоқда. Хотиним «Ўзимни ёмон ҳис этяпман...» деб инграшда давом этяпти. Иккаламизнинг ҳам саёҳат қилишга тоқатимиз йўқ, агар одатдаги бир бекатдан иккинчисига ўтишни ҳисобга олмаганда, мажбурий транспозицияга хос бўлган вақт бўйича силжиш тажрибасига эга эмасмиз, транспозиция бизда гўё юрагингни кир ювиш тахтасида эзфилаётгандек ҳис пайдо қилади. Ортиқча чидай олмаймиз. Менга таналаримиз худди бузуқ телевизор экрандаги тасвирга ўхшаб тасмаларга бўлақлангандек туюлмоқда.

Қизил, кўк, яшил чироқларнинг липилаши, сонияларни санаётган назоратчининг овози – ҳаммаси лаҳза эшиги ортидаги зулматда ғойиб бўлди, сингиб кетди. Ва биз бир-биримизнинг қўлимизни ушлаган ҳолда бошланғич мактаб ҳовлисига шалооп этиб тушдик. Танамизга тушаётган оғирлик тасаввур доирасидан ташқарида. Кайфиятимиз тепага шиддат билан кўтарилаётган тезюрар лифтдагидек. Биз дарҳол мушақларга куч берадиган эритмани ичамиз.

Қанчалик таажжубланарли бўлмасин, қилт этган шабада йўқ. Айрим олимларимизнинг гўё Ер – буҳронлар сайёраси деганлари хато эканлиги ошкор бўлди (Изоҳ: Ернинг суратларида деярли ҳамиша улкан сув тўлқинлари кўриниб туради, шу сабабли ушбу сайёрада доимо шиддатли шамол эсади деган ҳовлиқма хулоса чиқарилган). Ердаги тун осуда эди.

«Сассиқни қара-я!» – ҳайқирди хотиним бурни-ни қисар экан. Эҳтимол, бу биз кўп бор эшитган, аммо, очигини айтганда, қўламсалиги сезилиб турган «хушбўй Ернинг ифори» бўлса керак. Бу тупроқда чувалчанлар, қумурсқалар ва бошқа жонзотлар, шунингдек беҳисоб тупроқ бактериялари чиқиндилари мўллигидан далолат бериб турарди. Ерда сайр қилиб келгач, дарҳол қўлни ювиш ва томоқни чайиш зарур...»

17

– Бир дақиқа тин олинг, – муқаррар галаба нашидасини суриш иштиёқида жўрттага эзғиланиб дедим мен. Ичи қораликдан тилим эшиларди. Меҳмонимнинг хариталари кифтимда тургандек эди. – Мен томондан ҳикоянгизни, яна айни қизиқ жойида бўлиш одобдан эмас, албатта, лекин... Тушунинг, бу кундалигингизга, афсуски, ишониш жуда қийин... Афтидан, ўзингиз ҳам ишонишимга умид қилмаган бўлсангиз керак... Билсангиз, зиддиятлар. Ҳа, буни зиддиятлар деб атай қолайлик. Бу кундалигингизда туб, ҳеч нима билан оқланмайдиган зиддият бор. Сезишимча, кундалик япон тилида битилган. Аммо нима учун? Агар сиз уни Марс ҳукуматига мўлжаллаб ёзган бўлсангиз, бирданига уни марсча битиш табиийроқ эмасмиди? Ёки, эҳтимол, марсликларнинг умуман ўз тиллари йўқдир?

Меҳмоним лабини дўрттайтириб, қўлёзмасини яширмоқчи бўлгандек яшин тезлигида ҳаракатини қилди, аммо дарҳол ўзини қўлига олди. Юзи олдида ўрта бармоғини кўрсатиб, шодон бидирлаб кетди:

– Атитобити кути ратта кутибири бири абиратти битикути биридакунорэти кути...

Бу гўлдирашни аниқ ифода этганлигимга кафолат бера олмайман, бироқ у шундай – ёқимли тилёғламлиқ билан шивирларди. Мен бақрайиб қолгандим, у эса кўзини қисиб, япон тилида давом этди:

– Бу – марсча «Билишимча, бу сизни жуда ташвишга соляпти» деган жумла. Матни маҳаллий тилда битишимга келсак, маърузам – махфий. У японча ёзилгани учун ҳамма буни «марс хасталиги»га дучор бўлган телбанинг алаҳдаши деб қабул қилади ва унга аҳамият бермайди. Аҳмоқлик қилиб, марсча ёзганимда, қўлёзма дарҳол кўзга ташланган бўларди. Тиллар айнанлаштиришга мойил, бу қўлёзмани электрон машинада ўгириш – оддий иш. Майли, дум кўзга ташлана қолсин, асосийси – бошнинг пинҳонлиги.

– Ҳўп, сиз айтгандай бўла қолсин, – дедим яна мўлжални хато олганимдан жаҳдим чиқиб. – Лекин сиз худди шундан манфаатдорсиз-ку. Сиз бу ерга биз, ерликларни Марсда аҳоли яшашини тан олишга мажбур қилиш учун махсус келгансиз-ку.

Унинг юзи яна ниқоб кийиб олгандек бўлди. Менга юзининг териси суякка ёпишиб қолганга ўхшаб кетди.

– Биз – урушқоқ ирқ эмасмиз, – тундлашиб деди у. – Биз бошқа халқларга, биринчи навбатда, худди ўзимиздек бўлган ерликларга бирор зиён етказмасликка астойдил интиламиз...

– Сиз нимани назарда тутяпсиз?

– Бу нарса махфий бўлганлиги учун у ҳақда оғиз оча олмайман, лекин... Сиз, масалан, қуйидаги ҳолатни тасаввур қилиб кўринг. Токиога ҳушсизлантириш санъатини эгаллаган хуфиёна жангари ташкилот аъзолари тўпланган ва бир вақтда ишга киришиш учун буйруқни кутишяпти, аммо уларни фош этишнинг мутлақо имконияти йўқ. Бу нимага олиб келади?

– Марсликларда бундай режалар бўлиши эҳтимолдан холидир?

– Албатта. Ва яна жангариларнинг бу гуруҳи олган топшириқ, айтайлик, бутун аҳолини бир вақтнинг ўзида аксиртириш ёки хомуш торттириш эканлигини тасаввур қилиб кўринг.

– Мана буниси – гирт бўлмағур нарса!

– Ошиқманг, ахир гап улар нима қилмоқчи бўлганларида эмас. Гап шундаки, одамлар улар орасида, ўзлари билан ёнма-ён, қўлга тушмайдиган ва ўзларидан фарқ қилмайдиган жангарилар борлигидан хабар топишлари билан бир-бирларига ишонмай қўядилар, бир-бирларини фош қилишни бошлайдилар, бир-бирларига туҳмат қилишга киришадилар ва охир-оқибат бутун мамлакат яширин полициянинг ҳақиқий уясига айланади. Пировард натижада бутун мамлакат кимдир аксириши билан қурт кемирган дарахтдек қулайди. Биз марсликлар худди одамлар эканлигини тан олсак, ерликларнинг муқаррар ўз-ўзини заҳарлашларига даҳдор бўлишимиз мумкин.

– Бу ҳолда нима учун мени сафсатангизни тинглашга мажбур қияпсиз? Сиз биз учун хавфли эканлигингизни билар экансиз, бундай гап сотмасдан бу ердан тезроқ, батамом туёғингизни шиқиллатмайсизми?

– Йўқ, бунинг иложи йўқ. Мен топшириқ олганлигимни унутманг. Мен савдо шартномаси тузиш учун мавжуд барча имкониятларни ишга солиб бўлмагунимча қайтиб кета олмайман.

– Тушунмаяпман. Ҳозиргина сиз билан алоқа ўрнатиш бизга зарар келтиришини уқтирмаётганмидингиз.

– Бўлмасам-чи. Бунинг икки йўли бор. Биринчиси: Японияни Марс иттифоқига қўшиб олиш. Шу тариқа японлар худди марсликларга ўхшаб қолмасдан, ҳақиқий марсликларга айланадилар.

– Бемаънилиқ. Бу босқинчилик-ку!

– Сиз шундай дейишингизни билардим ва гапингизга қўшиламан. – У кеккайиб, кўзини қисди, сўнг йўталиб, давом этди: – Бу муаммони ҳал этишнинг бошқа йўли ҳам бор... У шундан иборатки, биз умуман саҳнага чиқмаймиз ва ўзимизнинг ерлик вакилимиз орқали иш юритамиз. Биз марсликлар Худди одамдек тушунчасининг тескарисига амал қиламиз. Бу бемаънилиқ, бунга қўшиламан, бироқ ҳаммаси

умумий манзаранинг дилбар ва хайрли хаёлийлиги билан ўзини оқлайди. Ғарб – бу Ғарб, Шарқ – бу Шарқ, ҳамма тинч ухлайвериши мумкин. Ҳеч кимда ҳеч қандай эътироз йўқ, тўғрими? Ва шу жойда биз асосий масалага етиб келдик. Сиздан, сэнсэй, Марс ҳукуматининг вакили лавозимига рози бўлишингизни илтимос қилсам бўладими?

– Беҳуда гап. Бу асло менга тўғри келмайди. Сиз одам танлашда адашибсиз.

– Марс билан савдо-сотиқнинг истиқболлари чексиз, ишга киришинингиз билан буни ўзингиз тушуниб етасиз. Мукофот масаласига келсак, сэнсэй, уни радио эшиттиришлари, қўлёзмалар ва шу кабилар учун тўланадиган сариқ чақалар билан мутлақо солиштириб бўлмайди.

– Шунга қарамасдан, танлашда адашгансиз. Бундай вазифалар учун ажойиб мутахассисларни ташқи ишлар вазирлиги ёки ташқи савдо алоқалари вазирлиги каби жойлардан топа оласиз.

– У ерларда бўлганман. Ҳеч нарсадан хабарим йўқ, қалбим бизнинг «худди» дўстлик ва ўзаро англашув гарови эканлиги ҳақидаги анойилик билан тўлиб-тошган пайтларда бўлганман. Ва ҳамма жойда эшик оғаларининг муштларига дуч келганман. Эшик оғасининг хорижий ҳукумат вакилини дўппослагани дипломатик муносабатларни узиш учун кифоя қилади...

– Менга ортиқча баҳо берганингиздан афсусданман. Мен ҳам сал бўлмаса сизни дўппосламоқчи бўлгандим, бундан ташқари сизга ишонмайман ва ҳеч қачон ишона олмайман.

– Тўхтанг, нима деяпсиз...

– Фақат муносабатларимизни аниқламайлик. Сиз ҳамма вақт ожизлигимдан фойдаланяпсиз. Сиз билан умумий тил топишиш учун жон-жаҳдим билан ҳаракат қилганлигимни билсангиз эди...

– Бўлмасам-чи, бўлмасам-чи... Сиз жон-жаҳдингиз билан менга ишонмасликка уриндингиз. Буни сезмаслигимнинг асло иложи йўқ эди. Тушунсангиз-чи, агар менга шунчаки бухгалтер-эксперт ёки устаси фаранг ҳисобчи керак бўлганида, бу муаммони аллақачон пул ёрдамида ҳал этган бўлардим. Лекин мен қандай қилиб бўлса ҳам бутун бошли сайёранинг вакилини топишим зарур! Вазиятни топологик баҳолашга қодир бўлган одамни! У, табиийки, ўзини худди марсликдек ҳис этиши керак. Ҳамма гап ана шундай англаш сифатида. Яна бир ўйлаб кўринг. Умид қилишимча, ҳар ҳолда тўғонингизда нина учидек бўлса ҳам тешик пайдо қила олдим. Қундаликни ўқишни давом эттирамизми?

– Бир оз тўхтаб турунг Сизга яна икки оғиз сўзим бор.

Ўзимга имкони борича ҳужумкор тус бердим. Лекин қалбим тубида бу масала ҳақида гапириш истаги унчалик йўқ эди. Вақт тўлқинлари, модда тўлқинлари – чакки тўқилмаганди ва касбий рашк ҳиссидан ўзимни тизгинлай олмадим. Бу – ғирт ёлғон эканлигига шубҳам йўқ эди, албатта. Меҳмоним бу атамаларни жуда табиий ҳолда қалаштириб ташлагани ишончимга зиғирча ҳам путур етказмаганди. Рўпарамда ё ҳийлакор телба, ё телба ҳийлакор турарди. Аммо бу билан унинг алдамчиликда чинакамига тенги йўқ уста эканлигини сукут сақлаб тан олаётгандим. Ёлғонни йўл-йўлакай бу қадар батартиб ва силлиқ тўқиш ҳамманинг ҳам қўлидан кела бермайди. Агар марслик хасталигига учраган бу беморни фош қилсам, менга ҳужум қилади, бунинг устига бу нафсониятимга оғир ботади... Шунинг учун шу шартмикан?

– Қулоғим сизда, сэнсэй. Бир нима демоқчимидингиз?

– Қундалигингиздаги изоҳлар хусусида. Тушунишимча, Марсдаги ҳукуматингиз учун бу транзисторлар ва бошқа нарсалар икки карра икки дегандек

нарсалар экан. Агар маъруза ерлик учун ёзилган бўлса, уларга изоҳ бериш Буддага ваъз ўқиш билан баробар. Сиз марслик хасталигидан қанчалик азоб тортманг, ерликнинг думи қаердадир кўриниб қолади. Ҳамдардигимни қабул этгайсиз. Биласизми, аҳмоқ қилиш санъати ҳар ҳолда баъзи кўникмаларни талаб этади.

Аmmo мехмоним тап тортмасди. У ҳеч нарса бўлмагандек деди:

– Изоҳлар сизга, сэнсэй, мўлжалланганди, албатта. Чунки сиз – ерликсиз, бироқ Марс вакили бўлсангиз, ярим марсликка айланасиз. Сизни ҳукумат хизмати-га тайинлашгандан кейин эса, бошлиғимиз бўласиз ва шунинг учун...

Ҳар гал шундай бўлади. У «Чап беришни хоҳловчилар учун – ҳамма нарса» ихтисослаштирилган магазини очганида савдоси жуда бароридан келган бўларди. Мен саҳрода сароблардан тинкаси қуриган йўловчидек ниҳоятда чарчоқ ҳис этдим, ҳаммасига тупуриб, узала тушиб ётиб олиш истаги туғилди ва дедим:

– Ҳа майли, тушунарли... Айтинг-чи... Мана бу гапингиз: «Дискретли вақт тамойили»... У қаердан пайдо бўлди?.. Сиз уни қаердан қазиб олдингиз?

– Бизнинг Марс институтлари учун қайсидир ўқув қўлланмасидан...

Асаб тизимимнинг қаеридадир қисқа тутатиш рўй берди. Куйган нарса ҳиди сезилди. Ҳиссиётларим вольтметри стрелкаси сакраб кетди.

– Қўлёзмангиз жуда антиқа-да. Ҳеч тушуна олма-япман: уни бола ёзганмикан ёки ҳазилкаш. Биринчидан, унда қиёфа тасвирланишига оид бирор нарса йўқ. Адабиёт муаллиф қиёфасини акс эттиради дейишади, асарингиз эса сизни ишониб бўлмайдиган кимсадек тўла-тўқис фош этади.

– Шундай денг? – у кўзини қисди, лабини ялади ва мамнун оҳангда давом этди: – Аслини олганда

бу... Рости, менга ноқулайроқ... истасангиз мен бир машхур романчининг услубига тақлид қилишга интиландим...

Энди асабларимдаги барча ҳимоя қопламалари тутаб кетди. Теридаги аланга шуъласи жуғрофия харитаси каби нақш ҳосил қилиб, кенгайиб борарди. Бу яраларимни қанчалик жаҳл билан қашласам, рақибим учун шунча заиф жойларимни очишимни билардим, лекин қашламасликнинг иложи йўқ эди.

– Яхши, бир масалада ён боса қолайлик, айтайлик, сиз, таъкидлашингизча, ҳақиқатан ҳам ночор аҳволга тушиб қолгансиз. Аммо сиз доимо ўзингизнинг заиф томонларингизни пеш қилишингиз, масалан, сиз – Худди одамдек эканлигингизни қайта-қайта такрорлашингиз тажжубланарли эмасми? Нима учун сиз ҳамиша зорланасиз? Нима учун ишончлироқ далиллар келтирмайсиз? Наҳотки, сиз тақдим қила олишингиз мумкин бўлган ягона нарса – танангиз бўлса? Биз, масалан, чет элга саёҳатга чиқадиган бўлсак, ҳамма вақт қандай совғаларни олиб кетиш ҳақида бош қотирамиз. Кундалик зарурат буюмлари қанчалар оддий бўлмасин, уларда буларни яратганлар маданияти белгиси қолади. Бу белгилар ҳар бир мамлакатда ўзига хос. Табиийки, сиз ҳам йўлга отланишдан аввал бунинг ғамини еб қўйган бўлсангиз керак.

– Бу худди шундай бўлганди, албатта... – У мўмин-қобил боладек нигоҳини четга олди ва бурнини ишқалар экан, давом этди: – Шахсимизни тасдиқлашнинг энг осон йўли – сизларга транспорт воситамизни кўрсатиш бўларди. Лекин, афсуски, бизнинг транспорт воситамиз – қабул қилувчи бекат билан жиҳозланмаган мажбурий транспозитордир. Мен сизларга уни кўрсатган бўлардим, бироқ транспозитор қиёфага ҳам, шаклга ҳам эга эмас. Мен бу масалани кўмита билан муҳокама қилганман, биз ўзимиз билан айрим буюмларни олгандик, лекин бу беҳуда

экан. Нима десангиз деяверинг, аммо ерликлар – жуда уддабуро, улар ҳатто қалбаки пул ясашни ҳам боғлашади. Очигини айтганда бундан ҳайратга тушдим. Биздаги ҳамма нарса – тугмачали сув қувури жўмраклари, электр уқалаш асбоблари, янги урфга кирган стуллар, аёлларнинг юқори қисми очиқ чўмилиш кийимлари – буларнинг барчаси сизларда ҳам бор...

– Тилга олган бу нарсаларингизнинг ҳаммаси Марсда ҳам худди шундайми?

– Аввалига мен ҳам бу тасодифий ўхшашлик деб ўйлагандим. Бироқ ўхшашлик фақат шаклда экан, фойдаланиш усули эса сизда мутлақо бошқача. Масалан, тугмачали сув қувури жўмраклари Марсда почта маркаларини тангаларга майдалаш автомати вазифасини ўтайди. Биринчи бор қайсидир универмаг ҳожатхонасига кириб, тугмачали жўмраклар қаторлашиб турганини кўрганимда ҳайратга тушганим эсимда. Электр уқалаш асбоби бизда энг оммабоп муסיқа асбоби, юқориси очиқ чўмилиш кийимлари – ҳаво ўтказмайдиган костюм остида кийиладиган ич кўйлақдир. Стуллар Марсда ҳам стул вазифасини ўтайди, лекин сизнинг энг янги «кяся» урфли буюмингиз тусмоллаб кўришимга қараганда, тортиш кучи кам бўлганда Марс талабларига тўла жавоб беради. Бу масалани ўрганиб чиқиб, ана шу нусха буюмлар сизда кейинги ўн йил давомида пайдо бўлганидан оғзим очилиб қолди. Бунда шуни ёдда тутиш керакки, худди ўн йил аввал Ерга менинг буюк ўтмишдошим, биринчи рақамли вакилимиз келганди.

– Ўшандан буён Марс вакиллари ҳар йили Ерга учтадан келиб, бизга Марс буюмлари намуналарини келтиришганми?

– Сизнинг, сэнсэй, бу сурбетларча ҳамлангизга жавоб қайтармайман. Айтганча, менинг ёнимда ҳам камтарона намуна бор... Кўрасизми? Уни ўзим билан олганимда ишончим комил эди... Ҳа, мана у... Хўш, таассуротлар қандай?

У портфелидан гугурт қутисидек келадиган оддий ўйинчоқ автомобилни олиб, столга қўйди.

– Билишимча, бу оддий пластмасса ўйинчоқ, – дедим мен.

– Мутлақо... Бу – «Той арт»¹ ўйинчоқлар мактаби усталари томонидан яратилган ҳақиқий санъат асариди. Бу мактаб объекти – ҳақиқий ҳаётдан ўрин олиши мумкин бўлмаган нарсалардир. Масалан, бу нодир асарга «Турмуш даҳшати» номи берилган. Агар ўйинчоқ мактаби усталари бу шунчаки пластмасса ўйинчоқ эканлигини эшитганларида даҳшатдан касал бўлиб қолардилар.

– Яхшиси, ҳақиқий марсча пластмасса ўйинчоқларини олиб келсангиз бўларкан...

– Афсус, ўйинчоқлар ҳаёлимга келмабди. Энди бу нарсага қаранг. Тушунаман, бундан бир наф чиқмас керак, ҳар ҳолда...

У иккиланмасдан бурчаклари ишқаланган, катталиги ташрифномадек оқ-қора суратни узатди. Ҳа, сурат шу қадар оддий эдики, дарҳол у нималигини англаб етмадим.

– Ижозатингиз билан... Бу оддий телефон будкаси-ю...

– Ҳақиқатан ҳам, афсуски, жуда ўхшаш, бироқ бу мутлақо бошқа нарса. Кўриб турганингиз – Марс цивилизациясининг асоси деб аталишга тўла ҳуқуқи бўлган транспозиция бекати. Бундай кўринишни ҳам сизлар кўчириб олгансизлар.

– Лекин унинг ичкарасида чинакам телефон апаратини кўриб турибман-ку.

– Ваҳимали, тўғрими?.. Бунинг устига ундан худди сизлардагидек фойдаланишади... Гўшакни кўтаришади, рақамларни теришади, керакли бекатни чақиришади ва у бўш эканлигига ишонч ҳосил қилгач, ўнгдаги тирқишга танга суқишади. Гравитацияга қарши мослама ишга тушади, қўнғироқ чалина-

¹ «Той арт» (инглизча «Toy art») – бадий ўйинчоқ.

ди... ва шу заҳотиёқ буюртма берган бекатингизда пайдо бўласиз.

Менга узатган иккинчи сурати қайсидир илмий-фантастик фильм кадрларини ёдга соларди. Бу фильмни кўргандайман. Ижоди ўғирланган режиссёр хусусида жавраш, афтидан, аҳмоқлик бўларди ва мен биринчи бўлиб зарба беришга қарор қилдим.

– Ерликларнинг қалбакиликка мойиллиги ҳақида бошқа гапирмай қўя қолайлик. Лекин нусха олиншини тасаввур қилиб бўлмайдиган нарсалар ҳам бор-ку.

– Масалан?

– Масалан, марслик итлар, марслик қушлар, марслик чўчқалар... ва бошқа тирик мавжудотлар... Улар ҳам худди бизникидек дея олмайсиз-ку!

– Сиз менга хушомадгўйлик қиляпсиз.

– Майли, сиз ўзингиз билан чўчқани олиб келмасиз. Лекин қумурсқалар намуналари-чи? Ёки улар ҳам сиз учун жуда оғир юк бўлдими?

– Ростини айтганда улар бизда йўқ.

– Йўқ?

– Ахир биз туб марсликлар эмасмиз. Сизга яхши маълум, Марсда сув жуда кам ва у ердаги шароитлар ҳайвонот дунёсининг ривожланиши учун у қадар мақбул эмас. Биз Марсга етти авлод илгари қайсидир юлдуздан кўчиб ўтганмиз. Ўша вақтда биз ўзимиз билан бирор тирик мавжудот олмаганмиз, фақат одамлар кўчиб ўтган. Ўша пайтдаёқ биз нефтдан сунъий равишда оқсил олиш усулини ўйлаб топгандик, шунинг учун уй ҳайвонларини боқишга ҳожат йўқ эди. Афтидан, гулларни ўзимиз билан олишимиз керакми ёки йўқми, шу тўғрида баҳс бўлганди...

– Мана шу жойда ниҳоят қўлга тушдингиз. Оқсилни сунъий йўл билан олиш – бунисига чидаса бўлади дейлик, бироқ хом ашёни қаердан олгансиз, сизда нефть қаёқдан пайдо бўлди?

– Тўппа-тўғри, – ғудурлади меҳмоним. У кифтларини тиззалари орасига суқиб, олди ва ортига чай-

қала бошлади. – Лекин сиз томонингиздан ўта беил-тифотлилик, сэнсэй... бу қадар қаҳр... Бу энг заиф жойга зарба!

– Сизга аҳмоқ қилиш муайян санъатни талаб этади деб айтгандим-ку.

18

Зарба болаб берилди. Афтидан, уни бари бир яксон қилдим. Меҳмонимга лотерея чиптасига ютуқ чиқмаган одамдек қараб турибману томоғимга ғазаб ачиниш билан айқаш-уйқаш бўлган беҳузур кулги тиқилади. Шафқатсиз ҳўрлашлар ҳисобига эришилган ғалаба оғизда нохуш таъм қолдирган. Бор-йўғи уриб ўлдирилган пашшани супуриб чиқариш билан якун топадиган бўлган бесамар ёқалашиш бўлди. Бироқ ғолиб танти бўлиши керак: супуришдан аввал мағлуб бўлганни сигарета билан сийлаш даркор.

Аммо у сигаретадан воз кечди. Кифтларини тиззалари орасига суққан ҳолда чайқалишни давом эттирар экан, ўзини оқламоқчи бўлгандек қулоққа аранг эшитиладиган тарзда шипшитди:

– Аҳмоқ қилиш нимаси... Ҳеч ҳамда... Шунчаки, бетга айтадиган нарсалар бор, айтмайдиганлари ҳам бор...

– Сиздан тортиниб нима қиламан? – эътироз билдирдим шифтга тутун бурқситарканман. Ўзи пиширган ошни ўзи қандай ичишини томоша қилиш завқида хаёлан қўлларимни бир-бирига ишқалардим. Тўсатдан у кулиб юборди ва шошилганча гапга тушди:

– Чиндан ҳам нимадан тортинамиз? Агар сиз, сэнсэй, мен билан бир умр дўст бўлиб қоладиган бўлсангиз, қўнглингизга келганини гапираверишингиз мумкин. Шундай қилиб... Бу мажбурий транспозитор... Биласизми, у қайтишга ҳам хизмат қилади. Ойда бир марта муайян жойда белгиланган соатда вақт туйнути

очишиб, бизни кутади. Агар шундай бўлмаганда, бекат қурилгунга қадар бу ерда биз ўзимизни сургундагидек ҳис этардик. Шундай қилиб... мажбурий транспозиторнинг қайтиш имкониятидан фойдаланиб... Хуллас, сиз, сэнсэй, тушундингиз, тўғрими?

– Ўғирлик билан шуғулланасизми?

– Бунга қандай қарашга боғлиқ. Ахир биз фойдали қазилмаларни қуруқликда, ҳеч кимга қарашли бўлмаган акваториялардан оламиз, улар ҳеч кимнинг мулки эмас. Бундан ташқари биз муайян ҳароратдаги ҳаво, денгиз суви ва Антарктикадан бир оз муз оламиз. Буни ўғирлик деб атаб бўладими, нима дейсиз? Агар хоҳласангиз, ҳозирнинг ўзида биз жуда қонуний асосда иш кўраётганимизни исботлаб беришим мумкин... Айтганча, агар ҳукуватимиз сизларнинг барча мамлакатларингиз билан расмий савдо битимлари тузишга муваффақ бўлса, у бу ерда олинган сув ва ҳаво қийматини тўла қоплашга тайёр. Буни ўзимни мўминқобил боладек қилиб кўрсатиш учун айтаётганим йўқ. Бизнинг моддий манфаатларимиз – бу ўз-ўзидан тушунарли... Аммо сиз бир дақиқа тасаввур қилиб кўринг: ерликлар ҳозирги вазиятда Марсга қўндилар. Энди «топологик асаб касаллиги»га чалиниш – уларнинг навбати, энди уларни майна қилиб, телбалар учун мўлжалланган мозорга ҳайдайдилар. Шундай экан, бу – инсонпарварлик муаммоси. Биз уни ҳисобга олмаслигимиз мумкин эмас. Ҳозирги вазиятда биз ё Марсни тарк этиб, ватандошларингиз кўз ўнгида ғойиб бўлишимиз, ё барча воситалар билан ракеталарингиз қўнишига халақит беришимиз керак бўлади. Ерликлар билан марсликлар ўртасида бетартиб алоқаларнинг зиёни очиқ-ойдин кўриниб турибди. Ҳозирги вақтда сайёраларимиз ўртасида шартнома имзолаш моддий ва маънавий нуқтаи назардан ҳаётий заруратга айланган. Лўнда қилиб айтганда, масала қуйидагича: сайёраларимиздаги вакилларнинг роли нақадар катта бўлади? Агар сиз,

сэнсэй, Марс вакили бўлсангиз, бунинг хавфсирай-
диган жойи йўқ, бу билан ўзингизни камситмайсиз.
Аксинча, ҳар икки сайёрада сизни буюк инсон сифа-
тида ҳурмат қилишади. Шунинг учун, сэнсэй, рози
бўлишингизга умид қиламан.

Шу тариқа, кўз очиб-юммасдан нимадан бошла-
ган бўлсак, ўша ерга қайтиб келдик. Фақат бу сафар
унинг суҳбатни яроқсиз пластинканинг бир жойда
айланавериши каби ҳолатга олиб келган хиралиги
менда заҳарланган қумурсқа сингари ҳис уйғотди.
Бу қумурсқа аллақачон нобуд бўлиши керак эди, у
эса тинимсиз сакрайверади, визиллайди, рақибига
ташланади. Бир зум розилик бериб, бу билан янги
аҳмоқона найрангларга изн бераман ва оддий тел-
бадан рақсга тушаётган жиннига айланаман деган
ўйга келдим... Қани энди шишган бурнини тишла-
ринг билан ғажисанг – доим олазарақ кўзлари пешо-
насига чиқиб кетарди!.. Ёки бу ҳадеб баланд-пастга
асабий ситанадиган ўйдим-чуқур ияги... Қани қў-
лимдан келса! Ич-ичимдан эзилганимни ҳам яшириб
ўтирмасдан дедим:

– Радиони ёқсакмикан. Балким, ракета ҳақида би-
рор янгиликни хабар қилишар...

– Янгилик? – ҳақоратлангандек қичқириб юбор-
ди у. – Қандай янгилик бўлиши мумкин? Бу режанинг
охири вой. Агар ракета қўнадиган жойда диққат-
га сазовор бирор нарса бўлса у ерга ё атом бомбаси
ташлаган, ё ҳаммани шошилинч кўчириб кетишган.
Ҳар қандай ҳолда ҳам ракета фақат яп-яйдоқ, қизил
темир тус саҳро манзараси тасвирини узатади.

Шундан сўнг бир нарса ёдига тушгандек, соатига
қаради.

– Нима, ҳозир янгилик эшиттиришлари керакми?

Мен ҳам беихтиёр соатимга қарадим ва бирдан
ҳақиқий вақт ҳисси гўё тўғонни ўпириб, тоғ шарша-
расидек устимга қуйилди. Хотинимдан ҳадик оҳиста
бошини кўтарди ва томоғимдан тутди.

– Нима гап? Қирқ дақиқа ўтдими?

– Тўппа-тўғри. Агар биз қўлёзманинг қанча жойини ўқиб бўлганимизни эътиборга оладиган бўлсак – жуда кўп.

«Ҳаммаси сен сабабли», – ғазаб билан хаёлимдан ўтказдим. Аммо бу барча нарсага барҳам бериш учун яхши сабаб эди ва сал бўлмаса стулни тўнтараёзиб, ўрнимдан сакраб турдим.

– Ҳа, йўлга тушиш керакка ўхшайди.

– Буни аввал бошдан таклиф қилаётгандим, сэнсэй...

У шошилмай портфелини жойлай бошлади, мен эса унга маҳдиё бўлганимча тикилиб турардим. Гап фақат менинг айниган тасаввуримда эмасди. Унинг қисилган лабларидан ўзини зўрға кулгидан тийиб турганлиги сезилаётганди. Менга унинг ўз тантанасини яширишга ҳаракат қилаётгани ёқмаётганди. У худди йўлга тушишни мен таклиф қилишимни кутиб турганди деган хаёлга бориш мумкин эди. Шу пайтгача у томондан менга қўяётган тузоқларининг ҳаммаси фақат оғизда эди. Энди эса вазият бирмунча ўзгарганди. Бу нусха нимани режалаяпти? Тамаки тутуни кўзни ачиштирарди, эзилган ва хавфсирар эдим, йўлга тушишни ва айти пайтда жойимдан жилмасликни истардим.

Меҳмоним қўлёзмани портфели устига қўйиб, уларни қўлтиғига суқди, мени қистамасдан шошилмай эшикка йўл олди. Лекин эшикнинг олдида тўсатдан тўхтади ва кескин орқага ўгирилди. Сал бўлмаса, унга урилиб кетаёздим. Биз бир-биримизга шу қадар яқин турардикки, унинг юзи нимани ифода қилаётганлигини пайқай олмадим.

– Сэнсэй, – гап бошлади у нохуш ҳаяжонли оҳангда.

– Сиз бизникига қадам ранжида қилишдек илтифот кўрсатяпсиз, чин сўзим, бу мен учун катта шараф. Ҳеч муболага қилмасдан, чин қалбдан айтяпман... Кўзимга бир қаранг ва буни жуда жиддий гапира-

ётганимга ишонч ҳосил қиласиз... Шунинг учун ҳам кейинчалик сизда хунук таассурот қолишини хоҳдасдим...

– Нима деяётганингизни тушунмаяпман... – Мен беихтиёр бир қадам орқага тисарилдим. – Нима, сизни келажак кўрқинчи босяптими?

– Ҳаммаси рисоладагидек бўлишини истардим. Лекин вазият қандай бўлишини ҳеч қачон олдиндан билиб бўлмайди. У менга нима дейишини билмайман. Фақат нима демасин, ҳаммасини адо этишимни биламан. Масалан... Масалан дейлик... Айтайлик, у сизни, сэнсэй, шундоқ уст-бошингиз билан ваннага тиқишга буйруқ берса, қанчалик ачинарли бўлмасин, буни бажаришга мажбурман.

– Сиз рафиқангиз ҳақида гапиряпсизми... Хавфсираманг. Сиз билан эшигингиз олдигача бораманда, ўша ерда ҳайрлашамиз.

– Иложи йўқ. Хотиним бунга асло кўнмайди.

– Мен фақат хотинимдан хабар топсам бўлгани, бошқа ҳеч нарса...

– Бунинг фарқи йўқ. Агар у сиз киришингизни истаса, хоҳишингизга қарши бўлса ҳам сизни олиб киришга мажбурман. Қисқача қилсак, сэнсэй, келинг ҳозир жанжаллашмайлик... Фақат сизни олдиндан огоҳлантириб қўймоқчи эдим, холос. Марҳамат кўрсатсангиз, бирор нарсада хотинимнинг гапини иккита қилмасангиз...

– Аммо агар рафиқангиз... ўша маърузангизга ишониладиган бўлса... У ҳам марслик аёл бўлиши мумкин эмасдир... У ҳам сиз каби жуда антиқами...

– У юқори қаватда, бу ердан бориш учун атиги бир дақиқа кифоя қиладиган жойда туради, шунга қарамасдан сизни ўттиз дақиқа билан алдади, бунинг устига рафиқангизни олдида ушлаб қолди...

– Тан оламан, бизни жуда лақиллатишди, албатта, аммо бунинг қандайдир сабаби бордир... Бўлмағур бемаънилик эмас, ҳақиқий сабаб...

– Бемаънилик, маънилик – буларнинг ҳаммаси нисбий тушунчалар.

– Сиз ўтакетган даражада изчил эмассиз. Рафиқангиз – телба деб ишонтираётган экансиз, бу билан ўзингизнинг ҳам каллангиз жойида эмаслигини тан оляпсиз!

– Изчил эмас... Изчил эмас... – изтироб билан деди у менга тикилганича. Кейин портфелини қўполлик билан полга улоқтирди ва шошилиб терлаган бармоқлари билан қўлэмасини варақлашга тушди.

– Етар, – тушуниб қолдим мен. – Ҳаммасини тушундим! Қолганини квартирангизга борганда гаплашамиз.

Аммо у керакли бетни топиб бўлганди ва худди қасамёд матнини ўқиётгандек тиниқ овоз билан, тантанали оҳангда ўқишга тушганди.

«Мавсум 3/3, давр 2, қирқинчи кун.

Навбатдаги муваффақиятсизликдан кейин чарчаб ва жуда эзилиб келганимда хотиним ич кийимларни дазмол қиларди. У ўтирилмасдан «Ишлар қалай?» деб сўради. Сувни шимириб, жавоб бердим: «Жуда ёмон. Мактуб келмадими?»

У келмаганлигини айтди ва мен жаврашда давом этдим: «Бирон ёруғлик кун йўғ-а. Бугун ўзимча нақ менбоп деб ўйлаган бир файласуф ва обсерваторияда ишлайдиган олимни илинтирдим. Улар юрагига қўл солиб кўрдим. Одатий саволлар: фикрингизча, марсликлар мавжудми...»

Хотиним майна қилиб, гапимни бўлди: «Улар сенга қайси кўз билан қарашганликларини тасаввур қиялпман!»

Мен фақат кулиб қўйдим. «Ҳечқиси йўқ, ташвишланма. Ҳозир бу ерда сувдаги балиқдекман. Ими-жимида иш тутялпман, мендан шубҳаланишмайди». Хотиним менга тикилиб қаради. «Сен бирор нарса қилдингми», – сўради у мендан. «Бизнинг ишимизда ўта эҳтиёткорлик зарур. Ҳатто сен ҳам хавф остидасан

ва сени ҳам тузоқлар кутяпти. Бизга жуда мураккаб топшириқ берилган».

Хотиним лабини тишлади ва ташвишланиб қовоқ уйди. «Сен нима деяётганлигингни яхши тушунмаяпман».

Таажжуб, ўйладим мен. Хавотирланишга тушдим. «Нимани тушунмайсан? Сенга мамлакатдаги барча касалхоналарни текшириб чиқиш ва асаб хасталигига учраб, ўзларини марсликлар деб ҳисоблаган беморлар ҳақида маълумот тўплаш топшириғи берилган. Айтганча, бир неча кундан бери шунчалик бегоҳат кутаётган мактуб нима тўғрисида?»

Хотинимнинг юзи ваҳимадан ўзгариб кетди «Сенга нима бўлди? – деди у. – Биз суғурта агентларимиз-ку...»

«Суғурта агентлари?!» – қичқариб юбордим мен. Ва тилимни тишладим. Гапиришга сўз йўқ эди. Шундай қилиб, ерликлар хасталигининг заҳарли тили охир-оқибат бизгача етди. Эҳ, бечора хотингинам! Сен бизнинг ерликлар хасталигига чалинганларни қидириб, топа олмадинг ва мана, ўзинг бетоб бўлиб қолдинг!

«Атебити курибити куритабари кути!»

Бироқ мен деворга гапирардим, даъватим фақат хотинимнинг лабларини музлатганди. Оҳ, хотингинам, наҳотки олган топшириғингни унутган бўлсанг? Ўз қадрдон сайёранг, қизил қумликлар сайёрасини унутган бўлсанг? Наҳотки сени касалхонадан олиб келгандан кейин тун бўйи суҳбатлашганимиз – «Вакил саноси» хотирангдан кўтарилган бўлса? Мени кечир, шунчалик ёлғиз эканлигингни мутлақо билмас эканман!

Онг ичаман, азоб-уқубатларинг бесамар кетмайди. Ерликлар хасталиги зарбасига кўксингни қалқон қилиб, топшириғингни аъло даражада бажардинг. Ерликлар касаллигига чалинган тирик намуна сифатида сен ўзингни Марс маданияти равнақи йўли-

да қурбон қилдинг. О, Марс! Асрлар узра қадрдон рафиқамнинг изтиробли руҳини шон-шарафларга бурка!

Ҳа, сен қанчалик ёлғиз эканлигингни билмасдим. Сени телбалар уйининг зимистон хонасида асаб касаллиги оёқдан йиқитгани йўқ, йўқ, ерликлар хасталиги билан шундай ёлғизликдан ҳам бедаво бўлиб қолиш мумкин! Хотингинам, қасамёд қиламан, бугун сенинг ёлғизлигинг тугади. Мен сенинг қулинг бўламан, бундан буён сен ёлғиз бўлмаслигинг учун қулинг бўламан. Ерликлар хасталиги сенга яқинлашганда қоқилиши учун роботга айланаман. Агар қайсидир муттаҳамнинг калласини иккита қилиш керак бўлса, менга буюр! Агар қайсидир муттаҳамни нимтанимта қилиш керак бўлса, менга буюр. Оҳ, хотингинам. Бир оз сабр қил. Сен ўз топширигингни аъло даражада бажардинг, мен ҳам ўз топширигимни бажариш учун кучимни аямайман. Ўшанда иккаламиз Марсга қайтамиз. Вақт туйнуги бизни бир онда қадрдон Марсимизга элтиб қўяди. Биз бу «худди дўзахдек»ни ортда қолдирамиз ва алвидо – «топологияк асаб касаллиги!»

Унинг бурни учидан бир томчи тер қўлёмага тушди. У шошилиб енги билан бу жойни артди ва менга зимдан тикилиб деди:

– Энди тушунгандирсиз? Мен ҳеч кимнинг хотинимни ҳақорат қилишига йўл қўймайман.

– Қўйсангиз-чи, қанақа ҳақорат!

– Ҳеч ким унинг гапини иккита қила олмайди... Сэнсэй, сиз ҳам, бошқалар ҳам... Зеро, у жаҳаннам азобини сўнги томчисигача шимирди.

– Бу кундалигингиз бўйича тасаввур қилишимча, рафиқангиз жуда мантиқий телба. Агар «Худди одамдек» қоидаси олиб ташланса, афтидан, хасталикнинг бирор алоҳида аломатлари йўқ.

Меҳмоним бош ирғади ва ўйчан деди:

– Пировард натижада... Бошқача айтганда... Яъни, сиз хотиним, эҳтимол, соппа-соғ демоқчимисиз?

– Худди шундай. Билсангиз, агар шундай бўлса, хулосага келиш...

– Аниқроқ қилиб айтинг. Агар хотиним телба деб тахмин қилинса, унда мен ақли расо бўлиб чиқаман. Шундай экан, Марс вакили лавозимидан воз кечингизга жиддий асос бўлиши мумкин эмас. Мана буниси ажойиб... Ўта хурсандман, албатта... Шу билан барча ишларим тугайди ва мен хотиним билан топшириқни уддалаганимиз тўла ҳисси билан вақт туйнугига кирамиз. Битим матнини тайёрлаб қўйганман, имзо чексангиз бўлди...

– Йўқ-йўқ, афсуски, менга рафиқангиз соппа-соф эканлиги тусмоли маъқулроқ.

– Бу ҳолда, сэнсэй, нимадан хавсираяпсиз? Агар у оддий ерлик аёл бўлса, нимадан қўрқасиз? Ёки бошингиздан бирор жуда азоб-уқубатли нарсани ўтказганмисиз?..

– Ҳеч нарсадан қўрқмайман.

– Унда кетдикми?

– Бўпти. Кетдик.

19

Хуллас, афтидан, иш охирлаб қолганди. Айни пайтда мен ўз иш хонам остонасидан ғалати одам билан ҳатлаб ўтдим ва шу дақиқадан бошлаб тақдирим тўппа-тўғри телбалик судига олиб келган қияликдан пастга шиддат билан думалаб кетди.

Сиз, афтидан, уларнинг тузоғи қандай эканлигини тушуниб етган бўлсангиз керак... Қопқонни ишга туширадиган асосий мурват бу сирли расмнинг қайси жойида яширинган ва нима учун тузоқдан қочиб қутула олмадим экан...

Дейишадики, катта ёлғонни яширишнинг энг яхши йўли – уни митти алдовлар булути билан қоплашдир. Афтидан, мен худди шу қармоққа тушиб қолдим... Йўл икки соат вақтни ҳам олмади, лекин

у тўкилган ёлғон япроқлари билан тўшалганди. Мен эса сўнги дақиқагача ўзимни четда турган кузатувчининг хавфсиз жойини эгаллаб тургандек ҳисоблаётгандим... саҳнадаги ёлғонни кўриб турардим, бу томоша учун нархи қанча бўлса шунча тўлайман деб ўйлардим... Ўзимни эса ўз қўлларим билан қопқоннинг бош муврати бўлган саҳна тўғрисидаги ўриндиққа чирмаб ташлагандим...

Кириш йўлакчасидан ҳатлашим билан менга кундузги мўл ёруғлик, ҳақиқий воқелик, кундалик хаёллар, кундалик хуноблик ёпирилди. Бўғма хасталигига чалинган беморнинг ва тутқуннинг макони бўлган ўз иш хонамдан кейин зах, бадбўй йўлак, зинапоя ҳам худди аччиқ қаҳвадек мени тетиклантириб юборди. Деярли ўзимга келган ва кинони томоша қилгандан сўнг сайр қилаётгандек бепарво кайфиятда эдим. Ҳозир мен кўтарилаётган зинапоялар бошқа дунёга олиб бораётганлигини ва улардан орқага қайтиб тушмаслигимни тасаввур ҳам қилмасдим.

Ҳозир ҳам бу аниқ-равшан ёдимда. Зинапоя майдончасидаги тўртбурчак деразадан тушаётган, сариқ ойнасимон қоятошга ўхшаш ёғду, унда акс этаётган мураккаб шакли соялар ёдимда. Меҳмоним олдимда зинадан-зинага қатъиятсизлик билан кўтарилар экан, шимидаги рижимлар тахланиб ва чўзилиб бораётганлиги ёдимда... Ҳақиқий дунёнинг мен учун сўнги номсиз белгилари...

Шундан кейин учинчи қаватдаги «В» ҳарфи ёзилган оқ, шунчаки оқ эмас, балки оқ бўёқдагига ўхшаш яшил тус қўшилган оқ эшик. Бу эшик энди номсиз белги эмасди. Қўнғироққа жавобан занжир жаранглади, тутқич гирчилаб бурилди... Ва аёл чехраси... Кўзни қамаштирадиган даражадаги, болаларникидек мусаффо аёл кўзлари... Мушукдек уятни билмайдиган, балоғатга етмаган, бироқ одатдаги катта ёшдаги одамдан уч карра катта ёшдаги аёл... У меҳмоним менга гапириб берган ва қўлёзмада таъ-

рифланган аёлдан шу қадар кескин фарқ қилар эдики, аввалига у билан қандай муомалада бўлишни билмадим.

Айни пайтда нигоҳим кириш йўлакчасида хотинимнинг пойабзалини изларди. Менга пойабзалнинг ўзи кифоя қиларди. Бу хотинимнинг шу ерда эканлиги белгиси бўларди. Аммо пойабзал кўринмасди...

– Бунчалар ҳаяллаб кетдинг... У сизга халақит берганга ўхшайди... – гап бошлади у бир йўла иккимизга мурожаат қилар экан.

Унинг овозининг жарангдор оҳанги хотиним тўғрисидаги хавотирга сира мос тушмаётганди ва мен, ростини айтганда, воқеалар ўз оқими бўйича оқаверишига изн бериб, ҳамма нарсага қўл силтадим. Бу аёл осмондан оёқларини осилтириб тушганлар тоифасидан эди. У кислотага қарши ишқор, ишқорга қарши кислота бўладиган даф этувчи аёл бўлиб, инсондаги ҳар қандай ҳисни инерт газига айлантирарди. Афтидан, меҳмонимнинг бирор масалада хотинининг гапини иккита қилмаслик ҳақидаги бўлмағур эслатишлари ёдимдан кўтарилишидан хавфсирамасам бўларди.

Айтганча, мени меҳмонхонага олиб киришлари билан... Агар мендан нимага орқамга ўтирилиб, чиқиб кетмаганимни сўрашса, чиқиб кетишга сабаб йўқ эди деган жавобни берган бўлардим. Фақт бир галати нарса зийраклантирди.

Аёл менга дзабутонни¹ таклиф қилиб, вентиляторни мен томонга йўналтирди ва ёқди, кейин эрига деди:

– Ҳаммаси жойида, душга тушаверишинг мумкин.

Шу вақтда меҳмоним яширинча бармоғини лабига қўйиб, менга ўз шеригидек кўз қисди. Мен яна оғзимда платмасса ширинликнинг қўланса таъмини сездим. Аммо аёл эрини нигоҳи билан кузатиб, майингина жилмайди.

¹ Дзабутон – японларда тагига солиб ўтириш учун мўлжалланган квадрат шаклидаги ёстиқча.

– У, афтидан, бактерияни юқтиришдан хавфсираш хасталигига чинакамига чалинганга ўхшайди, – деди у. – Уйга келгач, қўлини ювмагунча ўзини қўйгани жой топа олмайди.

Мезбон ва меҳмон ўрниларини алмаштиришган эди. Шабада ва ёруғлик билан лиммо-лим бу меҳмонхонада хавф ва тасодиф абжирларига ўрин йўқ эди, бу ерда қоғоздан ясалган қўғирчоқлар салтанати ҳукм суларди. Афтидан, аёл қўғирчоқлар билан овуларди. Хонанинг ҳамма жойида осилиб, сочилиб ётган, рақсга тушаётган анойи, беўхшов бўялган бу ўйинчоқлар фақат унинг учун қадрли эди. Менга, мана, энди меҳмонимнинг бутун абжирлиги тутун каби тарқаб кетиб, у паришон ва худди қоғоздан ясалган одамдек ҳеч вақога арзимайдиган бўлиб қолган, бечора аёл эса олтин балиқчалар ўрнига бу зерикарли қоғоздан ясалган одамчаларни ушлаб тургандек туюла бошлаганди.

– Яхна ичимлик олиб келайми?.. – деди аёл ўридан тураётиб, лекин мен унинг гапини бўлдим:

– Эрингиз бизникида узоқ вақт ушланиб қолганлиги ҳеч нарса эмас. Бунинг аҳамияти йўқ. Бироқ менинг хотиним сизни безор қилмадимми? Ҳар ҳолда қирқ ёки элик дақиқа...

– Хотинингиз шундай дилбарки... – Аёл кулиб-яшнаб кетди ва чапак чалди. – Сиз ҳам жуда меҳрдилсиз, сэнсэй, бир-бирингизга шунчалик моссизларки.

– Демак у ҳузурингизда бўлибди-да?

– Сиз мендан хафамисиз, сэнсэй? Сиз менинг тўғримда яхши фикрда эмассиз, албатта... Ўттиз дақиқадан кейин келаман дегандим...

– Алдадингиз. Ҳеч қачон сиз бундай аҳмоқгарчилик билан шуғулланасиз деб ўйламаган бўлардим. Умуман бу бўлмағурликларни нима мақсадда қилиб юрибсиз?

– Рафиқангиз эса буни жуда яхши тушунди. Нима ҳам дердим, барча хотинларнинг ташвишлари бир

хил. Биласизми, эримга мутлақо ишониб бўлмайди, аммо у ит эмас-ку, ташлаб кета олмайман-ку. Бунинг устига бирга яшаётган эканмиз, ҳар ҳолда аёлман, уни яхши кўраман...

– Илтимос, аниқ қилиб айтинг. Нима мақсадда мени алдадингиз?

– Чунки унга ачинаман.

– Ачинаман?

– Унга ошна керак. Ким бўлса ҳам. Унга ҳамсуҳбат керак.

– Майли ошна бўла қолсин.

– Бироқ сиз, сэнсэй, у билан гаплашмаганингизда, суҳбатдоши бўла олмасдингиз...

Ярим қия эшикдан душдан оқаётган сувнинг шариллаши эшитилди. Бу аёлдаги либос ғалати романтик бичимда эди, бу асабни худди бормашина¹ милкларга теккандек тимдаларди.

– Нимага бу билан бевосита мен шуғулланишим керак?

– Бу ҳақда кўпам ўйламаганман. Шунчаки у бугун эрталаб ракета ҳақидаги хабарни эшитиб, ниҳоятда ҳаяжонланиб кетди. Менимча, барча орзулари чил-парчин бўлишидан қўрқиб кетган. Ахир у одам-ку, ким биландир гаплашгиси келган. Унга ким бўлишидан қатъий назар ошна керак бўлган. Масалан, бола ўйнайдиган ҳеч ким бўлмаса, йиғлашга тушади.

– Хотиним бу гапларингизнинг ҳаммасига қўшилдимми?

– Ҳа, сал бўлмаса иккимиз йиғлашга тушаёзгандик.

– Сафсата! Сиз қуюшқондан чиқиб кетяпсиз.

– Биргаликда йиғлаш ҳақида бир оз ошириб юборган бўлишим мумкин.

– У қаёққа кетди?

– Буни менга айтгани йўқ... У фақат эрим сизникида экан, бечора бир оз кўнглини бўшатиб олгунига қадар сайр қилмоқчилигини айтди, холос.

¹ Бормашина – тиш шифокорларининг даволаш асбоби.

– Бўлмаган гап! Ким-кимни, аммо хотинимнинг феълини яхши биламан. У оч инсонга қараганда, оч кучукка жони ачийдиган даражада икки юзламачи эмас.

– Кучукчамасдир... Лекин аёл қалби билан ҳамиша аёллигича қолади.

– Сиз ҳеч нарсани тушунмайсиз, хоним, – дедим мен. Кучайиб бораётган ғазаб оғзимда худди йўталдорисидек тиқиларди. – Ҳа, ҳеч нарсани тушунмайсиз... Эрингиз сиз айтаётгандек бечорами, билмайман, аммо у ғалати одам. Агар билмоқчи бўлсангиз, у олий даражада ўзига бино қўйган ва ўжар. У – ажойиб софист ва бу, қўшилаверинг, томи кетганлик билан қовушмайди.

– Лекин у шунчалар ёлғизки.

– Хоним, сиз топология нималигини биласизми?

– Сув қўнғизларидан тайёрланадиган қандайдир дори бўлгувчийди...

– Мутлақо. Топология – даврий геометрия, эрингиз ҳатто бу соҳадан ҳам хабардор. Бундай одамга ачиниш кулгили. Сизнинг, хоним, шундай қудратли мияга ачинишингиз бемаънилиқ.

– Ахир у гўё марслик эканига жиддий ишонади.

– Жуда ажойиб! Агар сизда бундай эмаслигини иккиланмасдан тасдиқлашингиз учун асосларингиз бўлса, албатта... Фақат қуруқ гап бўлмасин... Ростини айтганда, эрингиз марслик хасталигига дучор бўлган ерликми ёки сиз ерликлар хасталигига чалинган марслик аёлмисиз – ҳал қилиш осон эмас...

– Касалхонада берилган диагнозда кўрга ҳасса қилиб эрим беморлиги ёзиб қўйилган.

– Нима қипти? Касалхонада эрингизни ерлик деб билишган, шунинг учун у телба деган қарорга келишган. Ўзига хос хато фикр.

– Ахир у одам-ку...

– Қўшиламан, «Худди одамдек»... Аммо у марслик эмаслигининг далили ҳам йўқ-ку!

– Бу – аҳмоқгарчилик...

Унинг балиқларникидек юмалоқ, тор қорачиқли кўзлари нажот илтижо қилаётгандек кенгайиб кетди ва бошқа ҳамма нарса жайдари орсизлиги билан бирга бир лаҳзада сўлиб қолди ва қалтирашга тушди. Душдан тушаётган сув бир маромда шовуларди. Даҳшатли зўриқишдан гувиллаётган бошим билан ваҳшиёна шавқ оқимиға отилдим.

– Дунёдаги ҳамма нарса тўғрисида ташқи кўринишига қараб баҳо бериб бўлмайди-ку. Агар ибтидоий одамга кит – балиқ эмас дейилса, у сизга телбаға қарагандек қараган бўларди.

– Бу нима деганингиз, сэнсэй... Сизнинг-ча, мен ҳам, эҳтимол марслик аёлдирман...

– Жуда ҳам бўлиши мумкин. Ёки сизда, хоним, шундай эмаслиги тўғрисида тош босадиган далилларингиз борми? Билмадим. Шунинг учун далиллар бўлмаса, ҳамиша имконият сақланиб қолади.

– Нақадар ажабланарли. Бу ҳолда сиз ҳам ерликлар хасталигига чалинган марслик эмаслигингизни тасдиқлай олмайсиз.

– Бу – табиий. Амалда менда марслик эмаслигим тўғрисида бирор далилим йўқ.

– Етар... Сизни тинглашнинг ўзи даҳшат.

– Сиз жуда бетоқатсиз, хоним. Тағин марсликнинг рафиқаси!

Тўсатдан у қаддини тик қилди, қўлларини кўкраги олдида сиқиб, мушукдек увиллашга тушди. Буни кутмаганимдан уни жазаваға тушди деб ўйлагандим, бироқ шу заҳоти чинқириқ қаҳқаҳаға айланди ва ниҳоят миямга: ўзгалар эмас, бевосита мен ўзим томонидан айтилган – ташқи кўринишига қараб баҳо бериб бўлмаслиги ҳақидаги сўзларимни яхшилаб ҳазм қилишим кераклиги фикри урилди.

– Қандай ажойиб... бундай... бундай англай олиш, сэнсэй... – деди у кулги билан узилиб турган чинқириқли товушда. Кейин орқамга, қаергадир қараб деди: – Ҳаммаси хамирдан қил суғургандек ўтди. Демак, нималаргадир умид қилсак бўлади.

– Бўлмасам-чи. Мўлжалим хато кетиши мумкин эмасди.

Таажубланиб ўгириддим. Ваннахонада бўлиши ва душда чўмилиши керак бўлган меҳмоним эски брезент жомадонга ўхшаш нарса устида орқаси билан деворга суянган ва қўлларини тиззасига қўйган ҳолда ўтирарди. Аммо сувнинг товуши ҳали ҳам эшитилиб турарди. Мен уларнинг икковини ҳам нигоҳимдан қочирмайдиган эшик томон ўз-ўзимдан сурилдим, ўрнимдан турдим ва дедим:

– Нима гап? Нега ҳаддингиздан ошяпсиз?

Эркак киши фақат кўзини қисиб кулди, лекин жавоб қайтармади. Аёл унга сархуш овоз билан мурожаат қилди:

– Суҳбатни тасмага ёзиб олдингми?

– Буни бой бериб бўладими.

– Ҳозирча таассурот бешга бешми?

– Энди еттига уч бўлиб қолар.

– Тўла муваффақият! Вақтида улгурдик.

– Ҳа, улгурганимиз аниқ.

Икки мияси айниган ўртасида қолган ҳозирги вақтда ўйимда бир нарса – бу ердан тезроқ жуфтани ростлаш керак деган фикр ўтди.

– Хўш, – дедим мен, – ижозатингиз билан хайрлашсак. Қиладиган ишларим кўп, ўта бандман... Ҳали замон уйга вакил келиши керак... Умуман квартирани эгасиз қолдириш ярамайди.

– Энди буларнинг ҳаммасининг аҳамияти йўқ, сэнсэй. Сиз марсликсиз, сэнсэй! – худди теннисчиларни руҳлантираётгандек қувноқлик билан хитоб қилди аёл.

– Энди у сэнсэй эмас, – секин қўшиб қўйди эркак. – У бизнинг бечора ошнаимиз.

– Сиз тушлар оламида дафн этилган, «ерликлар хасталиги»га чалинган марсликсиз...

– Сиз ўзингизни радио эшиттирувларининг аянчли муаллифи деб ҳисоблайсиз, амалда эса бу ниқоб остида Марс вакили яширинган...

– Сизга шунча ҳикоя қилиб беришди, наҳотки ҳалигача ҳеч нарсани эслай олмаяпсиз?

– Афтидан, ўзини эҳтиёт қилмоқчи. Ҳа, майли. Уни шу ҳолида олиб боришга тўғри келади.

Бутун кучим билан полдан итарилиб, сакраб турдим. Шу лаҳзадаёқ эркак қўлидан пичоқ отилди, аёл эса эпчиллик билан уни илиб олди. Мен орқага тисарилдим, эркак остидаги эски жомадонга ўхшаш нарсани олиб менга ташланди. Чап бериш учун бир сония ҳам вақтим бўлмади, тўқнашишимизни кутиб букчайдим, шу ондаёқ эркак қўлидаги нарсасини бошимга кийгизди. Энди қўлимни ҳам, оёғимни ҳам қимирлата олмасдим. Бу тутқаноғи тутган телбаларга кийгизиладиган қўйлак эди.

– Бемазагарчилик! – бақирдим мен. Ҳаяжонланганимдан норозилигимни ифода этиш учун сўз тополмасдан, қаҳрда фақат бир сийқаси чиққан гапнинг устига бошқаларини қалаштирдим. – Бу – бемазагарчилик! Бемазагарчилик! Ахир бу бемазагарчилик эмасми!.. Ахир мен бусиз ҳам, эҳтимол, битимни имзолардим... Бундай зўравонлик билан фақат ўзингизга жабр қиляпсиз...

– Бу жуда беҳузурлик, – бардам товушда деди аёл. – Агар у ер-бу ерингиз қичишадиган бўлса, дарров айтинг. Уялманг. Мен қашлаб қўяман.

– Биз вақт туйнугига киргунга қадар бир оз сабр қилиб туришга тўғри келади... – ташвишланиброқ деди эркак. – Ахир сизни топгунча биз ҳам роса қийнадик. Айтганча, сиз – тўққизинчисиз. Сизгача биз яна саккизтасининг изига тушгандик. Уларнинг учтаси келиш вақтида аварияга учради. Улар портлаб кетди. Биз ёнғинни ўчириш бошқармасидан сўраб-суриштиргандик, бу ҳодиса уларда номаълум сабабларга кўра портлаш сифатида рўйхатга олинган экан. Қолган бешовлоннинг ҳаммаси телбалар касалхонасига равона бўлишди. Афтидан, улар марслик эканликларини эълон қилишга жуда шошилган

кўринадилар... Ҳукумат билан бевосита музокара-ларга киришишга уриндилар, парламент аъзоларининг олдига киришга тиқилинч қилдилар, ҳатто кўчаларда нутқ ҳам сўзладилар шекилли... Телбалар касалхонасида эса уларнинг ҳаммаси ақлдан озишди... Ўшанда уларни соғайди ҳисоблаб, касалхонадан чиқариб юборишди. Улар эса ғойиб бўлди, саҳрода сочиб юборилган қум зарраларидек йўқолиб кетди. Биз куну тун ҳақиқий овчи итларидек ҳамма ёқларни искаб юрдик.

– Одамни кўряпсанми – марслик деб ўйла...

– Кейин, икки йилу саккиз ойда ниҳоят сизнинг изингизга тушдик...

– Биз атайин сизнинг устингизда жойлашдик...

– Биз сизга соянгиздек эргашиб юрдик, сўраб-суриштирдик...

– Энди, ниҳоят, заҳматларимиз мукофотини олдик.

Тутқаноғи тутганлар кўйлагида қоққан қозикдек туриб, томоғим қуриб кетганидан бўғилиб, дедим:

– Яхши, тушундим. Вакилингиз бўлишга розиман.

Мен имзо чекаман ва товон пулини тўлайман. Агар керак бўлса, буни ҳозироқ қилишга тайёрман.

– Нима деяпсиз. Тагин марслик эмиш...

– Мен инсонман!

– Ҳа, «Худди одамдек».

– Вақт тифиз, – деди эркак соатга қараб ва аёлни шошилтира бошлади. Улар кўйлагимнинг икки томонида осилиб турган тутқичларни тутишди. – Кетдик.

– Мени қаёққа олиб кетяпсизлар?

Агар буни билганимда ҳам қаршилиқ кўрсатиш бефойда эди. Тутқичлар тортилди, мен қийшайган ҳолда беҳол осилиб қолдим ва улар мени судраб кетишди. Меҳмонхонадан чиқишди, йўлакдан ўтишди, ошхонадаги стол ёнидан қисилишиб ўтишди... ортида сув шовуллаётган оқ эшик... Ваннахона.

– Чўмилиш вақти келди, – ҳазиломуз оҳангда деди аёл.

Қаршилик кўрсатишнинг сўнгги умидида оёқларимни тираб олдим.

– Хотинимга нима бўлди?

– Уни эсдан чиқарганингиз маъқул.

– У билан биз шуғулланаётганимиз йўқ, шунинг учун анигини билмаймиз.

– У сизга катта ёрдам кўрсатди, шунинг учун у билан бирор кўнгилисизлик бўлмаса керак.

Аёл асов отни тинчлантирмоқчи бўлгандек, бир қўли билан кўкрагимга оҳиста қоқиб қўйди, иккинчиси билан эшикни ланг очди. Шу вақтнинг ўзида эркак орқамдан тиззаси билан туртди ва мен кутилмаганда ваннахонага кириб қолдим.

Чапда – ванна, ўнгда – қўл ювадиган жой, олдиндаги деворда душ тутқичи... оддийгина, худди кватиррамдагидек. Йўқ, қачонлардир менинг кватиррамда бўлганидек... Бу жой бошқа ваннахоналардан фарқ қилмасди. Фақат бир нарса билан... Ҳар ҳолда фарқ қилиши керак... Душдан совуқ сув ҳам эмас, иссиқ сув ҳам эмас, балки тутун ёки оқиш-яшил тусдаги нейлон ипларига ўхшаш нарса тушарди. Ва ўткир озон¹ иси тарқаларди.

Бу яшил тус тутунни кўриб, озонга тўйинган лаҳзада хотирам, гўё унга ўткир пичоқ тортганларидек, узилди.

Кўзимни очганимда шу ерда эдим.

Телба судда гувоҳлик қилганлар тиқишган қийшиқ кўзгулар хонасида эдим. Оддий тилда айтганда руҳий беморлар касалхонасида. Мен фақат бу ерда оддий тилда гаплашишадими-йўқми билмайман.

Ҳар ҳолда кунига, муайян вақтда мени кўргани врач келади. Унинг юзининг ранги менга сув пуфagini ёдга солади. Унга тиббий ҳамшира ҳамроҳлик қилади. Ҳамширанинг лунжи етилган шафтолига

¹ Озон (юнонча «ozon» – «ис таратувчи» сўзидан) – яшил тусли, ўткир ҳидли газ, Ердан 10-50 километр юқорида озон қатлами мавжуд.

ўхшайди. Врач менга ҳар куни бир хил саволларни бергани киради. Ҳамшира ҳароратим ва юрагим уришини ўлчар экан, врач семиз қўлларини сиқиб ва бўшатиб, сўроқни бошлайди.

– Бу ерга қандай келиб қолдинг?

Фақат биринчи сафар унга бошимдан нима кечганини бутун тафсилотлари билан гапириб беришга ҳаракат қилдим. Ҳамма нарсани – тушунганимни ҳам, тушунмаганимни ҳам яширмасдан баён қилишга уриндим. Аммо врач йигирма дақиқага ҳам сабри чидамасдан, бирор ифодасиз бош ирғади ва дарҳол навбатдаги саволга ўтди.

– Нима деб ўйлайсан, ҳозир қаердасан? Ердами? Ёки Марсдами?

Ўзимни ёмон ҳис қила бошладим. Лекин ҳали «ҳақиқат» сўзининг қадрига шубҳам йўқ эди ва ростини айтдим.

– Ақлимга ишонадиган бўлсам, мен – Ердаман.

Бу гал ҳам врач бетдаги бирор мушак қимир этмади. Фақат ҳамшира касбий табассуми билан намойишкорона кулди.

Сўнг учинчи савол.

– Сен кимсан? Одаммисан? Марсликмисан?

Бу ёғига жавоб бера олмасдим. Шубҳа қурти бирдан тухумдан чиқиб, қалбимни сўришга тушди... Агар бу врачнинг ўзи «топологик» асаб касаллигига чалинган бўлса-чи? Бу ҳолда унга асло бу жой Марс эмаслигини айтиб бўлмайди. Чунки Марс Ерда ҳам ажойиб ҳолда бўлиши мумкин... Худди шу сабабга кўра Ер томонидан босиб олинган Марс...

Ва, ниҳоят, сўнгги савол.

– Сенинг-ча мен кимман? Марсликманми? Ёки ерликманми?

Менга фақат сукут сақлаш қолади. Ҳамшира вақт ўлчагичи билан сукут сақлашим давомийлигини ўлчайди. Улар нигоҳида сукут сақлашнинг ўзи муайян белги ва жавоб ҳисобланади. Мен буни тушунаман,

биноқ сукут сақлашдан бошқа жавоб ўйлаб топа олмайман.

Ҳар куни муайян вақтда олдимга врач ва тиббий ҳамшира киради. Врач бир хил саволларини такрорлайди. Мен сукут сақлайман ва ҳамшира сукутим давомийлигини асбоби билан ўлчайди.

Сиз менинг ўрнимда бўлганингизда жавоб бера олардингизми? Врач мамнун бўлиши учун қандай жавоб бериш талаб қилиниши, балким, сизларга маълумдир? Агар маълум бўлса, менга ўргатинглар. Чунки сукут сақлаш менга ёқиши учун индамаётганим йўқ...

Ва мен нима қилиб бўлса ҳам шуни билмоқчиман. Менинг воқелигим – ўзи нима нарса? Ҳақиқийликнинг хаёлийлик устидан фолиб чиқишими? Ёки хаёлийликнинг ҳақиқийлик устидан фолиб чиқишими? Мен телба суд суд қилмаган сиздан сўраяпман: сиз қаердасиз? Ҳақиқий дунёдами ёки хаёлий дунёдами?

КОБО АБЭ ҶИҚМАТЛАРИ

Бевосита шаклга жуда мойиллик тескари натижага – воқелиқдан чекланишга олиб келади. Жуда ўхшаш нусха ишонарсиздир.

Уят ҳиссини уйғотадиган нарса кўпинча гийбатнинг манбаи бўлади.

Ёмғирдан ўзгаларнинг тими остида бир умр яшириниб бўлмайди.

Шунчаки у бурчакдан бу бурчакка юриб, наҳотки топа олмайдиган жумбоқ бўлади?

Очарчилик, жавобсиз севги, ишсизлик, хасталик, касодга учраш, табиий офат, фош этилган жиноятдан бошқа қайғуларни ўзгалар билан баҳам кўра олмайсан.

Бахтсизлигим ҳамиша ўзим билан қолади ва уни ҳеч ким билан бўлиша олмайман.

Ҳаётда кийимини қанча бўлса, шунча ечишга тайёр, лекин ўз юзини сидириб ташлай оладиган бирор-та артистни топа олмайсиз. Бундан ташқари у бугун ижро маҳорати бетида мужассамланганига мутлақ ишончи комил.

Ўзингдан ўзинг қоча олмаслигинг – маҳкумлигининг бутун даҳшати худди шундадир.

Ишнинг ниҳоясига етганидан иш натижаси учун бирор масъулияти йўқ кимсалар ҳаммадан кўп қувонади.

Мурдага уни кўмишлари ёки ёқиб кул қилишларининг фарқи йўқ.

Ўзингни айбдор сифатида тутадиган бўлсанг, бевосита сендан гумон қилишади.

Ўзини ўзи яхши кўрмайдиган одам дўст топа олмайди.

Ақли ожиз итга товон сифатида исни ўта сезиш ато этилган.

Биз яқин кишингни душмандан ажратиб турадиган аниқ чегара ўрнатиб бўлмайдиган даврда яшайпмиз. Тиқилинч поездда беҳисоб душманларинг ҳар қандай энг яқин кишингга қараганда сени ўраб туради. Уйингга мактублар сифатида суқилиб кирадиган душманлар бор. Радио тўлқинларига айланиб, вужудингнинг ҳар бир тўқимасига заҳмат етказадиган душманлар мавжуд. Ана шундай шароитда ўзингни душманлар ўраб туриши одатий ҳол бўлиб қолди, энг яқин кишинг эса сомон ичида йўқотилган игна сингари кўзга ташланмайди.

Ёзиш – далиллар ўрнига шунчаки ҳарфларни қўйиб чиқиш эмас, ёзиш – хавфли саёҳатга отланиш деган гап.

Худбинлик, қанчалик ажабланарли бўлмасин, уятсизлик билан бемалол ёнма-ён яшайверади.

Рашқдан оқилликни излашнинг маънисини йўқ.

Инсоний муносабатлар фақатгина инсоний меҳнатнинг қўйруғидир.

Муҳаббат ниқобларни юлқиб ташлайди, шунинг учун суюкли одамингга атаб ниқоб тақиб олишга ҳаракат қилиш керак. Зеро, ниқоб бўлмаса, уни юлқиб олиш қувончи ҳам бўлмайди.

Афтидан, ҳеч нарса содир бўлмаганда ёзишни бошлаш лозим.

Қадим замонларда «Агар омад ухлаётган бўлса – кут», деб жуда тўғри гапиришган.

Ёзувчи бўлиш истаги – одатий худбинликдир. Бу қўғирчоқ ўйнатувчи бўлиш ва бу билан ўзини бошқа қўғирчоқлардан ажратиб кўрсатишга интилишдир. Аёллар худди шу мақсадда пардоздан фойдаланишади.

Темир дарвозалар, баланд ва қалин деворлар эмас, балки маҳбус хонасидаги эшикка ўрнатилган

кичкина кўзча инсонга маҳкумлигини ҳаммасидан равшанроқ ёдга солади.

Мағлубият ўйинни ютқиздим, деган хаёл келиши заҳотиёқ бошланади.

Ёлғизлик – орзунинг қондирилмаган чанқоғидир.

Қармоқдан тушиб кетган балиқ ҳамиша ушланганига қараганда йирикроқ кўринади.

Буюм қанчалик қаттиқ бўлса, шунча осон бўлакларга парчаланади – қонуният шундай.

Ўзини пайқашларини хоҳламаганнинг бошқага қараш нияти ҳам йўқ. Қарашни истаётганни ўзимиз кўриб турибмиз.

Харажатлар, биринчи навбатда, мижоз манфаатларини ҳимоя қилиш мақсадида тўланади, ҳақиқатни аниқлаш эса – иккинчи даражали масаладир.

Айбсизлигининг исботига ўзга одамнинг бахтсизлигини кузатиш истагидан табиийроқ нарса йўқ.

Энг ақлли ўғри ўзини ўғри урган, деб кўрсатади.

Хиёнат қилувчилар ўзларини сотишлари мумкинлигидан ҳамиша хавфсирайди – бу мантиқий.

Қочоқнинг кетидан қувиш ҳамиша ҳам оқилона бўлавермайди. Баъзан унинг яширинишига кўмаклашиш керак.

Одам қилмишини тан олаётган пайтда гапига суқилиш билан уни янги ёлғонни тўқишга туртки бўлиш мумкин.

Дунё нечта устунга таянишини билмайман, бироқ улардан камида учтаси – бу, эҳтимол, жаҳолат, нодонлик ва бефаҳмлиқдир.

Сиёсат – ўргимчак тўрига ўхшайди: ундан қанчалик кўп қутулишни истасанг, шунчалик чигал ўралашасан.

Тоғ чўққисидан энг жўшқин денгиз ҳам сокин кўринади.

Барча даврларда ҳамма янги нарсалар қулардан туғилган.

Кўпинча бенаволар энг газабнок танқидчи бўлади.

Бирор нарса олишни истасанг – унга ҳақ тўлашга тайёр тур.

Қизиқ, вайсашданми ёки уни тинглашданми тезроқ чарчайсан?

Инсон ҳаёти – сочиб юборилган қоғоз парчалари эмас. У ёпиқ, қунт билан тикилган кундалиқдир.

Иркит иш қилаётганингда, бунга қараб турганларни ҳам ифлос қиласан.

Жазо хавфисиз қочишнинг қувончи бўлмайди.

Мени ҳамиша айрим ёзувларнинг қиймати бўм-бўш жойникидек эканлиги ажаблантиради.

Ичидагиси номаълум қути – қизиқиш деб аталадиган пилта уланган портловчи моддадир.

Агар бу дунёда фақат қўлдан бой беришга ачинадиган нарсаларгина бўлса, воқелик тегиниш даҳшатли шиша буюмга айланарди.

Қайғу чойни тотлироқ қилади.

Тўсатдан қабул қилинган қарорларнинг узоқ вақт ўйланадиган ва тарозига солиб кўриладиганларга нисбатан кўпроқ муваффақият қозониши имконияти бор.

Дунёдаги энг беозор қурол – уч қарич сайроқи тил.

Одам одам эканлиги аввал бошдан исбот талаб қилмайдиган нарса.

Теореманинг аксиомадан фарқи шундаки, уни исботлаб бўлмайди.

Суд телба, лекин шу қадар муросасоз эмаски, гуноҳини фақат оғизда инкор этгани учунгина айбсиз деб эътироф қилсин.

Судьяларни фақат қўл билан ушлаб кўрса бўладиган далиллар ишонтира олиши мумкин.

Одатда одамлар чехрасида касбий манфаатдорлик ўз аксини топади.

Уйғонган хавотирни тинчлантириш осон эмас.

Одамлар ўртасида ҳазилни тушунмайдиганлардан ҳам аянчлироқлари ва бечорароқлари топилмайди.

Ишончни йўқотган хотинга нисбатан ишончни йўқотган эр уч карра бахтсизроқдир.

Альпинизмнинг сири ҳеч қачон пастга қарамасликда.

Телба билан суҳбатлашиш ақлли одамларнинг иши эмас.

Европача чой – энг алдамчи ва ичимликларнинг беозори.

Фирт ёлгон қўполликдан бошқа нарса эмас.

Далиллар – қайсар нарса.

Ҳаётда романлардагига қараганда ҳам шубҳали
далиллар бўлади

Ҳақиқий воқеликда чинакамига ларзага солувчи
нарсалар бисёр.

Ноодатийликка йўл одатийлик орқали ўтади.

Дунёда фақат оқ билан қора мавжуд эмас, қан-
дайдир ўртаси ҳам бўлади.

Жиддий суҳбат руҳ учун ажойиб машқ ҳисобла-
нади.

Далилларсиз эътироф этиш ақида билан баробар.

Бизнинг бебурд асримизда қўрқоқлик, эҳтимол,
энг олий истеъдод, энг олий фазилат бўлса керак...

Ҳамма нарсанинг ҳам чегараси бўлади!

Биринчи таассурот ҳамма нарсани ҳал қилади.

Типирчилайдиган гадойга кам садақа беришади.

Ҳар қандай давлат – унинг шиорлари қанчалик баландпарвоз бўлмасин – энг очкўз ва зиқна хусусий тадбиркордан юз карра амалиётчиरोқдир.

Ёвузлик яратиш ҳаракатида эзгулик яратаман.

Ҳар ким ўзига ёққан нарсага ишонади.

Одамга ишониш осон. Бошқа одамни сенга ишонишига мажбур қилиш эса анчайин қийин.

Биз ҳамсуҳбатимизни ўз қаричимиз билан ўлчашга одатланиб қолганмиз ва бундан асло тортинмаймиз.

Шубҳаланмаётган одамдан шубҳаланмасликни сўраш – ундан шубҳаланишни сўраш билан баробар.

Ҳаётни суғурталашнинг шарти – жисмоний саломатликдир.

Ишонадиган одам учун вақт – ҳамиша лаҳза. У бир неча йил бўладими ёки ўнлаб йилларми – муҳим эмас.

Шубҳа – ҳақиқат сари эшик.

Мана, сизга боши берк кўча – уни ўзингиз яратасиз.

Синчковлик – фақат одамларга хос бўлган хислат дейишади.

Тиллар айнанлаштиришга мойил, дум кўзга ташлана қолсин, асосийси – бошнинг пинҳонлиги.

Фарб – бу Фарб, Шарқ – бу Шарқ.

Эшик оғасининг хорижий ҳукумат вакилини дўппослагани дипломатик муносабатларни узиш учун кифоя қилади.

Аҳмоқ қилиш санъати ҳар ҳолда баъзи кўникмаларни талаб этади.

Кундалик зарурат буюмлари қанчалар оддий бўлмасин, уларда буларни яратганлар маданияти белгиси қолади.

Катта ёлғонни яширишнинг энг яхши йўли – уни митти алдовлар булути билан қолашдир.

Барча хотинларнинг ташвишлари бир хил.

Ўйнайдиган ҳеч ким бўлмаса, йиғлашга тушишади.

Дунёдаги ҳамма нарса тўғрисида ташқи кўринишига қараб баҳо бериб бўлмайд.

КОБО АБЭНИНГ ҲАЁТИ ВА ИЖОДИЙ ҲАОЛИЯТИ САНАЛАРИ

1924 йил 7 март – Кобо Абэ Токио яқинидаги Кита шаҳрида дунёга келди.

1931 йил – отаси ишлайдиган Манчжуриянинг Мукден шаҳридаги мактабнинг бошланғич босқичига ўқишга киради.

1940 йил – Японияга қайтиб келади ва Сёдзэ шаҳридаги мактабнинг олий босқичига ўқишга киради.

1943 йил – Токио император университетининг тиббиёт факультетига ўқишга киради.

1947 йил – биринчи «Номсиз шеърлар» тўпламини ўзи чоп этади.

1947 йил – «Пахса деворлар» асари нашр этилади.

1947 йил – рассом Матэга уйланади.

1948 йил – Токио император университетини тугаллайди.

1948 йил – биринчи – «Йўл охиридаги кўрсаткич» романи нашр этилади.

1950 йил – Хироси Тэсигахара ва Синъити Сэге билан «Аср» ижодий уюшмасини ташкил этади.

1950 йил – «Қизил пилла» ҳикояси иккинчи жаҳон урушидан кейинги адабиёт учун таъсис этилган мукофотга сазовор бўлади.

1951 йил – «Девор». S.Карма жинояти» қиссасига Япониянинг адабиёт соҳасидаги олий – Акутагава мукофоти берилади.

1958 йил – «Шарпа» пьесасига Кисида мукофоти берилади.

1959 йил – «Тўртинчи муз даври» романи нашр этилади.

1962 йил – «Қумдаги хотин» романи чиқади.

1963 йил – «Қумдаги хотин» романи Йомиури мукофоти билан тақдирланади.

1964 йил – «Бегона юз» романи чоп этилади.

1967 йил – «Дўстлар» пьесасига Танидзаки мукофоти берилади.

1967 йил – «Ёқиб юборилган харита» романи нашр этилади.

1967 йил – «Худди одамдек» романи чиқади.

1968 йил – «Қумдаги хотин» романи Францияда чет эллик муаллифга энг буюк бадий асар учун берилган мукофотга сазовор бўлади.

1969 йил – «Таёққа айланган одам» пьесаси чоп этилади.

1973 йил – «Кобо Абэ студияси» театри ташкил этилади.

1973 йил – «Одам – қути» романи чиқади.

1974 йил – «Кўк пайпоқ» пьесасига Йомиури мукофоти берилади.

1975 йил 13 май – АҚШдаги Колумбия университетининг фахрий фан доктори илмий даражасини олади.

1977 йил – «Махфий учрашув» романи нашр этилади.

1977 йил – Америка санъат ва фан академиясининг фахрий аъзоси этиб сайланади.

1984 йил – «Сакура» нажот кемаси» романи чоп этилади.

1986 йил – ихтирочиларнинг 10-халқаро кўргазмасида автомобилсозликдаги ихтироси учун кумуш медаль билан тақдирланади.

1992 йил 25 декабрь – Кобо Абэ навбатдаги асарини ёзаётган пайтда ҳушидан кетиб, касалхонага ётқизилади.

1993 йил 22 январь – Кобо Абэ вафот этади.

1977 йил – Японияда Кобо Абэнинг 30 жилдлик тўла асарлар тўплами нашр этилади.

МУНДАРИЖА

КОБО АБЭ: АДАБИЁТ ЧЎЛҚУВАРИ.....	3
ҚУМДАГИ ХОТИН (<i>Роман</i>).....	24
ХУДДИ ОДАМДЕК	213
КОБО АБЭ ҲИКМАТЛАРИ	337
КОБО АБЭНИНГ ҲАЁТИ ВА ИЖОДИЙ ФАОЛИЯТИ САНАЛАРИ.....	347

Адабий-бадiiий нашр

КОБО АБЭ

ҚУМДАГИ ХОТИН

Муҳаррир
Маъмура ҚУТЛИЕВА

Бадiiий муҳаррир
Уйғун СОЛИҲОВ

Мусаҳҳиҳ
Мадина МАҲМУДОВА

Саҳифаловчи
Суннат МУСАМЕДОВ

Техник муҳаррир
Сурайё АҲМЕДОВА

Лицензия рақами: АI № 252, 2014 йил 02.10.да берилган.

Босишга 2016 йил 15.04.да ружсат этилди.

Бичими 84x108 1\32.

Босма табағи 22,0 Шартли босма табағи 36,96

Гарнитура «Bookman Old Style». Офсет қоғоз.

Адади 5000 нусха. Буюртма № 78.

Баҳоси келишилган нарҳда.

«Янги аср авлоди» НММда тайёрланди.

100113. Тошкент, Чилонзор-8, Қатортол кўчаси, 60.

Мурожаат учун телефонлар:

Нашр бўлими – 147-00-14; 129-09-72.

Маркетинг бўлими – 128-78-43; 397-10-87; факс – 273-00-14.

e-mail: yangiasravlod@mail.ru

**«Янги аср авлоди» НММ
«Камолот кутубхонаси» рукнида
қуйидаги янги китобларни нашр этди:**

Лев Толстой

**«УРУШ ВА ТИНЧЛИК» 1–2-китоблар
Бичими 84x108 1/32, 976 бетдан
Қаттиқ муқова**

Бу китоб фақат уруш ёхуд тинчлик ҳақида эмас. Унда мавзулар қамрови – одамлар қисмати, уларнинг тақдири, ўйлари, қарашлари ва айни пайтда бўлаётган жараёнга муносабати китобхон эътиборидан четда қолмайди. Қолаверса, мутолаа жараёнида қалбингизга яқин бўлиб қолган ёхуд жамиятда қандай мавқега эга бўлишдан қатъи назар урушни ўзининг тақдири билан боғлаган ва бўлаётган воқеаларга фаол муносабат билдираётган қахрамонлар қисмати сизга фавқулодда ҳодиса эмас, балки ўз эрки, ўз номуси учун курашаётган тимсол сифатида гавдаланади.

Андрей Болконский, Пьер Безухов, Николай Ростов, Наташа, Соня, Мари – улар билан узоқ муддат ўзингизни ҳамфиқр, йўлдош, ҳамсуҳбатдек ҳис қиласиз...

Теодор Драйзер

**«АМЕРИКА ФОЖИАСИ» 1–2-китоблар
Бичими 84x108 1/32,
1-китоб – 624 ва 2-китоб 688 бет
Қаттиқ муқова**

Теодор Драйзернинг эътиборингизга ҳавола этилаётган икки қисмдан иборат йирик «Америка фожиаси» романи ҳамиша бутун дунёни ўз го-ялари атрофида бирлаштиришга уринган гигант давлат – Америкада ўша вақтларда юз берган воқе-

ликни кенг қамраб олганлиги, воқеаларнинг изчиллиги билан ҳамиша китобхонлар эътиборини ўзига жалб этиб келган.

Асарнинг бош қаҳрамони Клайд Гриффитс камбағал оилада туғилиб-ўсган йигит. Унинг бойлик орттириш йўлида қилган ножўя хатти-ҳаракатлари, бу йўлда ҳеч қандай қинғир ишлардан қайтмаслиги ва уни шундай ишларни қилишга қўйиб берган табиати – юзсизлиги, шафқатсизлиги кабилар бир қаҳрамон тимсоли орқали ўша давр Америка муҳити ҳақида ўқувчида яхлит тасаввур пайдо қилади.

Оноре де Балзак
«Даҳрийнинг ибодати»
84x108 1/32, 208 бет
Юмшоқ муқова

Оноре де Балзак асарлари Европа адабиётининг гултожи саналади. Гобсек, Деппен, Горио Ота, Луи Ламбер – уларнинг ҳеч бири бир-бирини такрорламайди, улар қалбидаги муштарак мақсад, ички зиддиятлар, орзулар, боринги, адабиётнинг инсониятга кўрсатадиган хизмати нуқтаи назаридан бир-бирига жуда яқин. Мана шу ички кечинмаларни юракдан ҳис этган Балзак ўз асарларидан бирида шундай ёзади: «Киши ҳақида ҳукм чиқаришдан олдин лоақал унинг фикр-асрори, унинг бахтсизлиги, унинг ҳаяжонига шерик бўлиш керак».

Қадрли китобхон! Агар Балзак қаҳрамонларининг ички кечинмаларини тушунмоқчи бўлсангиз, албатта, ушбу асар мутолаасига шошилинг.